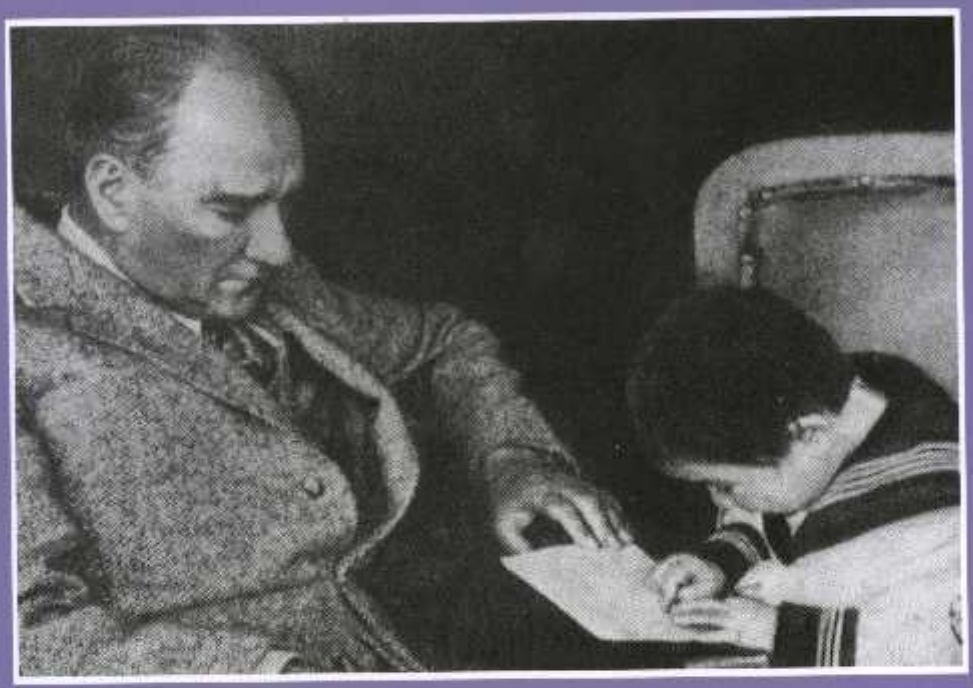
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

FAHRİ KAYADİBİ
SELAMİ KILIÇ
MUSTAFA BUDAK
BİLÂL N. ŞİMŞİR
Ö. OSMAN UMAR
BAYRAM AKÇA
ABDULLAH İLGAZİ
HALUK SELVİ
FERHAT BERBER
AHMET GÜMÜŞTEKİN
MUKADDES ARSLAN

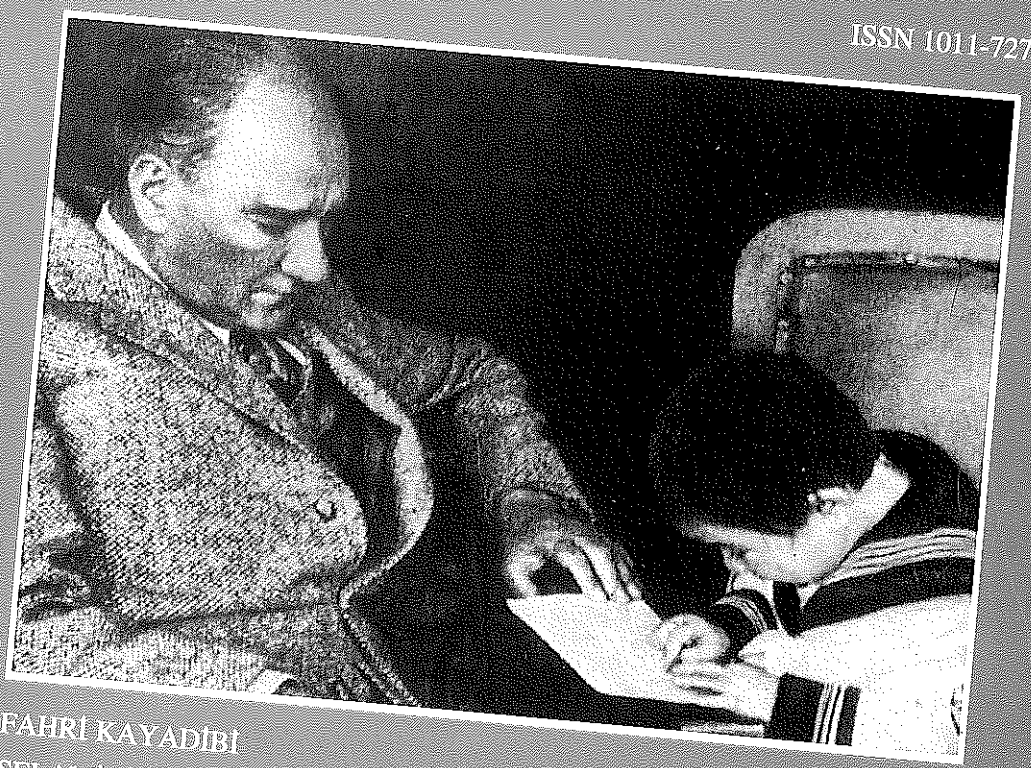
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVII KASIM 2001 Sayı: 51

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

FAHRİ KAYADİBİ
SELAMİ KILIÇ
MUSTAFA BUDAK
BİLÂL N. ŞİMŞİR
. OSMAN UMAR
AYRAM AKÇA

ABDULLAH İLGAZİ
HALUK SELVİ
FERHAT BERBER
AHMET GÜMÜŞTEKİN
MUKADDES ARSLAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

t: XVII

KASIM 2001

Sayı: 51

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. FAHRİ KAYADİBİ : Atatürk'ün Eğitim Hedeflerinin Neresindeyiz? 561

DOÇ. DR. SELAMİ KILIÇ : Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius 585

DOÇ. DR. MUSTAFA BUDAK : Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı 9. Ordusu'nun Kuzeybatı İran'ı (Güney Azerbaycan'ı) Tahliyesi..... 603

DR. BİLÂL N. ŞİMŞİR : Kanberra'da Atatürk Anıtı Tasarısı 633

YRD. DOÇ. DR. Ö. OSMAN UMAR : Trablusgarb Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı 727

YRD. DOÇ. DR. BAYRAM AKÇA : Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Balkan Ülkelerinden Muğla Vilayetine Gelen Muhacirler 785

YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH İLGAZİ : Büyük Nutuk'taki Yansımalarıyla Tokat..... 829

YRD. DOÇ. DR. HALUK SELVİ : Ayvalık'ın İşgali ve Belediye Çeşmesi Protokolü 843

ARŞ. GÖR. FERHAT BERBER : Kurtuluşun Ardından ve Yüzyılın Sonunda İzmir'de Aynı Adı Taşıyan Yerleşim Birimleri..... 865

AHMET GÜMÜŞTEKİN : Atatürk'ün Sanatçı Kişiliğinin Sanata ve Sanatçıya Bakışına Etkileri 883

MUKADDES ARSLAN : Yakın Dönem Tarihimizde Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Toplu Bir Bakış..... 895

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : XVII KASIM 2001 Sayı: 51

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM HEDEFLERİNİN NERESİNDEYİZ?

Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ*

Giriş

Tarih boyunca insan oğlunun en önemli uğraşısı eğitim olmuştur. Bilmediğini öğrenmek, daha faydalı hale gelebilmek, ürün ve hizmetlerde kaliteye ulaşabilmek için devamlı eğitimle uğraşmıştır. Çünkü cehalet karanlığından aydınlığa ancak eğitimle çıkılabilir. İnsan eğitimle şekillenir, eğitimle kendisinde bulunan bir yığın kabiliyetleri ortaya çıkarılarak beceri kazandırılabilir. Bilgi, davranış ve yeteneklerin geliştirilmesi ancak eğitim faaliyetleriyle mümkündür. Bunun için eğitim önemlidir. Bilhassa mesleki eğitim, emeğin niteliğini iyileştirerek ondan sağlanacak kazancı artırdığından son derece önemli olmuştur. Esasen insandaki tecessüs, araştırmacılık ruhu, bilmediğini öğrenme merakı kendisini devamlı eğitim-öğretim olayının içine atmıştır. Medeniyetler eğitilmiş insan topluluklarının omuzlarında yükselmiştir. Diğer taraftan iyi eğitilmiş topluluklar devamlı bilim, teknoloji ve ekonominin hakimi olduklarından iyi eğitilmemiş topluluklara hükmetmişlerdir.

Eğitimin iki önemli işlevi vardır. Birinci işlevi millî kültürü ve kalıcı değerleri nesilden nesile aktararak milletin sürekliliğini sağlamaktır.

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci işlevi ise toplumu meydana getiren bireylerin bilgi, davranış ve kabiliyetlerini geliştirerek toplumun ilerlemesini ve çağdaşlaşmasını sağlamaktır. Bu iki işlevden birincisi gerçekleşmezse nesiller arası kopukluk olacağından milletin sürekliliği tehlikeye düşer. İkinci işlev gerçekleştirilemezse millet geri kalır; sosyal gelişmeye, değişime ve yeniliklere ayak uyduramayacağından varlığı tehlikeye girer.

İşte bunun için Atatürk, Türk milletinin bütününün eğitimi ve yetiştirilmesi üzerinde önemle durmuştur. Kurtuluştan sonra en önemli konusu "Millî Eğitim Meselesi" olmuştur. Daha Sivas günlerinde, devlet olabilmenin ilk adımlarını attığı sırada, Amerikalı gazeteci Mr. Brown'a şöyle der: "Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. Türk köylüsünün pek azı okur yazardır. Ama bu köylüler yeniliklere isteklidir, çocuklarının iyi bir eğitim almasını ve müslümanlığın değerleri ile donatılmasını ister."[1]

İzmirliler 9 Eylül 1922 akşamı büyük kurtarıcılarını ağırlamaktadır. İzmir korkunç bir kâbustan çıkmıştır. Herkes mutludur, neşelidir. Türk ordusunun ilk rütbeli kadın askeri Halide Edip onbaşı, savaşın başından o güne kadar en çetin günlerde beraber çalıştığı Başkomutanına bir ara yaklaşır, kendisini kutlamak ister ve sorar: "Paşam, hayatınızın en büyük mücadelesini, nihayet tarihin kaydettiği en büyük bir zaferle, büyük başarılarla bitirdiniz, ne kadar bahtiyarsınız kim bilir?"

En içten övgüleri taşıyan bu sözlere Mustafa Kemal Paşanın verdiği cevap, O'nun içindeki yanan ateşi gösterir: "Halide Hanım, mücadelemizin bence en küçük kısmını bitirdik. Geri kalmış halkımızın yetiştirilmesi ve milletimizin Batı medeniyeti seviyesine ulaştırılması için asıl ve büyük mücadelemize şimdi başlıyoruz."[2]

---

1 Howard E. Wilson - Dr İlhan Başgöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1968, s. 235.

2 Burhan Göksel, "Atatürk ve Türk Çocuğunun Eğitimi ve Öğretimi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 71, 1973, s. 34.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine o zafer günlerinde Türk ve Yabancı gazetecilerin, "İşte memleketi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?" sorusuna cevabı çok kısadır: "Maarif Vekili olmak ve millî irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir."[3] der. Gene Prof. Dr. Afet İnan'ın notları arasında: "Eğer Cumhurreisi olmasam, Maarif Vekili olmak isterim" dediğini görüyoruz. Bu da eğitim ve öğretime en önde yer verdiğinin bir göstergesidir.

Atatürk, Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlerle yaptığı konuşmada şu çok önemli teşhis ve tespitte bulunur:

"Eğitimdir ki bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır veya bir milleti kölelik ve yoksulluğa terkeder."

Bir başka konuşmasında öğretmenlere hitaben;

"Ordularımızın kazandığı zafer, sizin (öğretmenlerin) ve sizin ordularımızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanıp sürdüreceksiniz ve mutlaka muvaffak olacaksınız!" demiştir.

Bütün bu sözler göstermektedir ki Atatürk milletin gerçek zaferini eğitim ve öğretimde görmektedir. Toplum eğitim-öğretimle kalkınacaktır. Eğitim-öğretimde başarılı olursa millet hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşayacaktır. Aksi takdirde kölelik ve yoksulluğa sürüklenecektir. Bunun için savaş meydanlarında başardığı zaferi eğitimle sürdürmeye kesin kararlıdır. Başarının devamlılığı için de eğitim-öğretim konusunda bir dizi hedefler ortaya koymuştur. Koyduğu hedefler, izlediği politikalar sadece ülkemizin değil günümüz dünyasının da muhtaç olduğu hususlardır. Biz burada bu hedef ve politikalardan bahsederken günümüzde bunlara ne kadar uyabildiğimiz gerçeği de ortaya çıkmış olacaktır. Atatürk'ün başlattığı eğitim savaşında ne kadar başarılı olabildiğimiz an-

---

3 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s. 255.

Levent Şahverdi Arşivi

laşılacaktır. Eğitim zaferini kazanıp sürdürmedeki becerimiz O'nun görüşleri ışığında meydana çıkacaktır.

Atatürk'ün eğitim ve öğretimdeki hedef ve politikalarını başlıklar halinde sayarak izah etmeye çalışacağız:

1. Eğitimin Millî Olması

Atatürk, çocuklarımızın ve gençlerimizin kendi millî değerlerimizle yetiştirilmesini istemiştir. Bu konuda doğu ve batıyı taklit etmekten uzak durulmasından yanadır. Bunun için eğitim dili, yöntemi ve eğitim araçlarının tamamen millîleştirilmesini istemiştir. Geleneksel eğitim modellerinin terk edilerek çağdaş bir eğitim modelinin geliştirilmesinin önemini vurgulamış ve bu modelin yabancı fikirlerden ve etkilerden uzak ve bizim millî değerlerimize uygun olmasını istemiştir. 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresini açış konuşmasında: "Bugüne kadar izlenen eğitim ve öğretim yöntemlerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî eğitim programından bahsederken eski devrin hurafelerinden, toplumsal yapımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî özelliklerimizle ve tarihimizle bağdaşabilen bir kültür kastediyorum"[4] diyerek yeni eğitim sisteminde, çocuklarımız ve gençlerimize özellikle kendi varlığı ile, hakkı ile, birliği ile ters düşen bütün yabancı unsurlarla mücadele gereğinin öğretilmesini ve millî değerlerimizi aksi fikirlere karşı şiddetle ve fedakârlıkla müdafaa edecek bir anlayış geliştirmelerinin sağlanmasını istemiştir.[5] 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında ise ilk öğretimden

---

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 16-17.

5 Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, Sayı: 4, s. 202-203.

Levent Sahverdi Arşivi

üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde gençlerimizin en önce ve her şeyden önce Türkiye'nin istikbaline, kendi benliğine ve ulusal geleneklerine düşman olan bütün varlıklara karşı mücadele etme bilincinin kazandırılmasının gereğini vurgulamıştır.[6]

12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu'nu kurarak dilimizi de millîleştirme suretiyle eğitimimizde yöntemde millîlik, araç-gereçte millîlik ve dilde millîlik uygulamalarını bizzat kendisi yapmıştır.

2. Eğitimin Bilime Dayalı Olması

Atatürk, verilecek eğitimin bilim, fen ve tekniğe dayalı olmasını istemiştir. Eğitim ve öğretimde hedef, ders içerikleri ile araç ve gereçlerin bilimin en son düzeyindeki verilere göre düzenlenmesini amaçlar. Çünkü bilimsel temellere dayanmayan eğitimden verimlilik alınamaz.

Bursa'da 27 Ekim 1922'de yaptığı konuşmasında: "Milletimizi yetiştirmek için asıl kaynak olan okullarımızın ve üniversitelerimizin kuruluşunda da ilim ve fen yolu izlenecektir. Ayrıca, milletimizin siyasî ve sosyal hayatında, fikrî eğitiminde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Okul sayesinde, okulun vereceği ilim ve fen yardımıyladır ki Türk milleti, Türk sanatı, Türk şiir ve edebiyatı, iktisadiyatı bütün güzellikleriyle gelişecektir. ...Bunları yapmak istiyorsak gözlerimizi kapayıp bu dünyada tek başına yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile ilişkisiz yaşayamayız. Bilakis gelişmiş ve yükselmiş bir millet olarak uygarlık düzeyinin üzerinde yaşayacağız. Bu da ancak ilim ve fen ile olacaktır. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her yurttaşın kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için sınır ve şart yoktur."[7]

---

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 224.
7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 43.

Levent Sahverdi Arşivi

22.9.1924'te Samsun'da yaptığı konuşmada ise: "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en gerçek rehber ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında rehber aramak gaflettir, cahilliktir ve yoldan sapmadır. Bin, iki bin, binlerce yıl önceki bilim ve teknikle ilgili ilkeleri, kuralları şu kadar bin sene sonra aynen uygulamaya kalkışmak elbette bilim ve tekniğin içinde bulunmak değildir."[8]

Atatürk bunun için gerekli reform ve çalışmaları yapmıştır. Eğitim reformlarından önce bilimsel ön çalışmalar yaptırmıştır. Yabancı uzmanların görüşleri alınmış, diğer ülkelerdeki eğitim çalışmaları incelenmiş ve reformlar ondan sonra yapılmıştır. İstenilen hedeflere de ulaşılmıştır. Fakat Atatürk'ten sonra bu konudaki hızlı gelişme yavaşlamış ve verimlilik düşmüştür.

Günümüzde eğitimde bilimsellik ilkesi yeniden gözden geçirilerek eğitimde bilimsellik, gelişen dünya şartlarına uygun hale getirilmelidir. O'nun "Hayatta en hakikî mürşit; ilimdir, fendir" sözleriyle ifadelendirdiği bu düşüncesi en canlı şekilde bilimsel eğitim uygulamalarıyla yaşatılmalıdır. Gelişen ve değişen dünya ile entegre olmanın yolu da ancak budur.

3. Eğitimin Uygulamalı Olması

Eğitim uygulamalı olmalıdır. Sadece teorik olarak yapılan eğitim kişiye bir beceri kazandıramaz. Hatta ezberci yapar. Bunun için teorik eğitimin yanında pratik uygulamalı eğitim yapılmalıdır. Futbol oynamayı sadece kitaptan okuyup kuralları öğrenen insan öğrendiklerini futbol sahasında uygulamadan çıktığı maçta ne derece başarılı olabilir. Aynı şekilde şoförlük yapmayı sadece kitaptan okumuş fakat hiç direksiyon başında uygulama yapmamış olan insan araç kullanmada ne ölçüde başarılı olabilir. Elbet de bir başarı elde edemez. Tıpkı bunun gibi okullarda öğretilen

---

8 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 197.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgilerin iş yerlerinde uygulaması yapılmadıkça eğitimden bir verim alınamaz. Bilhassa meslek eğitiminde istenilen hedefe varılamaz.

İşte bunun için Atatürk, eğitimimizin işe ve üretime dönük, uygulamaya yer veren bir öğretim yöntemini benimsemesini istemiştir. 1 Mart 1922'de TBMM'ni açış konuşmasında: "Memleket çocuklarını toplumsal ve ekonomik alanlarda etkin ve verimli kılabilmek için gerekli olan ön bilgileri vermede uygulamalı yöntem izlenmesi eğitim ve öğretimin ana kuralı olmalıdır. Orta öğretimde de eğitim ve yönetimin uygulamamaya dayandırılması ilkesine uymak, kesin olarak gereklidir"[9] demiştir. Gene aynı yılda Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada: "Bir yandan yaygın olan cehaleti ortadan kaldırırken, öte yandan toplum hayatında yapıcı, etkili ve verimli insanlar yetiştirmek gerekir. Bu da ilk ve orta öğretimin, uygulamalı öğrenme ilkesine dayanması ile gerçekleştirilebilir"[10] diyerek uygulamalı eğitimin öğretimde muhakkak kullanılmasını istemiştir. 1 Mart 1923'te TBMM'ni açış konuşmasında ise: "Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntemin amacı bilgiyi insan için gereksiz bir süs, bir baskı aracı ya da medenî bir zevkten çok hayatta başarıya ulaşmayı sağlayan, uygulanabilir ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir. Millî Eğitim Bakanlığı'mız bu ilkeye önem vermektedir. Uygulamaya dayanan ve yaygın bir eğitim öğretim için yurdun önemli merkezlerinde çağdaş kitaplıklar, çeşitli bitkileri ve hayvanları içine alan bahçeler, konservatuvarlar, atölyeler, müzeler, sergi salonları kurmak gerekli olduğu gibi, ilçe merkezlerine dek bütün yurdun basımevleriyle donatılması gerekmektedir" [11] diyerek uygulamalı eğitimi bir devlet politikası haline getirmiştir.

17 Şubat 1923' te İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında: "Evlatlarımıza öyle bir ilim ve irfan vermeliyiz ki ticaret alanında, ta-

---

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 224.
10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 45.
11 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 288.

Levent Şahverdi Arşivi

rımda, sanatta ve bütün bunlarla ilgili faaliyetlerde verimli olsunlar. Bunun için de öğretim programımız gerek ilk öğretimde, gerekse, orta öğretimde verilecek bütün şeyler bu görüşe göre hazırlanmalıdır" diyerek eğitimin uygulamalı olması emrini vermiştir. Uygulamalı olmayan eğitim ticaret, ekonomi, tarım, sanayi ve sanatta hiçbir gelişme sağlayamaz.

Bilhassa meslekî ve teknik eğitimde uygulamalı eğitim bütün dünyada ön plana alınmıştır. İş başında uygulamalı eğitim yapmayan kişi mesleğini gereğince öğrenmiş olamaz ve meslekî başarıya kavuşamaz. Eğitimde okul ile hayat arasında aktif bir bağ kurulmalıdır. Yeni açılacak okullarda uygulamalı eğitimin yapılabilmesi için bölgesel iş faaliyetlerine uygun meslekler de açılmalıdır. Sanayi bölgelerine sanayinin ihtiyacı olan elemanları yetiştiren, tarım alanlarına tarımın ihtiyacını karşılayacak meslek okullarını açmalıdır. Böylece öğrenciler uygulama sahası bulabilecekleri gibi bulundukları bölgenin istihdam ihtiyacını da karşılamış olacaktır. O halde pratik, çevre koşullarına uygun, uygulama yapmaya elverişli yerlerde okulları açmak gereklidir. Günümüzde Atatürk'ün uygulamalı eğitim hedefine uygun meslek elemanları yetiştiremediğimizden dolayı kişi diplomalı meslek sahibi olarak mesleğini icra edebilme cesaretini kendinde bulamamaktadır. Mesleğini yapmaya kalksa da başarılı olamamaktadır. Öyleyse Atatürk'ün uygulamalı eğitim hedefine ulaşamamışız demektir.

4. Egitimin Akla, Mantığa ve Gerçeğe Uygun Olması

Atatürk, hiçbir zaman hayalci olmamış ve uygulanması mümkün olmayan düşüncelere yer vermemiştir. Her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da akılcı ve gerçekçi olmuştur. Eğitimimizin akla, mantığa ve gerçeğe uygun olmasını istemiştir. 22 Eylül 1924'te Samsun'da yaptığı konuşmada genç beyinlerin paslandırıcı, uyuşturucu, ve gerçek dışı yarasız bilgilerle doldurulmamasını vurguladıktan sonra: "Genç neslin kafasını

Levent Şahverdi Arşivi

yormadan, onun her şeyi almaya ve kolaylıkla sindirmeye elverişli beyni gerçeğin izleriyle süslenmelidir"[12] demiştir.

Gençlerin kafası faydasız ve gerçeğe uymayan bilgilerle doldurulmamalıdır. Hayatında hiç lazım olmayacak faydasız bilgileri onlara öğretmek ezberciliğe yol açtığı gibi öğrencide öğrenmeye karşı bir isteksizlik doğuracağı da bir gerçektir.

5. Eğitimin Disiplinli Olması

Eğitim çocuğa erdem, disiplin ve düzen gibi özellikler kazandırmalıdır. 1922 yılında Maarif Kongresi'ni açarken Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: "Yeni neslin donatılacağı manevî nitelikler arasında kuvvetli bir fazîlet aşkı ve kuvvetli bir düzen ve disiplin fikri de yer almalıdır". Kuşkusuz, eğitimde düzen ve disiplin, başarının temelidir. Atatürk, eski dönemlerin dayağa dayanan düzen, disiplin anlayışı yerine, sevgiye dayanan bir düzen ve disiplin anlayışını doğurmuştur.[13]

Ancak Atatürk'ün eğitim görüşüne göre: "Öğrenci her ne yaşta olursa olsun, onlara geleceğin büyükleri olarak bakılmalı ve öyle muamele edilmelidir. Ancak, bütün bunları büyük bir düzen içinde, kargaşaya ve başı bozukluğa meydan vermeden, bir disiplin içerisinde yapmak şarttır."[14]

Eğitimde disiplini başarılı olmanın şartı gören Atatürk: "Hayatın her çalışma alanında olduğu gibi özellikle eğitim ve öğretimde de disiplin başarının temelidir. Müdürler ve öğretmenler disiplini sağlamak, öğrenciler de buna uymak zorundadırlar"[15] demiştir.

---

12 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 201.

13 Hıfzı Doğan, "Atatürk'ün İşlevsel Eğitim Anlayışı" **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu.**

14 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, 1981, s. 328.

15 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 328.

Levent Sahverdi Arşivi

Disiplin olmadan hiçbir işte başarılı olunamaz. Aynı zamanda disiplin olmayan yerde başarısızlığın yanında düzensizlik, kargaşa ve verimsizlik olur. Bunun için okul idarecileri ve öğretmenler iyi bir eğitim verebilmek için hem kendilerini düzenli programlı bir disiplin altına sokmalı ve hem de öğrencilerini disipline etmelidirler.

6. Eğitim Programlarının Modern ve İhtiyaca Cevap Verir Olması

Başarılı bir eğitim için eğitim programlarının içeriğinin modern eğitim sitemlerine uygun ve ihtiyaçlara cevap verir nitelikte olmalıdır. Yoksa eğitimden gerekli randıman alınamaz.

Atatürk, okullarda uygulanacak eğitim programlarının özellikleri hakkındaki görüşlerini 1922'de Bursa'da yaptığı konuşmasında şöyle açıklamıştır: "Bence bu programın (öğretim programlarının) önemli noktaları ikidir:

1.Toplumsal hayatımızın ihtiyacını karşılaması. 2. Modern hayata uygun olmasıdır."[16]

Toplumumuzun ihtiyaçlarını karşılamayan, modern hayata uygun olmayan ve çağın gereklerini kapsamayan eğitim programları bir toplumu geri götürmekten başka bir işe yaramaz. Ne öğrenciye, ne topluma ve ne de ülkeye bir fayda getirebilir. Kalkınma şöyle dursun mevcut durumdan da geriye gidiş olur. Sanıyorum günümüz eğitim ve öğretim programları Atatürk'ün bu hedefine ulaşmış olmadığından çeşitli sıkıntılar çekmekteyiz.

7. Eğitimde Fırsat Eşitliği

Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak eğitimin temel prensiplerinden bi-

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 44.

Levent Sahverdi Arşivi

risidir. Bunun için toplumun her kesimini eğitim hizmetlerinden yararlandırmak, demokratik rejimlerin temel hedeflerindendir. Toplumun her bireyine ve ülkenin her yerine eğitimde fırsat eşitliğini sağlayabilen ülkeler eğitimle kalkınma fırsatını da yakalamışlardır.

Büyük devlet adamı Atatürk, yeni Türk toplumunun, ancak her ferdinin yeteneklerini geliştirmesine imkân sağlayacak bir eğitim düzeni ile çağdaş medeniyetlerin düzeyine ulaşacağına inanıyordu. Okuma yazmayı öğrenme ve eğitim görme sadece bir grubun, bir sınıfın hakkı olmamalı, batıdan doğuya, şehirden köye kadar bütün yurt kadını, erkeği çiftçisi, hamalı ile her birey eğitimden payını almalıydı.

Atatürk fırsat eşitliğini her eğitim kademesinde düşünmüştür. Bu konuda; "En uygar ve en zengin bir ulus olarak varlığımızı yükseltmek istiyorsak okuma yazmanın ötesinde, yurdun büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket meselelerinin dayandığı temel düşünceleri anlayacak, anlatacak, bunları nesilden nesile aktaracak insan ve kurumları yaratmak; bu önemli dayanakları en kısa zamanda temin etmek, Kültür Bakanlığı'nın üzerine aldığı büyük ve ağır yükümlülüklerdir. Memleketimizi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde düşünerek batı bölgesi için, İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan düzenleme programını daha köklü bir şekilde uygulayarak Cumhuriyet'e gerçekten modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak gereklidir ve doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilk okullarıyla ve üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden girişimde bulunulmalıdır."[17] demiştir. Fakat Eğitimde fırsat eşitliğini sağlama konusunda Atatürk'ün planladığı çalışmalardan bir kısmı onun sağlığında gerçekleştirilememiş ve Ankara Üniversitesi ancak 1946 yılında bir

17 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 386.

Levent Sahverdi Arşivi

üniversite olarak faaliyete geçebilmiş, Van üniversitesi ise büyük Ata'nın ölümünden 43 yıl sonra, 1981 yılında kurulabilmiştir.[18]

Günümüzde her seviyede okullar yurt çapında yaygınlaştırılmıştır. Fakat hepsi vatandaşlara eşit fırsatı verebilecek nitelikte değildir. Bina, öğretim elemanı ve araç-gereç yönünden farklı bir durumdadırlar. Bu sebeplerden her birinde aynı kalitede eğitim verilememektedir. Okullar eşit şartlarda eğitim verme imkânlarına kavuşturuldukça eğitimde fırsat eşitliği sağlanmış olacaktır. Kalkınmanın temelinde kaliteli eğitim yattığına göre bunun sağlanması da şarttır.

8. Halk Eğitimine Önem Verilmesi

Günümüz dünyasında toplumun tümüne ihtiyacı olan bilgileri öğretmek önemlidir. Halkın tümünü eğitmeyen topluluklar top yekûn kalkınmadan söz edemezler. Bilgi yönünden değişen dünya şartlarına uygun olarak toplumun eğitilmesi ve değişime ayak uydurması gereklidir. Eğitimciler halkın hangi konularda eğitilme ihtiyacını tespit etmeli ve ona göre eğitim programları uygulamalıdır. Özellikle yaygın eğitim ile uğraşanlar buna eğilmelidir

Toplumun tümünün eğitimine önem veren Atatürk özellikle halk eğitimin üzerinde durmuştur. Büyük davasına başlarken halka dayanmanın tek çıkar yol olduğunu ve halkın desteklemediği ve benimsemediği bir hareketin başarıya ulaşamayacağını biliyordu. Onun halkçılık ilkesinin temeli budur. O halde halkın bilinçli olarak toplumun problemlerine sahip çıkabilmesi için onun eğitilmesi ve öğretim düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bunun gereğine inanan Atatürk, Cumhuriyet'in yerleşip köklenebilmesi için halkın eğitimine çok önem vermiş ve halk eğitiminin yaygınlaştırılması için her türlü çabayı göstermiştir.[19] Okul binaları gün-

18 Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, Sayı 4, Kasım 1985, s. 211.

19 Galip Karagözoğlu, a.g.m., s, 211.

Levent Sahverdi Arşivi

düzleri öğrencilere akşamları da yetişkinlere tahsis edilerek geceli gündüzlü bir eğitim yuvası haline dönüştürülmüştür.

1 Mart 1922'de TBMM'ndeki açış konuşmasında: "Bizim izleyeceğimiz millî eğitim politikasının temeli önce içinde bulunduğumuz bilgisizliği gidermektir. Ayrıntılarına girmekten kaçınarak bu düşüncemi birkaç sözcükle açıklamak için diyebilirim ki, genel olarak bütün köylüye okumayı, yazmayı ve dört işlemi öğretmek, vatanını , milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk bilgisi vermek, millî eğitim programımızın ilk hedefidir"[20] diyerek halkın ihtiyacı olan bilgileri onlara vermeyi millî eğitim programının ilk hedefi olarak belirlemiştir.

1 Mart 1923'te TBMM'de yaptığı açış konuşmasında halkın yararlı bilgi ve becerilerle donatılması gereğini şöyle vurguluyordu: "...merkezlerde bilimsel toplantılar ve konferanslar düzenlemek, halkın okuyup yazmayan kısmını en kolay yoldan okutarak onlara en gerekli olan bilgileri verecek gece dersleri açmak, bölgelerindeki yayın organlarında, özellikle genel eğitim ve halk bilgileriyle ilgili konularda yazılar yazmak, buralarda çalışan öğretmenlerin aksatmadan yerine getirecekleri ödevler olacaktır."[21]

Görüyoruz ki günümüzde ileri ülkelerin çok önem verdiği halk eğitimine Atatürk daha Cumhuriyetin ilk yıllarında önemle ele almıştır. Fakat günümüzde ülkemizde halk eğitimin Atatürk'ün başlattığı hızla devam ettiğini söylemek biraz zordur. Özellikle Avrupa Birliği'ne girmeye aday olduğumuz bu süreçte halk eğitimini Avrupa normlarına uygun düzeye getirmemiz gerekir. Bunun için Atatürk'ün bu konudaki yaptığı çalışmaların hızını yakalamamız şarttır.

---

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 223.
21 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 288.

Levent Sahverdi Arşivi

9. Eğitimde Öğretmen Faktörü

Öğretmen, eğitim hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önemli faktördür. Öğretmen olmadan eğitim ve öğretim de olamaz. Bir diğer anlatımla eğitim-öğretimde kalite ve verimlilik nitelikli öğretmene ve öğretmenin özverili çalışmalarına bağlıdır.

Toplumun geleceği ve yazgısı üstünde güçlü bir etkendir. Sistemi, programları, eğitim araç ve gereçlerini kullanarak, onlara dinamiklik kazandırarak eğitimin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışanlar öğretmenlerdir. Bu bakımdan eğitimde temel kaynaklardan birisi de öğretmendir. Bu hususu dikkate alan Atatürk, Çeşitli vesilelerle öğretmenlere ilişkin konuşmalarında onlara değer vermiş, onlara güvendiğini dile getirmiştir.[22] Örneğin onlara şunları söylemiştir; "Gerçek zaferi siz kazanacak ve yaşatacaksınız". "Bir kitle ulus olabilmek için, kesinlikle eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır."[23]

Atatürk, 14 Ekim 1925 günü İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nu ziyareti sırasında yaptığı konuşmada ise öğretmenlik mesleğinin önemini şöyle vurgulamıştır: "Milletleri kurtaranlar, yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenden, eğitimciden yoksun bir millet, henüz millet adını almak kabiliyetini kazanmamıştır. Ona basit bir kitle denir, millet denemez. Bir kitle millet olabilmek için mutlaka eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır." Eğitimci ve öğretmen olmadıkça toplumun eğitilemeyeceği gerçeğini açıkça belirtmiştir.

Atatürk yeni nesilleri öğretmenlere emanet ettiğini ve onlara güvendiğini şu sözleriyle ifade etmiştir: " Öğretmenler! Yeni kuşağı, Cumhuriyetin özverili öğretmen ve eğitimcilerini sizler yetiştireceksiniz ve yeni

---

22 Mahmut Tezcan, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, Sayı: 15, s. 579.

23 **Atatürkçülük**, 1. Kitap, s. 303.

Levent Şahverdi Arşivi

kuşak sizin eseriniz olacaktır. Cumhuriyet, düşünce, bilgi ve beden yönünden güçlü ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni kuşağı bu nitelikte ve yetenekte yetiştirmek, sizin elinizdedir."[24]

Öğretmenlerin yetiştireceği kuşakların niteliğini de "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşaklar ister." diyerek çok veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Öğretmenin halkla bütünleşmesini, her fırsatta halkın içinde yer almasını istemektedir: "Öğretmenler her fırsattan yararlanarak halka koşmalı, halk ile beraber olmalı ve halk, öğretmenin çocuğa yalnız alfabe okutan bir varlıktan ibaret olamayacağını anlamalıdır."[25]

Öğretmen, bildiklerini okulda öğrencilere verdiği gibi halka da vermelidir. Daima kendini yetiştirmeli ve değişen dünya şartlarına, yeniliklere hem öğrencisini ve hem de halkı hazırlamalıdır. Çünkü eğitim ömür boyu bir süreç olduğundan halkı bundan uzak tutamaz. Tabii öğretmen literatürü ve yenilikleri takip edebilmek için de yeterli malî güce sahip olmalıdır. Bu konuda da: "...öteki serbest ve yüksek meslekler gibi derece derece ilerleyen ve ne yapıp yapıp bir geçim rahatlığı sağlamaya uygun bir meslek durumuna getirilmelidir"[26] demiştir.

10. Okulların Eğitim, Bilim ve Kültür Merkezi Olması

Atatürk, okulları yurdun çeşitli yörelerinde açılan birer "Kültür Merkezi" olarak nitelemiştir. Öğretmenlerin bu merkezlerde okul dışı çalışmalar yapmalarını onların bir görevi olarak şöyle belirtir:[27]

---

24 **Atatürkçülük**, I. Kitap, s. 303.
25 **Atatürkçülük**, I. Kitap, s. 301.
26 **Atatürkçülük**, I. Kitap, s. 301.
27 Şevket Gedikoğlu, **Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar**, s. 25 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu merkezlerde bilimsel müsamereler, konferanslar düzenlemek, halkın okur-yazar olmayanlarını, en kolay yoldan okutarak, onlara birinci derecede gerekli olan bilgileri vermek, gece dersleri açmak, bölgelerindeki gazete ve dergilere, özellikle genel eğitim ve halk bilgileriyle ilgili konularda yazılar yazmak, bu merkezlerde çalışan öğretmenlerin aksatmadan yerine getirecekleri görevler olacaktır."

Atatürk, kendi döneminde okul binalarını tam kapasite ile çalıştırarak gece-gündüz eğitim yapılmasını sağlamıştır. Okulları eğitim, kültür ve bilim merkezleri haline getirmiştir. Çocuk, genç ve yetişkinler bir günün kendilerine ayrılan zaman dilimlerinde okullara devam ederek eğitilmişlerdir. Bu durum aynı zamanda eğitimde topyekûnlük anlamına gelmektedir. Böyle bir eğitim faaliyeti sürekli eğitim demektir. Günümüz dünyasında da sürekli eğitim önem kazanmıştır. Çünkü kendini yenilemek ve yeniliklere uymak için bu şarttır.

Bugün okullarımızı geceli gündüzlü tam kapasite ile çalıştırabiliyor muyuz? Her yaştan insana eğitim verebiliyor muyuz? Birer kültür, eğitim ve bilim yuvası halinde içinde sürekli eğitim yapılan birer canlı eğitim-öğretim merkezi halinde tutabiliyor muyuz? Bunun yanında boş tutulan başka binaları da eğitim faaliyetlerine ayırabiliyor muyuz? Buna ek olarak her iş yerini işbaşında eğitim yaptırarak ve hizmet içi eğitimler düzenleyerek Personelini geliştiren birer eğitim yeri haline getirebiliyor muyuz? Eğer cevabımız "evet" ise o zaman Atatürk'ün okul anlayışını kavrayabilmişiz demektir.

11. Kadın Eğitimine Önem Verilmesi

Milletlerin kalkınması kadının eğitim düzeyine paralel gelişme gösterir. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Günümüzde de böyledir.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kadındır. Olaya sadece bu sayısal açıdan baksak bile kadının eğitimde yer almasının önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca eğitime duyulan ihtiyaç ve eğitimin gereği açısından

Levent Şahverdi Arşivi

konuyu ele aldığımızda erkek için olduğu kadar kadın için de eğitimin önemi büyüktür. Bunun yanında kadın ve erkeğin katılımı ile meydana gelen toplum, bu her iki grubun eğitici gücü nispetinde güç kazanacaktır. Çünkü her alanda en güçlü ülkeler, erkeği ve kadını ile iyi bir eğitim düzeyi elde etmiş olan ülkelerdir.

Çevremize şöyle bir baktığımızda toplumun kadının eğitilmesine ve eğitim alanındaki gücüne ne kadar ihtiyacı olduğunu kolayca anlayabiliriz. Çocuğu doğuran, büyüten eğiten kadın. Evde ve kırsal alanda çalışan kadın. Şöyle şehre ve gelişmiş ülkelere dönüp baktığımızda kadını okulda öğretmen, hastanelerde hemşire ve doktor, iş yerlerinde mimar-mühendis, hukukçu, muhasebeci olarak görmekteyiz. Bazen Bilgisayar başında savaşlar idare ettiğini görmekteyiz.[28] Atatürk bunun için kadının çalışmasına ve eğitimine son derece önem vermiştir: "Bir sosyal toplum, bir organı faaliyette bulunurken, diğer organı çalışmazsa o toplum felçlidir. Bugünün ihtiyaçlarından biri, kadınlarımızın her yönden yükseltilmesini sağlamaktır. Binaenaleyh, kadınlarımız da ilimci ve fenci olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğretim kademelerinden geçeceklerdir. Sonra, kadınlar hayatta da erkeklerle beraber yürüyecek, birbirinin yardımcısı ve destekleyicisi olacaklardır."

"Bir sosyal toplum, iki cinsten yalnız birinin icaplara göre yetişmesi ile yetinirse, o toplum yarıdan fazla zaaf içinde kalır."

Türk toplumunun geri kalmışlığının nedenlerini ararken, Türk kadınına eğitim ve öğretim alanında verilen hakların yokluğu veya yetersizliğini en büyük etken olarak gören Atatürk, Tevfik Fikret'in şu mısrasını zaman zaman tekrarlar: "Elbette sefil olursa kadın, alçalır beşer."[29]

---

28 Fahri Kayadibi, "Kadın Eğitiminin Kalkınmadaki Rolü", **Atatürk'ün Cumhuriyetin İlânından Sonraki Hedefleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s. 87.

29 Burhan Göksel, "Atatürk'ün Eğitim Konusundüki Görüşleri ve Misak-ı Maarif", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, Sayı: 13, s, 956.

Levent Sahverdi Arşivi

Anne ailede bir numaralı eğiticidir. Bu eğitici görevini yerine getirebilmesi için kendisinin daha iyi yetiştirilmesi lazımdır. Bunun için Atatürk: "Anaların bugünkü evlatlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünkü analar için gerekli vasıfları taşıyan evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek vasıflar taşımalarına bağlıdır. Onun için kadınlarımız hatta erkeklerimizden çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa" demiştir. Bir diğer sözünde" Büyük Türk kadınını mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlakî, içtimaî, iktisadî hayatta erkek şeriki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur."[30]

Hiçbir insan düşünemezsiniz ki kadının eğitim ve öğretiminden geçmemiş olsun. Fakat insanlar bu terbiyeden geçerken kadının eğitim ve öğretimdeki maharetine göre biçimlenirler. Eğer kadın iyi eğitilmişse yetiştirdiği insana daha iyi eğitim verir. Yani kadının yetiştirip eğiteceği insanın eğitim seviyesi kendisinin eğitim düzeyiyle paraleldir. Öyleyse kadın eğitiminden gerekli hasılayı elde edebilmemizin ölçüsü onu eğittiğimiz orandadır. Bunun için Atatürk kadın eğitimine önem vermiştir.

12. Gençliğin Eğitimi

Atatürk çocukların ve gençlerin eğitimine özel bir ilgi göstermiştir. Prof. Dr. Afet İnan'a not ettirir: "Öğrenci ne yaşta olursa olsun, onlara geleceğin büyükleri nazarıyla bakmalı ve öylece muamele etmelidir"[31] der.

Atatürk'ün Türk genci, Türk çocuğu için sevgisi, inancı ve ümidi çok kuvvetli ve çok gerilerden başlar. 1918'in kara günlerinde bile şöyle demektedir: " Her şeye rağmen muhakkak ki nura doğru yürümekteyiz.

---

30 **Söylev ve Demeçler**, C. II, s. 150.

31 Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Altınok Matbaası, 1969, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde, sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeğe ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir."[32]

Gençlere millî bir eğitim verilmesini ister: "Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kuşağa vereceği eğitimin millî eğitim olduğunu kesinlikle ifade edeyim"[33] diyerek bu konudaki kararlılığını gösterir.

Türk gençliğine övgüsünü, onların vazifelerini ve onlara güvencini "Gençliğe Hitabe"sinde açık ve net olarak görmekteyiz. Ölümünden bir yıl evvel: "Sizler, yeni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulsanız dahi beni izleyeceksiniz. Türk gençliği; gayeye, bizim yüksek idealimize, durmadan, yorulmadan yürüyeceksiniz" demiştir.

Atatürk, Türk gençlerinin disiplinli, düzenli, çalışkan, sabırlı, planlı, akılcı, yapıcı, yenilikçi, yükseltici, deneyimli, güçlükleri yenebilen ve başarılı olmasını istemiştir. Ulusuna, Türkiye Devleti'ne ve Cumhuriyet'e sahip çıkmalarını daima istemiştir. Zaten bunlar eğitimin millî olmasının gereğidir. Fakat bugün Atatürk'ten sonra gençler üzerinde bu başarıyı gösterip göstermediğimizi başımızı öne eğerek iyice düşünmeliyiz. Eğer başarısızsak noksanlarımızı gidererek çareler aramalıyız.

13. Eğitimin Kalkınmadaki İtici Gücü

En önemli kalkınma gücü eğitimdir. Eğitime yeterince önem veren milletler kalkınmışlardır. Milletlerin kalkınma hamleleri yaptıkları eğitim hamleleriyle paraleldir. Eğitimde ne kadar ileri seviyeye gelebilmişlerse o oranda kalkınabilmişlerdir.

---

32 M. Rauf İnan, "Eğitim Açısından Atatürk'ün Önder Kişiliği", **Millî Eğitim Dergisi**, Mayıs 1981, Özel Sayı.

33 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 45.

Levent Sahverdi Arşivi

Bunu iyi bilen Atatürk, 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmada: "Görüyorsunuz ki en önemli ve feyizli görevimiz millî eğitim işlerimizdir. Eğitim işlerinde kesinlikle muzaffer olmalıyız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu yolla olur. Bu zafere ulaşabilmek için düşünce ve güç birliği ile mükemmel bir eğitim programı üzerinde çalışmamız gerekir. Toplumu, çağımızın gereklerine cevap verecek düzeye yükseltmek için bu nitelikler yetmez; bu niteliklerin yanında bilim ve teknik gereklidir. Bilim ve teknikle ilgili çalışmaların kaynağı okuldur. Bunun için okul gereklidir. Okul, genç beyinlere, insanlığa saygıyı, ulus ve yurt sevgisini, bağımsızlık şerefini öğretir. Bağımsızlığımız tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için tutulması uygun olan en doğru yolu belletir."[34] Görülüyor ki Atatürk ilerlemek, yükselmek, kalkınmak, bağımsız kalmak için eğitime, bilim ve tekniğe, okula önem vermemizi istemektedir. Bunun için: "Belirteyim ki en önemli en esaslı nokta eğitim meselesidir. ...Bir milleti, hür bağımsız, şanlı, üstün, bir toplum olarak yaşatan da köleliğe, yoksulluğa düşüren de eğitimdir"[35] diyerek eğitimin bir milletin var oluşundaki ve yükselmesindeki gücünü çok güzel ifade etmiştir. Eğitime önem vermeyenlerin ise köleliğe, yoksulluğa ve geri kalmışlığa düşeceğini belirtmiştir. İşte Bunun için 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresi'nde öğretmenlere: "Göreviniz çok önemli ve hayatîdir"[36] demiştir.

Eğitim, kalkınmadaki en hayatî ve önemli faktördür. Bunu bilen milletler bir eğitim yarışı içindedirler. Acaba biz bu yarışın neresindeyiz? Eğitim programlarımız, ders araç ve gereçlerimiz, eğitim teknolojimiz, öğretmenlerimiz, okullarımız, üniversitelerimiz bu kalkınma gücü için yeterli midir? Meslek eğitimine ne derece önem vermekteyiz? Dünya iş pazarlarına elemanlarımız girebilecek nitelikte midir? Bunları iyi araştırarak noksanlarımızı gidermeliyiz.

---

34 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 43-44.
35 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 200.
36 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 17-18.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç

Dünya hızlı bir değişim sürecinden geçmektedir. Bu değişim süreci aynı zamanda aynı hızdaki bir eğitim sürecini gerektirmektedir. Değişim ve gelişim hızına ayak uydurmak aynı hızdaki bir eğitim faaliyetine bağlıdır. Bu hızlı eğitim faaliyetini yapabilenler değişime ve gelişime ayak uydurabilmektedirler. Diğerleri ise sömürülmeye, geri kalmışlığa ve fakirliğe mahkûm olmaktadırlar.

Bu durumu iyi bilen Atatürk'ün daha kurtuluş savaşı yıllarında eğitimdeki reformları yapma çalışmalarına başladığını görmekteyiz. Bir taraftan cephelerde savaşırken diğer taraftan eğitim savaşını başlatmıştır. Ortaya koyduğu ilkeler, takip ettiği politikalar ve eğitim faaliyetlerindeki hızı günümüz dünyasının modern eğitimcilerini dahi hayrete düşürecek niteliktedir. Eğer bu ilke ve politikalarla aynı hızda eğitim faaliyetlerimizi yürütebilseydik bugün bilim ve teknolojinin dünyadaki hakimi olabilirdik. O, imkânsızlıklar içinde her türlü eğitim hamlesini hızla yapabiliyor, fakat bizler bir yığın imkânlar içinde gereken seviyeye gelemiyoruz. Üstelik, kolay zengin olmak isteyen, çeşitli şekillerde vurgun, talan, devlete zarar verme, kendi çıkarı için toplumu iktisaden çökertme gibi faaliyetleri yapan bencil kişilerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Hiç millî bir eğitim alan, vatan ve millet sevgisiyle dolan bir kişi bu hareketleri yapabilir mi? Demek ki Atatürk'ün amaçladığı eğitim hedeflerini tutturamamış durumdayız.

Atatürk döneminde, eğitim sistemimizdeki gelişmeler altın çağını yaşamıştır. Onun hedeflediği eğitim ilkeleri uyguladığı politikalarla gerçekleşmiştir. Daha sonraları çeşitli nedenlerle eğitimdeki bu hız yavaşlamış ve istenilen verimlilik elde edilemez olmuştur. Bu hızı bilimsel çerçevede yeniden yakalamalıyız. Millî kültürü veren, beceri kazandıran, uygulamalı, bilimsel temellere dayanan, akılcı bir eğitimle yenilikçi, disiplinli, ahlaklı, çalışkan, vatanı ve milleti için her türlü fedakârlığa katlanan, özverili, mesleğinde iyi yetişmiş, içi insan sevgisiyle dolu bir nesil yetiş-

Levent Sahverdi Arşivi

tirme durumundayız. Küçülen dünyadaki değişime ve gelişime ancak böyle ayak uydurabiliriz. Bilim ve teknolojiyi modern eğitim teknikleriyle yakalayabiliriz. Atatürk'ün deyimiyle "Büyük dâvamız, en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmek" olmalıdır. Bu da ancak eğitimle olur.

Bu konuda sözün özü Atatürk'ün şu ifadesidir: "Eğitimdir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, şanlı, yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da esarete ve yoksulluğa sürükler." Bunun için eğitim politikasına yön verenlerin, öğretmenlerin, bilim adamlarının Türk eğitim tarihini iyi bilmeleri, dünyadaki eğitim gelişimlerini iyi takip ederek eğitimimizi Atatürk'ün başlattığı hızla olması gereken yere getirmeliyiz.

Atatürk'ün eğitim hedeflerine uymak eğitim yoluyla süratle kalkınarak gelişmiş ülkelerin düzeyine gelmek demektir. Kişisel menfaatler için ülke ve milletine zarar vermek değil; ülkesinin ve milletinin menfaati için kendi kişisel menfaatlerini feda etmek demektir. Bilim ve teknolojiye hakim olmak demektir. Tüketici değil, üretici olmak; ömür boyu kendisini yenilemek ve meslekî gelişimini sağlamak; düne göre bu gün daha ileriye gitmek demektir. Kısaca her sahada kendisini, ülkesini ve milletini en ileri seviyeye getirerek yüceltmek demektir. İşte bunları yapabiliyorsak Atatürk'ün eğitim hedeflerini yakalayabilmişiz demektir.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk Eğitim ve öğretime çok önem vermiştir. Örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerinde yoğun olarak bulunmuştur.

Eğitimde güttüğü politika ve koyduğu hedefler kalite ve kalkınmayı gerektirmektedir. Fakat bu hedeflere gereğince ulaşmış değiliz.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Eğitim, Hedef, Kalite, Kalkınma.

ABSTRACT

Atatürk considered education important. He vas personally involved in formal and informal education as well.

His goals and politis that he led in education took aim at quality and progress. Yet one cannot say that we have reached these progroses.

Key Words: Atatürk, Education, Goal, Quality, Development.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ERMENİ DOSTU OLARAK TANINAN BİR ALMAN DİN ADAMI DR. JOHANNES LEPSİUS

Doç. Dr. Selami KILIÇ*

Hayatı ve Faaliyetleri

Ermeniler hakkında yazdığı kitapları; Batı kamuoyunu büyük bir tarihi yanılgıya düşüren ve bugün Batıdaki birçok soykırım içerikli kitaba kaynak oluşturan Dr. Johannes Lepsius, 15 Aralık 1858'de Berlin'de dünyaya geldi. 3 Şubat 1926'da Meran'da öldü. Ejiptoloji ilminin kurucusu, Prusya Devlet Kütüphanesi Müdürü, bilim adamı Karl Richard Lepsius** (1810-1884)'un oğludur. Türkiye'deki Alman misyonerleri arasında ilk sırayı alan, hem Alman Ermeni Cemiyeti (Deutsch- Armenische Gesellschaft)[1] hem de Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient-Mission)'nun yöneticisi olan Lepsius, sadece teoloji (ilahiyat) değil, aynı zamanda ma-

---

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** Johannes Lepsius'un babası, Karl Richard Lepsius'un biyografisi için bkz. Neue Deutsche Biographie, Bd. 14, Berlin, 1985, s. 308-309; Der Grosse Brockhaus, Bd. 11, Leipzig, 1932, s. 328.

1 Almanya'nın çeşitli şehirlerinde Ermeni yardım kuruluşları adı ile anılan bir dizi organizasyon ve bağımsız kurumlar bulunuyordu. Bu kurumlar Alman Hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı nezdinde çeşitli girişimlerde bulunarak, Ermenileri masum bir halk olarak tanıtmaya çalışıyor, Ermeni halkı için Alman yardım ve desteğini sağlamaya özen gösteriyorlardı. Bu kuruluşlar içerisinde; Berlin'de, Dr. Paul Rohrbach, Papaz Evald Stier, Prof. Dr. Martin Rede, Dr. Johannes Lepsius ve Dr. James Greenfield yönetiminde çalışmalarını sürdüren "Alman Ermeni Cemiyeti" ilk sırayı almaktaydı (Selami Kılıç, "Ermeni Propagandaları ve Alman İmparatorluğu'nun Ermeni Politikası: Alman Arşiv Belgeleri Açısından 1917-1918", **Atatürk Yolu,** V/19, Ankara, 1997, s. 268; Yves Ternon, **Tabu Armenien- Geschichte eines Völkermords**, Berlin, Frankfurt, Wien. 1981, s.101).

Levent Sahverdi Arşivi

tematik, felsefe, edebiyat ve sanat tarihi de tahsil etti. Tüm bunları edinmesinde babasının etkisi oldukça büyüktü[2].

Alman Protestan din adamı ve politikacısı Lepsius, babasının izinden gitmiş ve daha başlangıçtan itibaren Doğunun renkli dünyası ilgisini çekmişti. Bu ilgi Aralık 1884'te Kudüs'teki Alman cemaatine papaz yardımcısı olarak atandığında daha da artmış ve bu arada Piskopos Gobat'ın torunu Margarete Zeller ile evlenmişti[3].

Doğudaki tüm sosyal aktivitelerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştıran ve onların Avrupa'daki bir numaralı savunucusu olan Lepsius, 1887'de Harz Friesdorf'ta papazlık yapmış ve 1897'de tüm zamanını Ermenilere ayırmak daha doğrusu Ermenilere yapılan sosyal yardım çalışmalarını koordine etmek için kendi isteği ile görevinden ayrılmıştı. Berlin'de yerleşen Lepsius, 1895'te Potsdam'da kurduğu ve çeşitli yerlerde yetimhane, klinik ve eczaneler açarak Ermenilere yardım ulaştıran " Alman Doğu Misyonu"nun müdürlüğünü yapmıştı. Yine 16 Haziran 1914'te Berlin'de kurmuş olduğu ve aynı amaç doğrultusunda çalışmalar yapan "Alman Ermeni Cemiyeti" nin de müdürlüğünü yürütmüştü.

29 Eylül 1895'te gerçekleştirilen bir ayinde, Müslümanlar arasında yaşayan Hıristiyanların yerine getirmeleri gereken görevleri hakkında konuşan Lepsius, o günün akşamı üç arkadaşı ile birlikte misyonerlik çalışmasını özel bir amaça dönüştürmeye karar vermişti. Böylece, yapılan birlik çağrısı üzerine kendilerine katılan yüz kişilik arkadaş grubunun da desteği ile Nisan 1896'da sessiz sedasız bir şekilde "Alman Doğu Misyonu"

---

2 Die Grosse Brockhaus, Bd.11, s. 328; Neue Deutsche Biographie, Bd. 14, s. 308; Gotthard Jäschke, "Johannes Lepsius Zum Hundertsten Geburtstag am 15 Dezember", **Die Zeichen der Zeit (Evangelische Monatsschrift für Mitarbeiter der Kirche)**", 12 (1958), s. 447; Wolfgang Gust, **Der Völkermord an den Armeniern-Die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt**, München, Wien, 1993, s. 18.

3 Jäschke, "Johannes Lepsius...", s. 447.

Levent Sahverdi Arşivi

doğmuş oldu. Bu kuruluş, Ermeni dul ve yetimlerine yardım ulaştırmayı acil bir görev olarak değerlendirerek çalışmalarına başladı. Türkiye'deki Ermenilere kovuşturma ve kovalamaca yapıldığı hakkında oldukça yetersiz ve şüpheli birtakım haberlerin yayılması üzerine Lepsius, Mayıs- Haziran 1896'da Türkiye'ye bir araştırma ve inceleme gezisi yapmak zorunda kaldı. Geri döndükten sonra, ricası üzerine Pastör Ernst Lohmann Frankfurt (Main)'ta "Alman-Ermeni Yardım Derneği" ni kurdu. Bu arada görevinden (Harz Wippra Friesdorf'taki din adamlığı) ayrılarak Berlin'e gelen Lepsius, Frankfurt'la bağlantılı olarak çalışan Berlin'deki Komite'nin sekreterliğini bizzat kendisi üstlendi. Daha ilk yarım sene içerisinde yardımlar akmaya başladı ve 630 bin Mark'ın üzerinde bağış yapıldı. Lepsius, insanları tamamen bu işe yönlendirmeyi ve onları kazanmayı arzuluyordu. Büyük bir ihtimalle Lepsius'un girişimleri sonucunda, Prusya Ruhani Meclisi 29 Kasım 1897'de aşağıdaki açıklamayı yayınladı:

"Ermenistan'daki kardeşlerimizin katlandığı ve katlanmakta olduğu acılardan derin bir üzüntü duymaktayız. Ruhani Meclis, Protestan Milli Kilisesi'nin üyelerine yönelerek, onlardan Ermeni kardeşlerine yardım etmelerini, aileleri yok edilen çocukları himayelerine almalarını ve çekilen acılara bir son vermelerini rica etmektedir."

1898 yılı başlarında "Berlin Komitesi"nin çalışmaları sonucunda 700'den fazla yetim çocuk koruma altına alınmıştı. Daha sonraları ta İran'a kadar uzayan bu çalışmaların merkezi Urfa- Ortaçağın Edessa'sı olmuştu. Lepsius Friesdorf'ta fakir kız çocuklarının uğraşısı için kurmuş olduğu halı dokuma atölyelerini Urfa'ya nakletti. O, yalnız sadaka dağıtmaktansa, iş imkânı sağlayarak, Ermenilere daha iyi hizmet verileceği düşüncesindeydi. Ermenilere yönelik sosyal yardımların en önemli şubesini, Urfa ve Diyarbakır'da kurulan sağlık merkezleri oluşturmaktaydı. Lepsius, diğer taraftan bölgeye öğretmenler göndererek, Ermeni gençlerinin eğitim ve öğretimlerini de sağladı. Buna karşılık dinsel etkinliğini kullanmaktan kaçınıyordu. Çünkü, Ermenilerin Ulusal Gregoryan Kilisesi ile arasının açılmasını ve bir zıtlaşmaya gidilmesini kesinlikle istemiyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

O, özenli ve dostça ilişkiler kurmayı ümit etmekteydi. 1914 yılı başlarında, 1900'lerden sonra "Berlin Sosyal Yardım Kuruluşu" olarak da anılan "Alman Doğu Misyonu"nun durumu pek de elverişli görünmüyordu. Çünkü, savaşın başlaması İran'daki çalışmaların tamamen durmasına sebep olduğu gibi Türkiye'deki çalışmalara da engel olmuştu.

Ermeni sorununun çözüme kavuşturulması anlayışında 16 Haziran 1914'te "Alman Ermeni Cemiyeti"ni kuran Lepsius'a göre, Ermeni sorununa bir yıl sonra dehşet verici bir çözüm yolu bulunmuş gibiydi.

Lepsius, büyük bir korku ve endişe içerisinde İstanbul'a gitti ve Enver Paşa ile özel bir görüşme yaptı. Bu görüşme esnasında Enver Paşa'ya; Türkiye'nin iç kesimlerinde olup biten her şeyin sorumluluğunu üstlenmek istediğini açıkladı*. Güvenilir kaynaklardan edindiği bilgilerden durumun ciddiyetini kavrayan Lepsius, artık daha fazla sessiz kalınmaması gerektiğine inanmaktaydı. Lepsius, o zamanki Türk- Alman ittifakı itibariyle gizli birtakım bilgiler de içeren bir misyon raporu kaleme aldı[4]. Da-

---

* "Ermeni Tabusu" adlı kitabının, gerek kaynaklarından gerekse içeriğinden tarafsız olmadığı, Ermeni resmi tarih tezini savunduğu ve tarihi gerçekleri çarpıtarak, eyyamcılık yaptığı kolaylıkla saptanabilen Yves Ternon, söz konusu görüşme ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: Lepsius, İstanbul'da 11 Ağustos 1915'te ilk olarak Enver Paşa ile bir araya geldi. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ermeni sürgünleri için her türlü yardım programını reddetmiş ve bazı hükümet üyelerinin " Ermenilerin işini bitirme" konusunda uzlaşı içerisinde olduklarını da sözlerine eklemişti. Lepsius, bundan başka bir şey yapamadı ve Alman kamuoyunu harekete geçirmek için ötede beride bulup buluşturduğu belgeleri alarak Almanya'ya geri döndü (Ternon, Tabu Armenien..., s. 219). Diğer taraftan, asıl uzmanlık alanı ev ekonomisi olan ve " Der Spiegel" Dergisi'nin redaktörlüğünü yapan Alman ırkçılarından Wolfgang Gust, "Ermeni Soykırımı: Dünyanın En Eski Hıristiyan Halkının Trajedisi" başlıklı incelemesinde, Türkleri soykırım suçlusu gibi göstermekten çekinmiyor ve sırf Alman kamuoyunun desteğini kazanmak gayesiyle yalanlar uydurmaktan geri kalmıyordu. Lepsius'un Enver Paşa ile yaptığı bu görüşmede sözüm ona Enver Paşanın alaycı bir tavırla " İçimizdeki düşmanı bitirmeliyiz" dediğini belirten Gust, yalanlarına devamla, Lepsius'a atıfta bulunarak, " Türk bakanlarından birinin, Abdülhamid'in otuz yıl içinde bitiremediği işin üç hafta içerisinde başarılacağını övünerek vurguladığını" yazmaktadır (Gust, Der Völkermord..., s.242).

4 Johannes Lepsius, **Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei**, Tempelverlag, Potsdam, 1916.

Levent Şahverdi Arşivi

ha sonra Hollanda'ya gitmeye karar veren Lepsius, kendi isteği ile "Alman Doğu Misyonu"ndaki görevinden ayrıldı. Başta Ermeniler olmak üzere Doğudaki Hıristiyanlar için yapmış olduğu etkin çalışmaları takdir edilerek, Lepsius'a, Ekim 1917'de Berlin Üniversitesi Teoloji Fakültesi tarafından fahri doktora payesi verildi. Bu arada Urfa'daki halı dokuma atölyesi büyük güçlük ve sıkıntılara rağmen 1918 Ekim ayı sonuna kadar çalışmalarını devam ettirebildi. Sağlık hizmetlerini ise İsviçre Yardım Komitesi üstlenmişti.

Hollanda'da bulunan Lepsius, 1918 Kasım ayı sonunda Almanya'ya döndü. Almanya Dışişleri Bakanı Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili diplomatik belgeleri gözden geçirdi ve Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı[5].

Lepsius bu çalışmasıyla: Alman Hükümeti'nin Ermenilerin yazgısı konusunda tamamen suçsuz olduğunu ve yine Alman Hükümeti'nin Konsoloslukları aracılığı ile Ermenilerin içinde bulundukları durumu iyileştirmek, hafifletmek için hemen hemen her şeyi yapmış olduğunu ispat etmeyi hedeflemişti.

Lepsius, savaş sonrası Türkiye'deki çalışmalarını sürdürebilmeyi ümit etmekteydi. Bu nedenle 1 Mayıs 1919'da Alman Protestan Papazlarına bir çağrıda bulunarak en büyük arzusunu dile getirdi ve binlerce yetim çocuğun bakımını sağlamaları isteğinde bulundu. 1922'de sadece Urfa, Harput, Diyarbakır ve Mardin bölgelerinden Suriye'ye sevk edilen 7000 yetim çocuk Amerika ve İsviçreliler tarafından koruma altına alınmıştı. Lepsius, ölümünden kısa bir süre önce, en azından eski dostu ve çalışma arkadaşı İsviçreli Jakob Künzler'in Lübnan Ghasir'de sessiz ve uygun bir şekilde yardım çalışmalarını yürüttüğünü görebilmişti. Bu yardım

---

5 Johannes Lepsius, **Deutschland und Armenien. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke**, Potsdam,1919.

Levent Sahverdi Arşivi

çalışmaları sonrası çok sayıdaki Ermeni mülteci Sovyet Ermenistanı'nda yeni bir vatana kavuştu. Bölgede yapılan tüm çalışma ve faaliyetlerde Lepsius'un özverili çalışmalarının payı büyüktür[6].

Başında Dr. Johannes Lepsius'un bulunduğu "Alman Ermeni Cemiyeti" 1 Mart 1918'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazılı başvuruda bulundu. Söz konusu yazıda; Alman askeri birliklerinin Doğu Anadolu'daki Hıristiyanları korumaları gerektiği vurgulanmaktaydı.

Nisan 1918 başlarında ise Alman Ermeni Cemiyeti'nin; eğer Türkler Ermeniler için genel af ilan eder ve Ermeni muhacirlerin geri dönmelerini sağlarlarsa, mücadelelerini sürdürmekte olan Ermenilerin silahlarını bırakmaları yolunda Taşnaksutyun ile arabuluculuk görevini üstlenebileceği belirtilmekteydi. Almanya Dışişleri Bakanlığı bu girişimi desteklemekte, ancak Türk makamlarından bir seyahat izin belgesi alınması gerektiğini açıklamaktaydı. Alman Ermeni Cemiyeti ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için genel af yasası çıkarması, Kars, Ardahan ve Batum halkına "Selfdetermination" hakkı tanıması ve Rus Ermenistanı'na Türkler'in nüfuzunun engellenmesi konularında Alman Hükümeti'nden güvence istemekteydi. Öte yandan bu cemiyet yöneticilerinden Papaz Stier'in Türkiye'ye seyahat etmek istediği bildirilmekteydi.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Bernstorff, 16 Nisan'da, Alman Ermeni Cemiyeti'nin yukarıdaki arabuluculuk önerisinin başarılı olamayacağı görüşündeydi: Ermeni çeteleri -bir kısmı düşmanlık diğer bir kısmı önceden yaşadıkları olaylar yüzünden kışkırtılmaktadır- Türklere terör uygulamakta ve Ermeniler Türkleri yok etmeye çalışmaktadırlar[7].

---

6 Jäschke, " Johannes Lepsius", s. 447-448; Neue Deutsche Biographie, Bd.14, s. 308; Die Grosse Brockhaus, Bd.11, s.328.

7 Wolfdieter Bihl, Die Kaukasus -Politik der Mittelmächte, Teil II, Die Zeit der Versuchten Kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918), Wien-Köln-Weimer, 1992, s. 67,69; Kılıç, "Ermeni Propagandaları...", s.284-285.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu arada Almanya Dışişleri Bakanlığı, Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarına gittikçe ters düşmeye başlayan Alman Ermeni Cemiyeti'nin aktivitelerini sınırlandırmaya çalışıyordu. 30 Temmuz 1918'de dışişlerinden yapılan bir açıklamada, Lepsius'un Tiflis'e gitmesinin arzu edilmediği vurgulanmaktaydı. Almanya Dışişleri Bakanlığı'na göre; Lepsius , sadece Ermenilere sahip çıkıyor, onları koruyup kollamak için girişimlerde bulunuyor, ancak bu arada Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarını unutuyordu[8].

Lepsius'un Ermeniler Hakkında Yazdığı Kitapları

Batı kamuoyunda, özellikle Alman kamuoyunda soykırım iddiasının ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynakların başında Lepsius'un Ermeniler hakkında yazmış olduğu kitapları gelmektedir. Papaz Lepsius'un ne denli nesnel bir tanık olduğunu gözler önüne seren bu kitapları, tümüyle yazarın düşünce ve yorumlarından oluşmakta ve sözüm ona masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırıma ilişkin tek bir belge dahi içermemektedir.

1- Dr. Johannes Lepsius, Armenien und Europa (Ermenistan ve Avrupa), Berlin, 1897, 266 s.

Lepsius, beş bölümden oluşan kitabının önsözünde; 1896 yılının Mayıs ayında Anadolu ve Suriye'yi, ayrıca Ermeni huzursuzluğunun ve birtakım kanlı olayların yaşandığı iki vilayeti -ki bu vilayetlerin hangileri olduğu açıklanmamıştır- baştan başa dolaştığını yazmaktadır[9].

Adı geçen kitabının önsözünden başlayarak sayfalar boyu garip iddialarda bulunan ve bu iddialarını belgelendirme gereksinimi duymayan

8 Bihl, Die Kakasus-Politik..., II, s.71; Kılıç, "Ermeni Propagandaları...", s.287.
9 Johannes Lepsius, **Armenien und Europa**, Berlin, 1897, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Lepsius, bu anlamsız ve saçma iddiaların yanı sıra Türkiye ve Türkler hakkında oldukça ağır ithamlarda bulunmaktadır. İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilen söz konusu kitabın daha önsözünden, yazarın, konuya yaklaşımının kasıtlı olduğu ve tarihi gerçeklerin çarpıtıldığı, asılsız ve inanılması güç bir takım söylentilere yer verildiği kolaylıkla anlaşılabilir.

2- Dr. Johannes Lepsius, Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei (Ermeni Halkının Türkiye'deki Durumu hakkında Rapor), Tempelverlag, Potsdam, 1916, 303 s.*

1915 yazında Türkiye'ye gelen Lepsius, başta Enver Paşa olmak üzere bazı Türk devlet adamları ile ikili görüşmeler yaptıktan sonra, daha fazla suskun kalınmaması gerektiği kanısıyla tamamen kendi görüş ve düşüncelerini yansıtan ve sayfalar boyu birtakım asılsız söylentilerden oluşan bu misyon raporunu hazırladı.

Lepsius, savaş yıllarında Almanya'da çok sıkı bir sansür uygulandığından söz konusu raporu yayınlamakta büyük güçlüklerle karşılaştığını, bu yüzden raporunu gizlice yayınlatıp, 20 bin nüsha olarak Almanya genelinde dağıtımının yapıldığını, daha sonra ise raporun yayınlanması ve dağıtılmasının tamamen yasaklandığını belirtmektedir[10].

3- Dr. Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918 -Sammlung Diplomatischer Aktenstücke- (Almanya ve Ermenistan), Der Tempelverlag, Potsdam, 1919, 607 s.

İkibuçuk yıldan beri Hollanda'nın Den Haag (Lahey) şehrinde bulunan Lepsius, 1918 Kasımı'nın sonunda Almanya'ya döndü ve Alman

---

* Lepsius'un bu kitabı 1919'da " Der Todesgang des Armenischen Volkes (Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü)" adı ile ikinci defa yayınlanmıştır (Jäschke, " Johannes Lepsius...", s. 448 n3). 1930'da ise dördüncü baskısı yapılmıştır (Die Große Brockhaus, Bd. 11).

10 Lepsius, **Deutschland und Armenien**, s. V.

Levent Sahverdi Arşivi

Dışişleri Bakanı Dr. Solf ile bir görüşme yaptı (1 Aralık 1918). Bu görüşme sonrası, Dr. Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili belgeleri gözden geçirerek Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı[11].

Türkiye'de, Birinci Dünya Savaşı sırasında istenmeden yaşanan bir takım olaylardan, çekilen acılardan, karşılıklı çatışma ve boğazlaşmalardan, tüm bu olumsuz gelişmelerden dolayı Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya açıkça suçlanmaktaydı.

Tüm bu suçlamalara karşı durabilmek için Almanya'nın bir ilki gerçekleştirmesi, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan ve henüz daha yeni yaşanmış birtakım tarihi olaylarla (Ermeni sorunu) ilgili "bazı!" diplomatik belgelerin yayınlatılarak, Batı kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi gerekiyordu.

Öte taraftan Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki ilgili belgelerin yayınlanması görevinin, daha 1918 yazında Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarına ters düştüğü için aktiviteleri sınırlandırılan Papaz Lepsius'a verilmesi gerçeğinin de ayrıca sorgulanması gerekmektedir.

Almanya'nın, savaş sırasında karşılıklı olarak yaşanan birtakım olumsuz gelişmelerden suçlu görülemeyeceğini kanıtlama uğraşı içerisinde bulunan Dr. Lepsius'un "Almanya ve Ermenistan 1914-1918" adlı bu kitabı; iki bölümden oluşmaktadır. 1. Bölümde "giriş", 2. Bölümde de 1913- 1918 yıllarına ait 444 belge bulunmaktadır. Kitabın sonunda ise Jakob Künzler* tarafından kaleme alınmış olan bir misyon raporu ve 1914-1918 yıllarında Almanya Dışişleri Bakanlığı görevlilerini gösteren bir lis-

---

11 Lepsius, Deutschland und Armenien, s. V-VII.

* Jakob Künzler hakkında bilgi için bkz. Selami Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki 'Soykırım' İddialarına Eleştirisel Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye (Ermeni Özel Sayısı I)*, Sayı: 37, Ankara, Ocak- Şubat 2001, s.331.

Levent Şahverdi Arşivi

·te yer almaktadır. Bu listede; Alman Başbakanları, Dışişleri Bakanları, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları, İstanbul Büyükelçileri ile Adana, Halep, İskenderun, Bağdat, Beyrut, Şam, Erzurum, Hayfa, Yafa, Kudüs, Musul, Samsun, Sivas, İzmir, Trabzon Konsoloslarının isim ve görev süreleri bulunmaktadır.

4- Johannes Lepsius, u.a; Die Groşe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914 " Avrupa Kabinelerinin Büyük Politikası",Bd. 1-40, - Sammlung der Diplomatischen Akten deş Auswärtigen Amtes- 2. Auflage, Berlin, 1927.

Lepsius, 1922'de Albrecht Mandelssohn Bartholdy ve Friedrich Thimme ile birlikte Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki diplomatik belgeleri, "Die Groşe Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914" başlığıyla 40 cilt halinde yayınlamıştır.

Söz konusu belge yayınında; Ermeni sorunu, 1908 ihtilali, 1909 Adana olayları, Türk-İtalyan savaşı ve Balkan savaşları ile ilgili bir çok diplomatik belge bulunmaktadır[12].

Lepsius ayrıca, 1900-1917 yılları arasında "Die Christliche Orient (Hıristiyan Doğu)" ve 1917'den itibaren de " Der Orient (Doğu)" adlarında iki ayrı dergi yayınlamıştır[13].

Dr. Lepsius ve Kitapları hakkında Yazılanlar ve Değerlendirmeler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının çeşitli kademelerinde görev yapan Alman subaylarından Osmanlı 3. Ordusu Kurmay

12 Winfried Baumgart, **Quellenkunde zur Deutschen Geschichte der Neuzeit von 1500 bis zur Gegenwart: Das Zeitalter des Imperialismus und des Ersten Weltkrieges 1871-1918,** Erster Teil (Akten und Urkunden), Darmstadt, 1991, s. 5-6; **Neue Deutsche Biographie**, Bd. 14, s. 308.

13 Der Groşe Brockhaus, Bd. 11, s. 328.

Levent Sahverdi Arşivi

Başkanı Felix Guse; Ermenilerin devamlı şikâyet ve yakınmaları üzerine, Batı kamuoyunun, göç yolundaki Ermeni halkına zulüm ve kitlesel mezalim yapıldığına inandığını, olanları ve yapılanları topluca değerlendirerek, bu konuda biraz temkinli davranılması gerektiğini, Ermeni anlatı (rapor) larının daha çok propagandaya yönelik olarak kaleme alındığını, çoğu defa olayların abartıldığını ve devamlı olarak hep aynı şeylerden söz edildiğini yazmaktadır[14].

Felix Guse, Lepsius ve çalışmaları hakkında ise şunları Yazmaktadır:

"Zorunlu göç sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı hakkında Lepsius'un verdiği rakamlar abartılı ve aynı zamanda kesinlikle inandırıcı değildir. Enver Paşa, bir konuşmasında, 300 bin Ermeni'nin göç yolunda yok olduğundan söz etmekteydi. Lepsius'un verdiği rakamlardan çok, bu sayının gerçeklere daha yakın olduğuna inanıyorum. Öte yandan Ermenilerin soykırıma uğratıldığı sloganı tamamen yanlıştır. Çünkü, Dünya Savaşı sonuçlandığında halen daha güçlü bir Ermeni halkı bulunmaktaydı.

"Alman kamuoyunun bir kısmı müttefikimiz için değil, aksine Ermeniler için çalışmaktaydı ve Almanya'da, Türklerden çok Ermenilerin haksızlığa uğradıkları kanısı yaygındı. Ermeniler kendilerini acındırmayı çok iyi becerdiler ve yıllarca bu türden propagandalar yaptılar.

"Alman kamuoyunun sorunu bu şekilde algılamasında, Dr. Lepsius'un büyük katkıları olmuştur. Lepsius sonraları, Ermeni sorunu ile ilgili Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerini de yayınlamıştır. Bana göre; Lepsius, bu konuda büyük bir yanılgı içerisindedir ve yanlış bilgi-

---

14 Felix Guse, "Die Armenieraufstand 1915 und seine Folgen", **Wissen und Wehr** 6, Heft. 10, Berlin, 1925, s. 616-617.

Levent Sahverdi Arşivi

lendirilmiştir. Bizzat kendi ifadesine göre; Lepsius, Ermeni sorunu ile ilgili olarak daha çok İstanbul'daki Amerikalılardan malzeme ve bilgi edinmişti ve Amerikalıların da bu konuda tarafsız oldukları pek söylenemezdi. Kışkırtıcı propagandalar yapmakta büyük rol sahibi olan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau, Türklerin ne Türkçe ne de Fransızca açıklamalarını dikkate almaktaydı. Tercümanları ise her yerde ve her zaman olduğu gibi Ermeni tercümanlardı. Lepsius, Ermenilere Türklerden daha çok güveniyor, Ermenilerin isyan ettiklerine inanmıyor ve hatta İtilaf Devletlerine ağır ithamlarda bulunarak, Ermenileri savunuyordu. Dolayısıyla Cemal Paşanın onu sert ve kin dolu sözlerle ayıplamasında şaşılacak bir şey olmadığı gibi, Fransa'daki Alman savaş esirlerinin yaşadıkları olumsuzluklar hakkında asla sesini yükseltmeyen Lepsius, ağır bir dille eleştirilmekteydi."[15].

Soykırım iddiasının ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynakların en ünlüsü, Johannes Lepsius adlı bir papazın 1919'da yayınladığı "Der Todesgang des Armenischen Volkes -Ermeni Halkının Ölüm Yürüyüşü"adlı misyon raporudur. Lepsius'un ne denli nesnel bir tanık olduğunu, sanırım Enver Paşa hakkındaki notlarından öğrenebiliriz: "Enver Paşa içeri girdi. Nahif omuzları dökülen, sıska, orta boylu bir tip. Damarlarında dolaşan yarı Arnavut kanıyla Türk uyuşukluğunu zaman zaman maceralara sürükleyen bu adam aslında bir kızı andırıyor. Süslü püslü üniforması, kürklü kalpağıyla bir çingene baronu..." Sözde soykırımı belgelemek amacıyla kullanılan bu raporda, Türkler hakkında bu türden ırkçı ifadelerin dışında, sayfalar boyu Ermenilerin Osmanlı askerlerine karşı köylerini nasıl kahramanca savundukları anlatılmaktadır. Tümüyle yazarın düşünce ve yorumlarından oluşan Lepsius'un bu eseri, "masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırım"a ilişkin tek bir belge içermemektedir[16].

---

15 Guse, "Die Armenieraufstand...", s. 617-620.

16 Ersen Bayhan, "Ermeni Sorunu ve Bugünkü Alman Politikası", **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu (Tahliller-Belgeler-Kararlar)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 189.

Levent Sahverdi Arşivi

"Küçük Asya (Anadolu), Suriye ve Mezopotamya'daki Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler tarafından zorla göç ettirilmeleri hakkında birçok tanığın raporlarına sahip bulunmaktayız. Bunlar çeşitli Amerikan, Alman, İsviçre, Norveç ve Danimarka misyonerlik kurum ve kuruluşlarının yöneticisi veya üyeleridir. Ancak bunlar arasında özellikle Anadolu'da bulunan Alman konsolos, subay ve büyükelçilerinin raporları ilk sırada yer almaktadır. Bu raporlar ve belgeler tanınmış Alman Ermeni dostu Dr. Johannes Lepsius tarafından toplanmış ve 'Deutschland und Armenien 1914-1918' başlığı altında yayınlanmıştır"[17] diyen mültecilerden sorumlu Milletler Cemiyeti Yüksek Komiseri Norveçli Fridtjof Nansen, kitabının "Die Armenier während des Weltkrieges (Dünya Savaşı Sırasında Ermeniler)" alt başlığı altındaki satırları, Lepsius'un yayınlamış olduğu ve güvenilir olduğundan şüphe etmediği belgelere dayanarak yazdığını ifade etmektedir[18].

1915 yılındaki "Ermeni Tehciri" hakkında ayrıntılı bilgiler içeren Almanya Dışişleri Bakanlığı diplomatik belgelerini daha 1919 yılında Ermeni dostu Dr.Johannes Lepsius'a derletip, "Almanya ve Ermenistan 1914-1918" adıyla yayınlama yetkisi veren Alman Hükümeti'ne teşekkür borçluyuz[19] diyen André N. Mandelstam ise kitabının, "Die armenische Frage während des Krieges (Savaş Sırasında Ermeni Sorunu)" başlıklı 2. Bölümünü, tamamen Lepsius'un söz konusu kitaplarından alıntılar yaparak yazmıştır[20].

Sözüm ona "Ermeni sorununu nesnel olarak inceleyen ilk Türk araştırıcısı" iddiasında bulunan Taner Akçam diyor ki: "Birinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda Alman subay, diplomat, öğretmen ve misyoneri

---

17 Fridtjof Nansen, **Betrogenes Volk-eine Studienreise durch Georgien und Armenien als Oberkommissar des Völkerbundes**, Leipzig, 1928, s. 208-309.

18 Nansen, Betrogenes Volk..., s. 307-334.

19 André N. Mandelstam, **Das armenische Problem im Lichte des Völker und Menschenrechts**, Berlin, 1931, s. 33.

20 Mandelstam, **Das Armenische Problem**..., s. 32-40.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmıştı. Son yirmi otuz yıl içerisinde Dünya savaşındaki gözlemlerin ve yaşanılanların konu edildiği bir dizi hatıra ve özellikle 'Ermeni soykırımı' ile ilgili raporlar yayınlandı. Papaz Johannes Lepsius, bu sürecin en önde gelen yazarlarından biridir. Onun yoğun çalışmalarıyla 'soykırım' Almanya'da bilinen bir konu haline gelmiştir. Ayrıca 1919 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinin yayınlanması da onun bu yoğun çalışmalarının ürünüdür."[21]

Akçam tüm bunları yazarken savaşın sona ermesiyle birlikte Almanya'ya dönen Lepsius'a; Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi kapılarının ardına kadar açılması ve henüz daha yeni yaşanmış birtakım tarihi olaylarla ilgili diplomatik belgelerin olduğu gibi sunulması "gerçeğini" her nedense sorgulamamaktadır.

Bugün Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan birçok belgede; Birinci Dünya Savaşı'nda istenmeden yaşanan birtakım olaylardan Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki Almanya'nın sorumlu olduğu vurgulanmakta ve savaş sırasındaki tüm olumsuz gelişmelerden dolayı Almanya açıkça suçlanmaktadır.

İşte tüm bu suçlamalara karşı durabilmek için Almanya'nın bir ilki gerçekleştirmesi Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili "bazı!" diplomatik belgelerin yayınlanarak, Batı kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi gerekiyordu. Ermeni dostu, Ermeni yardımseveri olarak tanınan Dr. Johannes Lepsius, bu iş için âdeta biçilmiş kaftandı ve beklenildiği gibi, bu görev Lepsius'a verildi.

Lepsius, Dışişleri Bakanı Dr. Solf'un izniyle Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili belgeleri gözden geçirdi ve Mayıs 1919'da bu belgeleri yayınladı. Lepsius, adı geçen arşivdeki çalış-

---

21 Taner Akçam, **Armenien und der Völkermord: Die Istanbuler Prozesse und die Türkische Nationalbewegung**, Hamburg, 1996, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

maları sırasında, belgeleri özenle seçmiş ve hatta bazı belgelere özellikle yer vermemişti. Nitekim Alman gazeteci Paul Weitz'ın 20 Haziran 1918'de düşüncelerini ve gözlemlerini rapor ederek, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazının, Lepsius'un söz konusu kitabında yer almaması yukarıdaki değerlendirmenin doğruluğuna bir kanıt oluşturmaktadır.

Paul Weitz, Osmanlı Genel Karargâhı'nın davetlisi olarak, Türkiye'ye gelmiş ve Avusturyalı savaş muhabiri Dr. Stefan Steiner, Türk tarihçisi Prof. Ahmed Refik (Altınay) Bey, Yüzbaşı Fahri Bey ve Almanya'nın Erzurum Konsolosu (Viskonsolos) Edgar Anders'le birlikte Nisan 1918'de Doğu Anadolu Vilayetlerini kapsayan bir araştırma ve inceleme gezisi yapmıştı.

Paul Weitz, Erzincan, Gümüşhane, Mamahatun (Tercan), Ilıca ve Erzurum'u ziyaret etmiş ve raporunda gayet samimi olarak; 1915 yılında Ermenilere uygulanan "tehcir" ve sonuçları, Ermenilerin Türklere mezalim yaptığı, yine Erzincan ve Erzurum'daki korkunç Ermeni Yönetimi (Ocak-Mart 1918) ve bu yönetim tarafından Türklere karşı yapılan kanlı mezalim hakkında bilgi vermekteydi.

Tüm bunların yanı sıra, "Germany and the Ottoman Empire 1914-1918" adlı kitabında İngiliz tarihçi Ulrich Trumpener, Lepsius'un yayınlamış olduğu orijinal belgelerdeki bazı önemli pasajların "birisi!" tarafından değiştirildiğini ya da silindiğini önemle kaydetmektedir.

Ulrich Trumpener'in söz konusu kitabını eleştiren Fritz T. Epstein, Lepsius'un "Deutschland und Armenien" adlı kitabında yer alan birçok belgede metin değişikliği bulunduğunu tespit eden Trumpener'i doğrulamaktadır. Ancak, belgelerdeki bazı önemli pasajların Lepsius tarafından değil, daha sonraları bir başkası tarafından değiştirilmiş (silinmiş) olabileceğini belirtmektedir[22].

22 Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki...", s. 332-333.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Dr. Johannes Lepsius (1858-1926). Alman din adamı ve politikacısıdır. Ermenilere yönelik yardım kuruluşları arasında ilk sırayı alan, "Alman Doğu Misyonu" ile "Alman Ermeni Cemiyeti"nin yöneticisidir.

Ermeni dostu olarak tanınan Lepsius, Alman misyoneri sıfatıyla başta Ermeniler olmak üzere Doğudaki Hıristiyanlara yapılan yardım çalışmalarını yürütmüştür. Johannes Lepsius adlı bu papazın, Ermeniler hakkında yazdığı kitapları ise bugün Batı kamuoyunda, sözde soykırımın ispatında vazgeçilmez öneme sahip kaynaklar arasında yer almaktadır.

Sözde soykırımı belgelemek amacıyla kullanılan bu kitaplarda, Türkler hakkında her türden ırkçı ifadeler bulunmaktadır. Tümüyle yazarın duygu, düşünce ve yorumlarından oluşan Lepsius'un kitapları, sözüm ona "masum ve savunmasız bir halkın uğradığı soykırım"a ilişkin tek bir belge içermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lepsius, Türkler, Ermeniler, Misyoner, Almanya.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Dr. Johannes Lepsius (1858-1926), German priest and politician and a primary organizor between "German Eastern Missions" which was one of the frist aids institution, and "German Armenian Society"

Lepsius, who is also known as supporter of Armenians, continued the aids work to Christians in the East as a German Missioner. The books on Armenians written by a priest Johannes Lepsius, are among the most important sources in the western literature that prove the so-called genocide.

In these books that serve the purpose of so-called genocide, there are all sorts of racist phrases attributed on Turkish people. Lepsius' books that reflect only the personal views of the author, does not, in fact, carry a single real document on the so-called genocide of innocent and unprotected people.

Key Words: Lepsius, German, Armenian, Missioner, Turkish.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA OSMANLI 9.ORDUSU'NUN KUZEYBATI İRAN'I (GÜNEY AZERBAYCAN'I) TAHLİYESİ

Doç. Dr. Mustafa BUDAK*

Güney Kafkasya harekât alanının doğu sınırının içinde yer alan Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan)[1], tarihî olarak Batum-Tebriz ve Trabzon-Erzurum-Tebriz ticaret yolları üzerinde bulunması yanısıra 18.yüzyıldan itibaren Rusya, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında devam eden siyasî, askerî ve ticarî nüfûz mücadelelerinin yaşandığı stratejik bir bölgedir. Özellikle, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Rusya ile İngiltere, Kuzeybatı İran üzerinde siyasî ve iktisadî nüfûz mücadelelerine büyük bir hız vermişlerdi. Rusya, ülkesinde sanayiinin gelişmesi sonucunda İran ile ticaretini artırmış ve buna parelel olarak 1890'da Gümrü'den Culfa'ya kadar olan demiryolunu Tebriz'e uzatmıştı. Ayrıca Ruslar, Tahran'ı Enzeli (Pehlevi) limanına, Kazvin ve Kum'a bağlayan modern yollar inşa etmişlerdi[2].

Diğer taraftan, Almanya'nın 1890'dan itibaren bir dünya politikası izlemeye başlaması ve bununla beraber Rusya ile İngiltere'nin Kafkasya, İran ve Orta Asya topraklarındaki çıkarlarını tehdid eder hale gelmesi, İn-

---

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1 **Askerî Coğrafya, Kafkaslar Ötesinin Batı Kısmının Harp Sahnesi**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Basımevi, İstanbul 1947, s.1-10.

2 W.E.D.Allen-Paul Muratoff, **Kafkas Harekâtı 1828-1921, Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

giltere'yi, zaten 1880'lerden beri küçük ihtilâflar zuhur etse bile çatışmaktan uzak kaldığı Rusya ile 1907 anlaşmasını yapmaya zorladı.1907 İngiliz-Rus Anlaşması'na göre, Kuzey İran Rus nüfûz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan Güney İran, İngiliz nüfûz bölgesi, orta bölge ise tampon bölge niteliğini taşımaktaydı[3]. Daha somut söylersek; Ruslar, Tahran'da bir Alman bankası kurulmasından, İngilizler de Basra Körfezi'nde Alman ticarî ilişkilerinin artmasından korkuya kapıldılar[4]. Allen-Muratoff'un deyimiyle bu anlaşma, 1904 tarihli Fransız-Rus ittifakının bir zeyli olmaktan başka Ortadoğu üzerinde İngiliz-Rus ilişkilerinin yumuşamasıydı. Aynı zamanda da Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan kontrolüne ve İran'a nüfûz etmesine karşı savunma amaçlı bir tepkiydi[5]. Almanlar ise, bu ittifakın kendilerine karşı yapıldığının farkında idiler ve özellikle İran'ın paylaşılmasını bu açıdan değerlendirmişlerdi. Çünkü Almanlar, 1900'da elde ettikleri Bağdad demiryolu imtiyazını Basra'ya, oradan da Hanikin-Kirmanşah yoluyla İran'in içlerine uzatmayı planlamışlardı. Bunun amacı ise açıktı: İngiltere'yi bu yollar sayesinde Hindistan üzerinden vurmaktır[6].

I.Dünya Savaşı başladığında, sözü edilen devletlerin stratejik konumları aynen devam etmekteydi. Fakat, Almanlar, Doğu'da kendi hakimiyet ve nüfûzlarını yayma politikası çerçevesinde Enver Paşanın öncülük ettiği, halifenin nüfûzunun etkisiyle Kafkasya, İran, Afganistan, Hin-

---

3 Bu anlaşmanın diğer toprak konuları Afganistan ve Tibet idi. Bkz., Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1918, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.34-36.

4 Hugh Seton Watson, **The Russian Empire 1801-1917**, At the Clarendon Press, Oxford 1967, s.679-680.

5 Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s.214.

6 İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti", **OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 3, Ocak 1992, s.271-272.

Levent Sahverdi Arşivi

distan ve Mısır'da İngilizlere karşı ihtilâller düzenleme planından yararlanmak amacıyla genel olarak Osmanlı Devleti ile işbirliği halinde gözükürken, yerel planda Osmanlı karşıtı eylemler içindeydi[7]. Meselâ, Hamidiye Kahramanı Rauf Beyin başkanlığında oluşturulan ve İran, Afganistan ile Hindistan'da, İngiltere aleyhine ihtilâller çıkarmakla görevli bir Osmanlı-Alman işbirliği girişimi olan Afgan Sefer Heyeti (Rauf Bey Müfrezesi)'nin başarısızlığına, Alman subaylarının hareketleri sebep olmuştu. Aynı şekilde, Rauf Bey müfrezesi (bir piyade taburu, süvari, makinalı tüfek ve topçu takımları ve gönüllüler)'nin Kirmanşah'a girmesine Almanlar da muhalefet etmişler, orada Osmanlı karşıtı bir propagandaya girişmişlerdi. Bunun sonucunda, Rauf Bey müfrezesi, Kirmanşah seferinden vazgeçmiş ve Eylül 1915'de de Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından lağv edilmişti[8].

Aslında, savaşın başında, Sarıkamış kuşatması sırasında (22 Aralık 1915-3 Ocak 1914), Osmanlı birlikleri, Musul'dan ilerleyerek Tebriz'i, Van yönünden hareket ederek Azerbaycan'ın batısını ele geçirmişlerdi. Ancak, Sarıkamış'daki, trajedik Osmanlı mağlubiyeti (Ocak 1915)'nden hemen sonra Ruslar, 17 Ocak 1915'de, Tebriz'e, 4 Mart'ta Dilman'a girmişlerdi. Böylece, Ruslar, Güney Azerbaycan (Kuzeybatı İran)'a tamamen hakim oldular[9]. Ruslar, bir taraftan, 26 Aralık 1915'de, Almanların Luristan Valisi Nizamü's Sultana ile ittifak ederek Kirmanşah'da geçici bir hükümet kurmaları üzerine Bakü'den Enzeli'ye ve oradan da Kazvin'e askerlerini göndererek Güney İran'da Osmanlı kuvvetleriyle 1916 yılı

---

7 İ.Kurtcephe-M.Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.274-276.

8 Rauf Bey Müfrezesi'nin bir yıllık bu İran macerasının güzel bir anlatımı için bkz., İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-", **OTAM**, Sayı 3, Ocak 1992, s.247-270.

9 Rusların karşısında Tebriz'de Ömer Naci Bey Müfrezesi, Dilman'da da Cevdet Bey Müfrezesi vardı. Ruslar her iki müfrezeyi yenerek bu iki şehre girmişlerdi. Bkz., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı**, I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.581-854.

Levent Sahverdi Arşivi

içinde savaşırken, diğer taraftan da yine aynı yıl boyunca, Rus Azerbaycan kolordusu da, Meyanduap-Savuçbulak-Rumiye bölgesinde mevziilenerek Osmanlı Musul grubu kuvvetleri karşısında mücadele etmişti. Bu arada, Güney İran'da duruma hakim olan İngilizler, Aralık 1916'dan itibaren Irak cephesinde taarruza başlamışlar ve 25 Şubat 1917'de, Kut'u işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı 6.Ordu Komutanı Halil Paşa, 13.Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis)'ya emir vererek bütün kuvvetiyle İran'ı boşaltmasını ve Hanikin'e çekilmesini istemişti[10]. Nitekim, 13.Ordu kuvvetleri, 15 Mart 1917 tarihi itibariyle Kirend'in doğusuna ve 29 Mart'tan itibaren de Diyale nehrinin batısına çekildiler. Ruslar ise Hanikin'den Revandiz'e kadar ilerlediler. Fakat, cephenin genişliği sebebiyle Diyale nehrinin batısına geçemediler. Osmanlı Süleymaniye ve Musul Gruplarına karşı giriştiği askerî hareketler de Osmanlı-İran sınırında durduruldu[11].

1918 yılına gelince, Bolşevik ihtilâlinin etkisiyle Ruslar, işgal ettikleri Doğu Anadolu bölgesinden geri çekilmeye başlamışlardı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, kırk yıl önce, 1878'de Ruslara bıraktığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri almayı başarmıştı. Bu siyasî başarıyı askerî ve fiilî bir duruma kavuşturmak için Osmanlı orduları, Mart ve Nisan aylarında düzenledikleri bir askerî harekâtla Batum'a girmişlerdi (14 Nisan 1918). Böylece, Batum yönünde Osmanlı Devleti'nin 1878 sınırlarına ulaşılmış oldu.

Ancak, Güney Kafkasya'da, bu Osmanlı ilerleyişine Ermeniler karşı koymaya çalışıyorlardı. Ermeniler, daha ziyade Erivan, Gümrü ve Ahılkelek havalisinde toplanmışlardı. Osmanlı 4.Kolordusu, Erivan yönünde

---

10 İran cephesi hareketleri için bkz., Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s.163-196.

11 F.Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s.85-95.

Levent Şahverdi Arşivi

ilerlerken Ermeniler de Kuzey İran'da İngilizlerle işbirliği yapıyorlardı. Ayrıca, Ermenilerin zulmü altında kalan Müslüman halka da yardım edilmesi gerekiyordu. Gerek bu işbirliğini önlemek ve gerekse bölgedeki Müslüman halkı kurtarmak için Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti 6 Mayıs'da, 3.Ordu'ya gönderdiği bir emirde, Tebriz'e bir kuvvet yollanmasını, bunun için de Gümrü-Culfa demiryolunun kontrol altına alınmasını istedi. Bunun üzerine 15 Mayıs'da, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bağlı birlikler (I.Kafkas Kolordusu, 11. Kafkas Fırkası ve 5. Kafkas Fırkası) Arpaçayı geçerek Gümrü yönünde ilerlediler. Bunun sonucunda Gümrü-Culfa demiryolunu I.Kafkas Kolordusu kesmiş ve 16 Mayıs'da da Gümrü, teslim olmuştu.

Diğer taraftan Van ve havalisinde kaçan Ermeniler ile Nasturiler ve Kafkasya'dan kaçan Ermeni çeteleri Rumiye gölü batısında Dilman, Selmas ve Rumiye civarında toplanmışlardı. O sırada, Tebriz'e karşı Rumiye gölü ile Aras nehri arasını gözetmekle görevli 4.Kolordu idi. Bu kolordu ile 5.Piyade Fırkası'na bağlı 14. ve 15.Piyade alayları, 17 Mayıs'da, Dilman'a taarruz etmişler ise başarılı olamamışlardı[12].

31 Mayıs'da, Osmanlı Devleti, Ermenistan Cumhuriyeti ile 3 Haziran'da da Gürcistan ile barış antlaşması imzalayıp fiziken Kafkasya'daki hedeflerine ulaşınca; Kafkasya ve Kuzey İran'da görevli 3.Ordu'nun yeni stratejik esaslara göre teşkilatlanması gereği doğdu. Bunun üzerine Başkomutanlık Vekâleti, 9 Haziran 1918'de, nihaî olarak Şark Orduları Grubu'nu yeniden teşkilatlandırdı. Buna göre, 6.Kolordu (3. ve 36. Kafkas Fırkaları) ile ordu emrindeki 5. ve 37. Kafkas Fırkalarından ibaret olan 3. Ordu ile 1.Kafkas Kolordusu (9. ve 10. Kafkas Fırkaları ile 15. Piyade Fırkası) ve 4. Kolordu (5. ve 12. Piyade Fırkaları ile 11. Kafkas Fırkası)'dan oluşan 9. Ordu, Şark Orduları Grubu'nu meydana getiriyordu. 9. Or-

12 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı II (Bundan sonra Kafkas Cephesi)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.507-514.

Levent Sahverdi Arşivi

du'nun görevi ise, Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgenin kontrol altında tutulması idi. Amaç, İngilizlerin İran içlerinde ilerlemelerini durdurmak ve onların Bolşeviklere yardım etmelerini önlemekti Ayrıca, Rumiye civarındaki Ermeni çetelerin temizlenmesi de 9. Ordu'nun görevleri arasındaydı.

İşte bu sebeple, 9. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu, Dilman-Hoy ve Makü'de toplanarak Rumiye gölünün batısından, 1.Kafkas Kolordusu'na ait kuvvetler de Culfa'nın kuzeyinde toplanarak Rumiye gölünün doğusundan Kuzey İran'a doğru bir askerî harekâta geçtiler. Bunun sonucunda, 4. Kolordu, 8 Haziran'da bir süvari bölüğü ile Tebriz'i, 36. Piyade Alayı da Sofyan'ı işgal etti. Daha sonra ise 4. Kolordu, Rumiye gölünün batısındaki Ermeni ve Nasturileri imha etmek maksadıyla 18 Haziran'da yeni bir harekâta geçerek 20 Haziran'da Rumiye'ye girdi. Bu arada, 19 Haziran'da, 5. Piyade Fırkası, Dilman'ı ele geçirdi. Fakat, Antranik komutasındaki Van Ermenilerinin 21 Haziran'dan itibaren Osmanlı kuvvetlerine karşı verdikleri mücadele, bu kuvvetleri zor durumda bırakmıştı. Bir ara, Ermeniler, 24 Haziran'da Hoy'u kuşatmışlarsa da halkın direnmesiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Onların asıl amacı, güneydeki İngiliz kuvvetleriyle birleşmekti. Bu yüzden, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini rahatsız etmekten geri durmayarak bazı mevzi başarılar da elde ettiler ise de bu başarıları sürekli olamadı.

Kuzey İran'daki bu olayların etkisiyle olsa gerek Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti, 4 Temmuz'da yeni bir emir yayınlayarak 9. Ordu'nun 4.Kolordusu ile Rumiye-Tebriz cephesinin işgalini emretti. Aslında 4.Kolordu, büyük kısmıyla Dilman civarında olup küçük bir birlikle Tebriz şehrini daha önceden işgal etmişti. Herhalde ondan istenen şey, kontrol altında tutulan bu cepheyi güneye doğru yaymaktı. Çok geçmeden, 4. Kolordu, İngilizlerin, Sakız ve Sain Kale'ye girdikleri haberini 6. Ordu'dan aldı. Hatta, bu haberde, İngilizlerin Ermeni ve Nasturilerle birleşmek amacıyla Savuçbulak yönünde ilerlemeyi düşündükleri de bildirilmişti. Bunun üzerine 4.Kolordu'ya 27 Temmuz'da, Ermeni ve Nasturileri yok

Levent Şahverdi Arşivi

etmek için Rumiye'ye taarruz emri verildi. 30 Temmuz'da taarruza geçen 4. Kolordu birlikleri 31 Temmuz'da direnen Ermenileri yenerek Rumiye'yi işgal etti. Ermeniler ise Savuçbulak yönünde çekildiler. Daha sonra bir süvari birliği, 6 Ağustos'da, Meyanduap'ı ele geçirdi. Çekilen Ermeniler, güneye, Sainkale'ye doğru kaçtılar.

Bu gelişmeler, çatışmaların Savuçbulak-Sainkale hattında olacağı belirince, Şark Orduları Grup Komutanlığı, 13 Ağustos'da, 5. Piyade Fırkası'nın Savuçbulak'a gitmesini emretti. Bu fırka, 27 Ağustos'da, Savuçbulak'a vardı ve Savuçbulak-Sainkale cephesine yerleşti. Aynı şekilde, 11. Kafkas Fırkası da, 23 Ağustos'da, Tebriz'e varmıştı Onun görevi, İngilizlerin Hemedan ve Tahran üzerinden Enzeli bağlantısını kesmek, oradaki Mirza Küçük Han ile sıkı bir ilişki kurmaktı. Bu düşünceden hareketle, 11. Kafkas Fırkası, 9 Eylül'de, Miane'yi işgal etti. Böylece, Tebriz ve Miane bölgeleri Osmanlı kontrolüne geçmiş oldu. Bu tarihlerde en önemli olay ise, Bakü'nün Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesiydi[13].

Kafkas İslâm Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de, Bakû'yü ele geçirmesi, İngilizlerin Hazar Denizi'nde başlıca dayanak noktaları olan Enzeli, Kazvin ve Reşt'in Osmanlı orduları tarafından işgalini kolaylaştırmıştı. Bunda amaç, Osmanlı 9. Ordusunun Kuzeybatı İran'daki askerî harekâtını desteklemek ve kolaylaştırmaktı. Nitekim Enver Paşa, 19 Eylül 1918'de, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bu yönde bir emir göndermiş, sözkonusu yerlerin zaptı ile Osmanlı kuvvetlerinin süratle Kuzeybatı İran'ın önemli merkezi olan Tebriz'e yaklaştırılmasını istemişti. Ancak, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşaya göre bu mümkün görünmüyordu. Çünkü, 9. Orduya bağlı 4. Kolordu'nun 5. Fırkası, Rumiye gölünün güneyinde Savuçbulak ve Sainkale'de, 12. Piyade Fırkası da Rumiye, Hoy ve Dilman bölgelerinde bulunmakta; 1.Kafkas Kolordusu'nun 11.Kafkas Fırkası'nın büyük kısmı da Aras vadisi boyunca demiryolunu koruyarak Erme-

13 **Kafkas Cephesi**, II, s.528-545.

Levent Sahverdi Arşivi

ni sınırını gözetlemekteydi. Bundan dolayı, adı geçen ordunun geride kalmış ve Tebriz'e sevkedilecek hiçbir kuvveti bulunmamaktaydı. Yine de 9.Ordu Komutanı, birtakım olumsuzluklara rağmen ordusunun büyük kısmı ile Rumiye-Savuçbulak'ta olmasını gerekli görmekte; aynı zamanda Tebriz-Erivan demiryolunun bir fırkayla korunmasını düşünmekteydi[14].

Bu sırada İngilizler, 18 Eylül 1918'de, Nablus'da bir karşı taarruz harekâtı başlatmışlar ve Yıldırım Ordular Grubunu Şam-Riyat hattına kadar çekilmek zorunda bırakmışlardı. Bunun üzerine Başkomutanlık, Filistin cephesindeki nazik durumdan hareketle, elde edilebilecek bütün kuvvetlerin bu cepheye gönderilmesi gerektiğini düşündü. Bu amaçla, İran'da devam eden askerî harekâtın sona erdirilmesini ve 6. Ordunun savunabilir bir durumda bulunmasını kararlaştırdı.

23 Eylül 1918 tarihli Başkomutanlık emrine göre, 9. Ordu, 9. ve 11.Kafkas Fırkalarından oluşan 1. Kafkas Kolordusu ile 5. ve 12. Piyade Fırkalarından oluşan 4. Kolordu'dan ibaretti. Görevi ise, İngilizlerin Sakız-Reşt üzerinden ilerlemelerini önleyecek şekilde Kuzeybatı İran'da birarada/toplu bulunmaktı. Ayrıca, gerektiği zaman hızlı bir şekilde 6. Ordu'ya yardım etmesi de görevleri arasındaydı.

Gerçekten 9. Ordu, bu stratejik görevine uygun bir tarzda konuşlanmıştı. Şöyle ki; 5. Piyade Fırkası Savuçbulak bölgesinde toplu bulunmakta, takviyeli süvari tugayı Dikentepe-Sakız hattında yer almakta, 9. Kafkas Fırkası Aras vadisinden geçen demiryolunu korumakta; 11. Kafkas Fırkası ise Tebriz'de bulunmaktaydı. Bu tümenden birer müfreze, Miyane ve Erdebil'de takviyeli mürettep süvari alayı (üç bölük) Zencan'da idi[15].

---

14 **Kafkas Cephesi**, II, s.546-547.
15 **Kafkas Cephesi**, II, s.547-548.

Levent Şahverdi Arşivi

Çok geçmeden bu askerî düzende de değişiklik yapıldı: Irak cephesinde bir İngiliz taarruzu beklendiğinden geride ve dağınık durumda olan 12. Piyade Fırkası yerine Savuçbulak'da 5. Piyade Fırkası ile 4. Kolordu karargahının 6. Ordu emrine gönderileceği Şark Ordular Grubu Komutanlığı tarafından bildirildi. 12. Piyade Fırkası da 1. Kafkas Kolordusu emrine verildi. Bu fırka, Dilman ve Rumiye bölgesinde toplu halde bulunacaktı. Ayrıca, Sakız-Sainkale hattındaki süvari tugayı 12. Piyade emrine verildi. Daha sonra söz konusu tümenin İstanbul'a nakli uygun görüldü.

Sonunda, Şark Orduları Grup Komutanı Halil Paşanın grup komutanlığının kaldırılması ve kalan kuvvetlerin 9. Orduda toplanması yönündeki 30 Eylül 1918 tarihli teklifini uygun bulan Başkomutanlık, 9. ve 11. Kafkas Fırkalarından oluşan 1. Kafkas Kolordusu ile 36. ve 3. Kafkas Fırkalarını, Rumeli Müfrezesi'ni ve Batum Müstahkem Mevki'i Komutanlığını 9. Ordu'nun emrine vermiştir[16].

Mondros Mütarekesi Öncesinde 9. Ordunun Kuzey İran'daki Durumu

Yukarıda belirttiğim gibi, Filistin/Suriye cephesindeki askerî gelişmeler, 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki askerî harekâtını gereksiz kılmıştı. Artık 9. Ordu'nun görevi, bir taraftan Kuzeybatı İran'daki kuvvetlerini tahliye etmek ve bazı birliklerini Irak cephesindeki 6. Ordunun hizmetine vermek, diğer taraftan da, bölgedeki Müslüman halkı Ermeni saldırılarından korumak için gerekli tedbirleri almaktı.

Ekim 1918 başında, bölgeden alınan haberlere göre 9. Ordunun bulunduğu bölgelerde genel bir sükûnet vardı. Ancak, İngiliz uçakları, bu sessizliği zaman zaman bozmakta idi. Öyle ki 5 Ekim 1918'de bir İngiliz uçağı, Mahmudçuk ve Sainkale üzerinde bir süre gözetleme uçuşu yaptık-

16 **Kafkas Cephesi**, II, s.548-549.

Levent Sahverdi Arşivi

tan sonra geri gitmişti. Ertesi gün, bu kez iki İngiliz uçağı, Zencan yönünden Saibe üzerine doğru uçarken görülmüştü. Ancak bu uçaklardan biri Serab yönünde giderken Serab'ın 8 km güneyindeki bir vadiye düşmüş ise de uçağın pilotu düşen uçağını yaktıktan sonra kaçmış olup kendisi aranmaktaydı. Diğer uçağın Miyane üzerinden döndükten sonra Sercam yakınındaki 9. Orduya bağlı bir keşif koluna makinalı tüfek ateşi açmış ve bu ateş sonunda bazı Osmanlı askerleri yaralanmıştı. Dahası, İngiliz uçaklarının bomba attıkları rivayet edilmekteydi[17].

Bu arada, 6. Ordu emrine verilen 5. Fırka birlikleri de Savuçbulak'a doğru gitmekteydi. 5 Ekim itibariyle 5. Fırka'nın birinci kademe birlikleri, Pisuh ile Rayat arasında Şinava'da istirahat halindeyken, aynı fırkanın ikinci kademe birlikleri, Savuçbulak ile Pisuh arasındaki Kal'a-i Kaşan'a ve 3.kademe kuvvetleri de Hane-i Hoşa varmıştı[18]. 10 Ekim'de ise 5. Fırka'nın birinci kademesi Celâlî ve Revandiz arasında dinlenmedeyken, ikinci kademesi Celâlî'ye varmıştı. Fırkanın üçüncü kademesi ile fırka karargâhı Pisuh'a varmıştı. Ayrıca, I.Kafkas Kolordusu nakliye kollarından 4 kollu bir grup ile 6 numaralı seyyar hastahane, 11 Ekim'de Rumiye'den hareket etmişti. Bu sırada Rumiye'de bulunan kolordu karargâhı, 20 numaralı ekmekçi takımı ile 14.Fırka köprücü jeti, 12 Ekim'de, bu şehirden ayrılmış ve 12-13 Ekim gecesi Dizankese(?)'ye ulaşması öngörülmüştü[19].

Aynı tarihlerde ise İstanbul'a nakli öngörülen 12. Piyade Fırkası'na bağlı birlikler geri çekilmeye başlamışlardı. Öyle ki, fırkanın hızlı hareke-

---

17 9.Ordunun 8.10.1334 tarihli saat 8.10 itibariyle "sabah raporu hülasası", **Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, Klasör (Kls) 253, Dosya (Dos) I/Harb Ceridesi (H)-14, Fihrist (Fih) 1-2.

18 5.Tümen Komutanlığından 9.Ordu Komutanlığına gelen 6.10.1334 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos I/H-14, Fih 1-2.

19 6.Ordu'ya bağlı 4.Kolordu Erkân-ı Harbiyye Reis Vekili Edhem Beyin 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 11.10.334 tarihli raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos I/H-14, Fih 1-18 (Ayrıca bu rapor, 6.Ordu ve I.Kafkas Kolordu Komutanlıklarına da arz edilmişti.).

Levent Sahverdi Arşivi

ti ve ilk kademesinin mümkün olduğu kadarıyla Culfa'ya erken varabilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştı. Buna göre, 9. Ordu Komutanlığı'nın 4 Ekim 1918 tarihli emrine uygun olarak 12. Fırka'ya bağlı süvari bölüğüyle Hoy-Makü bölgesinde bulunan 53. Alay 11. Tabur ilk kademeyi oluşturacak ve 9. Ekim'de Culfa'ya ulaşmış olacaktı[20]. Ayrıca, aynı fırkanın 34. Alayı, topçu alayı, istihkâm ve sıhhiye bölükleri 4 Ekim'de Rumiye'den Culfa'ya; süvari bölükleri 6 Ekim'de Dilman'dan Culfa'ya; 35. Alayın 3. Taburu Rumiye'den Dilman'a ve 45. Alayın 1.Taburu da 4 Ekim'de Culfa'dan, 3. Taburu ise 6 Ekim'de Gümrü'den hareket etmişlerdi[21]. Bunun yanısıra iki kilometre mesafeli hafif telsiz müfrezesi 7 Ekim'de, Rumiye'den Hoy'a Kaymakam Hüsameddin Beyin emrine gönderilmiş; 1. Kafkas Kolordusu'na ait telgraf bölüğünün bir takımı da Hoy, Dilman ve Rumiye bölgelerinde Kaymakam Hüsameddin Bey'in emrine bırakılarak geri kalanların 8 Ekim'de Rumiye'den "hareket etdirilmesi", 12. Kafkas Fırkası Komutanlığı tarafından istenmişti[22].

Çok geçmeden, 12. Fırka Komutanlığı'nın aceleciliğinin sebebi anlaşıldı. Şark Orduları Grup Komutanlığı, 10 Ekim 1918'de 9. Ordu'ya gönderdiği şifre tezkiresinde, 12. Fırka'ya bağlı birliklerin Batum'a sevkedilmesinin gerektiğini bildirdi. Ancak, eldeki mazotun, hem 12. Fırka'nın Batum'a naklinde ve hem de 9. Ordu'nun geriye çekilecek erzak ve malzemesinin taşınmasında kullanılma zarureti vardı[23]. Muhtemelen 9.

---

20 12.Fırka Komutanı Ali Rıf'at'ın 9 Ordu Komutanlığına gönderdiği 7.10.1334 tarihli 41560 harekât no'lu raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-10.

21 9.Ordu Kumandanlığından Şark Orduları Grup Kumandanlığına 9.10.1334 tarihli saat 3.15 raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-4.

22 12.Kafkas Fırkası Kumandanı Ali Rıf'at'ın 9.Ordu Kumandanlığına gönderdiği 7 Ekim 1334 tarihli raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-7. Ayrıca bu rapor, 7.10 34 tarih ve harekât 16126 numara ile 9.Ordu yanısıra 1.Kafkas Kolordu Kumandanlığına da arz edilmişti.

23 Şark Orduları Grup Kumandanı Ferik Halil Paşanın 9.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 10 Ekim 1334 tarihli şifre tezkire, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-20.

Levent Sahverdi Arşivi

Ordu, bu sebepten dolayı 12. Fırka'nın ilk aşamada, Gümrü yolu yakınındaki yolu izleyerek Gümrü'ye ulaşmasını emretti. Fakat, 9.Ordu Komutanlığı, bu yol üzerindeki menzil müesseselerinin varlığından 12. Fırka'yı haberdar etmemişti. Bu da, 12. Fırka'ya bağlı birliklerin ricat için gerekli tertipleri alamamalarına sebep oldu. Hatta, 12 Ekim'e kadar 12. Fırka'ya, bu konuda 9. Ordu Komutanlığınca hiçbir emir verilmedi[24].

Buna rağmen 12. Fırka Komutanlığı, Culfa'da bulunan süvari bölüğünü birinci kademe olarak 14 Ekim'de, diğer kademeleri de bir gün arayla hareket ettirmeyi kararlaştırdı[25]. Bunda amaç, Nahçıvan'a varmaktı. Nitekim, 14 Ekim'de hareket edeceği belirtilen 34. Alay süvari bölüğünden oluşan birinci kademe, 732 insan, 497 hayvanla beraber, ancak, 15 Ekim'de Culfa'dan hareket edebilmiş ve bir gün sonra-16 Ekim günü-727 insan, 497 hayvan olduğu halde Nahçıvan'a ulaşmıştı. Aynı şekilde ikinci kademe (12.alay topçu ve istihkam bölüğü) 756 insan 516 hayvanla beraber 16 Ekim'de Culfa'dan yola çıkmış ve hiç zayiat vermeden 17 Ekim'de Nahçıvan'a gelmişti[26]. Aynı gün ise 35.Alaydan oluşan üçüncü kademe Culfa'dan hareket etmişti. Bu arada, dördüncü kademe (36.Alay), beşinci kademe (köprücü treni), altıncı kademe (fırka karargâhı, telgraf ve ekmekçi takımı, sıhhiye ve mızıka bölükleri) istirahat halindeydiler. Bunun dışında yedinci kademe (seyyar hastahane) ise 18 Ekim'de Culfa'ya gelecekti[27].

---

24 12. Fırka (Tümen) Kumandanı Ali Rıf'at Beyin 9.Ordu Kumandanlığına gönderdiği 12 Ekim 1334 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-19.

25 Ayrıca 12.Fırka Komutanının iki ricası daha vardı. O da daha önce, 4 Ekim 1918'de arz ettiği gibi asker arasında ispanyol hastalığı-nezle olsa gerek- ortaya çıktığından dolayı yürüyüş sırasında askerin dinlenme sürelerinin biraz daha uzatılması ile Culfa'da toplanacak hastaların trene bindirilmesiydi. **Aynı belge.**

26 12.Fırka Komutanı Ali Rıf'at Beyin 1.Kafkas Kolordusu ile 9.Ordu'ya gönderdiği 17 Ekim 1334 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-27.

27 **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

Anlaşılıyor ki, 12. Piyade Fırkası, Rumiye-Dilman-Hoy-Culfa-Nahçıvan-Gümrü yoluyla Batum'a ulaşmaya çalışmaktaydı. Oradan ise deniz yoluyla İstanbul'a gidecekti.

Diğer taraftan Miyane ve Tebriz bölgelerinde bulunan 11.Kafkas Fırkası'na bağlı kuvvetler, 4 Ekim 1918 tarihinden itibaren Culfa'ya doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Nitekim, 18. Alayın Sofiyan'daki 98.taburu, 8 Ekim'de Culfa'ya varmış; aynı alayın karargâhı ise 9 Ekim'de, Tebriz'den tren ile Culfa'ya hareket etmişti. Hatta, bu alayın Tebriz'de bulunan bir taburunun cebel takımı da 8-9 Ekim gecesi Culfa'ya doğru yola çıkmıştı. Bunun yanısıra, 18.alayın merkez taburu ile 33.alayın büyük kısmı da Tebriz civarında toplandıktan sonra Culfa'ya ulaşmaya çalışacaktı[28].

Görünen o ki, 11. Kafkas Fırkası'na bağlı birlikler, genel olarak Tebriz'de toplandıktan sonra Culfa'ya hareket etmek istiyorlardı. Mesela; 33. Alay ile 11.Fırka karargâhına bağlı kuvvetler, 8 Ekim'de Tebriz'de biraraya geleceklerdi. Ayrıca, 34. Alay ve henüz yolda bulunan Mürettep süvari alayı 6 top ile Miyane bölgesinde kalacak; 34.alaydan Hero'daki tabur 10 Ekim'de Erdebil'den hareket edecek olan mürettep süvari alayıyla birlikte Miyane'de olacaklardı. Bununla beraber, Küçük Han'ın bölgesindeki süvari 4.alayın 3. bölüğü, sözkonusu bölge hakkında bilgi topladıktan sonra Miyane'ye gelecekti. Bu bölgede bulunan 11. Fırka'ya bağlı süvari bölüğü, 10 Ekim'de Miyane'den hareketle Meraga üzerinden Meyanduâbâ'ya gidecekti. Görevi, Meraga-Tebriz yolunu kapatarak savunacak bir müfreze oluşturmaktı[29].

Ancak, Şark Orduları Grup Komutanı Ferik Halil Paşa'ya göre, 11. Fırka'nın bağlı bulunduğu 9. Ordu mümkün olduğunca toplu halde bulun-

---

28 I.Kafkas Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 8 Ekim 1918 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-8, 1-9.

29 **Aynı belge.**

Levent Şahverdi Arşivi

ması gerekiyordu. Bu yüzden, 11. Fırka'nın büyük bir kısmının Culfa bölgesine alınmasını istiyordu. Ayrıca, Miyane'de az bir kuvvetin tutulması, süvari livasının da Sakız-Sain Kale hattında bulundurulmasının gereğinden bahsediyordu. Böylece Halil Paşaya göre, hem Kuzey İran'da Osmanlı 9. Ordusunun durumu bozulmamış ve hem de askerî birliklerin "toplu halde bulundurulması" gereği yerine getirilmiş olacaktı[30].

Hemen belirtelim ki, Halil Paşayı bu tarz düşünceye sevkeden ana sebep, İngilizlerin Bakû-Enzeli-Tahran-Hemedan güzergâhındaki askerî hareketleri idi. Zaten, gerek 1. Kafkas Kolordusu'ndan ve gerekse ona bağlı olarak 9. Ordu'dan alınan raporlar, İngilizlerin sözkonusu bölgedeki askerî hareketliliğini doğrulamaktaydı. Fakat bunlar, asker sevkiyâtı şeklindeydi. Meselâ, Enzeli'den Mincili'ye kadar 20.000 İngiliz piyadesi vardı. Bunun yanısıra Bakû için İngilizlerin Reşt'e getirmiş oldukları birçok mühimmat Kazvin'e geri nakledilmekde ve Bakû'den ricat eden bir İngiliz birliği Tahran yoluyla Irak cephesindeki İngiliz kuvvetlerine de katılmaya çalışmaktaydı[31].

İşte bu amaçla olsa gerek,150 kişilik bir İngiliz süvari birliği, 8 Ekim'de, Bicar'ın 50 km kuzeyinde bulunan Kızılkulak civarındaki 9. Ordu'ya ait keşif kollarını daha kuzeye atarak 4.Kolordu bölgesindeki Dikentepe'ye doğru ilerlemişti. Bir ordu raporunda 500 atlı ve bir cebel bataryasından,[32] diğer bir ordu raporunda ise bir süvari alayı, bir miktar otomatik tüfek ve bir bataryadan ibaret olan İngiliz kuvvetleri, 8 Ekim gecesi, Dikentepe'nin 12 km güney sırtlarında güvenlik tertibâtı almıştı. Ayrı-

30 9.Ordu Komutanlığına gönderilen 10.10.1334 tarihli rapor, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-20.

31 1.Kafkas Kolordusunun 7.10.1334 tarihli raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-4 (Bu bilgi, Küçük Han nezdine giden bir Osmanlı süvari keşif birliğince verilmişti).

32 9.Ordunun 9.10.334 tarihli akşam raporu hülasası, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-12.

Levent Sahverdi Arşivi

ca, Dikentepe civarındaki bir İngiliz süvari bölüğü de aynı gece, Dikentepe'nin 4 km güneyindeki Sevili köyünde konaklamıştı[33].

Bu sırada, Dikentepe'ye kadar ilerlemiş olan İngiliz süvarileri, 10 Ekim'den itibaren Bicar yönünde geri çekilmeye başlamışlardı. Ancak, Zencan yönünden gelen beş uçaktan oluşan İngiliz filosu, Türkmençay'ın kuzeyine geçerek 11 Ekim'de, Yamçı'ya gitmekte olan Osmanlı kuvvetlerine alçaktan uçmak suretiyle saldırmıştır. Bu hava saldırısına ateşle karşılık veren Osmanlı askerleri, Hacı Ağa civarında İngilizlerin iki uçağını düşürmüşlerdir. Düşen uçaklarda bulunan iki makinalı tüfeğe elkonurken, uçak pilotları ise bulunamıştır. Sonuç olarak, bu hava saldırısında üç Osmanlı askeri hayatını kaybederken dokuz asker de yaralanmıştır[34].

Buna rağmen, İngilizlerin askerî faaliyetleri devam etmekteydi. Nitekim, Zencan yönünden 3 otomobil, 100 kadar süvariden oluşan İngiliz askerî birliği Cemalâbâd'a gelmiş ve 50 kişilik süvari birliğiyle Osmanlı postalarına saldırmak istemişse de bundan vazgeçmişlerdi. Bu arada, bir İngiliz savaş uçağı, Kaplan-kuh'daki Osmanlı mevzileri üzerinde uçtuktan sonra geri gitmişti[35]. 14 Ekim'de ise, Bicar yönünden gelen İngilizlere ait 6 zırhlı otomobil, bu kez, Cemalabad civarındaki Osmanlı postalarına makinalı tüfek ateşi açmıştı. Daha sonra 40 kişilik bir İngiliz piyade birliği Cemalabad'a girmiş ise de çok geçmeden şehri terketmişti[36].

Osmanlı istihbarat raporlarına göre, İngilizlerin Sene (?)'de 300 kadar askeri bulunmaktaydı. Ayrıca, Bicar'daki İngiliz kuvvetlerine 200 Er-

---

33 9.Ordunun 9.10.334 tarihli akşam raporu hülasası, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-10.

34 I.Kafkas Kolordusu'nun 11.10.334 tarihli akşam rapor hülasası, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-17.

35 I.Kafkas Kolordusu'nun akşam raporu hülasası, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-29.

36 I.Kafkas Kolordusu'nun akşam raporu hülasası, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-21.

Levent Şahverdi Arşivi

meni piyadesiyle 300 Ermeni süvarisi katılmıştı. Zencan'ın 10 km kuzeyindeki Sarmısaklı köyü ile Zencan yakınındaki Genişâbâd'da İngilizlerin 1000 kadar piyade ve süvarisi ile Zencan'ın güneydoğusundaki Sultantepe'de ise 3000'i aşkın kuvveti mevcuttu[37]. Her ne kadar bu rakamlar, Osmanlı istihbarat elemanlarının yerli halktan edindiği bilgilere dayanıyor ve kesinlik arz etmiyorsa da, yine de İngilizlerin bu bölgedeki azımsanmayacak askerî gücünü ortaya koymaktaydı. Osmanlı askerleri ricat ile meşgul iken İngilizlerin küçük çaplı da olsa askerî faaliyette bulunmaları bunun işareti idi.

Hemen belirtelim ki, İngilizler sadece, askerî hareketlerde bulunmuyorlar; uçaklarla Osmanlılar ve Almanlar aleyhinde -ilgi çekicidir-Türkçe beyânnâmeler atıyorlardı. Esasında bu beyannâmeler, İngilizlerin resmî tebliğleri ile Reuter Ajansı'nın telgraf özetleri olup Almanların kendi çıkarlarına Osmanlıları alet ettiği propagandasını yaymaya çalışmaktaydı. Meselâ bir köylünün üzerinde yakalanan beyânnâmede, Türklerin "İttihad-ı İslâm" perdesi altında İran'ı istilâ ve perişan etmekte oldukları yazılı idi. Diğer bir beyânnâmede ise İngilizlerin Afganistan ile birlikte "düvel-i İslamiyye"'yi merkezi İstanbul'da bulunacak bir saltanat altında birleştirecekleri iddia edilmekteydi[38].

İngilizlerin Alman ve Osmanlılardan korkmaları son derece doğal idi. Çünkü, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde İngiliz çıkarlarını en çok tehdid eden devletlerden ikisi Almanya ile Osmanlı Devleti idi. Özellikle Almanlar, İngilizlerin Basra körfezi ve Hindistan'daki çıkarları açısından en büyük tehlike idi. Genel kanıya göre ise, Almanların bu politikasının en büyük yardımcısı, başında Müslümanların Halifesi bulunan Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti de, kendi varlığına en büyük

37 9.Ordu'nun 18.10.334 tarihli sabah raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1/H-14, Fih 1-31.

38 **Aynı belge.**

Levent Şahverdi Arşivi

tehdid oluşturan İngiliz-Rus ittifakına karşı I.Dünya Savaşı boyunca Almanlarla işbirliğini tercih etmişti. Bu yüzden, sözkonusu savaşta, adı geçen bölgelerde en büyük mücadele, İngiliz-Rus ile Osmanlı-Alman istihbarat örgütleri arasında yaşanmıştı[39].

Ancak, Rusya'daki Ekim 1917 ihtilâli, karşılıklı ikili işbirliği imkânını ortadan kaldırmış ve Osmanlı Devleti de, Almanların kendi başlarına özellikle Kafkasya siyaseti izlemeye başlamaları üzerine, Kafkasya'ya yönelik daha aktif siyasî ve askerî mücadelelere girişmişti. Oysa, makalemizin konusu olan dönemde ise Osmanlı Devleti, Bakü'nün fethine rağmen hem kendisinin Suriye ve Filistin cephelerindeki başarısızlıkları ve hem de müttefikleri olan Almanya ve Bulgaristan'ın askerî mağlubiyetlerinden dolayı bu tarz aktif askerî harekât imkânından oldukça uzak kalmıştı. Onun tek endişesi, ufukta görünen mütareke imzalanmadan ve elinde bulunan topraklar düşman kuvvetlerin eline geçmeden sağ-salim Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki 9. Ordu'ya bağlı kuvvetleri, lojistik destekleriyle birlikte Anadolu sınırlarının içine geri çekebilmekti.

Bu çerçevede, Osmanlı 9. Ordusuna bağlı birliklerin Ekim ayının üçüncü haftasına doğru Tebriz'in kuzeyinde Culfa ve Nahçıvan civarında toplandıklarını görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı kuvvetleri Kuzeybatı İran'ı tahliye etmeye başlamışlardı. Nitekim, 11.Fırka'ya bağlı kuvvetlerden 4 bölüklü müretteb süvari alayı, 11. süvari bölüğünü de emrine alarak Miyane bölgesinde kalırken aynı fırkaya ait 34.alay ile 33. alaydan merkez taburu, beraberinde 8 top olduğu halde Tebriz bölgesinde, 33. alayın geri kalan birlikleri (8 topla birlikte) de Sofiyan ve Marand bölgelerinde bulunacaklardı. Ayrıca, 18. alay 4 topu ile beraber Culfa'da olması gerekirken, 11.Fırka'nın karargâhı Tebriz'e gelecekti. Fakat, bu

---

39 Bu müthiş istihbarat mücadelesinin tarihî kaynaklara dayanarak hazırlanmış edebî bir anlatımı için bkz., Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çeviren:Mehmet Harmancı, 2.baskı, Yeni Yüzyıl Tarih dizisi, İstanbul 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

geliş uzun süreli olmayıp 2-3 gün süreli idi ve daha sonra Tebriz'den ayrılacaktı. Sözkonusu karargahın gideceği yer, 9. Fırka'nın I.Kafkas Kolordusu emrine verilip verilmemesine bağlı idi. Şöyle ki, 9. Fırka, adı geçen kolordu emrine girerse, 11. Fırka karargâhı Nahçıvan'a, aksi halde ise Culfa'ya gidecekti[40].

I.Kafkas Kolordu Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'in 22 Ekim 1918'de 9. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği rapora göre, 11. Fırka karargâhının Miyane ve Türkmençayı bölgesinde bulunan 34. alayın iki taburunun Tebriz'e gelmesine kadar Tebriz'de kalması uygun görülmüştü. Sözkonusu alayın diğer taburu ile 2 Rus topu ve mürettep süvari alayı ile bu alayın emrine verilecek olan 3 şinayder top Kaplan-kûh ve Miyane bölgesinde bulunacaktı. Çünkü, Miyane ve Türkmençayı bölgesinde 100 ton erzak vardı. Bu erzakın nakli ve 11.Fırka'nın Tebriz'de toplanması işi tamamlanıncaya, Meraga'daki 11.süvari bölüğü Tebriz'e varıncaya kadar bu süvari alayı kendi bölgesinde kalacak; daha sonra tedrîcen Tebriz'e çekilecekti.

Anlaşılan o ki, I. Kafkas Kolordu Komutanı için 11. Fırka oldukça önemliydi. Nitekim, I.Kolordu emrindeki bütün cephane kuvvetleriyle nakliye 2. taburu ve Tebriz'deki 5.Telsiz-telgraf takımı 11. Fırkanın emrine verilmişti. Ayrıca, Iğdır'da bulunan Kolordu ekmekçi takımı da daha sonra 11.Fırkanın emrine verilmek üzere Bayezîd'e gönderilecekti. Culfa-Şerefhane-Tebriz demiryolunda bulunan Kolordu istihkâm bölüğü ise nakliyat işi tamamlandıktan sonra geri çekilecekti. En önemlisi, I. Kafkas Kolordu karargahı, 22 Ekim zevalinde Tebriz'den Nahçıvan'a doğru yola çıkarken Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir de Culfa'dan Hoy bölgesine teftişe gitmekteydi.

---

40 I.Kafkas Kolordu Komutanı Mirliva Kâzım Karabekir'in 9.Ordu Komutanlığına gönderdiği 19.10.334 tarih ve 1537 nolu raporu, **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1-H/14, Fih 1-30.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Kolordu bölgesi (Hoy-Rumiye gölü-Dilman)'ndeki askerî duruma gelince, bu bölgedeki topçular, daha önceden 12. Fırkaya tebliğ olunduğu üzere kısmen 12. Fırkaya, kısmen de Bayezîd'e gitmiş ve sözkonusu bölgede hiçbir topçu birliği kalmamıştı. Sadece, Süvari livası emrinde 4 toplu bir Rus bataryası ve Rumiye anbarında ikisi kullanılabilecek 3 Rus topu mevcuttu[41].

Kuzeybatı İran'da, bu askerî gelişmeler yaşanırken, Osmanlı hükümeti de İtilâf Devletleriyle bir mütareke arayışı içindeydi. Ahmet İzzet Paşa hükümeti, bu konudaki samimiyetini göstermek için İtilâf Devletlerini memnun edebileceğini düşündüğü bazı askerî tedbirler aldı. Aynı zamanda Harbiye Nazırı ve Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Reisi olan Ahmet İzzet Paşa, 21 Ekim 1918'de, Şark Orduları Grup Komutanlığı'na bir emir gönderdi ve 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'nda belirlenmiş sınırlar dışında bütün işgal edilmiş yerlerin boşaltılmasını istedi. Tabiatıyla bu yerler, Kafkasya ve Kuzeybatı İran idi[42]. Bununla yetinmeyen Ahmet İzzet Paşa, 26 Ekim 1918 tarihli yeni bir emirle, Kafkas İslâm ve Şimâlî Kafkas Ordularının kaldırıldığını bildirdi[43]. Bunun anlamı, üç sancak (Kars, Ardahan ve Batum) dışındaki Kuzeybatı İran ve bütün Kafkasya'nın tahliyesi idi. En önemlisi, bu görev, 9. Orduya verilmişti. Bu amaçla, 29 Ekim 1918'de, 9. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir emirde, İran ve Kafkasya'da, Brest-Litosk Antlaşması dışında işgal olunan arazinin 24 Ekim 1918 tarihinden itibaren altı hafta içinde tahliyesinin zorunlu olduğu bildirilmiş ve özellikle, geriye erzak sevkiyatının hızlı bir şekilde yapılması istenmişti[44].

---

41 ATASE Arşivi, Kls 253, Dos 1-H/-14, Fih 1-34.

42 **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, 2.baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.225-226; Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s.56.

43 Mesut Erşan, **Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devletinin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s.143.

44 Mustafa Budak, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali", **Kafkas Araştırmaları III**, İstanbul 1997, s.120.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı hükümeti, bu iyimser/uzlaşmacı tavrını 27 Ekim 1918'de, Mondros'da başlayan mütareke görüşmelerinde de sürdürdü. Osmanlı heyetinden Rauf Bey, 27 Ekim'de mütareke görüşmelerinin ikinci oturumunda yaptığı konuşmada, Kuzeybatı İran'ın tamamen tahliye edileceğini bir kez daha dile getirdi. Ayrıca, üç vilâyet dışındaki bütün Kafkasya'dan Osmanlı ordularının geri çekileceğini de bildirdi. Ne var ki İngilizler, kendi hayatî çıkarlarının olduğu Kafkasya ve İran gibi bölgelerden Osmanlı ordularının geri çekilmesini öngören kendi mütareke taslağındaki hükümlerde hiçbir değişikliğe taraftar değillerdi. Bu şartlar altında, 30 Ekim 1918'de, Mondros mütarekesi imzalandı. Mütarekenin 11. ve 15. maddeleri Kuzeybatı İran ve Kafkasya ile ilgiliydi. Mütarekenin 11. maddesine göre, Kuzeybatı İran'daki Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekilmesi öngörülmekteydi[45].

Mondros Mütarekesi'nden Sonra 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki Durumu

Mondros mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa imzalı yeni bir emirnâmenin 31 Ekim 1918'de 9. Ordu Komutanlığı'na gönderildiğini görüyoruz. Bu emirnâmede, öncelikle, barış müzakerelerine kadar düşman devletlerin barış için belirledikleri esaslara uymanın gerekliliğine temas edilmiş ve Kafkasya'daki Osmanlı askerî varlığının 26 Ekim tarihli emre uygun bir şekilde sona erdirilmesi ile Brest-Litovsk antlaşması dışında Kafkasya ve İran'da Osmanlı ordularının elinde bulunan toprakların tahliyesinin, öngörülen zamanda (Kasım 1918 sonu) pek sorun çıkartmadan gerçekleştirilmesi istenmişti[46].

---

45 Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s.71-72.

46 M.Budak, **a.g.m.**, s.121-122.

Levent Sahverdi Arşivi

Aynı tarihlerde, 9. Ordu'dan 11. Fırkaya gönderilen bir başka emirnâmede, merkez kuvvetlerin tamamen ve hızlı bir şekilde Culfa-Hoy-Dilman hattına çekildiği bildirilmekte, Tebriz'de sadece süvari alayını ve bir topçu takımı ile gerekirse bir piyade taburunu bırakarak fırka karargâhının Hoy'a taşınmasından söz edilmekteydi. Ayrıca sözkonusu emirnâmeye göre, İran içlerinde, fırka birliklerinden başka ne kadar kuvvet varsa geçici olarak fırkanın emrine girmesi gerekliydi. Bu arada, İran içindeki erzak, eşya, malzeme ve mühimmatın hızlı bir şekilde Saray ve Bayezîd yönlerinde geriye taşınması istenmekteydi[47]. 9. Ordu Komutanlığı, 1 Kasım 1918'de, Tebriz'de çeşitli sınıflardan oluşan bir Osmanlı müfrezesinin varlığına temas etmekte ve 11. Fırkanın Culfa-Dilman hattında, 9. Fırka'nın da Culfa'dan Serdarâbâd'a kadar olan bölgede bulunduğunu Kafkas İslâm Ordusu'na bildirmekteydi[48].

Çok geçmeden, 9. Ordu Komutanlığı, 7 Kasım 1918'de, bir emir yayınlayarak 1282(1866) ilâ 1300(1884) doğumlu askerlerin derhal, 1301(1885) ilâ 1309(1893) doğumlu olanların ise daha sonra tedrîcen terhis edilmelerini istedi. Buna göre, 11. Fırkanın gerisinde ilk teslim yerleri Bâyezîd ve Saray olacaktı. Ayrıca, 9., 12. ve 36. Fırkalar gerisinde ilk teslim yerleri Bâyezîd, Kağızman, Kars olurken 3.Fırka için ise de Ardahan ve Hola noktaları idi. Bunun dışında Batum bölgesindeki kıt'alar da Batum Menzil Komutanlığı'na teslim olacaklardı[49]. 9. Ordu Komutanlığı, bu emrini yayınladıktan üç gün sonra, 10 Kasım'da, bu kez subayların terhisiyle ilgili bir emir yayınladı. Bu emre göre, bütün jandarma subaylarının hemen ilişikleri kesilecek ve en yakın sabit jandarma birliklerine teslim olacaklardı. Bunun dışında, Bahriye subayları Bahriye Nezareti emri-

47 **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 1, Fih 1-47; Ayrıca bu emirnâme, aynı arşivde Kls 251, Dos 2/H-1-7, 1-8, 1-9'da da kayıtlıdır.

48 **ATASE Arşivi**, Kls 3828, Dos 41, Fih 4.

49 **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 5, Fih 7, 7-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ne girecek, genel olarak ihtiyat zabitleri, ihtiyat zabit vekilleri ve de fahri zabıtanlar da derhal terhis edilecekti[50].

Bu gelişmeler ışığında, 18 Kasım 1918'de, Tebriz, 11. Fırka tarafından tahliye edilmiş ve İngilizlerin eline geçmişti. Fakat, Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'den çıkması, bölgedeki tahliye işini tamamen bitirmemiş, daha da hızlandırmıştı. Nitekim, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 21 Kasım'da yayınladığı 5 numaralı emirde, 4 Aralık tarihine kadar tahliyesi kararlaştırılmış bütün arazinin (Kafkasya ve Kuzeybatı İran) tamamen boşaltılarak Brest-Litovsk hududunun gerisine çekilmiş olunması gereğini bir kere daha hatırlatmıştı. Buna göre, 11. Fırka, Osmanlı-İran sınırının gerisine çekilerek fırka merkezi ile kuvvetlerinin büyük bir kısmı Van'da olacaktı. Ayrıca, 11. Fırka'nın bir alayıyla bir bataryası Bâyezîd, Diyadin ve Karakilise bölgesinde; uygun bir müfrezesi, Başkale'de, bir müfrezesi de Saray'da bulunacaktı. Genel olarak sözkonusu fırkanın korumakla yükümlü olduğu hat ise Balıklı göl'ün batısında Ahteler hizasından Rumiye Gölü'nün batısındaki Diza hizasına kadar eski Osmanlı sınırı idi.

9. Fırka ise Iğdır ve Serdarabad üzerinden Kağızman'a giderek bir alay ve bataryasını orada bıraktıktan sonra kalan kuvvetleriyle Sarıkamış'da toplanacaktı. Bu fırkanın Kağızman'daki alayı Ahteler hizasından Aras nehrinin kuzeyinde bulunan hattın kuzeyini koruyacaktı. Bunun dışında 9.Fırkanın Culfa-Şahtahtı arasındaki kuvvetleri bir süre daha orada kalacak ve oralardaki anbarların naklinden sonra Makü üzerinden Bâyezîd'e çekilecekti[51].

9. Ordu Komutanlığının 11.Fırkadan yerine getirmesini istediği bir emri daha vardı. 22 Kasım tarihini taşıyan bu emirde, 4. Kolordu telgraf kablosundan Hoy ve Dilman bölgesindeki merkezlerde kalmış 18 askerin,

---

50 **ATASE Arşivi**, Kls 253, Dos 5, Fih 10, 10-1.

51 **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 252, Dos 3, Fih 1-26, Fih1-27.

Levent Şahverdi Arşivi

fırka Osmanlı-İran sınırının gerisine çekildikten sonra, Bâyezîd'deki 4. Kolordu bölüğüne katılması istendi[52]. Buna karşılık, 11. Fırka Komutanı Cavid Bey, 9. Ordu'ya gönderdiği 22 Kasım tarihli bir telgraf ile, Müretteb Süvari Alayı'nın 20. ve 49. bölükleriyle birlikte Hoy'dan Culfa'ya hareket ettiğini bildirdi. Ayrıca, lağvedilecek olan 4. alay 3. bölüğünün 4 makinalı tüfekle beraber 19 Kasım'da Marand'dan Hoy'a gittiği de haber verildi[53].

Bu arada, Culfa'dan Şerefhane'ye gönderilmiş olan altı vagonlu trenle oradaki Osmanlı piyade, topçu ve cephanesiyle 130 tüfek, hastahane eşyası ve motorlar Culfa'ya getirilmişti. Bunun yanısıra, Culfa-Tebriz hattındaki trenlerde görevli Osmanlı memurları geri çağrılmış; Hülagu istasyonunda bir, Acem Culfası'nda 3 tamiri mümkün lokomotif ile Culfa-Tebriz hattında az tamirle kullanılabilecek 8 açık, 2 kapalı ve 5 sarnıçlı vagon bırakılmıştı. Bunların korunması işi de Tebriz hükümeti, Hoy Hakimi ile Serdar Süca'ya havale edilmişti. Yine de Culfa-Tebriz hattına 1-2 faal durumda lokomotif ile bir miktar vagon daha sevkedilmek istenmekteydi[54]. Hatta 9.Ordu, 11. Fırkanın Haydarabad'a gelmiş olan 4.Kolordu'nun 2 köprücü trenine derhal elkoymasını emretmişti[55].

Diğer taraftan 9. Ordu Komutanlığı, 23 Kasım 1918'de yayınladığı bir emirle, Van, Bâyezîd, Sarıkamış, Kars, Ardahan, Batum, Erzurum, Bayburd, Trabzon, Samsun, Merzifon, Amasya, Sivas ve Erzincan'da birer Mevki' hastahanesi dışındaki diğer hastahane ve sıhhiye istasyonları-

---

52 **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 1-35.

53 **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 2-5.

54 9.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Culfa İstasyon Komutanlığı'nın iş'âr üzerine 11.Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 23.11.1334 tarihli telgraf, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 1-40, Fih 1-41.

55 9.Ordu Komutanlığı'ndan 11.Fırka ile 4.Kolordu Komutanlıklarına gönderdiği 23.11.1334 tarihli telgraf, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 1-41.

Levent Sahverdi Arşivi

nın; Van, Kars, Erzurum ve Trabzon'da birer sıhhiye deposu bulundurularak diğerlerinin ilgasını istemişti[56].

Bu sıralarda 9. ve 11. Fırkalar, Culfa ve Nahçıvan'da bulunan askerî malzemeyi taşımakla meşgul idiler. Taşıma araçlarının yetersizliğinden dolayı Gümrü'den destek istenmiş ve 25 Kasım'da, Gümrü'den 25 yük ve iki yolcu vagonlu bir trenin sözü edilen yönde yola çıkarılacağı kararlaştırılmıştı. Fakat, vagonların altısı, daha önceden cins ve miktarı 18. Alay'a bildirilen malzemenin taşınması için Culfa'ya, 19 vagon da hububat yüklemek için Nahçıvan'a gönderilecekti. Yolcu vagonlarına ise Culfa'dan Kamarlı'ya (Kamarlı hariç) kadar istasyon memurlarıyla Nahçıvan hükümet heyeti ve güzergâhlardaki çeşitli memurları ve yolcu subayları binecekti. Bu eşya ve yolcu taşıma işlemi tamamlandıktan sonra 9. ve 11. Fırkalara ait birer müfreze, bulundukları yerlerden ayrılabileceklerdi. Bunun dışında Şahtahtı istasyonunda bulunan ve Dar Hat Müdiriyeti'ne ait olan değerli malzeme de Bâyezîd'e sevkedilecek ve Şahtahtı'ndan Bâyezîd'e son tren ise 28. alayın son birliğinin ardından hareket edecekti[57].

Sonunda, 25 Kasım'da, 18. alaya mensup makine tüfekli bir tabur ile bir kudretli dağ bataryası Culfa'dan, 11. Fırka karargâhıyla bir kudretli dağ bataryası da Hoy'dan hareket etmişti. Fakat, hareketteki acelecilik 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşanın hoşuna gitmemiş ve 11. Fırka ile karargâhının pek erken hareket ettiklerini, bunun ise doğru olmadığını 11. Fırka Komutanlığına bildirmişti. Yakup Şevki Paşaya göre, acele etmek için hiçbir sebep olmadığı gibi Culfa'ya gönderilmiş olan son trenin kuzeye hareketinden sonra Culfa'nın tahliyesi yapılmalıydı[58].

---

56 Bu ilga emri, Van, Kars, Batum Menzil Müfettişlikleriyle 9. Ve 11.Fırka Ahz-ı Asker Başkanlıklarına bildirildi. **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 2-6.

57 9.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın 9.Fırka, 11.Fırka Komutanlıklarına, Nahçıvan Hükümet-i Mahalliyye Riyaseti'ne, Dar Hat Müdiriyeti'ne Geniş Hat Müdiriyeti'ne gönderdiği 24.11.1334 tarihli emirnâmesi, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 2-13.(11.Fırka, bu emri 25.11.1334 tarih, saat 7.oo evvel'de almıştı).

58 **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 2-35.

Levent Sahverdi Arşivi

Muhtemeldir ki; Culfa'nın tahliyesi, 28 Kasım'dan önce yapılmış olmalıydı. Çünkü, Culfa'dan hareket eden son tren 28 Kasım'da, Nahçıvan'dan geçmişti. Yine de Kuzey İran'ın Osmanlı askerlerince tahliyesi, ve bu askerlerin yeni yerlerine gitmeleri Aralık ayının ilk günlerinde de devam etti.

Bu sırada, 9. Fırka da, 28 Kasım'da kendi birliklerinin hangi tarihlerde nerelerden geçeceklerini 9. Ordu'ya bildirdi. Buna göre, adı geçen fırkaya bağlı 28. Alayın Nahçıvan'da bulunan bir taburuyla, fırkasının istihkâm bölüğü 29 Kasım'da, Şahtahtı'ya gelecek ve buradaki taburla birlikte 30 Kasım'da Şahtahtı'dan ayrılarak Makü-Bayezîd üzerinden Sarıkamış'a ulaşacaktı. Ayrıca, Büyükvedi'de bulunan 17. Alay ile Kamarlı'daki Rus dağ bataryası 29 Kasım'da, Kamarlı'da konuşlanmış 83. tabur ile 28. Alayın makinalı tüfek bölüğü ile Koylasar'daki fırka süvari bölüğü ise 30 Kasım'da geriye çekilecekti. Bunun yanısıra fırkanın 29. Alayı, 1 Aralık'da Korkun ve Markara bölgelerinde toplandıktan sonra 2 Aralık'da bulundukları bölgeyi terkedecekti. Daha da önemlisi, 9. Fırka karargahı da 29 Kasım'da Ecmiyatzin istasyonuna gidecekti[59].

Hemen belirtelim ki, bu tahliye, Aralık ayının ilk günlerinde de devam etti. Esasında, 4 Aralık tarihine kadar bu işin bitmesi gerekiyordu. Gerçekten 9. Fırkaya bağlı 28. Alay, 3 Aralık'da, Makü'ye gelmiş ve olaysız bir şekilde aynı gün Bayezîd'e doğru yola çıkmıştı[60]. Bundan bir gün önce de, Şahtahtı'dan Bayezid'e bir katar gelmiş ve bir soğuk makine ile 2 vagon getirmişti.Yine ertesi günü Bâyezîd'e 2 katar gelmiş ve 1 soğuk makine, 1 sarnıç vagonu ile 9 şimendifer malzemesini getirmişti. Artık, geride, Bayezîd'e gelmesi gereken bir vagon vardı[61]. Her halde, bu

---

59 9.Fırka Komutanı Rüşdü Beyin 9. Fırka Kıtaatının yürüyüş tertibi hakkında 9.Ordu'ya gönderdiği 28 Teşrin-i sani 1334 tarihli telgrafı, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3, Fih 3-42.

60 Bâyezîd Dar Hat Müdiriyeti'nden 9.Ordu'ya gönderilen 3.12.1334 (1918) tarihli telgraf, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3/H-12, Fih 5-4.

61 Bayezîd Mevki' Komutanlığından 3.12.1334 (1918)'de 9.Ordu'ya gönderilen telgraf, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3/H-12 Fih 5-6.

Levent Şahverdi Arşivi

vagon da, tahliye süresinin son tarihi olan 4 Aralık'dan önce Bâyezîd'e ulaşmış olmalıydı. Nitekim, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 4 Aralık 1918'de, 11. Fırka'ya gönderdiği bir emirde, artık fırkanın Van ile Bâyezîd arasında seri olarak bir kara posta nakliyat tertibâtı almasını istedi[62]. Bundan da anlaşılıyor ki, 11. Fırka, bütün birliklerini Brest-Litovsk antlaşması sınırlarının gerisine çektikten sonra dahilî işlerle uğraşmakla görevlendirilmeye başlanmıştı. Bununla beraber, 11. Fırka'nın asıl görevi, Osmanlı-İran sınırını korumaktı[63].

Sonuç

XVIII. yüzyıldan itibaren Rus-Osmanlı-İngiliz nüfûz mücadelelerine sahne olan ve sonunda, 1907 Rus-İngiliz anlaşması ile Rus nüfûz alanı içinde kalan Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan), I. Dünya Savaşı'nda yeniden Osmanlı-Rus mücadelelerinin alanı olmuştur. 1917 yılı sonuna kadar özellikle, Hazar Denizi'nin güney bölgesi ile Tebriz havâlisinde Osmanlı-Rus askerî çarpışmaları bütün şiddetiyle devam etmiş ve karşılıklı olarak kısa sürelerle bu bölgedeki stratejik yerler (Tebriz ve Dilman gibi) birkaç kez el değiştirmiştir. Ancak, Bolşevik ihtilâli (Ekim 1917)'nden sonra Rusların Doğu Anadolu'dan geri çekilmeye başlamalarıyla, Kuzeybatı İran'ın da içinde bulunduğu dar anlamdaki Kafkas harekât alanında Osmanlı Orduları tek hakim güç haline gelmiştir. Bunun siyasî bakımdan en somut göstergesi, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması'dır. Her ne kadar bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki askerî ve siyasî konumunu güçlendirmiş ise de Ermenilerin Eri-

62 Aslında bu emir, 11 maddeden ibaret olup Bâyezîd-Karakilise arasındaki posta tertibâtının teşkiliyle ilgiliydi. Bu tertibatın Karakilise-Horasan hattının kurulmasından Kars Menzil Müfettişliği sorumlu olacaktı. Bu yüzden sözkonusu emir, 11.Fırka'dan başka, Karakilise Nokta Komutanlığı'na, Bâyezîd, Horasan Mevki Komutanlıklarına, Van Menzil Müfettişliğine de gönderilmişti. Geniş bilgi için bkz., **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3/H-12, Fih 5-10.

63 9.Ordu'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 12.12.1334 tarihli telgraf, **ATASE Arşivi**, Kls 252, Dos 3/H-12, Fih 5-34.

Levent Şahverdi Arşivi

van, Gümrü ve Ahılkelek bölgelerinde Osmanlılara karşı savaşmalarına sebep olduğu gibi Kuzeybatı İran'da da İngilizlerle işbirliğine zemin hazırlamıştır. Fakat bu işbirliği, Mayıs 1918'de, Kuzeybatı İran'da Osmanlı güçlerinin-özellikle Rumiye Gölü ile Aras nehri arasındaki bölgeyi savunmakla görevli 9. Ordu'nun 4. Kolordusu- karşısında pek başarılı olmamış ve İngiliz kuvvetleri yenilmiştir.

Kuzeybatı İran'daki bu Osmanlı üstünlüğünün 9 Haziran 1918'de, Kafkasya, İran ve Irak cephelerinin savunmasından genel olarak sorumlu olan Şark Orduları Grup Komutanlığı'nın yeniden teşkilâtlandırılmasından sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Bu işi, Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgeyi kontrol ederek İngilizlerin İran içlerinde ilerlemelerini önlemekle görevli 9. Ordu (1. Kafkas ve 4. Kolordular) üstlenmiştir. Ayrıca bu ordunun bir başka görevi de, Rumiye gölü civarını Ermeni çetelerinden temizlemek olmuştur. Sonunda, Haziran-Eylül arası dönemde Kuzeybatı İran ağırlıklı olmak üzere devam eden çetin askerî çatışmalardan sonra 9 Eylül'de Tebriz ve Miyane bölgeleri Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. Enver Paşa'ya göre, bu başarının elde edilmesinde kardeşi Nuri Paşanın komuta ettiği Kafkas İslâm Ordusu'nun 1918 yazı boyunca süren Bakü'ye yönelik askerî harekâtın- 15 Eylül 1918'de, Osmanlı kuvvetleri, Bakü'ye girmişlerdir - büyük etkisi bulunmaktadır.

Ne var ki, İngilizlerin Eylül 1918'den itibaren Filistin'den Anadolu ve İran'a doğru düzenlediği askerî harekât, Kuzeybatı İran'da Osmanlı askerî varlığını da etkilemiş ve bunun sonucunda Ekim ayının girmesiyle birlikte Kuzeybatı İran'daki Osmanlı kuvvetleri, Anadolu'ya doğru çekilmeye başlamışlardır. Öyle ki, Ekim ayının üçüncü haftasında, Osmanlı 9. Ordu'ya bağlı birlikler, Tebriz'in kuzeyinde Culfa ve Nahçıvan civarında toplanmıştır. Tabii ki bu bir askerî ricat olup Osmanlı Devleti'nin mütareke arayışlarına giriştiği bir dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Hatta Osmanlı hükümeti, mütareke arzusunda samimi olduğunu göstermek için 21, 26 ve 29 Ekim tarihlerinde Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki ordularının geri çekilmesi amacıyla emirler bile yayınlamıştır. Özellikle 29 Ekim

Levent Şahverdi Arşivi

tarihli emir, 9. Ordu'nun Kafkasya ve Kuzeybatı İran'dan altı ay içinde geri çekilmesiyle ilgilidir.

Genel bir teslim antlaşması olan Mondros Mütarekesi ise Osmanlı Devleti'nin bu askerî ricatla ilgili taahhüdlerini, İtilâf devletleri nezdinde resmîleştirmiştir. Nitekim mütarekenin 11.maddesi, Kuzeybatı İran'dan Osmanlı askerlerinin 1914 öncesi sınırlara çekilmelerini öngörmektedir. Gerçekten Kuzeybatı İran'daki 9. Orduya bağlı birlikler, mütareke öncesinde başladıkları bu ricatı, 17 Kasım'da Tebriz'i İngilizlere terketmelerinden sonra daha hızlandırmışlar ve 4 Aralık 1918'de, 9. Orduya bağlı 11. Fırkanın Van ve Bâyezîd bölgelerine çekilmeleriyle sona ermiştir. Unutmayalım ki, sözkonusu ricat bir mağlubiyetin değil, aksine diğer cephelerdeki gelişmelere bağlı olarak Kuzeybatı İran'da bir büyük ordu bulundurmanın işlevsizliğinin bir sonucuydu.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi Kuzeybatı İran'dan Osmanlı askerlerinin 1914 öncesi sınırlara çekilmesini öngörmektedir. Bu çalışmada gerek Mondros Mütarekesi öncesinde, gerekse sonrasında 9. Ordunun Kuzeybatı İran'daki durumu ve bu bölgenin boşaltılması incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Kuzeybatı İran, 9. Ordu, Osmanlı - Rus - İngiliz Nüfuz Mücadelesi.

ABSTRACT

The 11th article of Mudros Armistice is the withdrawal of the Ottoman soldiers from the Northwestern Iran to the borders in 1914. In this work, the situation of 9th army in the Northwestern Iran, before and after Mudros Armistice, and the evacuation of this area are scrutinized.

Key Words: Mudros Armistice, Northwestern Iran, 9th Army, Ottoman - Russian - British Population Struggle.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

KANBERRA'DA ATATÜRK ANITI TASARISI

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

1. Giriş

Uzak ülke Avustralya'nın başkenti Kanberra'da bir Atatürk anıtı vardır. Avustralya'yı ziyaret eden Türk heyetleri bu anıtı da ziyaret ederler. Avustralya'da yaşayan Türkler, her yıl 10 Kasım'da çelenkler ve buketlerle bu anıt önünde toplanıp Büyük Atatürk'ü anarlar. Teşbihte hata olmazsa, Türkiye'de bizler için Anıtkabir neyse Avutralya Türk toplumu için de Kanberra'daki Atatürk Anıtı odur. Türkiye Büyükelçisi olarak Avustralya'da görev yaptığımız dönemde her yıl çalışma arkadaşlarımız ve vatandaşlarımızla birlikte biz de bu anıt önünde Atatürk'e saygımızı yeniledik. Atatürk'ü anarken aynı zamanda bu anıtın tarihçesini de merak ettik. Kanberra Büyükelçiliğimiz dosyalarını ve yerel basını da kullanarak bir araştırma yaptık ve Avustralya Başkentindeki Atatürk Atının kuruluş öyküsünü kaleme aldık.

Aslında Mustafa Kemal (Atatürk) adı, seksen küsur yıldır Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da yer etmiştir; ta Çanakkale Savaşı'ndan beri çok iyi tanınır ve hatırlanır. Bu savaş, Avustralya ve Yeni Zelanda için son derece önemlidir. Çünkü birer İngiliz kolonisi olan ve o zamana kadar hep İngiliz ordusu saflarında savaşlara katılmış olan bu iki ülke, ilk defa Çanakkale Savaşı'na kendi adlarını taşıyan ve ANZAC adı verilen bir kolor-

---

* T.C. Kanberra Eski Büyükelçisi.

Levent Şahverdi Arşivi

du ile katılmışlardır. Böylece, İngiltere'den ayrı birer devlet olma yolunda kendilerini o savaşta kanıtlamışlardır, tabir caizse rüştlerini Çanakkale'de ispat etmişlerdir. Ve ANZAK'lar, Çanakkale topraklarına ayak basınca karşılarında Mustafa Kemal'i bulmuşlar ve onu bir daha hiç unutmamış, unutamamışlardır.

1921 yılında Çanakkale Savaşı'yla ilgili Avustralya resmî tarihinin ilk cildi yayınlanmıştır[1]. Bu kitapta Mustafa Kemal'e geniş yer verilmiştir. Mustafa Kemal'in Çanakkale'de, çıkartmanın daha ilk saatlerinde ANZAK'ların önünü kestiği ve İngiltere ve müttefiklerinin Çanakkale Savaşı'nı Mustafa Kemal yüzünden kaybettikleri vurgulanmıştır. Sezar'ın hakkı Sezar'a. Hatırlamak gerekir ki, 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Yunanlılar'la savaşmaktadır; o günlerde Londra'daki Lloyd George Hükümeti, Mustafa Kemal'i adeta bir "asi", bir "çete başı" gibi göstermeğe çalışmaktadır. Aynı günlerde kaleme alınan Çanakkale Savaşı ile ilgili Avustralya resmi tarihi ise Mustafa Kemal'e karşı gayet saygılı ve yüceltici bir dil kullanmıştır. 1921 yılından sonra Çanakkale Savaşı'yla ilgili olarak Avustralya ve Yeni Zelanda'da yayınlanan hemen her kitapta Mustafa Kemal adına tekrar tekrar yer verilmiştir.

Mustafa Kemal'i 1930'larda ANZAK'lar hakkında dile getirdiği güzel sözler, Avustralya ve Yeni Zelanda insanlarının gönüllerini fethetmiştir. Bu sözler Avustralya kıtasının çeşitli yerlerinde mermerlere kazınmış, kitaplara girmiş ve başkent Kanberra'daki Atatürk anıtını da süslemiştir.

a. Avustralya Başkentinde Atatürk Adı

Atatürk adının Avustralya'nın başkentinde bir anıtla ölümsüzleştirme düşüncesinin ne zaman ortaya çıktığına gelince, bunun geçmişinin

---

1 C.E.W. Bean, **The Official History of Australia in the War of 1914-1918. Volume I: The Story of ANZAC**, Australia War Memorial, Canberra: 1921

Levent Sahverdi Arşivi

1981 yılına kadar uzandığı anlaşılıyor. O yıl, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümüdür. Çağdaş Türk devletinin kurucusu Büyük Adam, dünyanın dört bir yanında büyük saygıyla anılıyor. UNESCO da bu anmayı programına almış, destekliyor, özendiriyor. 100. yılında Atatürk'ün adı Avustralya'da da yeniden duyuluyor, güncelleşiyor.

Kanberra Büyükelçiliğimiz, 1981 yılında bazı Avustralyalı dostlara, gazetecilere Atatürk'le ilgili kitaplar dağıtıyor. Bu arada başkent Kanberra'nın günlük gazetesi *The Canberra Times*'a da iki kitap veriliyor. Büyükelçilik Müsteşarı ***Ergun Pelit***, kitapları verirken gazetenin askeri tarih yazarı ***Frank Cranston*** ile görüşüyor. Görüşme Çanakkale Muharebeleri, Anzaklar ve Atatürk etrafında oluyor. Pelit, "Mr. Frank Cranston ile Atatürk hakkında gazeteye verdiğimiz iki kitap dolayısıyla bir görüşme yapmış ve Çankkale savaşlarındaki ANZAC'lar hakkında görüş teatisinde bulunmuş, ayrıca kendisine Türk Tarih Kurumu'nun *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitapçığını vermiştim" diyor[2]. Bu görüşmede, Gelibolu Yarımadası'nda "Azak Koyu" ve Kanberra'da Atatürk anıtı düşüncesinin belli belirsiz ilk tohumu atılmıştır.

Burada sözü geçen *Atatürk ve Anzaklar* adlı küçük kitap, Türk Tarih Kurumu eski Genel Müdürü ***Uluğ İğdemir*** tarafından hazırlanmış ve ilk defa 1978 yılında basılmıştır[3]. Kitapta, Atatürk'ün, Çanakkale Savaşı'nda ölen Anzaklarla ilgili tarihi sözlerinin nasıl ortaya çıkarıldığı ve nasıl Avustralya'ya duyurulduğu anlatılıyor. Bu sözler, kitabın basıldığı yıl Avustralya'nın Queensland eyaleti başkenti Brisbane'da kullanılmış. O yıl Brisbane'da, Çanakkale'de ölen Avustralyalılar anısına bir anıt - çeş-

---

2 **T.C. Kanberra Büyükelçiliği Arşivi** (Bundan böyle **KBA** kısaltmasıyla gösterilecek), T.C. Kanberra BE'den Dışişleri'ne yazı. 5.8.1981, No. 824/408.

3 Uluğ İğdemir, **Atatürk ve Anzaklar,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1978 (ikinci Baskı 1985)

Levent Sahverdi Arşivi

me yaptırılmış. Buna *"Gelibolu Onur Çeşmesi"* adı verilmiş. Çeşmeye, Atatürk'ün Anzaklarla ilgili sözlerini içeren bir yazıt konmuş. Böylece Atatürk'ün adı ve sözleri, ilk defa, Avustralya'da bir taşa kazınmış, bir anıtta yer etmiştir. Brisbane'deki *Gelibolu Onur Çeşmesi*, birkaç yıl sonra Kanberra'da Atatürk anıtı için de ilham kaynağı olacaktır.

Atatürk ve Anzaklar adlı kitapta, Bribane'deki *Gelibolu Onur Çeşmesi* yazıtının resmi, Atatürk'ün Anzaklarla ilgili sözlerinin Türkçe ve İngilizcesi de yer almaktadır. Bu kitap, Atatürk'ün doğumunun 100. yılında Avustralya'da dağıtılmış ve büyük bir ilgi toplamıştır. Burada yer alan Atatürk'ün Anzaklarla ilgili sözleri Avustralya'da derin etki yapmıştır. Bu küçük kitaba Avustralya'da gösterilen ilgi, başka hiçbir Türk kitabına nasip olmamıştır. Çünkü bu kitapta Atatürk, Gelibolu Yarımadası'nda can vermiş olan ve Avustralya'da hiç unutulmayan Anzak askerlerine içten bir saygı göstermiştir.

ANZAK demek, Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale'de Türklerle çarpışan Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar demektir. ANZAK ve ANZAC kelimesi, *"Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu" (Avustralian and New Zeland Army Corps)* kelimelerinin İngilizce kısaltmasıdır. 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu yakınından Geliboyu Yarımadası'na ayak basan Anzaklar, karşılarında Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'i (Atatürk) bulmuşlar ve bir daha bu adı unutamamışlardır. Mustafa Kemal, Avustralya'da önce Çanakkale kahramanı olarak tanınmıştır; Devlet kurucusu, Cumhurbaşkanı olmadan önce, Çanakkale'de Anzakları durdurmuş ve yenilgiye uğratmış olan kumandandı ve bu sıfatla Avustralya'da öteden beri saygıyla hatırlanıyordu.

Çanakkale Savaşları üzerine Avustralya'da yayınlanan hemen her ciddi eserde Atatürk'e genişçe yer verilir. Bu savaşlar, Avustralya tarihinde pek önemli bir yer tutar ve bu konuda İngilizce çok yayın yapılmıştır. Daha Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, sıcağı sıcağına Çanakka-

Levent Şahverdi Arşivi

le Savaşları üzerine Avustralya resmi tarihi hazırlanmıştır. Avustralya'nın en büyük askeri tarihçisi ***Charles Edwin Woodrow Bean*** tarafından yazılan ve ilk baskısı 1921 - 1924 yıllarında tamamlanan iki ciltlik bu büyük eserde de Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki eşsiz yeri oldukça objektif biçimde vurgulanmıştır[4]. 1942 - 1944 yıllarında ikinci baskısı yapılan bu resmi *Anzaklar Hikayesi (The Story of ANZAC)*, 1978 - 1981 yıllarında yeniden basıldı[5]. Kitabın ikinci cildi, tam Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde yeniden yayımlanmıştır. Bu yeni baskı piyasaya sürülünce, Kemal Atatürk adı Avustralya'da tekrar saygıyla hatırlandı ve güncelleşti.

Daha önce *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitabı edinmiş ve Türkiye Büyükelçiliği müsteşarıyla Atatürk'ü, Çanakkale'yi ve Anzaklar'ı konuşmuş olan askeri tarih yazarı ***Frank Cranston***, bu defa yeniden basılan *Anzakların Hikayesi* hakkında bir tanıtma yazısı yayınladı. Çanakkale Savaşı'nda Atatürk'ün seçkin yerini vurguladı. Atatürk'ü Avustralya kamuoyuna *"eşsiz asker"*, *"eşsiz devlet adamı"* diye tanıttı. Daha o savaş sırasında Mehmetçiklerle Anzaklar arasında doğan karşılıklı hayranlık duygularına parmak bastı. Şöyle yazdı:

"Çanakkale'de Ateş hattında doğan karşılıklı hayranlık duyguları gelip geçici olmamıştır. Bu duyguların kalıcı olduğu, stratejisi ve taktikleriyle Anzakları yenilgiye uğratmış olan ***Kemal Atatürk****'ün 1934 yılında İçişleri Bakanı* ***Şükrü Kaya****'ya yazdırdığı ve Gelibolu'da okunan pek güzel sözlerinden de anlaşılıyor. Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanı (Atatürk) adına şunları okumuştur:*

"'Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahraman-

4 C.E.W. Bean, ***The Official History of Australia in the World War of 1914-1918. Volume I-II. The Story of ANZAC***, Angus and Robertson, Sydney: 1921-1924.

5 Bu son baskı, Queensland Üniversitesi ile Avustralya Harp Tarihi Müzesi tarafından ortaklaşa yapılmıştır. Ben de bu yeni ciltleri Brisbane Üniversitesi Kitabevinden satın aldım.

Levent Şahverdi Arşivi

lar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunaşınız.

'Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır.

Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır."

"Bunlar, eşsiz asker, eşsiz devlet adamından eşsiz övgü ve takdir sözleridir."[6]

Avustralyalı Granston, bunları söyledikten sonra, aynı yazısında bir de ilginç fikir ortaya atıyor: Anzakların 1915 yılında Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları koyun adının İngilizce yayınlarda ve haritalarda *"Anzak koyu"* olarak geçtiğini hatırlatarak bu yere Türk hükümetince de resmen aynı adın verilmesini öneriyor. Böyle bir jestin, yaklaşmakta olan Çanakkale Savaşları'nın 70. yılında *"Türk halkının Avustralyalılar'a en güzel hediyesi"* olacağını söylüyor.

Granston'a göre, Türk hükümeti *"Anzak koyu"* adını kabul ederse, buna karşılık, Kanberra'nın bir semti *"Gelibolu"* olarak adlandırılabilirdi. Başkent Kanberra'nın bazı sokaklarına da, Çanakkale'de savaşmış Türk ve Avustralyalı kahramanların adları verilebilirdi. Böylece Çanakkale kahramanlarının hatırası yaşatılmış olurdu.

Kanberra'nın bir yerine Atatürk'ün adını vermek ve anıtını dikmek düşüncesi böyle ortaya çıktı. Tarih: 1 Ağustos 1981.

---

6 Frank Granston, "A priceless inheritance from Gallipoli", ***The Canberra Times***, 1.8.1981

Levent Şahverdi Arşivi

Fikir henüz pek net değildir. Yazar, anıttan söz etmiyor. Yalnız Kanberra'nın bazı semtlerinin, Çanakkale'de savaşmış Türk gazilerinin adlarının verilmesini öneriyor. Çanakkale'de savaşmış olan Türkler'in başında da Kemal Atatürk vardır. Çanakkale Türk kahramanı denince ilk akla gelen Atatürk oluyor.

Fikrin sahibi, *The Canberra Times* gazetesinin askeri tarih yazarı Frank Granston gibi görünüyor. Öneri, onun imzasıyla gazetelerde yayınlanıyor. Ama bu düşüncede, hem *Atatürk ve Anzaklar* kitabının yazarı Uluğ İğdemir'in hem de Türkiye Büyükelçiliğinin payı vardır.

1981 yılında henüz yeterince açık olmayan bu düşünce veya öneri, zamanla netleşecek ve Kanberra'da Atatürk anıtına dönüşecektir.

Kamberra Büyükelçiliğimiz öneriyi olumlu karşılıyor ve destekliyor. Ankara'ya, *"Yazarın bu önerisini harekete getirmenin işlem bakımından küçük, fakat etkisi bakımından büyük bir tanıtma faydası olacağı takdir buyurulacaktır"* diye yazıyor[7].

Ama o sırada Avustralya tarafından resmi bir öneri gelmiyor. Türk tarafı da kendiliğinden işin üstüne gitmiyor. Dolayısıyle, Anzak Koyu'na karşılık Kanberra'nın bir yerine Çanakkale'de fiilen savaşmış bir Türk kahramanının (Atatürk'ün) adının verilmesi önerisi, bir yazarın kişisel düşüncesi olarak gazete sütunlarında kalıyor. Yine de fikir unutulmuyor, üç yıl sonra yeniden ele alınacaktır.

b. Anzakların Başvurusu

Çanakkale Savaşları'nın 70. yılı 1985'te törenlerle anılacaktı. Bu yıldönümü yaklaşırken, Avustralya'da, Anzaklar arasında bir hareketlenme başladı. Bunlar, 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları kıyı şeridine resmen *"Anzak Koyu"* adı verilmesini istiyor, hayatta iken bu-

---

7*KBA:* T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yazı, 5.8.1981, No. 824/408

Levent Sahverdi Arşivi

nu görebilmeyi pek arzu ediyorlardı. Buna karşılık Avustralya'da bir yerlere elbette Türk gazilerinin adları verilebilirdi. Böylece Çanakkale Savaşları'nın ve Anzaklar'ın anısı gelecekte de yaşatılmış olurdu. Anzaklar bu arzularını gerçekleştirebilmek için bir çeşit kampanya başlattılar.

Sidney şehrinde *"Anzaklar Gelibolu Lejyonu"* adlı bir kulüp vardı. Bunun bütün üyeleri, 1915 yılında Çanakkale'de fiilen çarpışmış olan eski muhariplerdi. Hepsi artık doksan yaşlarındaydılar. Sayıları yıldan yıla azalıyordu. 1984 başlarında, Sidney bölgesinde kala kala 69 kişi hayatta kalmış bulunuyordu. Bunlar ayda bir kendi aralarında toplanıyor, eski günleri yadediyor ve kendi sorunlarını görüşüyorlardı.

"Anzaklar Gelibolu Lejyonu" üyeleri, *"Anzak koyu"* ile ilgili dileklerini gerçekleştirebilmek için girişimlerde bulunmaya, hükümete başvurmaya karar verdiler. Aralarında altı kişilik bir heyet seçip 1984 Şubat başında başkent Kanberra'ya gönderdiler. Dileklerini kamuoyuna da duyurabilmek için basına demeçler verdiler. Bu son Anzaklar'ın Başkanı ***Edward Brooks***, basına şöyle konuşuyordu:

"Çanakkale'de can vermiş olanların anısını ebediyyen yaşatmak için kalıcı bir anıt yaratmak olağanüstü bir şey olur.

1965 yılından beri Avustralya'da Türklerle ilişkilerimiz var. Aramızda bir düşmanlık yok; biz Anzak geleneğimizle övünüyoruz, onlar da kendilerininkilerle övünüyorlar.

Bizler artık pek az kişi kaldık, ama bizim yaptıklarımızın anısı yaşatılmaya değer.

Avustralya hükümeti bir jest yapmaya karar verirse, eminim ki Türk hükümeti de bunu karşılıksız bırakmaz. Bunu gelecek yıl anılacak 70. yıldönümünde gerçekleşmiş görmek ne güzel olur."[8]

---

8 Frank Granston, "Veterans to recruit PM for Anzac Cove campaign", ***The Canberra Times***, 3.2.1984

Levent Şahverdi Arşivi

Avustralya basını Anzaklar'ın bu dileklerini destekledi. *Canberra Times* gazetesi, Anzaklar'ın demeçlerine baş sayfasında yer verdi ve birkaç gün sonra da *"Anzaklar'a bir jest"* başlıklı bir başyazı yayınlandı. Özetle şunları yazdı:

"Anzaklar, Gelibolu Yarımadası'nda ayak bastıkları yere resmen Anzak koyu adının verilmesini istiyorlar. Bu konuda Türk hükümetinin ikna edilebileceğini umuyorlar. Buna karşılık Avustralya'nın da seçkin bir yere, belki Kanberra'nın bir semtine Türk gazilerinin adlarının verilmesini diliyorlar.

İki milletin kıyasıya vuruştuğu o çetin savaşın üzerinden 70 yıl geçti. O kanlı boğuşmadan sağ çıkanlar arasında, yıllar sonra sağlam bir dostluk çiçeklendi ve bu dostluk onların milletlerini de etkiledi... Arada kötü duygular gelişledi. Taraflar birbirlerine karşı asil düşman olarak saygı beslediler.

Savaştan birkaç yıl sonra büyük Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, o unutulmaz konuşmasında, ***"Avustralyalı analar, gözyaşlarınızı dindiriniz. Çocuklarınız bizim topraklarımızda öldükten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır"*** *diyebilmiştir. Mezarlıklar ve hatıralar bugüne kadar korunmuştur. Her yıl, sayıları azala azala bir avuç kalmış olan Türk gazileri, törenler düzenliyorlar. Aynı şekilde Anzaklar da törenler yapıyorlar. Gelibolu Yarımadası'nda yaşayanlar her iki tarafa saygı göstererek, gayri resmi olarak "Anzak koyu" adını kullanıyorlar. Bunun resmen benimsenmesi bir hoşnutsuzluk yaratmayacak...*

Anzaklar Gelibolu Lejyonu'nun, Avustralya ve Türk hükümetlerinin kendilerine ve arkadaşlarının anısına böyle eşsiz bir saygı göstermelerini telkin eden mektubunu alınca Başbakan Mr. Hawke, engin hayal gücüyle, bunun iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bakımından taşıdığı değeri de görmesi büyük bir şey olur. Anzaklar ve Mehmetçikler birbirlerine kin bağlamaksızın kıyasıya vuruşabilmişlerse, belki onların

Levent Şahverdi Arşivi

hükümetleri de onların hatıralarına ufak bir barış jestinde bulunabilirler."[9]

Anzaklar'ın kampanyası ve Avustralya basınında kampanyayı destekleyen yazılar, Türkiye Büyükelçiliğince olumlu karşılandı. Büyükelçilik, basında görülen son yazıları Ankara'ya gönderirken, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" olarak bilinen koyun resmi adının da böyle değiştirilmesine karşılık, Kanberra'nın bir semtine de Türk gazileri için önemli bir adın verilmesi istendiğini belirtti ve şöyle görüş bildirdi:

"Anzaklar'ın birkaç yıl sonra bazı fertlerinin de ömürlerinin vefa etmeyeceği düşünüldüğünde, onlar hayatta iken şu sırada yapılacak böyle bir jestin Avustralya'da çok büyük bir yankı ve ülkemize karşı sempati uyandıracağı düşünülmektedir."[10]

Anzaklar, 23 Şubat 1984 günü Avustralya Başbakanı Bob Hawke'a başvurdular. Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" adını kabul etmesi için Türk hükümeti katında resmen girişimde bulunulmasını istediler. Buna karşılık Avustralya'nın bir yerine Atatürk adının verilebileceğini hatırlattılar. Şunları yazdılar:

"1985'te Anzak koyuna çıkartmanın 70. yıldönümü anılacağından, Avustralya Hükümetinin, Türk Hükümeti katında girişimde bulunarak, Gelibolu Yarımadası'nda çıkartmanın yapıldığı yerin haritalarda ***"Anzak Koyu" (Anzac Cove)*** *olarak adlandırılmasını telkin etmesi uygun düşer. Böylece, pek çok insanımızın can vermiş ve gömülmüş olduğu o kutsal yerin anlamının gelecek kuşaklarca da görülüp kavranması sağlanmış olur. Karşılık olarak belki, Avustralya'nın bir yerine* ***Atatürk*** *adının verilmesi düşünülebilir..."*[11]

---

9 "Gesture to the ANZACs" (Leading article), ***The Canberra Times,*** 5.2.1984

10 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yazı, 22.2.1984, No. 205/128.

11 ***KBA:*** The Gallipoli Legion of Anzacs to R. Hawke, Prime Minister of Australia, 23.2.1984

Levent Sahverdi Arşivi

Son Anzaklar açıkça, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu"na karşılık olarak, Kanberra'ya ***Atatürk*** adının verilmesini öneriyorlardı. Atatürk adı, ilk defa bu kadar açık olarak telaffuz ediliyordu. Ancak O'nun adı sayesinde Anzaklar'ın isteğinin Türk hükümetince kabul edilebileceği düşünülmüş olmalı. Anzaklar, Başbakana gönderdikleri yazının bir örneğini de Türkiye Büyükelçiliğine sundular. Dolaylı biçimde Büyükelçiliğimizin de desteğini istemiş oldular. Kendilerine düşeni yapmışlardı; gazetelere demeçler vermişler, kamuoyunu hazırlamışlar, başbakana başvurmuşlar ve Türkiye Büyükelçiliğine de çıkmışlardı. Bundan sonrası hükümetlere ve resmi makamlara kalıyordu.

c. Avustralya Önerisi

Avustralya Hükümeti, Çanakkale Savaşları'na katılmış olan son Anzaklar'ın isteklerine arka çıktı ve Nisan 1984'te resmen girişimlere başladı. Türkiye'nin Kanberra Büyükelçisi ***Faruk Şahinbaş***, 16 Nisan 1984 günü Başbakanlık Dışişleri Danışmanı ***John Browen***'in parlementodaki makamına çağırıldı.

Browen, Anzaklar'ın Başbakan ***Hawke***'a gönderdikleri mektubun örneğini Büyükelçiye verdi. Başbakanın mektuptaki öneriyi *"sempatiyle desteklediğini"* bildirdi. Bu konuda resmen girişimlerde bulunması için Dışişleri Bakanı ***Bill Hayden***'a talimat verilmişti. Türkiye Büyükelçisine de duyuruluyordu. Avustralya Hükümeti, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" adının resmileştirilmesine karşılık olarak başkent Kanberra'nın bir yerine ***Atatürk*** adını vermeyi resmen Türkiye'ye öneriyordu.

Büyükelçimiz, kişisel olarak, öneriyi olumlu karşıladı. Öneri gerçekleşirse, temelleri Çanakkale'de atılmış olan Türkiye - Avustralya dostluğu güçlenecekti. Çanakkale'de savaşmış olanların anısı yaşatılacak, gelecek kuşaklara aktarılacaktı. Ancak, Gelibolu Yarımadası'ndaki çıkartma bölgesinin adının haritalarda değiştirilmesi için bazı hukuki ve teknik çalışmalar yapılması gerekecekti.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye Büyükelçisi, bu görüşmede, önemli bir noktaya da parmak bastı: Kanberra'da ***Atatürk*** adının verileceği yer, büyük adama yaraşır bir yer olmalıdır, dedi. ***Bowen***, şimdilik bu konuda ilke anlaşmasına varılması üzerinde durulduğunu söyledi. Ankara'daki Avustralya Büyükelçisinin de bu konuyu ele alacağını ekledi. Yer konusunu görüşmeye girmedi.

Büyükelçi ***Şahinbaş***, Avustralya girişimini Ankara'ya rapor ederken kendi görüşlerini de ekledi. Önerinin, yani Kanberra'da Atatürk adına karşılık Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" adının kabul edilmesinin yerinde olacağını yazdı. 1915 yılında Çanakkale'de gönderilmiş olan 65 bin Anzak askerinden halen bütün Avustralya'da bin kadar kişi hayattaydı. Bunlar da pek yaşlıydılar ve göçüp gidiyorlardı. Son Anzaklar hayattayken Avustralya önerisini kabul etmek önem taşıyordu ve "çok yararlı olacaktı". Son Anzaklar da bu dünyadan göçüp gitmeden önce "Anzak koyu" adını resmen kabul etmemiz, Avustralya'ya karşı büyük bir dostluk jesti olacaktı. Bu ülkede büyük yankı ve Türkiye'ye karşı sempati uyandıracaktı. Ancak, ***Atatürk*** adı başkent Kanberra'nın rastgele bir semtine değil, seçkin bir yerine verilmeliydi. Bu şartla Avustralya önerisini kabul edip uygulamaya koymak yararlı olurdu[12].

Bunları yazarken Büyükelçimizin gönlünde yatan, başkent Kanberra'ya hakim "Ainslie" tepesiydi. Burası, Ankara'nın Çankayası gibi, 842 metre rakımlıydı. ***Atatürk*** adına en layık yer, olsa olsa bu tepe olabilirdi.

Ne var ki, Kanberra'nın Ainslie tepesine "Atatürk" adını verdirebilmek, Ankara'nın Çankaya tepesine "Anzak" yaftası yapıştırtmak kadar zor bir iş olurdu, hatta olanaksız gibiydi. Belki bunu da düşündüğü için Büyükelçimiz, gönlünde yatan bu büyük emeli henüz Avustralya tarafına çıtlatmamıştı, sadece Ankara'ya duyuruyordu. Belki Ankara'daki Avustralya Büyükelçisine söylenebilirdi.

---

12 ***KBA:*** T.C. Kanberra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına tel. 17.4.1984

Levent Sahverdi Arşivi

Avustralya girişimi, 16 Nisan 1984 günü kapalı kapılar arkasında yapılmıştı. On gün sonra, 25 Nisan'da, Avustralya'da "Anzak Günü" törenleri vardı; Anzaklar'ın Gelibolu Yarımadası'na çıkışlarının 69. yıldönümü anılacaktı. Başbakan Hawke, Anzak günü dolayısıyla Avustralya girişimini basına açıklayıverdi. Gelibolu Yarımadası'ndaki koylardan birine "Anzak koyu" adı verilmesini istediklerini ve bunu karşılıksız bırakmayacaklarını kamuoyuna duyurdu. Önerileri kabul edilirse, Çanakkale'de kahramanca savaşmış olanların hatırası, gelecek Avustralya ve Türk kuşakları için hep canlı tutulacaktı.

Avustralya Başbakanının bu açıklaması üzerine gözler Türkiye Büyükelçisine çevrildi. Acaba Türkiye'nin tutumu ne olacaktı ve Büyükelçi bu konuda ne düşünüyordu. Avustralya basını merak ediyordu ve bu konuda haber geçmek istiyordu. Büyükelçi ***Şahinbaş***, Avustralya önerisini şahsen desteklediğini basına açıkladı[13]. Haber, hemen Türk basınına da yansıdı. *Milliyet* gazetesi "Avustralya, Gelibolu'daki koylardan birine "Anzak" adı verilmesini istiyor" diye haber geçti[14].

Büyükelçimiz, Başbakan Hawke'un açıklamasını Ankara'ya bildirirken, Avustralya önerisinin kabul edilmesinin uygun olacağı yolundaki görüşünü de yineledi. Şöyle yazdı:

"... Başbakanlıktan yapılan açıklamada, ... teklif taraflarca kabul edildiği takdirde takriben 70 yıl önce birbirleriyle cesaretle çarpışmış olan iki ordunun kahramanlığının uygun ve devamlı bir şekilde anılmasına imkan sağlanacağı, bununda harekata katılan Türk ve Anzak askerlerinin kahramanlıklarının hatırasının gelecek Türk ve Avustralya nesilleri tarafından canlı tutulmasına yarayacağı belirtilmektedir...

---

13 "Hawke wants Turkey to call it Anzac cove", ***The Age*** (Melbourne), 25.4.1984
14 ***Miliyet***, 25.4.1984

Levent Sahverdi Arşivi

"Karşılıklı olarak yapılacak bir jestin memleketimizin bu ülkedeki müspet görüntüsünü devamlı hale getirmekte büyük katkısı olacaktır. Başbakan Hawke'un hayattaki Anzaklar'ın önerisini desteklemekle hem Anzaklar'a karşı hem de Türkiye'ye karşı bir jest yapmak istediği anlaşılmaktadır.

*"Son zamanlarda Milli Park statüsüne kavuşturulduğu öğrenilen Çanakkale harekat alanının Anzak kolordusunun çıkarma yaptığı sahil şeridine "Anzak Cove" (Anzak koyu) adının verilmesi karşılığında Avustralya Federal Başkenti Kanberra'nın mutene bir yerine büyük **Atatürk**'ün adının verilmesi imkanını bize sağlayabilecektir...*

*"Teknik ve hukuki bakımdan herhangi bir mani bulunmadığı takdirde Kanberra'da **Atatürk** adını devamlı yaşatabilecek bu imkanın değerlendirilmesini müsaadelerine..."*[15]

Avustralya resmen girişimde bulunmuş, teklifini yapmış ve bunu kamuoyuna da duyurmuştu. Kanberra'daki Türkiye Büyükelçiliği de Avustralya'nın önerisini destekliyor, bunun kabul edilmesini telkin ediyordu. Artık Türkiye'den cevap bekleniyordu. Top şimdi Ankara'daydı.

d. Türkiye'nin Şartları

Kanberra'da bir yere *"Atatürk"* adı verilmesine karşılık Gelibolu Yarımadası'nda bir koya "Anzak" adının verilmesi. Avustralya'nın istediği bu. İlk bakışta küçük bir istek gibi görünüyor. Koy dedikleri ne ki? Birkaç kilometrelik bir şerit değil mi? Bu şeritin adı resmen değiştirilecek. Bir kararname çıkacak. *Resmi Gazete*'de yayınlanacak. Haritalarımız ona göre yeniden basılacak. Turistik broşürlerimizde de dünya bu kumsalı "Anzak koyu" olarak görecek ve öyle belleyecek. Yani ufak birkaç hukuki ve teknik işlem değil mi?

---

15 *KBA:* T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 26.4.1984

Levent Şahverdi Arşivi

Zaten bu kıyı parçası yıllardan beri "Anzak koyu" diye anılıyormuş. Anzaklar'ın komutanı İngiliz General ***Bidwood***, daha 1915 yılında buraya "Anzak koyu" deyip çıkmış. Bunun böyle olduğunu şimdi Avsutralya basını da bize hatırlatıyor, hatırlatma gereğini duyuyor. Melburn'un büyük günlük gazetesi ***The Age***, *"Birwood oraya daha 1915'te Anzak koyu adını verdi"* diye bir başlık atmış ve bir de küçük harita yayınlamıştı[16]. Bu eski haritaya bakıyoruz, gerçekten "Anzak koyu" sözcüklerini görüyoruz.

Türkçe kitaplarda ve haritalarda da "Anzak koyu" adının yıllardan beri kullanıldığı görülüyor. Bu örnek: Türk Tarih Kurumu'nca 1962 yılında yayınlanmış olan Atatürk'ün Anafartalar muharebeleriyle ilgili kitabının sonundaki harita[17].

Bazı kitaplarımızda ve haritalarımızda "Anzak koyu" adı kullanılmış diye kamuoyumuzdan herhangi bir tepki gelmemiştir. Gelibolu Yarımadası'nda insanlarımızın ağzı var, dili yok. Bugüne kadar bir Allahın kulu çıkıp da bizim bu güzelim kumsalımıza neden bir yabancı isim takıyorsunuz diye sormamış. Öyleyse şimdi resmi olarak "Anzak koyu" adı kabul edilince de halkımızdan, kamuoyumuzdan herhangi bir direnme, karşı gelme olmayacak demekti.

Kısacası, iş pek basitmiş gibi görünüyordu. Oranın adı "Anzak koyu" olsun diye Ankara'dan bir karar çıkacak, resmen Avustralya tarafına duyurulacak, arkasından Harita Genel Müdürlüğümüz haritalarımızda gereken düzeltmeleri yapacak ve böylece iş tamamlanmış, bitmiş olacaktı.

Ama bir an için düşününce işin pek o kadar kolay olmadığı anlaşılıyordu. "Anzak", vatan topraklarımızı silahla istilaya kalkışmış bir eski düşman kolordusunun adıydı. Şimdi bizden istenen, vatanımızı çiğnemiş,

---

16 Graham Reilly, "Birdwood named it Anzac Cove in 1915", ***The Age***, 26.4.1984

17 Mustafa Kemal, ***Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*** (Yayınlayan: Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1962

Levent Sahverdi Arşivi

onbinlerce Mehmetçiğin kanını dökmüş, canını almış bir düşman ordusunun adını, aynı vatan topraklarımızda resmileştirmek, ölümsüzleştirmekti.

Eski düşmanlarımız böyle cömertçe ödüllendirmeye başlanırsa bunun sonu nereye varır? Hiç istenmeyen bir çığır açılmış, hiç arzulanmayan bir emsal yaratılmış olmaz mı? Anzaklar'ın Çanakkale'ye saldırdıkları sırada Ruslar da Doğu Anadolu'ya yürümüşlerdi. Şimdi biz Erzurum'a, Sarıkamış'a Rus ordularının adlarını mı vereceğiz, oralara Ruslar'ın anıtlarını mı dikeceğiz? Balkan Savaşı'nda Bulgarlar Çatalaca'ya, İstiklal Savaşı'nda Yunanlılar Sakarya'ya kadar yürümüşlerdi ve şimdi bu topraklarımıza Bulgar ve Yunan adları mı takılacaktı? Gelibolu Yarımadası'nın bir yerine "Anzak" adını vermek biraz da bunları akla getirmiyor mu?

Bu açıdan bakınca görülüyordu ki, Avustralya'nın bizden istediği hiç de öyle az bir şey değildi ve üzerinde düşünmeyi gerektiriyordu. Bu bakımdan Dışişleri Bakanlığımız, Avustralya önerisini alınca bunu hemen Genelkurmay Başkanlığı'na ve İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bu konuda nasıl bir karar vermek gerektiğini sordu. Kanberra'da "Atatürk" adına karşılık Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak" adı kabul edilebilir miydi?

Bu konuda karar vermek epeyce zaman aldı. Bir buçuk ay kadar düşünüldükten sonra, her iki makam da Dışişleri Bakanlığı'na olumlu görüş bildirdiler. Avustralya Hükümetinin önerisini kabul etmek ilke olarak uygundu.

Ancak Genelkurmay Başkanlığımız bazı şartlarını da Dışişlerine duyurdu. Önce, Anzak koyu adının verilceği kıyı şeridinin yerini açık-seçik olarak belirtti. Bazı kimseler, Büyük Arıburun ile Balıkçı Damları arasında kalan kıyı bölümünün "Anzak koyu" adını alabileceğini sanıyorlardı. Genelkurmay Başkanlığımız bunu düzeltti. Anzak kolordusunun çıkarmalarına ve harekatına Büyük Arıburnu ile Küçük Arıburnu arasındaki koy sahne olmuştu. Bu bakımdan "Anzak Koyu" olarak adlandırılacak yer, sa-

Levent Şahverdi Arşivi

dece burası olmalıydı ve Büyük Arıburnu'ndan ta Balıkçı Damları'na kadar uzatılmamalıydı. Yani, Genelkurmay Başkanlığımız, haklı olarak, Anzak Koyu'nun alanını daraltıyor, sınırını çiziyordu. Dışişleri Bakanlığımıza bunu gösteren bir de kroki gönderdi.

Genelkurmay Başkanlığımız devam etti: Avustralya'nın başkenti Kanberra'nın bir yerine *"Atatürk"* adı verilmesi yeterli değildi. Bu şarttı, gerekliydi, ama kafi değildi. Bunun ötesinde, Kanberra'nın bir meydanına *"Atatürk büstü"* dikilmeliydi. Bu büstün altına büyük Atatürk'ün sözlerini içerin bir de *kitabe* konmalıydı. Hangi sözlerin konacağı, konması gerektiği de belirtiliyordu: 1934 yılında, Çanakkale şehitleri için yapılan tören dolayısıyla ***Atatürk***'ün kendi eliyle yazıp o zamanki İçişleri Bakanı ***Şükrü Kaya***'ya verdiği ve Kaya'nın o törende, yabancı basın önünde okuduğu unutulmaz sözleri vardı. İşte bu sözlerin yazılacağı bir kitabe Kanberra'ya uygun düşerdi. Anıta konulacak bu sözlerin tam ve doğru metni de, Avustralya'ya ulaştırılmak üzere Dışişleri Bakanlığımıza gönderilmişti[18].

Kısacası, Genelkurmay Başkanlığımız, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu"nu resmen kabul etmemize karşılık, Avustralya'nın başkenti Kanberra'da bir *Atatürk Anıtı* dikilmesini istiyor ve bunu şart koşuyordu. Daha önce, Kanberra'nın bir yerine *Atatürk adı* verilmesi düşünülmüş, önerilmişti. Ama hiç kimse, hiçbir makam *Atatürk anıtı*'nı telaffuz etmemiş veya düşünmemişti. Anıt düşüncesi Genelkurmay Başkanlığımızdan çıkmıştır.

Genelkurmay Başkanlığımız, Kanberra'ya dikilecek Atatürk Anıtı'nın çerçevesini de belirlemişti. Bu anıtta Atatürk'ün bir büstü bulunacaktı. Büstün altına Büyük Önder'in sözlerini içeren bir kitabe veya yazıt konacaktı. Yazıta Atatürk'ün 1934'te Anzaklar hakkında söylediği sözleri kazınacaktı... Nitekim sonunda öyle oldu.

---

18 ***KBA:*** T.C. Dışişleri Bakanlığından Kanberra BE'ne tel. 5.6.1984

Levent Sahverdi Arşivi

e. Kanberra'da Müzakereler

Kanberra Büyükelçimiz ***Şahinbaş***, 6 Haziran 1984 günü Avustralya Dışişleri Bakanı ***Bill Hayden***'ın resepsiyonunda Başbakan ***Hawke*** ile karşılaştı. Kendisine, Anzak koyu önerisinin Türk hükümetine ilke olarak olumlu karşılandığını haber verdi. Ayrıntıları, ilgili makamlarla görüşeceğini söyledi. Hawke, Türkiye'nin olumlu kararından dolayı hoşnut kaldı.

Büyükelçi ***Şahinbaş***, 3 Temmuz 1984 günü Avustralya ile masaya oturdu. Karşısında Başbakanlık Yüksek Danışmanı ***John Chessels*** ile Başbakanın Dışişleri Danışmanı ***John Bowen*** vardı. Büyükelçi, Avustralya'nın Anzak koyu önerisinin Türkiye tarafından ilke olarak kabul edildiğini resmen bildirdi. Bu adın Büyük Arıburnu ile Küçük Arıburnu arasında kalan koya verileceğini anlattı. Genelkurmay Başkanlığımızca çizilmiş krokinin örneğini sundu.

Büyükelçimiz bundan sonra ***Atatürk*** konusuna geçti. "Anzak koyu" adını kabul etmemize karşılık Atamızın adının Avustralya'da nereye vermeyi düşündüklerini sordu. "Atatürk" adının verileceği yerin Büyük Adamın adına yaraşacak bir yer olması gerektiğini belirtti. Kanberra'nın "Avustralya Harp Tarihi Müzesi" (Australian War Memorial) ile "Anzak Bulvarı'nın" (Anzac Parade) bulunduğu semtin uygun olacağını söyledi.

Avustralya Harp Tarihi Müzesi, hem bir askeri müze, hem de bir harp tarihi arşiv merkezi durumundadır. Bizim İstanbul'daki Askeri Müzemiz ile Ankara'daki Genelkurmay Harp Tarihi Dairemizin gördükleri hizmetlerin benzerini üstlenmiştir. Avustralya'nın en önemli askeri arşivi ve müzesidir. Bu müzenin içinde Çanakkale Savaşları bölümü pek geniş yer tutmaktadır ve burada Atatürk'e de yer verilmiştir. Askeri tarihle ilgili kitap, film, hatıra, eşya satış bölümü de bulunan bu müzeyi öğrenciler, öğretmenler, harbiyeliler, bahriyeliler vs.'den başka yerli yabancı pek çok turist ziyaret etmektedir.

Müzenin tam önünden başlayan pek geniş Anzak Bulvarı, Avustralya başkentinin belkemiği durumundadır. Paris için Champs Elysée cadde-

Levent Şahverdi Arşivi

si ne ise Kanberra için de Anzak Bulvarı odur. Resmi geçitler, askeri törenler burada yapılır. Avustralya'nın en önemli günü sayılan "Anzak Günü" törenleri de her yıl 25 Nisan'da yine bu cadde üzerinde ve Harp Tarihi Müzesi önünde düzenlenir. Yine her yıl 11 Kasım'da savaşlarda ölenleri anma törenleri de yine burda yapılır. Meçhul asker anıtı da buradadır ve törenlerde çelenklerle donatılır. Bu törenlerde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi de meçhul asker anıtına çelenk koyar, çünkü ölen meçhul askerler arasında bizim şehitlerimiz de vardır.

Büyükelçi ***Şahinbaş***, Atatürk adının işte tam bu semte verilmesini istedi ve ayrıca şunları da ekledi: Adının verileceği yere Atatürk'ün bir anıtının dikilmesi uygun olurdu. Bu anıtta O'nun 1934 yılında Anzaklar için söylediği sözlerini içerecek bir yazıtın bulunması yakışık alırdı. Büyükelçimiz, Atatürk'ün bu sözlerinin Türkçe ve İngilizcesinin yer aldığı *Atatürk ve Anzaklar* kitabını da muhatapları Avustralyalılar'a sundu.

Mr. Bowen, Anzak koyu konusunda Türkiye'nin kısa zamanda karar almış olmasından memnun kaldıklarını belirtti. ***Atatürk*** adının verileceği yer konusunda henüz somut bir düşünceleri olmadığını söyledi. Bu konuda bir komite kurulacağını, seçilecek yerin o komite tarafından saptanacağını bildirdi. Komitenin Başbakan, muhalefet lideri, Başkent Bölgesi ve Yerel Yönetimler Bakanından oluşacağını ekledi. Kişisel düşüncesi olarak ***Atatürk*** adının Harp Tarihi Müzesi'nin yakınında yer almasını ve oraya bir "anıtımsı kitabenin dikilmesinin" de uygun olabileceğini bildirdi. Kanberra'nın şehir planı açıldı ve bir ön hazırlık yapıldı.

Büyükelçimiz, Avustralyalılar'la yaptığı bu görüşmeyi veya ilk müzakereyi Ankara'ya şöyle rapor etti:

"War Memorial (Harp Tarihi Müzesi) arkasındaki Ainsle'nin adının değiştirilmesine imkan görülemedi. Ancak War Memorial'ın önünde Anzak - Parade (Anzak Caddesi) ile kesişen ve kuzey - batıya doğru uzanan 2.5 km. uzunluğundaki çift gidiş - gelişli ve büyük ağaçlıklı Lime - Stone

Levent Sahverdi Arşivi

Avenue üzerinde durulabileceği düşünüldü. Bu caddeyi batıdan kesen caddeye de McArthur'un adı verilmiştir. Kitabe veya anıtın - şayet bu tasavvur gerçekleşirse - Anzac - Parade'ın War Memorial'ın karşısındaki bölümüne dikilmesi uygun olabilecektir...

"Yerin tespitinden sonra sanat değeri de büyük olacak bir anıt - kitabenin bir Türk sanatkarı tarafından yapılarak Kanberra'ya ve Anzak Koyu'na dikilmesi için gerekli çalışmalara girişilebilir..."[19]

Görüşmede, ad verme törenlerinin nasıl düzenleneceğine de kısaca değinildi. Gelibolu Yarımadası'nda ve Kanberra'daki törenlere katılacak heyetlere birer bakanın başkanlık etmesi üzerine duruldu. Avustralya tarafı, Yeni Zelanda'yı da katıp törenleri üçlü yapmayı düşünüyordu.

Türk tarafı Avustralya'ya görüşlerini, isteklerini bildirmiş ve cevap beklemeye koyulmuştu artık. Ama bekleme uzun sürdü. İlk görüşmenin üzerinden iki ay geçti. Avustralya tarafından bir ses sada çıkmadı. Ankara sabırsızlanmaya başladı. Bizim taraf fazla gecikmeden karar vermiş ve bunu Avustralya tarafına bildirmiş olduğu halde, Avustralya hala gecikiyordu. Ad verme formaliteleri de Atatürk anıtının yapımı da zaman alacaktı. Avustralya resmi cevabını bir an önce vermeliydi ki işler, 70. yıldönümüne, yani 25 Nisan 1985 gününe yetişebilsindi. Dışişleri Bakanlığımız Kanberra Büyükelçiliğimize soru açtı: Acaba nedendi bu gecikme?[20]

Büyükelçimiz, Avustralya'da "bu uşte söz sahibi mercilerin çokluğu sebebiyle" gecikme olduğunu söyledi. ***Atatürk*** anıtı isteğimizin ilke olarak kabul edildiğini şöyle bildirdi:

"Başbakanlık müşaviri ***Mr. Chessel...*** *War Memorial'a giden Anzac - Parade bulvarı üzerinde, Atatürk'ün Anzaklar hakkındaki sözlerini ihti-*

---

19 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 4.7.1984

20 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'e tel. 24.8.1984

Levent Sahverdi Arşivi

*va edecek bir anıt - kitabe konulması ve buna yakın bir yola **Atatürk** adının verilmesi için ilgili makamların ön mutabakatının sağlandığını, ancak bu hususu Başbakana da arzedip kesinleştirmeden önce bana özel olarak bildirdiğini ifade etti."*[21]

Kanberra Büyükelçiliğimiz, Atatürk anıtı işini önemle kovalıyor ve Avustralya tarafının resmi cevabını almaya çalışıyordu. Büyükelçimiz, Başbakanlık danışmanıyla yeniden görüştü ve Ankara'ya şunları yazdı:

*"Başbakanlık Müşaviri **Chessel** ile tekrar temas ettim. Yer konusunda tarafımıza yapılacak tekliflerin tespiti için en yüksek seviyede çalışmaların devam ettiğini, kısa zamanda bana tekliflerini sunacaklarını bildirdi. Kendisine, konuya atfettiğimiz önemi vurgulayarak Bakanlığıma arzedeceğim tekliflerinin Ankara tarafından kabulünden önce herhangi bir açıklama yapılmamasını beklediğimizi de söyledim...*

"Konunun nihai karara bağlanması, Avustralya teklifinin kesinleştirilerek tarafımıza sunulmasıdır". Teklifi Avustralya açısından müşahhas hale getirip bize sunmak, bu işte söz sahibi mercilerin çokluğu sebebiyle vakit almaktadır.

"Büyük Atatürk'ün adının yaygın bir başkent olan Kanberra'nın uzak bir yerdeki yeni bir semti yerine, şehrin merkezinde bulunan Anzac - Parade üzerinde bir yere verilmesi hem Kanberralılar'ın hem de her yıl Kanberra'yı ziyaret eden 1 milyona yakın Avustralyalı ve yabancı turistin bu ismi her zaman görmelerine imkan sağlayacaktır..."[22]

Kanberra'da işler ağır yürüyordu. Çok yetkili vardı. Çabuk karar çıkmıyordu. Son kararı Başbakan ***Hawke*** verecekti. O da pek meşguldü: Gü-

---

21 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 31.8.1984
22 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 18.9.1984

Levent Sahverdi Arşivi

ney Pasifik ülkelerinden Tuvalu'da bir toplantıya gitmişti, sonra Parlamentoya sunulan bütçe üzerine eğilmişti. ***Atatürk*** anıtı işine bir türlü vakit ayıramıyordu. Dahası, Avustralya'da genel seçimler yaklaşıyordu ve her politikacı için olduğu gibi Avustralya Başbakanı için de seçimler pek önemli ve öncelikliydi. Kanberra Büyükelçiliğimiz kıvranıyordu ve 5 Kasım'da Ankara'ya şunları yazdı:

"Konu takip edilmektedir. Yüksek malumları olduğu üzere 1 Aralık'ta (1984) genel seçimler yapılacağından Bakanlar ve sair yetkili zevat Avustralya içinde seçim bölgelerindedir. Konuyla ilgili Avustralya Eski Muharipler Derneği (Reurned Services League of Australia) Genel Başkan ***Sir William Keys*** *ile de görüştüm. Adıgeçen konuyu ilk idare heyeti toplantısında ele alacaklarını söyledi."*[23]

Böylece aylar geçti, 1984 yılı bitti. ***Atatürk*** anıtı konusunda Avustralya hükümetinin resmi kararı 1985 yılına sarktı.

f. Anlaşma

1 Aralık 1984 günü Avustralya'da genel seçimler yapıldı. Başbakan ***Bob Hawke*** liderliğindeki İşçi Partisi, ikinci kez seçimleri kazandı. 4 Aralık'ta İkinci Hawke Kabinesi kuruldu. Arkasından Avustralya'da ölü mevsim sayılan Noel yortusu ve Yılbaşı tatili de geçti. Yeni yıla girildi. Yeni hükümet, artık yerine oturup işe koyulmuştu. Az zaman sonra ***Atatürk*** anıtı ve Anzak Koyu konusuna da eğildi. Sonunda, aylardır beklenen Avustralya kararı, Ocak 1985'te belli oldu.

Kanberra Büyükelçimiz ***Şahinbaş***, 22 Ocak 1985 günü Başbakanlık Danışmanı ***Mr. Bowen***'in parlamentodaki makamına çağırıldı. Bowen, önce gecikmelerinden dolayı özür diledi. Sonra Avustralya'da ***Atatürk*** adı

---

23 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 12.11.1984

Levent Şahverdi Arşivi

verilecek yerler hakkındaki kararlarını veya önerilerini resmen bildirdi. Buna göre Kanberra'da iki yere, Batı Avustralya'da bir yere Atatürk adı verilmesi uygun görülüyordu. Bunlar şöyle sıralanıyor:

1. Kanberra'da: Atatürk Anıt Bahçesi *(Atatürk Memorial Garden):*

Avustralya Harp Tarihi Müzesi'nin karşısında Anzak Bulvarı'nın kuzeydoğu ucunda, Fairbairn ve Creswell Caddeleri arasında bulunan parka *"Atatürk Anıt Bahçesi"* adı verilecek. Parkın içine bir anıt - taş (memorial - stone) dikilecek ve bunun üzerinde ***Atatürk***'ün kabartma profilini ve Anzaklar hakkındaki sözlerini içeren bir anıt - kitaba yer alacak. Bu anıt - taş, çevredeki öteki anıtlara uyumlu olacak.

2. Yine Kanberra'da: Atatürk Kıyısı *(Atatürk Foreshore):*

Başkent Kanberra'nın tam ortasında, vaktiyle şehrin planını yapmış olan amerikalı mimar Burley Griffin adını taşıyan bir sun'i göl vardır. Gölün Anzak Bulvarı ucundaki kuzey şeridine ***Atatürk***'ün adı verilecekti. Böylece Kanberra'nın en gösterişli bulvarının her iki ucunda da Atatürk adı yer almış olacak. Bulvarın, Harp Tarihi Müzesi tarafındaki kuzey ucunda *Atatürk Anıt Bahçesi*, göl tarafındaki güney ucunda da *Atatürk Kıyısı* adları yer almış olacaktı.

3. Batı Avustralya'nın Albany Limanı'nda: Atatürk Girişi *(Atatürk Entrance):*

Anzaklar'ı Çanakkale'ye götüren gemiler, Batı Avustralya'nın Albany Limanı'ndan demir almışlar. Bir çoğu geri dönmeyecek olan Anzak askerlerinin gördükleri son Avustralya toprağı burası olmuş. Anzak Koyu ve Atatürk Anıtı konularının konuşulduğunu haber alan Batı Avustralya Hükümeti, Albany Limanı ağzına *"Atatürk Girişi"* adı vermeyi Federal Hükümete önermiştir. (Bu konuya aşağıda yeniden dönülecektir.)

Levent Sahverdi Arşivi

Büyükelçimiz bunları Ankara'ya şöyle telliyor:

"Avustralya Hükümetinin önerileriyle ilgili harita, plan, fotoğraf ve notlar çantayla sunulmaktadır. Bunların incelenmesinden de görüleceği üzere, Avustralya Hükümeti, bizim, çıkarmanın yapıldığı yere "Anzac - cove" (Anzak Koyu) adını vermemize karşılık olarak Federal Başkentin en mutena iki yerine Büyük Atatürk'ün adının verilmesini, ayrıca bir anıt-kitabe dikilmesini ve Albany Limanı girişine de keza "Atatürk Girişi" adının verilmesini önermektedir. Yeni Zelanda Hükümetinin de başkent Vellington'un bir parkına Büyük Atatürk'ün ismini vereceği dikkate alındığında Büyük Atatürk'ün adını Avustralya ve Yeni Zelanda'da ebedileştirecek ve bu iki ülke ile dostluğumuzu kuvvetlendirecek bir imkan yaratılmış olacaktır...

"Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetleri'nin bu önerileri, bir savaş alanının bile nasıl sağlam bir dostluğa dönüştürülebileceği yolunda, dünya kamuoyuna layıkı veçhil geniş bir şekilde sunulabildiği takdirde, müşahhas bir örnek verebilecektir. Önerilerin bu açıdan da değerlendirilerek talimatlarının bildirilmesini..."[24]

Bu telgraftan bir gün sonra Büyükelçimiz, görüşlerini daha da vurgulayarak Ankara'ya şunları yazdı:

"... Gelibolu (yarımadası) çıkartmasının 70. yıldönümü vesilesiyle, çıkartmanın yapılacağı yere tarafımızdan "Anzac cove" (Anzak koyu) adının verilmesine karşılık, Federal Başkentin en mutena yerinde bir parka ve sahil şeridine Büyük Atatürk'ün adının verilmesi, bir anıt kitabe dikilmesi, ayrıca Batı Avustralya'daki Albany Limanı girişine "Atatürk girişi" denilmesi önerilmektedir.

---

24 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 23.1.1995

Levent Şahverdi Arşivi

*"Her yıl Avustralya içinden ve dışardan Kanberra'ya gelen 1 milyon kadar turstin ziyaret ettiği en önemli yerlerden biri olan ve her yıl 11 Kasım ve 25 Nisan'da devlet erkanı ve kordiplomatiğin iştirakiyle anma törenlerinin düzenlendiği bu yerde **Atatürk** adını taşıyan bir park ve anıt kitabenin bulunması Avustralyalılar'a Türkiye'yi ve Türk milletinin dostluğunu devamlı olarak hatırlatacak müşahhas ve kalıcı bir eser olacaktır."*[25]

Bu yazışmalar yapılırken 18 Mart Çanakkale Zaferi'nin 70. yıldönümüne iki aydan az bir zaman kalmış bulunuyordu. Anzaklar'ın Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yaptıkları 25 Nisan 1915 tarihinin 70. yıldönümüne de topu topu üç ay kadar bir zaman vardı. Bu kısa zaman içinde Kanberra'daki Atatürk anıtını bitirmek ve Anzak koyu yazıtlarını dikmek gerekecekti. Bunları 70. yıldönümüne yetiştirebilmek için zamanla yarışmak lazım gelecekti.

O bakımdan Türk tarafı, ancak 1985 Ocak sonuna doğru öğrenebildiği Avustralya önerilerini didikleyip yeni şartlar öne sürme yoluna gitmedi. İnce eleyip sık dokumaya, kılı kırk yarmaya zaman kalmamıştı. Ankara'nın cevabı dört gün içinde Kanberra'ya ulaştırıldı. Dışişleri Bakanlığımız, Kanberra Büyükelçiliğimize, *"Avustralya Hükümetinin ve Yeni Zelanda Hükümetinin teklifleri olumlu karşılanmıştır"* dedi ve şunları ekledi:

*"Avustralya Hükümetince 'Atatürk Memorial Garden'e (Atatürk Anıt Bahçesi'ne) dikilecek abidenin Büyük **Atatürk**'ün ismiyle mütenasip olacak şekilde yapılması önem taşımaktadır...*

"Abideye konacak Atatürk kabartma profili burada (Türkiye'de)

---

25 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yazı. 24.1.1985, No. 509-96/62

Levent Şahverdi Arşivi

yaptırılacağı cihetle eb'adının saptanabilmesi için ölçülerinin ve şeklinin genel hatlar ile çok açık bilinmesine ihtiyaç vardır...

"Gelibolu'daki Anzak koyuna da üzerinde Atatürk'ün kabartma bir profili ile Atatürkün Anzaklar hakkındaki beyanının İngilizce ve Türkçe metinlerini ihtiva eden bir anıt - kitabe dikilmesi düşünülmektedir.

"Bu konularda en kısa zamanda aydınlatılmamızı izinlerine..."[26]

Kanberra Büyükelçiliğimiz, 4 Şubat'ta, Avustralya Hükümetinin tekliflerinin Türk Hükümetince olumlu karşılandığını Başbakanlık danışmanı ***Mr. Bowan'***a bildirdi. Böylece, Arıburnu'nda Anzak Koyu'na karşılık Kanberra'da Atatürk Anıtı konusunda iki hükümet arasında anlaşmaya varılmış oldu. Şimdi artık anıtın yapımına sıra gelmişti.

2. Anıtın Dikilmesi

a. Uzmanlarla Toplantı

Atatürk Anıtı ve Anzak Koyu ile ilgili Türk ve Avustralya Hükümetlerinin kararlarından sonra teknik çalışmalar başladı. Anzak Koyu çalışmaları Türkiye'de, Atatürk Anıtı çalışmaları da Kanberra'da yürütülüyordu.

Bu çerçevede, 4 Şubat 1985 günü, Kanberra'da, Başbakanlık binasında uzmanlarla bir toplantı yapıldı. Toplantı Türkiye tarafından Büyükelçi ***Şahinbaş*** ile Müsteşarı ***Yücel Ayaslı;*** Avustralya tarafından da Başbakanlık Danışmanı ***John Chessel*** ile dört teknik uzman katıldı. Görüşmelerde tutanak da kaleme alındı[27].

---

26 ***KBA:*** T.C. Dışişlerine Kanberra BE'ne tel. 29.1.1985

27 ***KBA:*** Atatürk Anıtı 4.2.1985 günlü toplantı tutanağı. Toplantıya katılan teknik uzmanlar şunlardı. ***Margaret Fanning, Tom Mclelland, Wilimott*** ve ***David Webster.***

Levent Sahverdi Arşivi

Önce Büyükelçi ***Şahinbaş***, Kanberra'da iki yere ve Batı Avustralya'da bir yere ***Atatürk*** adı verilmesi ve Kanberra'ya bir "Atatürk Anıtı" dikilmesi kararından dolayı Avustralya Hükümetine teşekkürlerini sundu. Başbakanlık Danışmanı ***Chessel*** de, Anzaklar'ın 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları yere "Anzak Koyu" adı verilmesi ve bir anıt - kitabe dikilmesi kararından dolayı Türk Hükümetine teşekkür etti.

İşe geçildi, proje detayları ele alındı. Anıtların Anzak çıkartmasının 70. yıldönümünde, yani 25 Nisan 1985 günü açılmaları gerekiyordu. Bu açılışlar dolayısıyla Bakanların da katılacakları büyük törenler yapılcaktı. 25 Nisan'a topu topu 87 gün kalmıştı. Zamanın pek daraldığı gözönünde tutularak, çalışmaların hızlandırılmasına karar verildi:

"Anzak 70. yıl törenleri sırasında, 25 Nisan 1985 tarihinde Türkiye'de ve Avustralya'daki anıt kitabelerin açılışının yapılması planlandığına göre, önümüzdeki 87 gün gibi çok az bir süre kaldığı belirtilerek, çalışmalara yoğunluk kazandırılması kararlaştırılmıştır" dendi.

Atatürk Anıtı ve Atatürk Bahçesi konusunda henüz elde teknik bilgiler yoktu. Büyükelçimiz, bu bilgileri sağlayıp tezelden Ankara'nın onayına sunmak istiyordu. Bu bilgilerin bir an önce kendisine verilmesini istedi. Bu, tutanağa şöyle geçti:

*"Büyükelçi **Şahinbaş**, Avustralya tarafının, Kanberra'da yapılacak Atatürk Memorial Garden (Atatürk Anıt Bahçesi) ile ilgili bahçe boyutlarını, topografik durumu, anıtın ebatlarını gösteren detaylı projenin Ankara'ya gönderilmek üzere bir an evvel Büyükelçiliğimize tevdiini rica etmiştir. Başbakanlık Müşaviri **Chessel**, bu hafta sonundan önce projelerin Natonal Capital Development Commission'a (Ulusal Başkent Geliştirme Komisyonu) hazırlattırılarak tarafımıza tevdii için gereken çabayı göstereceklerini ifade etmiştir."*

Levent Sahverdi Arşivi

Toplantıda Avustralya tarafı bize bilgiler verdi. Kanberra'nın ortasındaki Griffin Gölü kıyısına nasıl *"Atatürk Kıyısı" adı vereceklerini açıkladı. Bu ad resmi haritalara geçirilecekti. Ayrıca kıyının civarındaki duvarın üzerine, buranın neden "Atatürk Kıyısı" olarak adlandırılmış olduğunu açıklayan bir plaket yerleştirilecekti.*

Batı Avustralya'nın Albany Limanı ağzına verilecek "Atatürk Girişi" adına gelince, bu da *"Atatürk Entrance"* diye resmi haritalara işlenecekti. Limanın girişine bu adın verilmesi dolayısıyla, orada 25 Nisan 1985 günü bir tören yapılacaktı. Tören, Avustralya Deniz Kuvvetleri'ne ait "Perth" savaş gemisinde düzenlenecekti. Konuşmalar yapılacak ve denize çelenk bırakılmasıyla tören sona erecekti.

Atatürk Anıtı'na konacak ***Atatürk***'ün kabartma profili veya maskı ile Anzaklar'la ilgili sözlerini içeren yazıt, Türkiye'de hazırlanıp Avustralya'ya gönderilecekti. Avustralya tarafı bunları bekliyordu. Türkiye Büyükelçiliği, Atatürk Anıt Bahçesi ile ilgili eskiz ve proje ayrıntılarını bekliyordu. Bunları alır almaz onay için Ankara'ya gönderecekti. Ankara'dan da Atatürk kabartmasını ve anıta konacak yazıtı isteyecekti.

Büyükelçimiz, hemen bu bilgileri Ankara'ya telledi. Kanberra'da çalışmaların yoğunlaştırıldığını bildirdi. Atatürk anıtının detaylı plan ve projelerinin yakında gönderileceğini belirtti. Anzak Koyu'na dikilecek anıt çalışmalarının da hızlandırılmasını istedi. Bunun açılışı törenine Avustralya'dan bir Bakanın ve kalabalık bir heyetin katılacağını da haber verdi[28].

4 Şubat günü uzmanlarla yapılan ilk toplantıda, Atatürk anıtıyla ilgili plan ve projelerin "hafta sonuna kadar", yani birkaç gün içinde hazır-

---

28 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 5.2.1985

Levent Şahverdi Arşivi

lanıp Büyükelçiliğimize sunulacağı söylenmişti. Ama Avustralya tarafı bu sözünü tutamadı. Aradan üç hafta kadar bir zaman geçti. Sonunda Başbakan ***Hawke*** devreye girdi. Onun doğrudan ilgilenmesi sonucu çalışmalara hız verildi. Başkent Geliştirme Komisyonu plan ve projeleri ancak Şubat sonuna doğru tamamlayabildi. Bu arada 27 Şubat günü uzmanlarla birlikte ikinci bir toplantı daha yapıldı. Büyükelçimiz bu toplantıya da katıldı.

Uzmanlarla yapılan bu toplantılarda anıtların masrafları konusu görüşülmemişti. Dışişleri Bakanlığımız bu konuyu da Kanberra'dan sordu. Ankara'nın anlayışına göre, Atatürk Anıtı'nın masraflarını Avustralya; Anzak Anıtı'nın masraflarını da Türkiye üstlenmeliydi. Ama Avustralya tarafı Atatürk Anıtı'nın masraflarını karşılamak istemezse Türk hükümeti bu masrafları karşılayacaktı. Dışişleri Bakanlığımız şöyle diyordu:

"Proje, inşaat ve sair masrafların anıtın dikileceği ülkeler tarafından deruhte edilmesi (üstlenilmesi), Çanakkale Savaşları'nın yarattığı dostluk ruhunu daha iyi aksettirecek olması bakımından tercihe şayan görülmektedir. Aksi takdirde masraflar tarafımızdan karşılanacaktır."[29]

Büyükelçiliğimiz, Kanberra'daki anıtın Avustralyalılar tarafından yapılması, buna karşılık Gelibolu'da da aynı şekilde tarafımızdan da bir Anzak Anıtı yapılması hususunda genel bir mutabakata varılmıştır" dedi[30].

Atatürk Anıtı için Türkiye'den para istenmiyor ve beklenmiyordu. Yalnız plan ve projelerin tamamlanıp anıtın yapımına başlanması bekleniyordu.

---

29 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 5.2.1985
30 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 28.2.1985

Levent Şahverdi Arşivi

b. Plan ve Projeler

Çanakkale Savaşları'nın 70. yıldönümü yaklaştıkça zamana karşı bir koşuşturmadır başladı. Ankara ile Kanberra arasında telgraf trafiği hızlandıkça hızlandı. Atatürk Anıtı'nı da Anzak Anıtını da 25 Nisan törenlerine yetiştirmek gerekiyordu.

Bizim tarafta çalışmalar hızlanmış görünüyordu. Dışişleri Bakanlığımız, Şubat sonunda, "Gelibolu'da Anzak Koyu'na dikilecek anıtla ilgili çalışmalara başlanmıştır" diyor ve projelerinin Kanberra'ya gönderileceğini bildiriyordu[31].

Büyükelçiliğimiz de Kanberra'daki çalışmaları şöyle rapor ediyor:

"Başkent Kanberra'da Atatürk Memorial Garden'a / Atatürk Anıt Bahçesi'ne) dikilecek Atatürk Anıtı ile ilgili ön projeler, Başbakan ***Hawke****'un bizzat ilgilenmesi ve kesin talimatıyla Başket İmar Komisyonu (NCDC) tarafından hazırlanmış ve 27 Şubat tarihinde adıgeçen komisyonda, bizim de katıldığımız bir toplantıda bize açıklanmıştır. Bugün (28 Şubat) alınan plan, proje ve fotoğraflar çanta ile sunulmaktadır.*

"Teklif olunan proje talimatlarına uymaktadır. Şöyle ki:

"Anzac - Parade'ın (Anzak Bulvarı'nın) kuzeydoğu ucundaki Atatürk Memorial Garden'ın (Atatürk Anıt Bahçesi'nin) Anzac - Parade cephesine bakan bölümünde 14 metre çapında parke döşeli bir daire içinde 2 metre yükseklikte, 6 metre çapında bir beton hilal yapılarak ortasında Tarana granitten (örneği çanta ile gönderilmektedir) 1.82.5 x 1 metre ebadındaki yekpare levha üzerine ***Atatürk****'ün profili konulacak, ayrıca Atatürk'ün Anzaklar için söylediği sözler uygun düşecek*

31 *KBA:* T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 28.2.1985

Levent Sahverdi Arşivi

boyda harflerle bu granit levha üzerine işlenecek ve altın yaldızla doldurulacaktır. Ayrıca, tarafımızdan da uygun görüldüğü takdirde hilalin uç kısmına yıldız şeklindeki bir noktaya bir bayrak direği konulabilecek ve törenlerde buraya bayrak çekilebilecektir. Tarafımızdan gönderildiği takdirde Gelibolu'dan alınacak taş veya toprak da anıta konulabilecektir.

"Anıtı ziyaret edecekler için Anzac Parade'deki Crosswell street'den ayrılan Gullet street üzerine bir otopark ve otoparktan anıta kadar 80 metrelik bir ana yol yapılacak, yolun doğu tarafı ayrıca ağaçlandırılacaktır. Anıtın kuzey tarafı çiçek tarhı ve oturma bankları konulmak suretiyle düzenlenecektir...

"Tarafımızdan anıta konulmak üzere 50 - 60 cm. çapında bronzdan bir Atatürk profilinin en kısa zamanda gönderilmesi ve bu.teklif olunan ön projeye mutabakatımızın teleksle bildirilmesi, anıtın 25 Nisan törenlerine kadar yetiştirilebilmesi bakımından özellikle rica edilmiştir.

"Çanta ile yollanan planların en seri şekilde incelenerek talimatlarının acilen bildirilmesini..."[32]

İlk defa Kanberra Atatürk Anıtı'nın silueti beliriyor: Parkın içinde 14 metre çapında bir daire. Dairenin ortasında 6 metre çapında, 2 metre yüksekliğinde ve hilal biçiminde bir duvar. Hilalin içinde Atatürk'ün kabartma sureti ve sözlerini içeren bir yazıt. Anıtın dış tarafında oturma bankları ve çiçek tarhı. Ziyaretler için Anıttan Gullit sokağına kadar 80 metrelik bir özel yol. Yolun çıkışında otopark... Bütün bunlar ağaçlıklı, yeşil Atatürk Anıt Bahçesi içinde yer alacak.

---

32 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 28.2.1985

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan başka Avustralya, Kanberra'nın ortasındaki sun'i gölün kuzey kıyısına da *"Atatürk Kıyısı"* adının verilmesini öneriyordu. 28 Şubat 1985 günü bunun projesi de Büyükelçiliğimize sunuldu. Buna göre, *"Atatürk Kıyısı"* (Atatürk Reach) olarak adlandırılacak kıyıya İngilizce şu plaket konacaktı:

"Anzak birliklerinin 25 Nisan 1915'te Anzak Koyu'na çıkışlarının 70. yıldönümü dolayısıyla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı ve Gelibolu'da (Çanakkale'de) Anzak birliklerine karşı koyan Türk silahlı kuvvetleri komutanı Kemal Atatürk'ün anısına,

Burley Griffin Gölü'nün bu kıyısına "Atatürk Kıyısı" adı verilmiştir."

25 Nisan 1985

Avustralya tarafının ilk önerisi buydu. Türk tarafının isteği üzerine bu yazıda bazı rötuşlar yapılacaktı. Daha sonra da Avustralya Başbakanının isteği üzerine *"Atatürk Kıyısı"*, *"Gelibolu Kıyısı"* olarak değiştirilecekti. Avustralyalılar'ın dilinde "Gelibolu" sözcüğü, bizim kullandığımız "Çanakkale" anlamını taşımaktadır. Onlar "Çanakkale Savaşı" yerine "Gelibolu Savaşı" veya "Gelibolu Seferi" demektedirler. "Gelibolu Kıyısı"nı da daha ziyade "Çanakkale Kıyısı" gibi algılamak yanlış olmaz.

28 Şubat günü Büyükelçimize teslim edilen Atatürk Anıtı ve Atatürk Kıyısı ile ilgili plan ve projeler, diplomatik çantayla Ankara'ya gönderildi. Avustralya tarafı da bu projelerin bir örneğini Ankara'daki Büyükelçiliklerine iletti. Zaman darlığı nedeniyle Türkiye'nin bu projeler konusunda hemen karar vermesi isteniyordu. Büyükelçiliğimiz 6 Mart günü Ankara'ya şu yıldırım telgrafı çekti:

"Başbakanlıktan Büyükelçiliğimize telefon edilerek, Kanberra'ya yapılması planlanan "Atatürk Memorial Garden ve Anıtı" ile ilgili proje ve planlar konusunda Türk tarafının mutabakatının en geç 8 Mart Cuma

Levent Şahverdi Arşivi

sabahı kendilerine bildirilmesi halinde inşaat ve diğer düzenlemelerin 25 Nisan'daki 70. yıl Anzak törenlerine ancak yetişebileceği bildirilmiş ve ilgimiz rica edilmiştir.

"Yüce Atatürk ve Türkiye imajını yurt dışında ve Avustralya'da ebedileştirecek bu proje ile ilgili ön mutabakatımızın 7 Mart Perşembe günü Türkiye saati ile 19.00'a kadar telex'le Büyükelçiliğimize bildirilmesini..."[33]

Ankara, aynı gün cevabını bildirdi: *"Atatürk Memorial Garden" ve Anıtıyla ilgili proje ve planlar tarafımızdan uygun görülmüştür"* dedi[34].

Avustralya tarafı, 28 Şubat'ta Kanberra Büyükelçiliğimize teslim ettiği plan ve projelere en geç 7 Mart tarihine kadar onayımızın bildirilmesini istiyordu. Yoksa Atatürk Anıtı zamanında yetiştirilemeyecekti. Uzaklık dolayısıyla plan ve projeler 5 Mart'ta Ankara'ya ulaştırılabilmiş. Dışişleri Bakanlığımız, zamanın baskısını omuzlarında hissetmiş ve Kanberra'nın Ankara'dan dokuz saat ilerde olduğunu da hesaba katmış olmalı ki, 6 Mart günü proje ve planların onaylandığını yıldırım telgrafla Kanberra'ya duyurmuştur. Demek ki, plan ve projelerin Ankara'da uzun uzun incelenmesine pek vakit kalmamıştır. Bu bakımdan hükümetimiz, Avustralya tarafının hazırlamış olduğu plan ve projelerde herhangi bir değişiklik önermemiş veya önermeye vakit bulamamıştır.

Kanberra Büyükelçiliğimiz, Ankara'nın telgrafını alır almaz, Atatürk Anıt Bahçesi ve Atatürk Anıtı ile ilgili plan ve projelerin Türk Hükümetince onaylandığını 7 Mart günü Avustralya tarafına bildirdi[35].

Artık anıtın yapımına geçilebilirdi. Bu arada Avustralya Başbakanı ***Hawke***, projelerde bir değişiklik yapılmasını önerdi. "Atatürk Anıtı" ve

---

33 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yıldırım tel. 6.3.1985

34 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne yıldırım tel. 6.3.1985

35 ***KBA:*** Büyükelçi Şahinbaş'tan G. Johns'a mektup, 7.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

"Atatürk Bahçesi"nden başka, Kanberra'da göl kıyısına da "Atatürk Kıyısı" adının verilmesinin güç olacağını söyledi ve buraya "Gelibolu Kıyısı" adının verilmesini önerdi. Bu öneri de Türk tarafınca kabul edildi. Dışişleri Bakanlığımız, *"Başbakan **Hawke**'un Burley Griffin gölü kıyısındaki sahil şeridine aynı yerde iki yere aynı ismin verilmesindeki güçlük nedeniyle "Gallipoli Reach" (Gelibolu Kıyısı) denmesi hususundaki ricası tarafımızdan kabul edilmektedir"* dedi. Ancak plakete konulacak yazının değiştirilmesini istedi[36]. Göl kıyısına konacak yazı, istediğimiz doğrultuda değiştirilecekti.

c. Aykırı Bir Ses

Atatürk Anıtı'yla ilgili hazırlıklar diplomatik kanalla yürütülüyordu. Kanberra Büyükelçiliğimiz ile Avustralya yetkilileri kapalı kapılar arkasında görüşüp konuşuyor, kararlara varıyorlardı; ama basına pek açıklama yapılmıyordu.

Türk Hükümetinin Gelibolu Yarımadası'nda Anzaklar'ın çıkartma yaptıkları yere "Anzak Koyu" adını vereceği, buna karşılık Başkent Kanberra'nın "seçkin" veya "mutena" bir yerine bir Türk adı verileceği açıklanmıştı ve artık biliniyordu. Ama Kanberra'nın o "seçkin" yerinin tam neresi olacağı, buraya ne ad verileceği ise Avustralya'da açıklanmamıştı ve Avustralya kamuoyu tarafından henüz bilinmiyordu.

Tam bu sırada, 1985 yılı Mart başında, Avustralya basınında bir haber çıktı: Kanberra'nın merkezinde, yapımı sürmekte olan yeni parlamento binasının önündeki büyük meydana *"Gelibolu Meydanı"* veya *"Gallipoli Plaza"* adı verileceği duyuruldu. Anzaklar Gelibolu Lejyonu, bunu bir öneri olarak Hükümete sunmuşlardı. Ama Anzaklar'ın bu önerisine karşı bazı bürokratların direndikleri de yazılıyordu. "Anzak Koyu"na kar-

---

36 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 14.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

şılık, Türkleri hoşnut edecek çeşitli öneriler bulunduğu, bunların hangisine karar verileceğinin Başbakan ***Hawke*** tarafından daha sonra açıklanacağı belirtiliyordu[37].

Kanberra'nın en gözde bir yerine "Gelibolu Meydanı" adı verileceği yolundaki bu havadis üzerine, Avustralya basınında ilk defa aykırı bir ses yükseldi. *The Canberra Times* gazetesi kötü yazarlarından ***Alan Fitzgerald***, zehir zemberek bir yazı yayınladı[38].

Fitzgerald alaycı, iğneleyici bir dille, Parlamento önündeki meydana "Gelibolu Meydanı" adı verilmek istendiğini hatırlattıktan sonra soruyordu; *"Gelibolu Plaza mı? Oldu olacak bari Hitler Bahçeleri desek?"* Bu gazeteciye göre, *"Anzak Koyu" adı verilecek yer, kuş uçmaz, kervan geçmez bir yerdi. Başkent Ankara'dan pek uzaktı. Avustralyalı turistlerden başka oraya kimsenin uğradığı da yoktu.*

Gazeteci devam ediyor: *"Gelibolu" adı verilecek yere gelince, burası Avustralya başkentinin göbeğidir. Dahası, "Gelibolu Meydanı" adı verilmesi nasıl bir emsal yaratır, hiç düşünüldü mü acaba? Günümüzde saçma - sapan işler yapıldığı görülüyor ve bunlara "hükümet politikası" adı veriliyor. Bir an düşünmek gerek. Türkler Avustralya'nın eski düşmanları değiller mi? Eski düşmanlardan birine bir jest yapmak, öteki eski düşmanlara karşı ayrım gözetmek olmuyor mu? Avustralya Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'la da savaştı. Öyleyse Avustralya'nın "Kral Parkı"na, Alman İmparatoru'nun adı verilip "Kayzer Wilhelm II Parkı" densin. Oldu olacak "Gravillea Parkı" da "Adolf Hitler Bahçeleri" olsun bari!...*

Avustralyalı gazeteci, "şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler" sözünü doğrularcasına, yüzeysel bilgilerini oraya dökerek cehaletini

---

37 Frank Cranston, "Anzac Cove naming set for next month", ***The Canberras Times,*** 2.3.1985

38 Fitzgerald, "Gelobulu Plaza? Hitler Gardens?", ***The Canberra Times,*** 8.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

gözler önüne seriyor. Avustralya'nın şimdiye kadar girip çıktığı savaşları sayıp döküyor ve her birinden güya çarpıcı örnekler sıralıyor:

Vietnam Savaşı anısına Avustralya dağlarından birine "Ho Amca"nın adı verilip "Ho Chi Min Dağı"mı denecekti? Vaktiyle Sudan'da savaştıkları için bir ünlü meydana şimdi "Mehdi Meydanı" mı diyeceklerdi? Bolşevik İhtilali üzerine patlayan Rusya iç savaşına da bulaşmış olan Avustralya şimdi bir yere "Lenin" adını vermeye manen borçlu mu sayılacaktı..."

Gazeteci bir şey daha söylüyor:

"Gelibolu Meydanı" adı verildi diyelim. Ya bunun korunması nasıl olacak? Yarın Ermeniler bu meydanda Türkiye aleyhinde gösteriler düzenlemeye başlarlarsa Avustralya, güvenlik güçlerini harekete geçirmek ve o meydanda nöbet tutmak durumunda kalmayacak mı?

Fitzgerald adlı gazetecinin ortaya attığı görüşler bunlardı. Kanberra'da Atatürk Anıtı'nın yapım çalışmaları sürerken Avustralya basınında böylesine ters bir yazı çıkması, Kanberra Büyükelçimizin canını sıktı. Gerçi Atatürk'e açıktan açığa dil uzatılmıyordu ama imalarda bulunuluyordu. Bu imalar, tabii, Büyükelçimizi daha da üzdü. Bu konuda ilk defa böyle ters bir yazı görülüyordu. Anıtın açılmasına bir buçuk ay kala, adeta pişmiş aşa su katılmak isteniyor gibiydi.

Büyükelçi ***Şahinbaş***, yazıyı gazetede görür görmez, hemen aynı gün gazeteciye cevap verdi; bir özel mektup gönderdi; yazısını *"hayretle ve düş kırıklığıyla"* okuduğunu bildirdi. Hele "Gelibolu Plaza? Hitler Bahçeleri?" başlığıyla ileri sürülmek istenen çirkin imaya büsbütün üzüldüğünü söyledi. Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanmış olan *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitabı gazeteciye gönderdi. Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar hakkında söylediği o unutulmaz büyük sözlere Fitzgerald'ın dikkatini çekti. *Sırf bu sözleri bile, yazıda anılan öteki kişilerle Atatürk'ün kıyaslanamayacağını göstermeye yeter,* dedi. Bu sözlerin elli yıl kadar önce söylenmiş ol-

Levent Sahverdi Arşivi

duğu hatırlanınca, Çanakkale Savaşları dolayısıyla Türkler'le Avustralyalılar'ın birbirlerine karşılıklı dostluk jestlerinde bulunmakta geç bile kalmış oldukları söylenebilirdi. Büyükelçimiz, *"Hitler'i, Lenin'i veya Ho Chi Min'i ima etmek tamamen yersiz ve kabul edilemez"* diyerek sözlerini noktaladı.

Türkiye Büyükelçisi, oldukça yumuşak bir cevap vermişti. Öyle olması da doğaldı. Hele o günlerdeki güzel havayı bozmak olmazdı. Türkiye ile Avustralya arasındaki dostluk ilişkileri güzel güzel gelişiyordu. Yakında Bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapılacaktı. Tarihte ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı Avustralya'ya resmi ziyaret yapacaktı. Kanberra'da Atatürk Anıtı ve Gelibolu Yarımadası'nda Anzak Anıtı törenlerle açılacaktı. Anıtların açılmasına şunun şurasında bir buçuk ay kadar bir zaman kaldığı bir sırada Avustralya basınıyla polemiğe girmek, bir kavga başlatmak hiç doğru olmazdı. Büyükelçinin misyonu kavga etmek değildi. Yoksa cahil Avustralyalı gazeteciye haddini bildirmek kolaydı.

Avustralyalıya söylenebilecek pek çok şey vardı. Bir defa, istek Avustralya'dan gelmişti, bizden değil. Siz "Anzak Koyu" adını kabul ederseniz biz de Kanberra'nın seçkin semtlerine ***Atatürk***'ün ve Gelibolu'nun adlarını veririz diyen Avustralya tarafıydı. Gazetecinin kuş uçmaz, kervan geçmez yer olarak gördüğü "Anzak Koyu"nu seçen, tercih eden de Avustralyalılardı. Anzaklar'ı oraya biz buyur etmedik.

Gazeteci, "eski düşman" olduğumuzu hatırlatıyor. Bu yüzden Kanberra'nın bir yerine bir Türk adı verilemeyeceğini, verilirse Avustralya'nın öteki eski düşmanlarına haksızlık edileceğini söylüyor. Örnek olarak, Alman savaşını, Vietnam savaşını, Sudan harekatını ve hatta Rusya iç savaşını sıralıyor ve Anzaklar'ın oralarda da savaştıklarını belirtiyor. Ama bu savaşların hiçbirinin Çanakkale Savaşı'yla kıyaslanamayacağını, Avustralya tarihinde Çanakkale Savaşları'nın apayrı bir yeri olduğunu bilmiyor. Avustralya, ulusal benliğini Çanakkale'de bulmuştur; Sudan'da, Vietnam'da, Sibirya'da değil. Avustralya, ulus olma bilincine, siyasi rüş-

Levent Şahverdi Arşivi

tüne Çanakkale'de ermiş; başka yerde değil. Çanakkale'dir Avustraya'yı millet yapan, devlet yapan. Yoktur Çanakkale'nin bir başka benzeri. Çalakalem saçmalayan cahil Avustralyalı'ya önce kendi tarihini okuyup bellemesi gerektiğini ve ancak ondan sonra Çanakkale konusunda kalem oynatabileceğini biz mi hatırlatmalıydık?

Evet, biz, Avustralya için "eski düşman" idik. Peki, Anzaklar bizim için "eski düşman" değiller miydi? Yoksa onlar Çanakkale'ye "dost" olarak mı gelmişlerdi? Sonra, düşmandan düşmana fark yok mu? Düşman vardır, meşru müdafaadadır, yurdunu savunur; düşman vardır, gayri meşru tecavüzdedir, haksız olarak başkasının yurduna saldırır. Çanakkale'de saldırgan olan kimdi, yurdunu savunan kim? Biz miydik, yoksa onlar mıydı saldırgan olan? Binlerce kilometre uzaktan gelip bir bahar sabahı gizlice toprağımıza ayak basan ve vatanımızı kana bulayan Anzaklar değil miydi?

Buna rağmen biz, başta Ulu Önder Atatürk olmak üzere, ulusça büyüklük gösterip saldırgan Anzaklar'ı bağışladık ve onlara dostluk elimizi uzattık. Bir ön şart da koşmadık. Avustralya olarak Türk halkından önce özür dileyin, sonra dost olalım demedik. Ölen Anzak askerlerini kendi şehitlerimiz gibi bağrımıza bastık, sağ kalanlara da dost elimizi uzattık. Çanakkale'de yüzbinlerce evladını kaybeden Türk Milleti için Anzaklar'ı kayıtsız şartsız bağışlayabilmek ne demektir? Bu insanlığı, bu ruh yüceliğini acaba ukala Avustralyalı gazetecinin havsalası alır mı?

Dahası biz, vatan topraklarımıza o saldırgan Anzaklar'ın adını veriyor, anıtını dikiyorduk. Onların adını dostça gelecek kuşaklara aktarıyor ve ebedileştiriyorduk. Böylesine büyük bir dostluğu, yalnız Anzaklar'a gösteriyorduk. Tarihimizde pek çok saldırı ve istila gördük. Pek eskiye gitmeye gerek yok. Sadece Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda Anadolu ve Trakya topraklarımız arka arkaya saldırıya uğradı. O saldırıları defettikten sonra kurtarılan topraklarımıza saldırgan düşmanlarımızın adını vermeyi, anıtlarını dikmeyi aklımızın kenarından bile geçirmedik. Bu bakımdan, Gelibolu Yarımadası'nda Anzak adı-

Levent Sahverdi Arşivi

nı resmileştirip ebedileştirmekle Türkiye'nin Avustralya ve Yeni Zelanda'ya gösterdiği dostluk jesti, tarihimizde bir eşi, benzeri bulunmayan pek olağanüstü bir jesttir.

Bu eşsiz dostluk jestimizi, bir gazeteci kavramaktan aciz olsa bile, Avustralya toplumu ve Hükümeti, hakkıyla takdir ediyordu. Avustralya Başbakanı ***Hawke***, bir hafta sonra yaptığı açıklamada, Türkiye'nin "Anzak Koyu" adını resmen kabul etmekle "eski bir düşmana karşı eşsiz bir dostluk jestinde bulunduğunu" vurgulamış ve *"İnanıyorum ki... bütün Avustralyalılar bunu şükranla karşılayacaklardır"* demiştir. ***Hawke***, "barış ve dostluk adına", Kanberra'nın bir parkına Atatürk adının verileceğini ve anıtının dikileceğini de belirtmiştir.

Avustralya Başbakanının bu açıklaması, basındaki çatlak sese en iyi cevap oldu. Ve Atatürk Anıtı çalışmaları devam etti.

d. Yazıtlar, Atatürk Kabartması ve Arıburnu Toprağı

Atatürk Anıtı'nın yapımı sürerken, anıta konacak yazıtın, Atatürk kabartmasının hazırlıklarına da başlandı. Anıttan başka, Kanberra'daki "Atatürk Anıt Bahçesi"ne, "Gelibolu Kıyısı"na; Albany Limanı girişine ve Yeni Zelanda'nın başkenti Wellington'a dikilecek Atatürk Anıtı'na da çeşitli yazıtlar, plaketler konacaktı. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak Koyu" plaketi, Anzak Anıtı yazıtını da hazırlayıp yetiştirmek gerekiyordu. Bu konularda, Mart 1985'te, Ankara ile Kanberra arasında nefes nefese yazışmalar yapıldı. Yazıtlar ve plaketler üzerinde görüş alış-verişinde bulunuldu ve anlaşmalara varıldı.

Gelibolu Kıyısı

Kanberra'daki Burley Griffin Gölü'nün kuzey kıyısına önce "Atatürk Kıyısı" adı verilmesi kararlaştırılmıştı. Avustralya Başbakanı, bir şehirde değişik yerlere "Atatürk" adı verilmesinin güç olacağını söyledi ve buraya "Gelibolu Kıyısı" adı verilmesini önerdi. Öneri Türk hükümetince de uygun görüldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Buraya konacak plaket, İngilizce olarak, Ankara'da hazırlandı ve onay için Avustralya tarafına sunuldu. İlk metin şöyleydi:

"This area of the lake shore bears the name of "Gallipoli Reach" in honour of the valour of the men of ANZAC and the Turkish soldiers led by Kemal Atatürk, later founder and first President of Modern Turkey. They wrote their names imperrishably in the history with their courage and devotion."[39]

Türkçesi:

"Göl kıyısının bu bölümü, daha sonra Modern Türkiye'nin kurucu ve ilk Cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk komutasındaki Türk askerlerinin ve Anzaklar'ın kahramanlıkları anısına "Gelibolu Kıyısı" adını taşımaktadır. Onlar, cesaretleri ve fedakarlıklarıyla adlarını ebedi olarak tarihe yazmışlardır."

Avustralya tarafı bu metinde değişiklikler önerdi. Öneri 21 Mart'ta Ankara'ya bildirildi ve iki gün sonra Ankara tarafından onaylandı[40]. Sonunda metin şöyle plakete geçirildi:

THIS AREA OF FORESHORE BEARS THE NAME

"GALLIPOLI REACH"

IN HONOUR OF THE VALOUR OF THE MEN OF ANZAC, AND THE TURKISH DEFENDERS LED BY KEMAL ATATÜRK, LATER FOUNDER AND FIRST PRESIDENT OF MODERN TURKEY.

THIS PLAQUE WAS UNVEILED ON 25 APRIL 1985 THE 70TH ANNIVERSARY OF THE LANDING AT ANZAC COVE.

---

39 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 14.3.1985
40 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 23.3.1985

Levent Sahverdi Arşivi

Bugün bu yazı, tıpkı yukarda olduğu gibi, göl kıyısındaki plakette yer almaktadır. Gölün bu bölümünde, tam kıyıda yaya yolu veya bisiklet yolu uzanmaktadır. Yolun iç tarafında, alçak bir istinat duvarı, duvarın ötesinde de ağaçlıklı bir park vardır. Duvar 75 cm. yüksekliktedir. 47 x 80 cm. boyutundaki plaket bu duvara monte edilmiştir, büyük bir salkım söğüt ağacının altında yer almaktadır. Yazılar, siyah zemin üstüne kabartma sarı bronz harflerle yazılmıştır. Yalnız İngilizce olan yazının Türkçe çevirisi şudur:

KIYININ BU BÖLÜMÜ,

DAHA SONRA ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'NİN KURUCUSU VE İLK CUMHURBAŞKANI OLAN KEMAL ATATÜRK KOMUTASINDAKİ TÜRK MÜDAFİİLERİNİN VE ANZAKLAR'IN KAHRAMANLIKLARI ANISINA

"GELİBOLU KIYISI"

ADINI TAŞIMAKTADIR.

BU PLAKET, ANZAK KOYU'NA ÇIKARTMANIN 70. YILDÖNÜMÜNDE, 25 NİSAN 1985 GÜNÜ AÇILMIŞTIR.

Atatürk Anıt Bahçesi

Kanberra'da, içinde Atatürk Anıtı'nın dikildiği parka, *"Atatürk Memorial Garden"* adı verilmiştir. Bunun Türkçesi, *Atatürk Anıt Bahçesi*'dir. Burası, sivri yapraklı, yaz kış yeşil kalan ökalüptüs ağaçlarıyla kaplı yemyeşil bir parktır. Türkçe *Atatürk Anıtı Parkı* demek belki daha doğru olurdu. Ama resmi adı "bahçe"dir.

Bahçenin girişinde, yeşil bir tabelada, altın sarısı harflerle, "ATATURK MEMORIAL GARDEN" yazısı okunur. Burada anıta kadar, 80 metre uzunluğunda, 4 metre genişliğinde bir yol uzanır. Parktan Anıta git-

Levent Sabverdi Arşivi

mek üzere özel olarak yapılmış, kiremit rengi ufak çakıl taşları döşenmiş, bakımlı bir yoldur. Avustralya Türkleri bu yolu, Ankara'daki Anıtkabir'in ünlü "Aslanlı Yol"una benzetirler.

Bu yoldan yürüyünce, tam Anıta yaklaşırken, önümüze bir *"Bilgi Levhası"* çıkar. Türkçe ve İngilizce yazılmıştır. Bu levhadaki uzunca bilgiler de, Mart - Nisan 1985'te, Ankara ile Kanberra arasında yapılan yazışmalarla saptanıp kararlaştırılmıştır. Levhanın Türkçesi şöyledir:

ATATÜRK ANIT BAHÇESİ

1985 YILINDA, I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ GELİBOLU SEFERİ'NDEN 70 YIL SONRA, TÜRK HÜKÜMETİ, 25 NİSAN 1915'DE AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA ASKERLERİNİN, GELİBOLU YARIMADASI'NDA İLK DEFA AYAK BASTIKLARI BÖLGEYİ "ANZAK KOYU" OLARAK ADLANDIRMAYI KABUL ETMİŞTİR.

BU DAVRANIŞA KARŞILIK AVUSTRALYA HÜKÜMETİ DE ŞİDDETLE SAVAŞILAN BU SEFERDE GÖREV ALMIŞ OLAN ANZAK VE TÜRK ASKERLERİ'NİN KAHRAMANLIK VE FEDAKARLIKLARININ ANISINA BU "ANIT BAHÇEYİ" TESİS ETMİŞTİR.

GELİBOLU SEFERİ SIRASINDA TÜRK KUVVETLERİNİN KOMUTANI OLAN KEMAL ATATÜRK (1881 - 1938) MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU VE İLK CUMHURBAŞKANI İDİ. ANITIN ÜZERİNDE YAZILI OLAN SÖZLER ATATÜRK'ÜN GELİBOLU'DAN GERİ DÖNMEYEN ANZAKLAR İÇİN SÖYLEDİĞİ TAKDİR İFADELERİDİR.

Burada, "Gelibolu Seferi" dendiği dikkati çekmektedir. Bizim tarih yazınlarımızda "Çanakkale Savaşı", "Çanakkale Muharebeleri", "Anafartalar Muharebatı", "Arıburnu Muharebeleri" gibi ifadeler yaygındır ve

Levent Şahverdi Arşivi

yerleşmiştir. Ama "Gelibolu Seferi", "Gelibolu Muharebesi" gibi ifadeler hemen hiç kullanılmaz. Avustralya tarih literatüründe ve genellikle bu alandaki İngilizce yayınlarda ise Çanakkale adı hemen hemen hiç geçmez ve hep Gelibolu adı kullanılır. İngilizceden Türkçeye aktarılmış olan yukarıdaki metinde de "Gallipoli campaing" karşılığı olarak "Gelibolu Seferi" ifadeleri kullanılmıştır. Biz bunu, "Çanakkale Seferi" veya "Çanakkale Savaşı" olarak algılayabiliriz.

Yukarıdaki metnin bir belge niteliğindeki İngilizce aslı şudur:

ATATURK MEMORIAL GARDEN

IN 1985 SEVENTY YEARS AFTER THE GALLIPOLI CAMPAING OF WORLD WAR I, THE TURKISH GOVERNMENT AGREED TO RECOGNISE THE NAME "ANZAC COVE" FOR THE PLACE ON THE GALLIPOLI PENINSULA WHERE THE FIRST AUSTRALIAN AND NEW ZELAND TROOPS LANDED, ON 25 APRIL 1915.

IN RETURN FOR THIS GESTURE, THE AUSTRALIAN GOVERNMENT ESTABLISHED THIS MEMORIAL GARDEN, WHICH HONOURS THE HEROISM AND SELF - SACRIFICE THAT DISTINGUISHED BOTH THE ANZAC AND TURKISH TROOPS WHO TOOK PART IN THAT BITTERLY FOUGHT CAMPAIGN.

KEMAL ATATURK (1881 - 1938) WAS FOUNDER AND FIRST PRESIDENT OF MODERN TURKEY, AND LEADER OF THE TURKISH FORCES IN THE GALLIPOLI CAMPAING. THE WORDS INSCRIBED ON THE MEMORIAL ARE ATATURK'S TRIBUTE TO THOSE ANZACS WHO DID NOT RETURN FROM GALLIPOLI.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bilgi levhasından on adım kadar ilerde asıl Atatürk Anıtı bulunmaktadır. Anıt, Türk bayrağındaki hilal biçiminde, iki metre yükseklikte, altı metre çapında bir beton duvardır. Duvarın giriş yoluna bakan dış yüzüne, büyükçe bir ayyıldız oyulmuştur. İç yüzünde, 92 x 200 cm. boyutunda bordo renkli bir mermer levha yerleştirilmiştir. Levhanın üzerine, altın yaldızlı harflerle Atatürk'ün Çanakkale Savaşı'nda ölmüş Anzaklar hakkında 1934 yılında söylediği unutulmaz sözleri İngilizce olarak kazınmıştır. Bu sözler şöyledir:

THOSE HEROES THAT SHED THEIR BLOOD AND LOST THEIR LIVES...

YOU ARE NOW LYING IN THE SOIL OF A FRIENDLY COUNTRY. THEREFORE REST IN PEACE. THERE IS NO DIFFERENCE BETWEEN THE JOHNNIES AND THE MEHMETS TO US WHERE THEY LIE SIDE BY SIDE HERE IN THIS COUNTRY OF OURS... YOU, THE MOTHERS, WHO SENT THEIR SONS FROM FAR AWAY COUNTRIES, WIPE AWAY YOUR TEARS; YOUR SONS ARE NOW LYING IN OUR BOSOM AND ARE IN THE PEACE. AFTER HAVING LOST THEIR LIVES ON THIS LAND THEY HAVE BECOME OUR SONS AS WELL.

KEMAL ATATURK

Bu sözlerin Türkçe aslı şöyledir:

BU MEMLEKETİN TOPRAKLARI ÜSTÜNDE KANLARINI DÖKEN KAHRAMANLAR!

BURADA BİR DOST VATANIN TOPRAĞINDASINIZ. HUZUR VE SÜKÛN İÇİNDE UYUYUNUZ. SİZLER, MEHMETÇİLKELREL YANYANA, KOYUN KOYUNASINIZ. UZAK DİYARLARDAN EVLATLARINI HARBE GÖNDEREN ANALAR! GÖZYAŞLARINIZI DİNDİRİNİZ. EVLATLARINIZ, BİZİM BAĞRI-

Levent Şahverdi Arşivi

MIZDADIR. HUZUR İÇİNDEDİRLER VE HUZUR İÇİNDE RAHAT RAHAT UYUYACAKLARDIR. ONLAR, BU TOPRAKTA CANLARINI VERDİKTEN SONRA, ARTIK BİZİM EVLATLARIMIZ OLMUŞLARDIR.[41]

Atatürk Kabartması

Kanberra Anıtında, Atatürk'ün sözlerini içeren mermer levhanın üst bölümüne Atatürk'ün bir maskı veya kabartma sureti konmuştur. Maskın boyu 44 cm. eni 29 cm.'dir. Türkiye'de yaptırılmış olan mask, Mart 1985'te Kanberra'ya gönderilmiştir[42]. Bunun bir örneği Yeni Zellanda'ya da yollanmış ve Wellington'daki Atatürk Anıtı'na konmuştur.

Maskın eni, boyu, rengi Anıttaki mermer levhayla uyumludur. Asıl bu mask ve mermer yazıt, hilal biçimindeki beton duvarla birlikte Atatürk Anıtı'nın merkezini oluşturmaktadır.

Arıburnu Toprağı

Kanberra Atatürk Anıtına, Gelibolu yarımadasından alınıp gönderilmiş toprak da konmuştur. Bu konuda 9 Mart 1985 günü Dışişleri Bakanlığımızdan Kanberra Büyükelçiliğimize şu telgraf gönderilmiş:

"Anıta konulmak üzere Gelibolu'da Anzak Koyu'ndan alınan toprak diplomatik çanta ile gönderilmektedir.

---

41 ***Atatürk***'ün bu sözlerinin aslı ile Kanberra'daki anıta konmuş olan İngilizce çevirisi arasında, özde değilse bile şekil bakımından biraz fark olduğu dikkatli bir kimsenin gözünden kaçmaz. Fark, Türk Tarih Kurumu tarafından 1978 yılında yayınlanmış olan ***Atatürk ve Anzaklar*** adlı kitaptan kaynaklanmıştır. Bu kitaptaki çeviri önce 1978 yılında Brisbane'deki ***Gelibolu Onur Çeşmesi*** adlı anıta konmuş ve Avustralya'da tanınmıştır. Kanberra'daki anıt için Dışişleri Bakanlığımızca, Atatürk'ün sözlerinin aslına tıpatıp uygun yeni bir İngilizce çeviri hazırlanmış. Fakat Büyükelçiliğimiz Atatürk'ün bu sözlerinin ***Atatürk ve Anzaklar*** adlı kitaptaki çevirisinin Avustralya'da yerleşmiş bulunduğunu ve bunları değiştirmenin doğru olmayacağını belirtmiş ve dolayısiyle yeni çeviriden vazgeçilmiştir. Anıttaki İngilizce metin, aslında güçlü bir çeviridir ve Anzak Koyu'ndaki anıtta da, birçok İngilizce yazıda yer almış ve artık iyice yerleşmiş bulunmaktadır. **B.N.Ş.**

42 ***KBA:*** T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne yazı. 26.3.1985, No. 42-30

Levent Sahverdi Arşivi

"Toprağın Anıttıki yerine 25 Nisan'daki tören sırasında Türkiye'den gelecek heyet tarafından konması düşünülmektedir. Bu itibarla Avustralya makamlarına toprak için icab ediyorsa Anıt'ta bir yer ayırmalarının bildirilmesi, ancak toprağın Büyükelçilikte muhafaza edilmesi uygun olacaktır."[43]

Bu talimat doğrultusunda, gönderilen vatan toprağı, tören gününe kadar Büyükelçilikte muhafaza edilmiş ve bunun Anıta konması için Türkiye'den gelecek heyet beklenmiştir. Türkiye'den beş kişilik bir heyet gelecekti ve heyet Başkanı o zamanki Dışişleri Bakanımız Vahit Halefoğlu toprağı anıt koyacaktı. Ona göre toprak için de daire biçiminde bir plaket hazırlandı. Dıştan 47 cm., içten 42 cm. çapındaki ve siyah renkteki bu plakete altın renkli harflerle şunlar yazıldı:

**SOIL FROM
ANZAC COVE, TURKEY,
WAS PLACED BENETH THIS
PLAQAUE AT THE COMMEMORATION
OF THIS MEMORIAL ON 25 APRIL 1985, THE
70TH ANNIVERSARY OF THE LANDING AT
GALLIPOLI, BY HIS EXCELLENCY MR. VAHIT
HALEFOĞLU, MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS
OF THE REPUBLIC OF TURKEY, IN THE PRESENCE
OF THE HONOURABLE GORDON SCHOLES
MINISTER FOR TERRITORIES AND ACTING
MINISTER FOR VETERAN AFFAIRS OF
THE COMMONWEALTH OF AUSTRALIA AND
THE HONOURABLE FRANK O'FLYNN,
MINISTER FOR DEFENCE AND
ASSOCIATE MINISTER FOR
FOREIGN AFFAIRS,
NEW ZELAND.**

43 *KBA:* T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 9.3.1985

Levent Sahverdi Arşivi

Yalnız İngilizce olan bu yazıt şöyle Türkçeleştirilebilir:

TÜRKİYE'DEN, ANZAK KOYU'NDAN ALINMIŞ OLAN TOPRAK GELİBOLU ÇIKARTMASININ 70. YILDÖNÜMÜNDE, 25 NİSAN 1985 GÜNÜ BU ANITIN AÇILIŞI İÇİN YAPILAN VE AVUSTRALYA MİLLETLER TOPLULUĞU EYALETLER BAKANI VE MUHARİP İŞLERİ BAKAN VEKİLİ SAYIN GORDON SCOLES İLE YENİ ZELANDA DIŞİŞLERİ BAKAN VEKİLİ FRANK O'FLYNN DA HAZIR BULUNDUKLARI TÖREN SIRASINDA TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANI EKSELANS VAHİT HALEFOĞLU TARAFINDAN İŞBU PLAKANIN ALTINA KONMUŞTUR.

Bu güzel plaket, Anıtın granit parke döşeli zemininde, hilal'in içinde yer almakta ve Anıta daha da büyük anlam kazandırmaktadır. Kanberra Atatürk Anıtını ziyaret edenler veya çelenk koymak için Anıta gelenler, önce durup bu plakete bir göz atmakta, ondan sonra hilalin içine doğru yürümekte ve ve mermer yazıtı okuyup Yüce Atatürk'e saygılarını yenilemektedirler.

e. Zaferin Yıldönümünde Açıklamalar

Kanberra Atatürk Anıtının yapımına başlanacağı günlerde, Avustralya Başbakanı ***Hawke***, Türkiye Büyükelçisi ***Şahinbaş'***ı Parlamento binasındaki makamına çağırdı. 12 Mart 1985 sabahı Hawke ile Şahinbaş Atatürk ve Anzak anıtları konusunu görüştüler.

Avustralya Başbakanı, Türkiye Hükümetinin "Anzak Koyu" nu resmen kabul etmesinden duyduğu memnuniyeti ve şükran duygularını dile getirdi. Anıtın yapımına başlanırken basına bir açıklama yapmak istediğini bildirdi. Önceden hazırlamış oldukları bir açıklama taslağını da büyükelçimize verdi.

Büyükelçi, hemen Hawke'un açıklama taslağını Ankara'ya telledi. Ankara, taslak üzerinde bazı rötuşlar önerdi. Bu arada Türk hükümeti de

Levent Şahverdi Arşivi

kendi açıklama taslağını hazırladı. 15 Mart günü Kanberra'daki Yeni Zelanda Yüksek Komiserliği, kendi hükümetinin yapacağı açıklama metnini Büyükelçimize ulaştırdı. O tarihte Wellington Büyükelçiliğimiz henüz açılmamıştı ve Kanberra Büyükelçiliğimiz Yeni Zelanda'ya bakıyordu.

Dört - beş gün boyunca, yağılacak açıklamalarla ilgili olarak Ankara ile Kanberra arasında acele telgraflar gidip geldi. Sonunda açıklama metinleri üzerinde anlaşmaya varıldı. Türk Hükümetinin isteği üzerine, açıklamaların, Çanakkale deniz zaferinin 70. yıldönümüne rastlatılması kararlaştırıldı. 18 Mart 1985 günü, Ankara, Kanberra ve Wellington'da, aynı anda açıklamalar yapıldı. Türkiye'nin yaptığı açıklamanın tam metni aşağıdadır:

f. Türk Hükümetinin Açıklaması (Ankara, 18 Mart 1985)

Tarihin en şanlı savaşlarından birini teşkil eden Çanakkale Savaşı, *bu savaştan bekledikleri sonucu alamayanlar tarafından da saygı ve hayranlıkla anılmaya devam etme özelliği taşıyan nadir tarihi bir olaydır.*

Bizatihi savaşların genellikle milletler arasındaki yakınlaşmayı daima engelleyen bir unsur olarak ortaya çıkmasına mukabil, Çanakkale Savaşı*'nın, bunun tam aksine, bu savaşa katılan çeşitli ülkelerin insanları arasında devamlı bir dostluk ve birbirlerine karşı büyük saygı duymalarına vesile teşkil ettiği ve bunun aynı şekilde yıllardan beri sürerek zamanımıza kadar geldiği tarihte örneği ender görülen bir vakadır.*

Bu tür dostluk ve yakınlık tezahürlerinin günümüzdeki en canlı ve göze çarpan örneklerinden birinin halen Avustralya ve Yeni Zelanda'da gerçek bir temele oturtulmuş olmasını büyük bir memnuniyetle karşılamaktayız.

Avustralya Hükümeti, Avustralya'nın başşehri Kanberra'nın mutene bir semtinde bulunan "War Memorial" *ın karşısına isabet eden yerdeki*

Levent Sahverdi Arşivi

bir parka "Atatürk Parkı" *adı verilmesi ve* buraya üzerinde ***Atatürk'ün*** *1934 yılında Anzaklar için söylediği:*

"Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar. Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunasınız.

"Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar. Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."

Şeklindeki sözlerin Türkçe ve İngilizce halinde yer alacağı bir anıt - kitabe dikilmesi ve bu anıt kitabenin çok yakınında bulunan Burley Griffin *gölünün kıyı şeridinin bir kısmına* "Gelibolu Kıyısı" *adı verilerek bir plaka konulması ile Avustralya'nın güney Batısında Anzakların gemilerle Gelibolu'ya hareket ettikleri Albany limanı girişine* "Atatürk Girişi" *adı verilmesine karar vermiş bulunmaktadır.*

Buna paralel olarak, Yeni Zelanda Hükümeti de başşehir Wellington'un limanının giriş kısmına yakın olan ve Taraki koyundaki plajın bir kısmını içine alan mutena bir yere "Atatürk" *adı verilmesine ve burada bir anıt - kitabe dikilmesine karar vermiştir.*

Türk Hükümeti de buna bir karşılık olmak üzere, Çanakkale Muharebeleri *sırasında 1915 yılında Gelibolu'ya (Gelibolu Yarımadası'na) yapılan Anzak çıkarmasının 70. yıldönümü münasebetiyle 25 Nisan 1985 tarihinde Gelibolu'da yapılacak anma töreni vesilesiyle, Gelibolu'da Anzak çıkarmasının yapıldığı Küçük Arıburnu ile Büyük Arıburnu arasındaki koya* "Anzak Koyu" *adı verilmesine ve burada Anzaklar'ın hatırasına Kanberra'dakine benzer ve* ***Atatürk****'ün Anzaklar için 1934'te söylediği sözlerin Türkçe ve İngilizce metinlerinin yer alacağı bir anıt - kitabe dikilmesine karar vermiştir.*

Levent Sahverdi Arşivi

Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerinin bu konuda gösterdikleri yakın ilgi ve kadirşinaslık Hükümetimizce takdir ve şükranla karşılanmıştır. Ayrıca, bu hükümetlerin ülkelerinin başşehirleri ve diğer şehirlerindeki mutena yerlere anıt - kitabe dikilmesi ve Atatürk adı verilmesi konusunda aldıkları kararlar ve tertipler keza takdir ve şükran hisleriyle kaydedilmiştir.

Bir yandan Türkiye, öte yandan Avustralya ve Yeni Zelanda makamları arasında varılan karşılıklı mutabakat gereğince gerçekleştirilen bu çalışmalar, hiç şüphesiz hem adlarını ve mensup oldukları ülkelerin şereflerini Tarihin altın sayfalarına yazdıran Mehmetçikler ile Anzaklar'ın hatıralarını ebedileştirmiş olacak, hem de ülkemiz arasındaki dostluk ve kültür ilişkilerinin sağlamlaşmasına ve daha da gelişmesine önemli katkılarda bulunacaktır. Filhakika, bugün varılan sonuç, bundan 70 yıl önce Gelibolu'da omuz omuza, cesaretle ve kahramanca savaşan ve bu savaşta kahramanlık ve cesaret yanında aynı zamanda insanlık, dostluk ve fedakarlık örneği vermiş olan Türk, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin ortak bir eseri olarak yaşayacaktır.

(Çeviri)

g. Avustralya Başbakanı'nın Açıklaması
(Kanberra, 18 Mart 1985)

Türk Hükümetinin, 70 yıl önce Anzak çıkartmasının yapıldığı yere "Anzak Koyu" *adını vermeyi kabul olduğunu açıklamaktan memnuniyet duymaktayım.*

Buna karşılık olarak Avustralya Hükümeti de, Anzaklar'ın ve o savaşa katılan Türkler'in kahramanlık ve fedakarlıklarını uygun biçimde tanıyıp onaylayacaktır.

Biz de, Kanberra'nın Campbell semtinde, Avustralya Harp Tarihi Müzesi yakınında, "Atatürk Anıt Bahçesi" *kurmayı kabul ettik. Buradaki*

Levent Şahverdi Arşivi

bir anıt - kitabeye, Gelibolu'da Türk Kuvvetlerinin Komutanı ve daha sonra Modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olan ***Kemal Atatürk****'ün, hasımları Anzaklar hakkındaki takdirkar sözleri yazılacaktır. Gelibolu (Çanakkale) savaşlarının yıldönümü dolayısıyla, 1934 yılında* ***Atatürk*** *tarafından kaleme alınmış olan bu sözler şöyledir. (.....)*

Anıtta bir ***Atatürk*** *kabartması da yer alacaktır.*

Anzaklar'ın ve karşıtlarının anısına, Burley Griffin gölünün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adını vermeyi de kabul ettik. Gelibolu adı, Avustralyalılar'a, kahraman ve kararlı bir hasımla yapılan o müthiş çatışmayı ve milli duygumuzun tam bilincine erişimizi her zaman hatırlatacaktır.

Şunu da açıklamaktan ayrıca memnunum ki, Batı Avustralya Hükümeti de, Albany limanı girişine "Atatürk" adını vermeyi kabul etmiştir. Böylece Gelibolu (Çanakkale) Savaşı ile Albany arasındaki tarihi bağ da tescil edilmiş olmaktadır, çünkü, Anzak Koyu'na gönderilecek Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerini taşıyan konvoylar (Albany'nin) Kral George boğazında toplanmışlar ve buradan yola koyulmuşlardı. O giden askerlerin bir çoğunun gördükleri son Avustralya toprağı burası oldu.

Bu tarihi olayı uygun biçimde anmak üzere Avustralya'da ve Anzak Koyu'nda törenler düzenlenmesi için Türk makamlarıyla anlaşmaya varılmıştır.

Anzak'ta bizim mağrur ortağımız olan Yeni Zelanda da bu etkinliklere elbette katılacaktır.

Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde büyük anlamı olan Anzak Koyu adını resmen tanıyan Türk Hükümetinin bu cömert jestini bütün Avustralyalılar'ın şükranla karşılayacaklarından eminim. Türk Hükümeti, Anzak Koyu'nda Anzaklar için, Kanberra'da dikilecek anıta benzer bir anıt da dikecektir. Bu davranış, eski hasma karşı gösterilen olağanüstü bir

Levent Şahverdi Arşivi

dostluk jestidir. Bizim de, barış ve dostluk adına, aynı şekilde karşılık vermemiz gerekiyor.

(Çeviri)

h. Yeni Zelanda Başbakanı'nın Açıklaması (Wellington, 18 Mart 1985)

Yeni Zelanda Başbakanı David Lang da yine 18 Mart 1985 Pazartesi günü, başkent Wellington'da bir açıklama yapmıştır. David Lang, *"Türk Hükümetinin, Arıburnu'nda Anzaklar'ı çıkartma yaptıkları yere "Anzak Koyu" adını verdiğini açıklamaktan memnuniyet duyuyorum"* demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:

Avustralya Hükümetinin ve ardından Türk makamlarıyla sürdürülen görüşmeler ile elde edilen bu sonuca Yeni Zelanda da içtenlikle katılmıştır.

*Yeni Zelanda da karşılığında Wellington limanı girişi yakınındaki seçkin bir yere, modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı anısına **Mustafa Kemal Atatürk** adını verecektir. Wellington Belediye Meclisinin izniyle, Traki körfezindeki kumsalı da kısmen kapsayacak olan bu yere, **Atatürk**'ün anısına uygun bir anıt da dikilecektir.*

Gelibolu (Çanakkale) Savaşı'ndaki Anzak ve Türk kuvvetlerinin kahramanlık ve fedakarlıkları anısını yaşatmak için Wellington limanı girişinde uzanan kıyının seçimi pek yerindedir. Çünkü, burası Anzak Koyu'nun sert coğrafyasını pek andırıyor olmasının yanısıra, aynı zamanda, 1914'te Orta Doğu'ya hareketinden önceki günlerde Wellington Piyade Taburu'nun talimgahı idi.

Stratford'lu Yarbay W.G. Malore komutası altındaki Wellingtonlular, daha sonra, Yeni Zelanda askerlerinin gerçekleştirdikleri en cesur harekatlardan biri olan, Gelibolu (Yarımadası) Anzak hatları karşısında-

Levent Sahverdi Arşivi

*ki tepelerin ele geçirilmesi için yapılan hücumun ön saflarında yer almışlardır. Albay Malore komutasındaki Wellington Piyade Taburu, 8 Ağustos 1915 günü, Türkler'in kilit mevkilerinden biri olan Conkbayırı'na karşı hücuma geçmiştir. Conkbayırı sırtları zaptedilmiş ise de bizzat **Atatürk**'ün yönettiği şiddetli karşı hücumlarda, her iki tarafın da büyük zayiat verdiği üç günlük şiddetli çarpışmalar sonunda, yeni mevzilerinde tutunmaya çalışan Yeni Zelandalılar sonunda **Atatürk** kuvvetlerince bozulmuşlardır.*

Gelibolu'da doğan Anzak ruhu, bizim milli gururumuzu ve Avustralyalılar ile Yeni Zelandalılar'ı birbirine yaklaştıran güçlü bağları geliştirmiştir.

Başbakan, Türkiye'de, Anzak Koyu adının verilmesi ve anıtın açılışı dolayısıyla yapılacak törenler ve bu törenlere Yeni Zelanda'nın katılması konusunu Avustralya ve Türk hükümetleriyle görüşeceğini de sözlerine eklemiştir.

1. Avustralya Türkleri'nde Sevinç

Kanberra'da bir Atatürk anıtı açılacağının duyulması, Avustralya Türkleri'nde sevinç yarattı. Ülkenin çeşitli yörelerindeki Türk dernek ve kuruluşlarından Türk ve Avustralya makamlarına tebrik ve teşekkür telgrafları çekildi. Türk toplumu temsilcileri, Atatürk anıt açılması kararından dolayı Türk ve Avustralya Hükümetlerini kutladılar. Avustralya'da yaşayan Türkler olarak bundan büyük hoşnutluk duyduklarını belirttiler. Avustralya Türkleri'nin sevincini ve coşkusunu yansıtan bu telgraflardan bir kaçı aşağıya aktarıldı.

Viktorya Türk Toplumu imzasıyla Kanberra Büyükelçimize çekilen telgraf şudur:

"Çanakkale'de Birinci Cihan Harbi sırasında Anzaklar'ın çıktığı yere Anzak Koyu adının verilmesine karşılık, aynı dostane duygularla

Levent Sahverdi Arşivi

*Avustralya Federal Hükümeti'nin Kanberra'da Ulu Önder **Atatürk**'ün anıtının dikilmesini ve Batı Avustralya'da Albany limanı girişine Atatürk adının verilmesini Türk toplumu coşkuyla karşılamıştır. Bu mutlu sonucun alınmasında şahsınızın yapıcı ve dostane davranışlarınızın büyük bir payı olduğunu Türk toplumu takdirle karşılamaktadır. Bu vesileyle Zatıalinize Viktorya Türk Toplumu adına içten tebrik ve teşekkürlerimizi sunar, Türkiye'ye, Türk devletine ve Hükümetine içten bağlılık hislerimizin ilgili makamlara ulaştırılmasını saygılarımızla rica ederiz."*[44]

Menton'dan, Avustralya Türk Cemiyeti Başkanı ***Nazmi Kaya*** imzasıyla Büyükelçi ***Şahinbaş***'a gönderilen teleks mesajında, *"Avustralya Türk Cemiyeti olarak, Türk ve Avustralya Hükümetleri arasında varılan anlaşma uyarınca **Atatürk** isminin burada ebedileştirilmesini memnuniyetle karşılamış bulunuyoruz. Şahsınızda Devlet yöneticilerini kutlar, esenlikler dileriz"* deniyordu[45].

Avustralya'nın kuzey ucundaki Darwin şehrinden ***Necmi Tosun***, Büyükelçimize, *"Milletimiz ve memleketimiz için yaptıklarınızdan dolayı sizi candan kutlar, saygı ile selamlarım efendim. Kuzey Avustralya Türkleri'nden sonsuz selam ve sevgiler"* diye yazıyor[46].

Avustralya Türk Assamblesi Bakanı ***M. Peker***, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal'a bir telgraf gönderiyor. Örnekleri Kamberra Büyükelçiliğimize ve Sidney Başkonsolosluğumuza da gönderilen bu İngilizce telgrafın çevirisi şudur:

*"Gelibolu Yarımadası'nda küçük bir koya Anzak koyu adının verilmesi için Avustralya Hükümetince yapılan önerinin kabul edilmiş olduğu Avustralya Başbakanı **Hawke** tarafından açıklandı.*

---

44 ***KBA:*** Viktorya Türk Toplumundan Büyükelçi F. Şahinbaş'a teleks mesaj. 20.3.1985
45 ***KBA:*** Nazmi Kaya'dan Büyükelçi Şahinbaş'a teleks, 21.1.1985
46 ***KBA:*** Necmi Tosun'dan Büyükelçi Şahinbaş'a teleks, 22.1.1985

Levent Şahverdi Arşivi

"Karşılık olarak AVustralya Hükümeti de Avustralya'da bazı yerlere ***Mustafa Kemal Atatürk*** *adının verilmesini onayladı.*

"Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun (Gelibolu Yarımadası'na) çıkışının 70. yıldönümünü anmak için Türkiye'de ve Avustralya'da heyetler oluşturulacağı ve Nisan 1985'te karşılıklı ziyaretler düzenleneceği kamuoyuna duyuruldu.

"Biz, Avustralya Türkleri, iki ülke halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını kolaylaştıracak ve iki ülkenin dostluğunu pekiştirecek olan bu gelişmelerden gurur duyuyoruz.

"Avustralya Türk Toplumu, Avustralya Türk Assamblesi adına ve kendi adıma sunduğumuz nacizane tebriklerimizin lütfen kabul buyurulmasını arzeder, Zatı Devletlerine, Hükümetiniz üyelerine ve Avustralya'yı ziyaret edecek olan heyete başarı dileklerimizi sunarız.

"Saygılarımla"[47].

Avustralya Türkleri, Avustralya makamlarına da telgraflar çekmiş ve bunların örneklerini Büyükelçiliğimize de göndermişler. Avustralya Assamblesi Başkanı ***Mustafa Peker***'den Avustralya Başbakanı ***Hawke***'a çekilen ve aslı İngilizce olan telgraf şudur:

"Sayın R. Hawke, Avustralya Başbakanı,

"Türk Hükümetinin, Anzaklar'ın çıktığı yeri "Anzak Koyu" olarak adlandırmasına karşılık olarak Hükümetinizin de Avustralya'da bazı coğrafi yerlere ***Kemal Atatürk*** *adını vermesi, bu yıl 25 Nisan'da Anzak çıkartmasının 70. yıldönümüne özel bir anlam kazandırmaktadır. Bu kararınız, büyük asker ve büyük devlet adamı Atatürk'ü çok kültürlü Avustral-*

47 ***KBA:*** M. Peker'den Başbakan T. Özal'a tel. 20.3.1985

Levent Sahverdi Arşivi

ya toplumumuza daha iyi tanıtacak ve aynı zamanda ve daha da önemlisi, siz Başbakanımızın ve sizin sayenizde bizim toplumumuzun gelecek kuşaklar için daha iyi bir dünya yaratmak uğrunda ne kadar hoşgörülü davrandığını da kanıtlayacaktır.

"Avustralya Türk Toplumu adına ve kendi adıma Zatıaliniz ve sizin aracılığınızla Avustralya halkını kutlamak isterim. Sizin bu kararınız iki büyük devlet ve iki dost halk arasındaki sağlam dostluk bağlarını daha da pekiştirecektir.

"25 Nisan'da Kanberra'da yapılacak törende Avustralya Türk Assamblesi'nin de hazır bulunması istenirse, orada olmaktan şeref duyacağımız ve bundan memnun kalacağımızı da bildirmek isterim.

"Saygılarımla"[48].

Sidney Türk Danışma Derneği Başkanı ***Beşir Karasu*** da Avustralya Başbakanına çektiği telgrafta, *"Kanberra'da War Memorial yakınındaki bir parka Büyük Türk **Kemal Atatürk**'ün adının verilceği yolundaki son açıklamanızdan dolayı size tebriklerimi sunarım"* diyor ve *"Bu açıklamanın Türk toplumunda büyük sevinç yarattığını"* bildiriyordu[49].

Sydney'deki Türk Dernekleri Federasyonu Başkanı ***Sait Işık*** da Başbakan ***Hawke***'a şu telgrafı çekmiş:

*"Kanberra'da War Memorial yakınındaki bir parkın Türkler'in Atası **Kemal Atatürk** adıyla anılacağını açıklamanız Türk toplumu arasında büyük hoşnutluk yarattı. Türk Dernekleri Federasyonu adına size ve hükümetinize tebriklerimi sunarım.*

---

48 ***KBA:*** F. Peker'den B. Hawke' teleks mesaj, 22.3.1985
49 ***KBA:*** B. Karasu'dan Hawke' teleks. 20.3.1985

Levent Sahverdi Arşivi

"Atatürk Bahçesi"nin açılış töreninde Türk toplumunu temsil edebilirsem buna pek memnun olurum.

"En derin saygılarımla"[50]

i. Avustralya Basınında Yankılar

Arıburnu'nda "Anzak Koyu" ve Knaberra'da "Atatürk Anıtı" ile ilgili resmi açıklamalar, Avustralya basınında olumlu karşılandı. Açıklamaların ertesi günü ve daha sonraki günlerde Avustralya gazetelerinde konuyla ilgili birçok haber ve yazı çıktı. Bunların hemen hepsinde Türk ve Avustralya Hükümetlerinin kararlarından duyulan hoşnutluk dile getirildi.

Sidney'in büyük günlük gazetesi *The Sydney Morning Herald*, *"Anzaklar, Nisan 1915'te karaya çıkışlarından 70 yıl sonra, nihayet Kabatepe ile Suvla koyu arasındaki kıyıyı kendilerine mal edebildiler; ama bu, karşılıksız kalmadı"* diye yazdı ve şöyle devam etti:

*"Türk Hükümetinin, Gelibolu Savaş alanlarını "Anzak Koyu" olarak adlandırmasına karşılık Türk kahramanı **Kemal Atatürk** adı da Kanberra'da, War Memorial yakınında bir parkta yaşatılacak.*

*"Başbakan **Hawke**, Avustralya'nın karşılık bir jest olarak –ki bu jest Yeni Zelanda'yı da kapsıyor– o savaşa katılmış Anzaklar'ın ve Türkler'in kahramanlık ve fedakarlıklarının uygun biçimde tanınıp tescil edileceğini söylemiştir.*

"Kanberra'daki Atatürk Anıtı'nda, Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar hakkında söylemiş olduğu övücü sözleri de yer alacak. Atatürk adı ayrıca, Avustralya İmparatorluk kuvvetlerinin 1 Kasım 1914 günü (Çanakkale'ye) hareket etmiş oldukları Albany limanı girişine de verilecek ve

---

50 ***KBA:*** Sait Işık'tan Hawke'a teleks, 20.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

Kanberra'da Burley Griffin gölünün kuzey kıyısı da "Gelibolu Kıyısı" adını alacak.

"Buna karşılık Türkiye de Anzak Koyu'na bir anıt dikecektir.

*"**Mustafa Kemal, Atatürk** soyadını almadan önce, Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda, Müttefik çıkartmaları karşısındaki Türk birliklerine parlak biçimde kumanda etmiştir. Kemal, Büyük Savaştan sonra da yenik düşmüş vatandaşlarının önüne geçmiş ve Modern Türkiye'nin büyük bir bölümünün Yunanlılar'a verilmesini öngören barış antlaşmasının gözden geçirilip değiştirilmesini sağlamıştır.*

Atatürk, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası yıkıntıları üzerinde doğan Türkiye'nin mimarı idi. O'nun sonradan aldığı soyadı "Türkler'in Atası" anlamına gelmektedir."[51]

Yine Sidney'de çıkan *"The Australian* gazetesi haberi yorumsuz olarak veriyor. 70 yıl önce Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin Gelibolu Yarımadası'nda ilk ayak bastıkları tarihi yere Anzak Koyu adının verilmesine karşılık, Avustralya Hükümetinin de o savaşa katılan Anzak ve Türk askerlerinin fedakarlıkları anısına Kanberra'da bir anıt dikmeye karar verdiğine değiniyor. ***Atatürk*** adını taşıyacak bir parkta dikilecek olan anıtın üzerine, Atatürk'ün 1934 yılında söylediği Anzaklar'la ilgili sözlerinin yazılacağını belirtiyor. Gazete, Ulu Önder'in bu sözlerini sütunlarına aktarıyor[52].

Başkent Kanberra'nın günlük gazetesi *"The Canberra Times* gazetesi de haberi, birinci sayfasında, "Gelibolu anıtı kabul edildi" başlığıyla verdi. 1915'te Çanakkale'de savaşanların anısına, biri Gelibolu Yarıma-

---

51 Hugh White, "ANZACs take Gallipoli but Atatürk makes Canberra", ***The Sydney Morning Herald,*** 10.3.1985

52 "Turks honour Anzacs with Gallipoli name change", ***The Australian,*** 19.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

dası'nda, diğeri Kanberra'da iki anıt dikileceğini duyurdu ve Başbakan ***Hawke***'un açıklamasını sütunlarına aktardı[53].

Melburn'da yayınlanan büyük günlük gazete *"The Age"*, *"70 yıl sonra Türkler oraya Anzak Koyu adını verdi"* başlığını attı. Türk Hükümetinin, Anzaklar'ın 70 yıl önce Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları yere Anzak Koyu adını verdiğini, buna karşılık olarak Avustralya Hükümetinin de Kanberra'ya bir Atatürk Anıtı dikmeyi kabul ettiğini duyurdu. Ayrıca, Kanberra'da Burley Griffin gölü kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verileceğini, Batı Avustralya'nın Albany limanı ağzına da artık "Atatürk Girişi" deneceğini bildirdi. Anzak Koyu'nun yerini gösteren küçük bir harita yayınladı.

"The Age", Atatürk'ün Çanakkale'de ölen Anzaklar'la ilgili sözlerini tam metin olarak verdi. Bu sözlerin Kanberra'ya dikilecek olan Atatürk Anıtı'nda yer alacağını belirtti. Başbakan ***Hawke***'un bir sözünü aktardı. Başbakan, *"Türk Hükümetinin bu davranışı, eski bir husumetin yerini alan müstesna bir jesttir"* demişti[54].

Bunlar, ilk günün haberleriydi. Başbakan Hawke'un açıklaması üzerine sıcağı sıcağına yayınlanmışlardır. Ondan sonraki günlerde Avustralya basınında daha uzun yazılar ve yorumlar da çıktı. *"The Canberra Times"* gazetesi, 25 Mart 1985 günü *"Atatürk'ün sözleri anılacak"* başlığıyla uzunca bir yazı yayınladı. Atatürk Anıtı'nın bir modelini ve **Atatürk**'ün Anzaklarla ilgili sözlerinin tam metnini bastı, anıtı tanıtan bilgiler verdi ve şunları yazdı:

"Avustralya Hükümeti, gelecek ANZAC Günü'ne kadar Kanberra'ya Kemal Atatürk'ün anısına bir anıt dikecek. Atatürk, Gelibolu'da

---

53 "Gallipoli memorial agreed", ***The Canberra Times***, 19.3.1985

54 Margot O'Neil, "70 years on, the Turks name it Anzac Cove", ***The Age***, 19.3.1985

Levent Sahverdi Arşivi

(Çanakkale'de) Türk kuvvetlerinin komutanıydı. Daha sonra Modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı oldu.

"Atatürk Anıtı, bir parkın içinde, 2 metre yükseklikte, 7 metre çapında hilal biçiminde bir duvardan oluşacak.

"Hilal biçimindeki duvar, Türk bayrağındaki hilali temsil ediyor; bu hilalin içindeki alan, anıta uygun, sessiz, sakin bir tefekkür yeri sağlıyor.

*"Anıtın yeri, Avustralya Harp Tarihi Müzesi'ne yakınlığından dolayı seçilmiştir. Anzak gününden önce anıtın iç duvarına cilalanıp parlatılmış bir mermer levha yerleştirilecek. Levhanın üstüne Atatürk kabartması konacak. Bunlar Türk Hükümetince sağlanacak. Kabartmanın altına, **Atatürk**'ün 1934 yılında söylediği sözleri yazılacak.*

*"Başbakan **Hawke**, 18 Mart'ta yaptığı açıklamada, Anzak geleneğini yaşatmak için Burley Griffin gölünün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verileceğini duyurdu. Batı Avustralya Hükümeti de Albany limanı girişine Atatürk'ün adını verecek, çünkü Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerini taşıyan gemiler buradan Geliboya (Çanakkale'ye) hareket etmişler ve burası, bir çoğu bir daha geriye dönemeyen o askerlerin gördüğü son Avustralya toprağı olmuştur.*

*"**Hajke** açıkladığına göre, karşılıklı olarak dikilecek anıtların açılışı için Avustralya'da ve Türkiye'de Anzak Koyu'nda törenler yapılacaktır. Bu törenlerin Anzak gününe rastlatılacağı sanılıyor.*

"Türk Hükümetinin de Anzak Koyu'na uygun bir anıt dikmesi beklenmektedir. Hawke, bu, "Eski bir düşmana karşı olağanüstü bir dostluk davranışıdır" dedi. "Bizim de ülkelerimiz arasındaki barış ve dostluk adına aynı şekilde karşılık vermemiz uygun olur" diye eklemiştir"[55].

---

55 "Atatük's words to be commemorated", ***The Canberra Times,*** 25.3.1985.

Levent Sahverdi Arşivi

k. Hatıra Harita

Kanberra Atatürk Anıtı'nın tasarımı, çizimi, yapımı görevi, Ulusal Başkent Geliştirme Komisyonu adlı kuruluşa verilmişti. Başbakan Hawke'un da yakın ilgisi ve gözetimi altına bu komsyon canla başla çalıştı. Anıtı, 25 Nisan'a rastlayan Anzak Günü törenlerine yetiştirebilmek için yoğun bir çalışma yaptı.

Başkent Geliştirme Komisyonu, Atatürk Anıtı yapımı hızla sürerken, Nisan 1985'te Anıt için bir de özel "Anı Haritası" veya "Hatıra Haritası" hazırlayıp bastırdı. Bu, 27 x 40 cm. boyutunda, 15.000 ölçekli, siyah - beyaz bir el haritasıdır. Başkent Kanberra'nın yeni Parlamento binası ile Harp Tarihi Müzesi arasında kalan orta bölümünü kapsıyor. Başkentin bu merkez bölümü, Atatürk Anıtı'nı ve "Gelibolu Kıyısı"nı da içine alıyor. Harita *Commemorative Map of the Parlamentary Zone. Commonwealth of Australia* adını taşıyor. Yani: *Avustralya Uluslar Topluluğu, Parlamento Bölgesi Anı Haritası.*

Haritanın hangi amaçla, ne zaman yaptırılmış olduğu, alt bölümünde şöyle belirtilmiş:

İşbu Harita, Kanberra'da Atatürk Anıt Bahçesi ve Gelibolu Kıyısı adlarının 25 Nisan 1985 tarihinde resmen verilişinin tescili için yaptırılmıştır.

Harita'da, Griffin Gölü'nün Regatta burnundan Aspin adacığına kadar olan kıyı bölümü "Gelibolu Kıyısı" olarak gösteriliyor. Burası, belki elle, maviye boyanmış. Haritanın kuzey - doğuya bakan sağ ucunda da yeşile boyalı olarak Atatürk Anıt Bahçesi yazısı okunuyor. Bu bahçenin Anzak Bulvarı'na bakan tarafında irice bir kırmızı nokta olarak Atatürk Anıtı'nın yeri gösterilmiş. Atatürk Anıt Bahçesi ve Gelibolu Kıyısı adları hem İngilizce, hem Türkçe yazılmış.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Anıtı'nın açılış törenlerinden iki hafta önce yaptırılan bu harita, 12 Nisan 1985 günü Kanberra Büyükelçiliğimize sunulmuş. Büyükelçimiz bu haritayı Ankara'ya şöyle bildirilmiştir:

"Kanberra'da 25 Nisan 1985 tarihinde açılacak Atatürk Parkı ve Gelibolu Kıyısı ile ilgili düzenlemeleri ve inşa işlerini yürüten Milli Başkent Geliştirme Komisyonu (NCDC) tören günü dağıtılmak üzere, "Commemorative Map of Parlamentary Zone" başlıklı bir el haritası bastırarak, 1988 yılında açılacak (yeni) Parlamento binasını da gösteren bir perspektif içinde Atatürk Parkı, Anıtı ve Gelibolu Kıyısı'nı İngilizce ve Türkçe olarak haritada belirlemiştir"[56].

Pek az sayıda basılan, piyasaya sürülmeyen, sadece Atatürk Anıtı'nın açılışında hazır bulunanlardan bazılarına sunulan bu nadide harita, bugün, güzel biçimde çerçeveletilmiş olarak, T.C. Kanberra Büyükelçiliğinde, Büyükelçinin makam odasında asılı durmaktadır.

Bu Hatıra Harita bizce, Kanberra Atatürk Anıtı'nın, Atatürk Anıt Bahçesi'nin ve Gelibolu Kıyısı'nın tapu senedi gibidir.

3. Anıtın Törenle Açılışı (25 Nisan 1985)

a. Türk Heyeti ve Programı

Kanberra Atatürk Anıtı, 25 Nisan 1985 günü törenle açılacak. Törene Türkiye'den Dışişleri Bakanı ***Vahit Halefoğlu*** Başkanlığında beş kişilik bir heyetin katılması kararlaştırılıyor. Heyette, Bakandan başka şu kimseler yer alıyor: Bakanın eşi Bayan ***Zehra Halefoğlu***, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreter Yardımcısı Korgeneral ***Mustafa Oda-***

56 *KBA:* T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 12.4.1985

Levent Sahverdi Arşivi

man, Dışişleri Bakanlığında Amerika ve Pasifik İşleri Genel Müdür Yardımcısı Elçi ***Güner Öztek*** ve Bakanın Özel Danışmanı Elçi ***Okyar Gündem.***

Türk Heyeti, arka arkaya üç ayrı törende hazır bulunmak niyetindedir: Kanberra'da Atatürk Anıtı'nın açılışı, Albany limanı girişinin "Atatürk Girişi" olarak adlandırılması ve Yeni Zelanda'nın başkenti Wellington'da bir yere Kemal Atatürk adı verilmesi için yapılacak törenler. Kanberra, Albany ve Wellington, birbirinden pek uzak şehirlerdir. Bu törenlere katıldıktan sonra Dışişleri Bakanı ***Halefolu***'nun 1 Mayıs akşamı Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunması da gerekiyor. Demek ki Bakanımız, hem Avustralya ve Yeni Zelanda'daki törenlere katılacak, hem de oralardan kalkıp Cidde'ye uçacaktı.

Vahit Halefoğlu, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı olacak. Türkiye'den bakınca bu ülkeler "dünyanın öbür ucu" Avustralya ile çoktan diplomatik ilişki kurmuş ve 1967 yılında Kanberra'da Büyükelçilik de açmışız. Ama Avustralya ve Yeni Zelanda'ya henüz hiçbir Türk Dışişleri Bakanı ayak basmamış. Bu defa Bakanımız, bu ülkelerle ilişkilerimizde yeni bir sayfa açacak. ***Halefoğlu***, oralara kadar gitmişken o ülkelerin Başbakanları, Dışişleri Bakanları ve diğer yetkilileri ile görüşmek arzusundadır. Haklı olarak, yalnız anıtı açmakla yetinmek istemiyoruz.

Bu ön bilgilere göre, program hazırlıklarına geçildi. Kanberra Büyükelçiliğimiz, Anzak Günü ve Atatürk Anıtı açılış törenine, Dışişleri Bakanımızla birlikte beş kişilik bir Türk heyetinin katılacağını 22 Mart günü Avustralya Başbakanlığına ve Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Büyükelçimiz, 28 Martta, doğrudan Avusutralya Dışişleri Bakanı ***Billi Hayden***'a da resmen bilgi verdi. Hayden, ***Halefoğlu*** ile Birleşmiş Milletler'de tanışmış olduğunu ve kendisini Kanberra'da görmekten ve kendisiyle görüşmekten çok memnun olacağını söyledi.

Levent Sabverdi Arşivi

1 Nisan'da Kanberra Büyükelçiliğimiz ile Avustralyalı yetkililer, Türk heyetinin program taslağını hazırladılar. Buna göre; heyetimiz, Avustralya Hükümetinin misafiri oluyor. Kanberra'da, Devlet misafirlerinin kaldıkları Lakeside Oteli'nde misafir ediliyor. Heyetimiz emrine, Avustralya içinde özel bir askeri uçak veriliyor. Heyetimiz 23 Nisan günü Kanberra'ya geliyor. O gün Dışişleri Bakanı Hayden ile görüşme ve akşam Hayden'ın Bakanımız onuruna resmi yemeği var.

24 Nisan günü Başbakan ve Başbakan Yardımcısıyla görüşme öngörülüyor. O tarihte Kanberra'da olursa Genel Vali de ziyaret edilecek. Öğleden sonra Kanberra'nın belli başlı yerleri görülecek. Akşam Bakanımız, Avustralyalı kolegi Hayden onuruna yemek verecek.

Türk heyetinin 25 Nisan 1985 Perşembe günkü programı çok dolu. O gün Avustralya'da Anzak Günü'dür. Her yıl şafakta Anzaklar'ın ve diğer Avustralyalılar'ın katıldığı bir tören yapılır. Daha sonra saat 08.30 - 09.30 arasında Kanberra'daki kiliselerden birinde ayin yapılır. Buna yabancı misyon şefleri de eşleriyle birlikte davet edilirler. Saat 10.30 - 11.30 arasında "Australian War Memorial" önünde geleneksel Anzak töreni yapılır. Buna da Kanberra'daki misyon şefleri eşleriyle birlikte katılırlar. Bu defa Ankara'dan gelen Türk heyetine de bu törende yer ayrıldı. Atatürk Anıtı'nın açılışının, *Şafak Töreni* ile esas *Anzak Töreni* arasındaki zaman içinde yapılması öngörülür. Yani sabah saat 09.00 - 10.00 arası. Heyetimiz, Anıtın açılışını yaptıktan sonra, "Gelibolu Kıyısı"ndaki plaketin açışını yapacak ve ondan sonra da Anzak törenine katılacak. Anzak Töreni, Atatürk Anıtı'nın tam karşısında, War Memorial önünde yapılmaktadır.

Anzak Töreninden sonra Kanberra Kulüp'te her yıl geleneksel olarak Anzak Günü Öğle Yemeği düzenlenir. Buna Yeni Zelanda Yüksek Komiseriyle birlikte Türkiye Büyükelçisi de katılır ve orada bir konuşma

Levent Sahverdi Arşivi

yapar. Bu defa bu yemeğe bütün Türk heyeti de şeref konuğu olarak davet edilmiştir. Yemek saat 15.30'a kadar sürecektir.

Yemekten sonra Bakanımız ***Halefoğlu***'nun biraz serbest zamanı kalıyor. Arkasından, Büyükelçilikte, Atatürk Anıtı için Kanberra'ya gelmiş bulunan Avustralya Türk toplumu temsilcileriyle tanışacaktır. 25 Nisan programı böyle doldurulmaktadır.

26 Nisan sabahı Bakanımızın Avustralya Genel Valisi ***Sir Ninian Stephen*** ile görüşmesi düşünülüyor. Daha sonra kesinleştirilecek olan bu görüşmeden sonra Türk Heyeti, Avustralya Hava Kuvvetleri'ne ait özel bir askeri uçakla Kanberra'dan Melburn'a geçecektir. ***Halefoğlu***, o gün öğleden sonra Melburn yöresinde yaşayan Türk toplumu temsilcileriyle tanışacak; akşam, Melburn Başkonsolosumuz ***Sahir Armaoğlu***'nun vereceği yemeğe katılacaktır.

Albany limanı girişine "Atatürk Girişi" adı verilmesi törenine gelince, Dışişleri Bakanımızın bu törene katılamayacağı anlaşılıyor. Çünkü, Batı Avustralya Hükümeti, Albany'daki töreni 25 Nisan olarak planlamıştır. Yani Anzak Günü'ne rastlatacaktır ve bu planını değiştiremiyor. Oysa Türk Heyeti o gün Kanberra'daki törende hazır bulunacaktır. Kanberra ile Albany arası jet ve turbo uçakla 8 saat 10 dakika sürmektedir. ***Halefoğlu*** ve heyetinin Kanberra'dan kalkıp aynı gün Albany'daki törene yetişmesi olanaksızdır. Dolayısıyla Albany'daki heyete, Melburn Başkonsolosumuz ***Armaoğlu***'nun katılması uygun görülüyor. Başkonsolos, 25 Nisan günü Albany'daki törene katıldıktan sonra hemen geri dönecek ve 26 Nisan akşamı Melburn'da Dışişleri Bakanımızı ve heyetini ağırlayacaktır.

Türk Heyeti, 26 Nisan gecesini Melburn Hilton'da geçirdikten sonra ertesi günü Sidney'e geçecek ve öğleden sonra Sydnay Türkleri'ni kabul edecek. Akşam Sydney Başkonsolosumuz ***Yüksel Tamtekin***'in vereceği

Levent Sahverdi Arşivi

yemeğe katılacaktır. 28 Nisan Pazar günü heyetimiz Sidney'den Yeni Zelanda'ya uçacaktır ve geceyi Rotorya'da geçirecektir.

Heyetimiz, 29 Nisan'da özel uçakla bşkent Wellington'a geçecek. ***Halefoğlu*** o sabah Yeni Zelanda Başbakanı ***David Lange*** ile görüşecek, öğleden sonra da Wellingtonda *Atatürk Parkı*'nın adlandırılması törenine katılacaktır. Akşam, Yeni Zelanda Hükümeti, heyetimiz onuruna bir yemek verecektir. Geceyi Wellington'da geçirecek olan Dışişleri Bakanımız 30 Nisan günü Sydney üzerinden Bahreyn'e uçacak ve oradan 1 Mayıs'ta Cidde'ye gidecektir...

Bu program taslağı, Nisan başında, Kanberra'da, Türkiye Büyükelçiliğiyle birlikte hazırlandı. Ondan sonra iki hafta kadar süren diplomatik yazışmalarla tamamlandı ve onaylandı. Programın kesinleşen şekli 17 Nisan'da Ankara'ya tellendi[57].

Program, güvenlik bakımından oldukça gizli tutuldu. O yıllarda Ermeni teröristler yurt dışında birçok Türk diplomatını şehit etmişlerdi. Avustralya da bu kanlı saldırılara sahne olmuştu: Aralık 1980'de Sidney Başkonsolosumuz ***Şarık Arıyak***, Asala adlı Ermeni terör örgütü tarafından vurulmuştu. Bu acı olayı ve devam eden Ermeni tehdidini gözönünde tutan Avustralya makamları, ***Vahit Halefoğlu*** heyetini korumak için dört federal polis görevlendirdiler.

b. Bill Hayden ile Görüşme ve Konuşmalar

Türkiye Dışişleri Bakanı ***Vahit Halefoğlu***, heyetiyle birlikte, 23 Nisan 1985 sabahı erken saatte Melburn'a indi; oradan, özel askeri uçakla hemen Kanberra'ya geçti ve *Hakeside International* oteline yerleşti.

---

57 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 17.4.1985

Levent Sahverdi Arşivi

Daha sonraki yıllarda Genel Valilik yapacak olan ***Billi Hayden***, 1985'te Avustralya Dışişleri Bakanı idi. ***Halefoğlu***, Kanberra'ya vardığı gün öğleden sonra, ***Hayden*** ile Parlamentodaki makamında bir buçuk saat kadar süren bir görüşme yaptı. Türk dış politikasının ana hatlarını, Türkiye'nin Batı dünyasında ve Orta Doğu'daki önemli rolünü dile getirdi. Ortadoğu, İran - Irak Savaşı, Lübnan'daki durum hakkında ülkemizin görüşlerini açıkladı.

Bakanımız, ***Hayden*** ile görüşmesinden sonra Parlamento binasında, Temsilciler Meclisi Dışişleri ve Savunma Ortak Komisyonu üyeleriyle bir toplantıya katıldı. Türkiye'nin iç durumu ve dış politikası hakkında bir sunuş konuşması yaptıktan sonra Komisyon üyelerinin çeşitli sorularını cevaplandırdı.

Billi Hayden, aynı 23 Nisan akşamı ***Halefoğlu*** onuruna bir yemek verdi. Yemekte yaptığı konuşmada, *"Avustralya'yı ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı olarak Bakanımızla görüşmekten ve onu Kanberra'da ağırlamaktan büyük memnuniyet duyduğunu"* söyledi. *"70 yıl önce birbirleriyle savaşmış olan iki ülkenin şimdi dostluk temeline dayanan bir ilişki içinde **Atatürk ve Anzak**'ların hatırasını ebedileştirmekten büyük bir mutluluk duyduklarını"* belirtti. *"Türkiye ile Avustralya arasında herhangi bir sorun bulunmadığına ve ikili ilişkilerimizin daha da gelişmesi gerektiğine"* değindi[58].

Vahit Halefoğlu, Çanakkale Savaşları'nın 70. yıldönümü dolayısıyla yapılacak törenlere katılmaktan mutluluk duyduğunu, aynı idealleri paylaşan Türkiye ile Avustralya'nın bölgeleride önemli roller üstlendiklerini söyledi, Avustralya ile ilişkilerimizi daha da geliştirmek istediğimizi belirtti. ***Halefoğlu***, yemekte aynen aşağıdaki konuşmayı yaptı:

---

58 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine teleks 23.4.1985

Levent Şahverdi Arşivi

"Sayın Hayden,

Bayanlar ve Baylar,

"Bu güzel yemek için Sayın Hayden'a teşekkür etmek isterim. Heyetimle birlikte büyük ülkenizde bulunmaktan mutluyum. Federal Başkent, bahçe şehir güzel Kanberra'da bu bizim ilk günümüzdür.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Avustralya'yı ziyaret eden ilk Dışişleri Bakanı olmaktan ayrıca hoşnutluk ve onur duymaktayım. Her ne kadar "Atatürk Anıt Bahçesi"nin ve "Gelibolu Kıyısı"nın açılışı için Kanberra'ya gelmiş isek de, iki dost ülkenin Dışişleri Bakanları olarak bugün dünya sorunları ve ikili ilişkilerimiz üzerinde görüş alış-verişi fırsatı da bulduk.

"Şunu söylemekten mutluyum ki, Zaten var olan pek güzel dostluk ilişkilerimizi daha da güçlendirmekten başka ülkelerimiz arasında çözüm bekleyen herhangi bir sorun yoktur. Türkler'in, Avustralyalılar'ın ve Yeni Zelandalılar'ın karşılıklı hayranlık, dürüstlük, nezaket, kahramanlık ve cesaret hatıraları hala canlıdır.

"Sayın Hayden, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı dolayısıyla 1984 yılında New York'ta sizinle ilk görüşmemizde verimli ve yapıcı görüş alış verişinde bulunmuştuk. O zaman bana Avustralya'da yaşayan Türkler'in sayısının 120 bin kadar olduğunu bildirmiştiniz. Türk toplumunun Avustralya'da mutlu olduğunu ve bu büyük kıtanın imkanlarından yararlandığını öğrenmek beni memnun etmiştir.

"Ben de kadehimi sizin mutluluğunuza ve Türkiye ve Avustralya halklarının dostluklarına kaldırıyorum."

"Teşekkür ederim"[59].

---

59 ***KBA:*** Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun, 23 Nisan 1923 akşamı Avustralya Dışişleri Bakanı Bill Hayden'ın yemeğine yaptığı konuşmanın tam çevirisidir. Konuşmanın aslı İngilizcedir ve bu çeviri tarafımdan yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Dışişleri Bakanı ***Halefoğlu***, 24 Nisan 1985 akşamı, Avustralya Dışişleri Bakanı ***Hayden*** onuruna bir yemek verdi. Yemekte, Avustralya Eski Muharipler Birliği yöneticileri de bulundular. ***Halefoğlu***, o yemekte de şu konuşmayı yaptı:

"Sayın Hyden,

Bayanlar ve Baylar,

*"Bu akşam, Avustralya Eski Muharipler Birliği üyeleriyle birlikte Sayın **Hayden**'ı konuğumuz olarak selamlamak benim için büyük bir ayrıcalık ve onurdur.*

*"Bu, hepimiz için tarihi bir andır. Çünkü, 70 yıl aradan sonra, Türkiye'de, Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da bazı yerlere **Atatürk**'ün ve Anzaklar'ın adlarının verilmesi ve anıtlarının dikilmesi kararından ve hazırlıklarından sonra, yarın sabah **Atatürk**'ü ve Anzaklar'ı ölümsüzleştireceğiz.*

"Anzaklar ve onların karşısındaki Türk müdafileri, hem kendi adlarını, hem de ülkelerinin şereflerini tarihin altın sayfalarına yazmışlardır.

"Savaşlar, her ne kadar genellikle milletler arasında daha sonraki barışmaları ve dostlukları engelleyici unsurlar olarak görülürlerse de, Gelibolu (Çanakkale) Savaşları bunun tam tersini kanıtlamış ve ülkelerimiz halkları arasında dostluk ve karşılıklı saygı yolunu açmışlardır ki, bu dostluk ve karşılıklı saygı bugüne kadar yaşamıştır.

"Bunun tarihte pek örneği bulunmadığını söylerken mutluluk duymaktayım.

"Bu sıcak ve yakın dostluk jestini, Türkiye'de büyük hoşnutlukla karşıladık.

"Böyle davranışlarla ülkelerimiz arasında zaten var olan dostluk ve pek güzel ilişkiler daha da güçlenip gelişecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

"Türkiye, Birleşmiş Milletler Anayasası'nda yer almış olan barış ve işbirliği ilkelerini Avustralya ve Yeni Zelanda ile paylaşmaktadır. Bizim hem kendi bölgemizde hem de dünyada barışın korunması uğrunda çalıştığımızı tekrarlamaktan memnuniyet duymaktayım. Umuyorum ki, yarın Kanberra'da ve Gelibolu Yarımadası'nda yapılacak törenlerden sonra Türkiye ile Avustralya arasında daha yakın kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkiler yolu açılacaktır.

"Ülkelerimiz arasındaki samimi dostluğun gelişmesine Avustralya'daki Türk Toplumunun da değerli katkılarda bulunmuş olduğunu burada belirtmek gerekir. Eminim ki, Hükümetimizin ve Türk Hükümeti ile Yeni Zelanda Hükümetlerinin ***Atatürk*** *ve Anzaklar hakkındaki tarihi kararlarının uygulanması arifesinde, bu akşam, bizim mutlu olduğumuz kadar Avustralya'daki Türk Toplumu da mutludur.*

"Aziz meslektaşım Mr. Hayden'a ve Avustralya ve Türkiye arasındaki dostluğa ve mutluluğa kadeh kaldırmayı teklif ediyorum.

"Çok teşekkür ederim"[60].

c. Toplum Heyeti

Dışişleri Bakanımız, yukarıdaki konuşmasında Avustralya Türk Toplumu'na da yer veriyor. Avustralya Türk Toplumu'nun, Türkiye - Avustralya ilişkilerine "değerli katkıda" bulunduğunu ve Kanberra'ya Atatürk anıtı dikilmesinden de mutlu olduğunu belirtiyor. Bazı Türk dernekleri daha Mart ayında sevinçlerini ve mutluluklarını dile getirmişlerdi. Avustralya'da bazı yerlere Atatürk'ün adının verileceği ve anıtının dikileceği yolundaki haberler üzerine, Türkiye ve Avustralya yetkililerine te-

60 ***KBA:*** Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun, 24 Nisan 1985 akşamı Avustralya Dışişleri Bakanı Bill Hayden onuruna verdiği yemekteki konuşmasının çevirisidir. Konuşmanın aslı İngilizcedir.

Levent Sahverdi Arşivi

şekkür telgrafları çekmişlerdi. Kanberra'daki Atatürk Anıtı, Avustralya Türkleri'ni yakından ilgilendiriyordu.

Bu bakımdan bu Anıtın açılış törenine, Avustralya Türk Toplumu temsilcileri de çağrıldılar. Sidney yöresinde yaşayan Türkler 20 kişilik bir heyetle Kanberra'daki törende temsil edildiler. Kanberra'ya Sidney'den daha uzak olan Melburn'daki Türkler ise Atatürk Anıtı'nın açılışı törenine 10 temsilci gönderdiler.

Sidney Başkonsolosumuz ***Tamtekin***, Sidney'den Kanberra'daki törene katılacakları Büyükelçiliğe şöyle bildiriyor:

"1- 25 Nisan 1985 günü Kanberra'daki Atatürk Parkı'nın açılış törenine (Sdney'den) katılacak Türk Toplumu temsililerinin isimleri ikinci maddede sunulmuştur:

"2- A) N.S.W. Türk Kuruluşları Federasyonu:

Başkanı: ***Sait Işık***

Sekreter: ***Dursun Candemir***

Muhasip: ***Mehmet Çalışkan***

Basın Yayın Kolu Başkanı: ***Mahmure Doğan***

Eğitim Kolu Başkanı: ***Reşat Başak***

Din İşleri Kolu Başkanı: ***Nurettin Aydın***

Toplumla İlişkiler Kolu Başkanı: ***Yaşar Kaya***

B) Federasyona Bağlı Dernekler:

Türk Dayanışma Derneği Başkanı: ***Beşir Karasu***

Türk Yüksek Öğretim Öğrencileri Derneği Bşk.: ***Volkan Sözen***

Kıbrıs Türk Derneği Başkanı: ***Adil Nemi***

Auburn Türk İslam Derneği Başkanı: ***Niyazi Özdemir***

Sidney Türk İslam Derneği Başkanı: ***Recep Sarı***

Levent Şahverdi Arşivi

Redfern Türk İslam Derneği Başkanı: ***Mustafa Doğan***
Nepean Türk İslam Derneği Başkanı: ***Durmuş İncesu***
Türk Kadınları Yardımlaşma D. Bşk. Yard.: ***Aliye İbrahim***
Türk Kültür Ocağı Başkanı: ***Filiz Yılmaz***
Cabramatta İslam Derneği Başkanı: ***Nurettin Aydın***

C) Avustralya - Türk Assamblv'si Başkanı: ***Mustafa Peker***

D) Bağımsız Dernekler:
Türk Öğretmenler Birliği Başkanı: ***Rifat Yaya***
Müzik Derneği Başkanı: ***Zeki Güneri***[61].

Melburn'dan Kanberra'daki törene katılan 10 kişinin adları şöyledir:

Nazmi Kaya, Dursun Usta, Suha Arseven, Dr. Kemal İnan, Dinç Akal, Burhan Aydın, Selçuk Aydın, Ece Aydın, Hayrettin Doğan ve Yurdakul Demirel.

Bu kişilerin hangi dernek veya kuruluş adına Atatürk Anıtı'nın açılışı törenine katıldıkları saptanamadı.

Sidney ve Melburn'daki bazı Türk dernekleri de Kanberra Atatürk Anıtı açılışı törenine hiç katılmadılar. "Avustralya Demokratik Türk Dernekleri Federasyonu" gibi kendi kendilerine "demokratik" adını yakıştıran, çoğu sol veya aşırı sol görüşlü olan bu dernekler, Türkiye'deki 12 Eylül yönetimine cephe almışlardı. Avustralya'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nu da 12 Eylül döneminin bir bakanı olarak gördüler ve dolayısıyla onun açtığı Atatürk Anıtı'na da cephe aldılar. Oysa bu dernekler Atatürkçü olduklarını söylüyorlardı. Kendi söyledikleriyle çelişkiye düşmüş oldular.

---

61 *KBA:* T.C. Sidney Bşk.'dan Kanberra BE'ne tel. 16.4.1985

Levent Şahverdi Arşivi

d. Atatürk Anıtı'nın Açılış Töreni

25 Nisan 1985 Perşembe sabahı, Kanberra'daki Atatürk Anıtı, Türkiye Dışişleri Bakanı ***Vahit Halefoğlu*** tarafından törenle açıldı. Bakanımız, program gereğince, saat dokuza on kala Lakeside otelinden ayrıldı. Tam saat 09.00'da, Avustralya Harp Tarihi Müzesi karşısındaki Atatürk Anıtı'na geldi.

Anıtın etrafında büyük bir kalabalık birikmişti. Törende Avustralya Hükümetini Yerel Yönetimler Bakanı ***Gordon Scholes*** temsil ediyordu. Yeni Zelanda da Milli Savunma Bakanı ***Frank O'Flynn'***ı bu tören için Kanberra'ya göndermişti. Avustralyalı Bakan, ev sahibi sıfatıyla Türkiye Dışişleri Bakanını anıtın önünde karşıladı.

Çanakkale Savaşına katılmış dört Anzak askeri de törene davet edilmişlerdi. Eski Muharipler Bakanlığın konuklarıydılar. Avustralya'ın çeşitli eyaletlerinden gelmişlerdi. Göğüslerindeki madalyalarıyla erkenden Atatürk anıtı önünde yerlerini almışlardı. Törenin şeref konuklarıydılar. Hepsi doksanlık eski muhariplerdi. Adları, yaşları ve geldikleri eyaletler şöyleydi: Yeni Güney Galler Eyaletinden 90 yaşındaki ***Jack Ryan,*** Viktorya Eyaletinden 91 yaşındaki ***Frank Parker,*** Queensland eyaletinden 90 yaşındaki ***Harry Smith*** ve Tasmanya eyaletinden 94 yaşındaki ***Erle Joseph.*** Bu yaşlı Anzaklar, Türkiye Dışişleri Bakanına ve Türk heyetinde tanıştırıldılar ve kadim dostlarımız olarak hemen bizimkilerle kaynaştılar.

Avustralya Eski Muharipler Bakanı, Anzak Koyu'ndaki törene katılmak üzere Türkiye'ye gitmişti. Kanberrada Atatürk Anıtının açılışında yoktu. Ama Anıtın açılış törenini Eski Muharipler Bakanlığı yürütüyordu. Bu Bakanlığın Müsteşarı ***Derek Volker,*** törenin protokol şefi durumundaydı. Bütün töreni o yönetiyordu. Etrafta koşuşturan öteki protokol görevlileri de aynı Bakanlığın Halka İlişkiler ve Tanıtma Dairesinin elemanlarıydı.

Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerini temsil eden Bakanlar ve heyetler, Atatürk Anıtının tam önünde yerlerini aldılar. Onların

Levent Şahverdi Arşivi

henen yanında dört yaşlı Anzak bulunuyordu. Türkiye Büyükelçiliği personeli, öteki davetliler ve Avustralya Türklerini misafir etmek üzere Sidney ve Melburn'dan davet edilmiş olan otuz kişi biraz arkaya dizilmişlerdi. Onların da arkasına halk yığılmıştı. Melburn, Sidney, Wollongong, Adelaide vs. gibi uzak uzak şehirlerde oturan binlerce Türk, bu tören için Kanberra'ya koşmuştu ve sabahın erken saatlerinde Atatürk Bahçesini doldurmuştu.

Saat tam 09.00'da, töreni yöneten Protokol Şefi durumundaki ***Derek Volker***'in işareti üzerine, Dışişleri Bakanımız ***Vahit Halefoğlu,*** ağır adımlarla Anıta doğru ilerledi. Anıtın üzerindeki mermer yazıtı ve Atatürk'ü bronz suretini örten perdenin ipini yavaş yavaş çekti, Perde, tiyatro perdesi gibi, iki yana doğru açıldı. Kırmızı mermer levha üzerindeki Atatürk'ün bronz maskı ve maskın altında Anzaklarla ilgili unutulmaz sözleri bütün güzelliğiyle ortaya çıktı.

Halefoğlu, Anıtı açtıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına, anıta bir çelenk koydu. Onu Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerini tamsil eden Bakanlar izlediler. Avustralya Yerel Yönetimler Bakanı ***Gordon Scholes*** ve Yeni Zelanda Savunma Bakanı ***Frank O'Flynn*** de kendi hükümetleri adına Atatürk Anıtına çelenkler koydulr. Sonra konuşmalar yapıldı. Her üç Bakan, Çanakkale Savaşları, Anzaklar ve Atatürk üzerine güzel sözler söylediler. Bu tarihi törenin ve Atatürk Anıtının dostluk ilişkilerimizdeki yerini, önemini belirttiler.

Avustralya Eski Muharipler Bakanlığının yayın organı *Vetaffairs* gazetesi, Kanberra Atatürk Anıtın açılışı haberini manşet yaptı. *"Tarihi Anma Gününde Anzaklarla Türkler Birleştiler "Eski Düşmanlar Saygıyla Anıldı"* dedi. *"1915 yılında, Gelibolu yarımadasında Anzaklarla çarpışmış olan Türk kuvvetleri anısına Kanberra'da bir anıt dikili"* diye yazdı ve Atatürk Anıtı açılışının açılış törenini anlattı.[62]

---

62 "Former foes are honoured. ANZACS - TURKS UNITE IN HISTORIC REMEMBRANCE", *Vetaffairs*, May 1985

Levent Sahverdi Arşivi

e. Vahit Halefoğlu'nun Konuşması ve Anzak Töreni

Dışişleri Bakanımız Vahit Halefoğlu, Kanberra Atatürk Anıtı'nı açarken aynen şu konuşmayı yaptı:

"Sayın Bakan, Ekselanslar, Bayanlar ve Baylar,

"Atatürk ve Türk halkı hakkındaki güzel sözleriniz için teşekkür ederim, Sayın Bakan.

"Avustralya Hükümetinin, Federal Başkent Kanberra'nın tam Avustralya Harp Tarihi Müzesi karşısındaki bu değerli yerini "Atatürk Anıt Bahçesi" olarak adlandırma ve buraya bu anlamlı anıt dikme kararı ve ayrıca Albany'nin Prenses Royal Limanı girişine Atatürk adını vermesi Türk Hükümeti tarafından büyük takdir ve şükranla karşılanmıştır. Anzakların ve Atatürk komutasındaki Türk müdafiilerin kahramanlıkları anısına, Burley Fifin Gölünün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verilmesini de hoşnutlukla karşıladık.

"Bugün, Anzakların Gelibolu (Yarımadası) çıkarmasının 70. yıldönümünde, Kanberra'da Atatürk Anıt Bahçesini açmakla ve bizim rahmetli büyük liderimiz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün sözleriyle, bizler, Anzak geleneğini ve Türklerle Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar arasındaki gerçek dostluğu ölümsüzleştirmiş oluyoruz. Gerçekten Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar arasında var olan ve Anzaklarla Türk savunucuların fedakarlıklarına dayanan bugünkü sağlam dostluk bizim ortak mirasımızdır.

"Sayın Bakan, kutsal Anzak Koyu toprağından alınıp yanımızda getirmiş olduğumuz bir miktar hatıra toprak örneğini bugün, Kanberra'nın kutsal yeri "Atatürk Anıt Bahçesi" ne koyacağız.

"Bugün, yaklaşık sekiz saat sonra, Gelibolu'da (yarımadasında) da buradakine benzer bir tören düzenlenecek; orada da, Avustralya ve Yeni

Levent Şahverdi Arşivi

Zelanda heyetleri, kordiplomatik mensupları ve büyük bir kalabalık önünde, Anzaklar ve Türk savunucuları anasına dikilmiş başka bir anıtın açılışı Türk Hükümeti tarafından yapılacak.

"Ben eminim ki, Gelibolu (yarımadası), Kanberra ve Wellington'daki bu anıtlar, 70 yıl önce Gelibolu'da (Çanakkale'de) cesaretle çarpışmış ve sadece kahramanlık ve yiğitlik örneği vermekle kalmayıp aynı zamanda dürüstlük, şefkat ve dostluk örneği de vermiş olan Türk, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin ortak hatırasının maddi ve delili olarak ebediyyen ayakta kalacaklardır.

"Sayın Bakan, bugün, heyetimle birlikte, 25 Nisan 1915'te Gelibolu'daki tarihi karşılaşmanın eşsiz bir sonucu olan Türk halkının gerçek dostluğunu ve içten sevgisini, Ekselansları aracılığıyla Avustralya halkına iletmekten büyük bir gurur duymaktayım.

"Teşekkür ederim."[63]

Kanberra Atatürk Anıtı'nın açılışı töreni, 25 Nisan 1985 Perşembe günü, saat 09.00-09.20 arasında yapıldı; yani yirmi dakika kadar sürdü.

Atatürk Anıtı'nın açılışı töreni bitince, oradan doğruca ve topluca Burley Griffin gölü kısısına gidildi. Dışişleri Bakanı ***Vahit Halefoğlu,*** Gölün kuzey kıyısına *"Gelibolu Kıyısı"* adı verildiğini belirten tabelanın da açılışını yaptı. Oaradaki tören de onbeş dakika kadar sürdü.

Asıl Anzak Günü törenlerinin başlamasına yarım saat kadar bir zaman kalmıştı. Bakanımız, bu kısa zaman içinde, program gereğince, Avustralya eski Muharipler Birliği Genel Merkezine uğradı. Orada kendi-

---

63 ***KBA:*** T.C. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun, 25 Nisan 1985 günü Kanberra Atatürk Anıtı'nı açarken yaptığı konuşmanın çevirisi. Konuşmanın aslı ingilizce kaleme alınmıştır ve bu çeviri tarafımdan yapılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

sine sabah çayı ikram edildi. Türk Heyeti, oradan kalkıp Anzak Günü törenine yetişti. Tören, Atatürk Anıtı ile Avustralya Harp Tarihi Müzesi arasındaki meydanda yapılıyordu. Mesafeler yakındı ve Bakanımız Atatürk Anıtı'ndan "Gelibolu Kıyısı"na, oradan Eski Muharipler Birliğine, Birlik'ten de Anzak Töreni'ne beşer dakikada ulaştı.

Anzak birliklerinin 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu kıyısına çıkışlarının yıldönümü olarak, 1916 yılından beri her yıl büyük törenlerle anılan Anzak Günü, Avustralya'da en önemli milli gündür. O gün ve yalnız o gün bütün ülkede resmi geçit törenleri düzenlenir, Anzaklar saygıyla anılır ve Çanakkale Savaşlarının Avustralya tarihindeki eşsiz yeri önemle vurgulanır. Her yıl, Kanberra'daki Anzak Günü törenlerine yabancı misyon şefleri de davet edilir. Törende Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisine en ön sıralarda yer ayrılır. Çanakkale savaşlarının 70. yıldönümüme rastlayan 1985 yılı Anzak Günü törenlerinde, Büyükelçimizle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ***Vahit Halefoğlu*** başkanlığındaki Türk heyeti de şeref konukları olarak hazır bulundular. Tören bir saat kadar sürdü ve saat 11.30'da sona erdi.

Anzak Günü'nde, başkent Kanberra'da, her yıl bir de Anzak Günü öğle yemeği düzenlenir. Bu yemek de gelenek haline gelmiştir. 300-400 kişinin katıldığı bu mükellef ziyafeti Kanberra Kulübü düzenler. Yemeğe, her yıl Kanberra'daki Türkiye Büyükelçisi, Yeni Zelanda Yüksek Komiseri de şeref konukları olarak davet edilir ve katılırlar. Yemekte, Avustralya Silahlı Kuvvvetlerinden bir general veya bir amiral, Çanakkale Savaşları ve Anzaklar hakkında bir konuşma yapar. Ondan sonra Türkiye Büyükelçisi ile Yeni Zelanda Yüksek Komiberi de birer konuşma yaparlar. Türkiye Büyükelçisinin konuşması yemekte hazır bulunanlar tarafından büyük ilgiyle karşılanır ve can kulağıyla dinlenir. Çanakkale Savaşlarının 70. yıldönümünde, 25 Nisan 1985 günü verilen geleneksel Anzak Günü öğle yemeğine, Kanberra Büyüyülelçimizle birlikte Dışişleri Bakanımız ***Vahit Halefoğlu*** başkanlığındaki Türk heyeti de şeref konukları olarak katıldılar. Bu yemek de saat 15.30'da kadar sürdü.

Levent Sahverdi Arşivi

25 Nisan 1985 günü Kanberra'daki törenler böylece tamamlanmış oldu.

f. Genel Vali ile Görüşme

26 Nisan 1985 sabahı, Dışişleri Bakanımız ***Vahit Halefoğlu*** Avustralya Genel Valisi ***Sir Ninian Stephen*** tarahından kabul edildi. Yarım saat kadar süren görüşmede Kanberra Büyükelçimiz ***Şahinbaş*** da hazır bulundu.

Genel Vali, Avustralya'da ilk defa bir Türk İşleri Bakanı görmekten memnun olduğunu belirtti. Avustralya halkının Türklere karşı dostluk duyguları beslediğini söyledi. Bir gün önce Kanberra'da Atatürk Anıtının açılış töreninde de Avustralya halkının Türklere karşı dostluğu gözle görülmüştü.

Dünya sorunlarını yakından izleyen Genel Vali ile görüşme, daha ziyade çeşitli dış sorunlar üzerinde görüş alış verişi biçiminde oldu. Bakanınız, Türkiye'nin, bölgesinde oynamakta olduğu rolü, İran-Irak savaşı hakkındaki politikasını, Bulgaristan Türkleri sorununu anlatmıştır.

Çok dostça bir hava içinde geçen görüşme sonunda ***Vahit Halefoğlu,*** Cumhurbaşkanımız ***Kenan Evren*** adına Genel Vali ***Stepen*** ve eşini 1985 yılı içinde Türkiye'yi resmen ziyarete davet etti. Cumhurbaşkanımız Avustralya halkına selam ve en halisane dileklerini iletti.

Genel Vali, bu davetten memnun oldu. Tarihi ve doğal güzelliklere ve büyük uygarlıklara hayran olduğunu söyledi. Cumhurbaşkanımıza teşekkür etti ve selamlarını gönderdi. Türk halkı için beslediği içten duyguları dile getirdi.[64]

---

64 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 27.4.1985

Levent Sahverdi Arşivi

Kanberra Atatürk Anıtı, daha açıldığı gün, Türkiye - Avustralya dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesinde rol oynamağa başladı. Bu anıtın açılışı dolayısıyla ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı Avustralya'yı ziyaret etti ve Kanberra'da en yüksek düzeyde temaslar ve görüşmeler yaptı. Bu olumlu gelişmeleri, Atatürk'e borçluyuz, diyebiliriz.

4. ALBANY LİMANINDA "ATATÜRK GİRİŞİ"

a. Albany'nin Çanakkale İle İlgisi

Kanberra Atatürk Anıtı'nın açıldığı gün, yani 25 Nisan 1985 tarihinde, Batı Avustralya Eyaleti'nin güney kıyısındaki Albany limanı girişine de törenle *"Atatürk Girişi" (Atatürk Entrance)* adı verildi. Avustralya'da bir yere daha "Atatürk" adını vermek için bula bula neden bu liman girişi bulunmuştu; başka yer yok muydu? Albany limanının Atatürk veya Çanakkale ile ilgisi nereden kaynaklanıyordu?

Anzakları Çanakkale'ye götüren gemiler, Batı Avustralya'nın Albany limanında toplanmışlar ve konvoy halinde buradan demir almışlar. Birçoğu bir daha hiç geri dönmeyecek olan bu Anzak askerlerinin gördükleri son Avustralya toprağı burası olmuş. Anzak koyu ve Atatürk adı konularının konuşulduğunu duyan Batı Avustralya Hükümeti, "Princess Royal Harbour" denen Albany limanı ağzına, *"Atatürk Girişi" (Atatürk Entrance)* adını vermeyi Federal Başbakan ***Hawke'***a önermiş. Önerinin uygun görüldüğü ve Türk tarafına sunulacağı Burke'ye bildirilmiş. Bu konuda Batı Avustralya Başbakanına gönderilen mektubun örneğini ve Albany limanının bir haritası zamanında Kanberra Büyükelçimize vermiş. Bundan böyle bu limanının ağzına *"Atatürk Girişi"* deneceğini bildirilmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Albany limanının yerinin biraz daha iyi kavranabilmesi için kısa bir açıklama uygun olur: Avustralya, Eyaletlerden oluşan bir Federasyondur. Pasifik Okyanusuyla Hind Okyanusu arasında yer alır ve eyaletlerin çoğu yüzlerini Pasifik'e dönmüşlerdir. Yalnız Batı Avustralya Eyaleti, Hint Okyanusuna bakar. Bu Eyalet, 2.5 milyon küsur kilometre karelik yüzölçümüyle Avustralya kıtasının yaklaşık üçte birini kapsar. Türkiye'nin üç katından geniştir. Yüzünü Hind Okyanusu'na dönmüş olduğu için de Avustralya kıtasının Avrupa'ya ve Afrika'ya en yakın eyaletidir. Avrupa'ya yük ve yolcu taşıyan gemiler, uzun yıllar, Batı Avustralya'dan demir almışlardır. Avrupa'dan kalkan gemilerin çoğu da önce Batı Avustralya'ya uğramışlar, yük ve yolcularını önce buraya boşaltmışlardır.

Böyle önemli bir coğrafi konumda olan uçsuz bucaksız Batı Avustralya eyaletinin hemen hemen tek önemli limanı Albany limanıydı. Daha sonra Fremantle gibi başka büyük limanlar da devreye sokulmuştur. Ama yaklaşık 60 yıl boyunca Batı Avustralya Eyaletinin tek önemli limanı Albany limanı olmuştur. Olağanüstü elverişli bir doğal konuma sahip olan bu liman, uzun yıllar, Avustralya ile Avrupa arasındaki yolcu ve yük taşımacılığının önemli bir bölümünü omuzlamıştır. Avrupa'dan Avustralya'ya yolculuk yapanlar, haftalarca süren deniz yolculuğundan adeta bunalıyor, Albany limanını görünce hemen kendilerini karaya atıyor ve ondan sonra Avustralya içinde gidecekleri yerlere çokçası karadan gidiyorlarmış. Avrupa'dan gelenlerin çoğunun ilk ayak bastıkları Avustralya toprağı burasıymış.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşının parlak verince, Albany limanı yeniden tarihi bir görev üstlenmiş. Avustralya'dan ve Yeni Zellanda'dan Avrupa savaşına gönderilecek asker, hayvan ve mühimmat, önce bu limanda toplanmış. Avustralya'nın dört bir yanından vagonlarla, teknelerle, günlerce ve haftalarca Albany limanına asker, hayvan, teçhizat taşınıp durmuş. Bu önemli limanın en uzak eyaletlerle de demiryolu bağlantısı

Levent Sahverdi Arşivi

vardı. Sidney gibi, trenle beş altı günlük mesafelerdeki şehirlerden vagonlara yüklenen askerler durmadan Albany'ye sevkedilmiş. Yeni Zelanda'dan gemilere doldurulan askerler de yine oraya yollanış ve aynı limanda toplanmış. Durmadan Albany limanına yığınak yapılmış. Kasaba olarak Albany küçük bir yerdir (1996 daki nüfusu 16.320'dir), fakat limanı yüzlerce tekneyi rahatlıkla kucaklayabilecek büyüklüktedir ve pek elverişlidir. Onun için burası, Avrupa savaşına yollanacak gemilerin buluşma yeri olmuştur.

Avustralya'da seferberlik ve asker alma 1915 yılı Ağustos ortalarında başlamış, iki buçuk ay içinde ilk birlikler Avrupa'ya sevke hazır duruma getirilmiş. 1 Kasım 1915 sabahı birinci konvoy Albany limanından demir almış ve Mısır'a doğru yollanmış. Ondan sonra bu limandan yola çıkan konvoylar birbirini izlemiş. 36 nakliye gemisiyle 3 refakat gemisinden oluşan ilk konvoya, top tüfek tam donanımlı üç Avustralya tümeni ile iki Yeni Zelanda tümeninden başka 7843 hayvan yüklenmiş.[65] Mısır'dan Çanakkale'ye yollanacak olan Anzak askerlerinin son gördükleri Avustralya toprağı işte bu liman olmuş ve bu gidenlerin pek çoğu bir daha geri dönmemiş. Anzak askerlerinin son uğurlandıkları liman olması bakımından Albany limanının Avustralya tarihinde özel bir yeri vardır. Çanakkale savaşlarıyla Albany limanı arasındaki duygusal ilişkinin kaynağı budur ve Batı Avustralyalılar bu ilişkiyle övünmektedirler.

b. "Atatürk Girişi" Önerisi

1985 başlarında, Gelibolu yarımadasının bir yerine "Anzak Koyu" olarak adlandırılmasına karşılık Avustralya'nın bazı yerlerine de "Atatürk" adının verilmesi gündeme gelince, Batı Avustralya Hükümeti de ha-

---

65 C.E.W. Bean, ***The Official History of Australi in the War of 1914-1918, Vol. I: The Story of Anzac***, University of Queensland Press, Queensland, Australia: 1981, p.98-99

Levent Sahverdi Arşivi

rekete geçmiş. Albany limanının Anzaklar ve Çanakkale savaşıyla tarihi ilişkisini bir defa daha su üstüne çıkarmak ve tescil ettirmek istemiş. Batı Avustralya Başbakan Vekili 9 Ocak 1985 günü Federal Hükümete yazıyla başvurmuş ve Çanakkale'de, Anzakların karşısındaki Türk kuvvetlerinin komutanı olan Mustafa Kemal'in hatırasına, Albany limanı ağzına *"Atatürk Girişi"* adını vermek istediklerini bildirmiş. Federal Başbakan ***Bob Hawke,*** bu isteği uygun görmüş ve Batı Avustralya Başbakanı ***Brian Burke'***ye şu cevabı vermiştir:

"Sayın Brian Burke,

Yasama Meclisi Üyesi

Batı Avustralya Başbakanı

PERTH, Batı Avustralya 6006

"Sayın Başbakan,

"Hükümetinizin, Kemal Atatürk'ün anısına Albany limanı girişine Atatürk Girişi adı vermek istediğini bildiren Başbakan Vekilinin mektubuna teşekkür ederim.

"Hükümetinizin bu önerisini memnuniyetle karşılıyor ve Türk makamlarına sunacağımız seçeneklere bunun da eklenmesi için gereğini yapıyorum. Sembolik anlamı dolayısiyle önerinizin Türklerin pek hoşuna gideceğinden eminim.

Ancak Hükümetinizin, Türk hükümetinin cevabına bakmaksızın, Atatürk Girişi adı verme işini sonuçlandırmak istediği anlaşılmaktadır. Türk makamlarının resmi cevaplarını aldıktan sonra bu konuda size tekrar yazacağım.

"Saygılarımla"

"(İmza) *R.J.L. Hawke*" [66]

---

66 ***KBA:*** T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine 24.1.1985 tarihli, (509) - 96-62 sayılı yazının eki.

Levent Sahverdi Arşivi

Batı Avustralya eyaletinin güney kıyısındaki Albany limanı ağzına *"Atatürk Girişi"* adının verildiğini gösteren bir plaket konmasına karar verildi. Plaket metni Avustralya tarafından hazırlanıp 21 Mart 1985 günü Türkiye Büyükelçiliğine sunuldu. Büyükelçilik aynı gün telgrafla metni Ankara'nın onayına sundu. İngilizce kaleme alınmış olan metin şuydu:

IN MEMORY OF KEMAL ATATÜRK, 1881 - 1938, FOUNDER AND FIRST PRESIDENT OF MODERN TURKEY, AGAINST WHOSE BRAVE FORCES AUSTRALIAN AND NEW ZELAND TROOPS FOUGH SO GALLANTLY.

THIS ENTRANCE TO PRINCESS ROYAL HARBOUR, FROM WHICH MANY OF THOSE AUSTRALIAN TROOPS SAILED, IS NAMED "ATATÜRK ENTRANCE" [67]

Türkçesi :

GELİBOLU'DA, YİĞİT KUVVETLERİNE KARŞI AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA BİRLİKLERİNİN KAHRAMANCA SAVAŞMIŞ OLDUKLARI MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU VE İLK CUMHURBAŞKANI KEMAL ATATÜRK (1981-1938) ANISINA O AVUSTRALYA BİRLİKLERİNİN ÇOĞUNUN HAREKET ETTİKLERİ YER OLAN PRENSES ROYAL LİMANI GİRİŞİNE "ATATÜRK GİRİŞİ", ADI VERİLMİŞTİR.

Bu plaket, Türkiye tarafından olduğu gibi kabul edildi. Yalnız İngilizce olan Plaketin Türkçesi yoktur.

---

67 *KBA:* T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 21.3.1985

Levent Şahverdi Arşivi

5. Sonrası

Avustralya'nın başkenti Kanberra'da dikilen Atatürk Anıtı, Mustafa Kemal Atatürk adını güney Pasifik'te de ebedileştirmiştir. Anıt, 25 Nisan 1985'te açıldığından beri önemli bir ziyaret yeri olmuştur. İlk defa o yıl, 10 Kasım günü, 300 kilometre uzaktaki Sydney'den ve 700 kilometre uzaktaki Melbourne'dan gelen Türklerin de katılımıyla bu anıtın önünde Atatürk'ü anma töreni düzenlenmiştir. Melbourne'da oturan şair **Mehmet Bahar** da bu törene katılmış ve orada bir ağacın altına çekilerek, o günkü duygularını dile getiren aşağıdaki şiiri yazmıştır:

Kanberra'da 10 Kasım

Atatürk'üm... Büyük Paşam, birazcık kalk,
Sürü sürü, bayrak bayrak, sana geldik, bak
Yaşlı genci, çoluk çocuk, her yaşta halk
Kıbrıs'tan, Rumeli'den, Bulgaristan'dan,
Anavatan'dan, İstanbul'dan, Samsun'dan.

Büyük Atam, Atatürk'üm, birazcık kalk,
Anıtını, Zellanda'ya, Avustralya'ya diktik bak
Arzun üzre "Yurtta sulh, cihanda sulh" yaparak
Taze çıkmış gibi Çanakkale'den savaştan,
Sana geldik Erzurum'dan, Ankara'dan, Maraş'tan.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyanın neresinde olsak, bağlıyız sana
And içtik; bir daha düşman giremez vatana,
Çelenkler, çiçekler azdır Yüce Anıtına
Birazcık kalk, yediden yetmişe geldik bak,
Dalgalanır Kanberra'da Ay-yıldızlık bayrak.[68]

Oradaki bu heyecan o gün bu gündür devam eder ve ay-yıldızlı bayrağımız Kanberra'daki Atatürk anıtında dalgalanır durur.

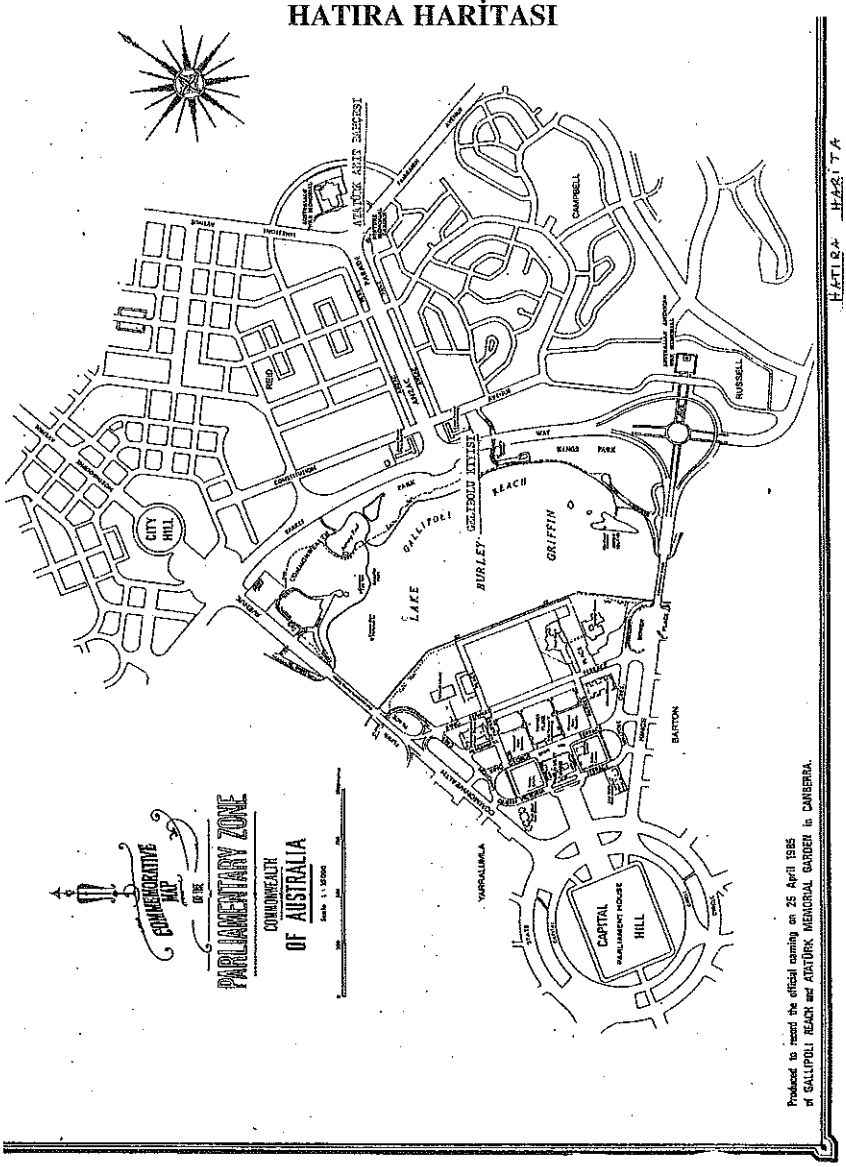
68 Bkz. Bilâl N. Şimşir, Avustralya Türk Edebiyatı Antolojisi. AKM yayını, Ankara 1997, C. I, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

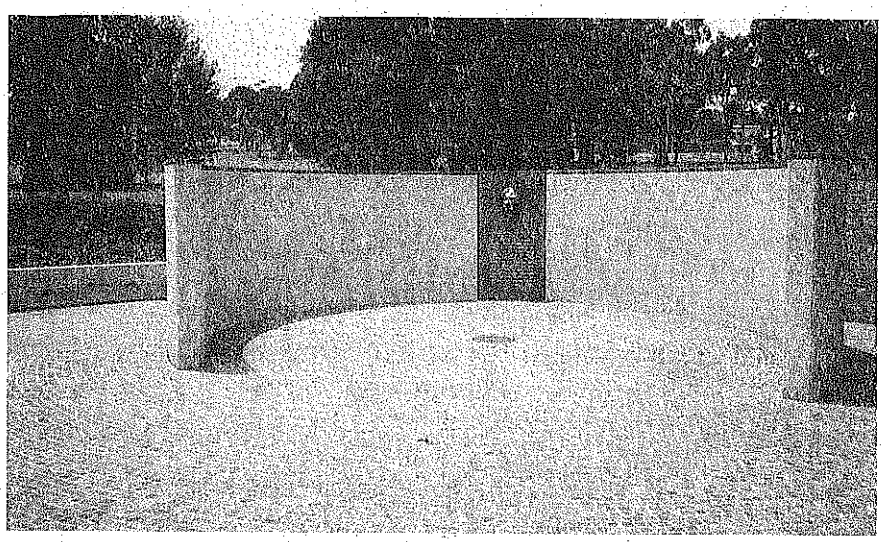
Levent Sahverdi Arşivi

AVUSTRALYA'NIN BAŞKENTİ KAMBERRA'DA ATATÜRK ANITI BAHÇESİ VE GELİBOLU (ÇANAKKALE) KIYISI ADLARININ RESMEN VERİLİŞİ DOLAYISIYLA HAZIRLANAN VE ATATÜRK ANITI'NI, ATATÜRK HATIRA BAHÇESİNİ VE GELİBOLU KIYISINI GÖSTEREN

HATIRA HARİTASI

Levent Sahverdi Arşivi

Avustralya'nın başkenti Kanberra'da ATATÜRK ANITI
(Açılışı 25 Nisan 1985)

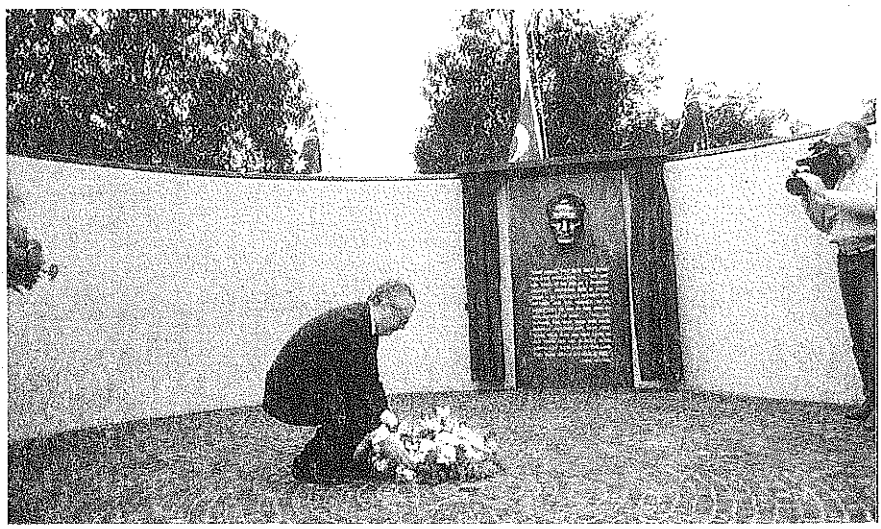

Atatürk Anıtı'na konan Arıburnu toprağının konduğu yeri gösteren plaket.

Levent Şahverdi Arşivi

Dışişteri Bakanı Vahit HALEFOĞLU Kanberra Atatürk Anıtı'nın açılış konuşmasını yaparken. (25 Nisan 1985)

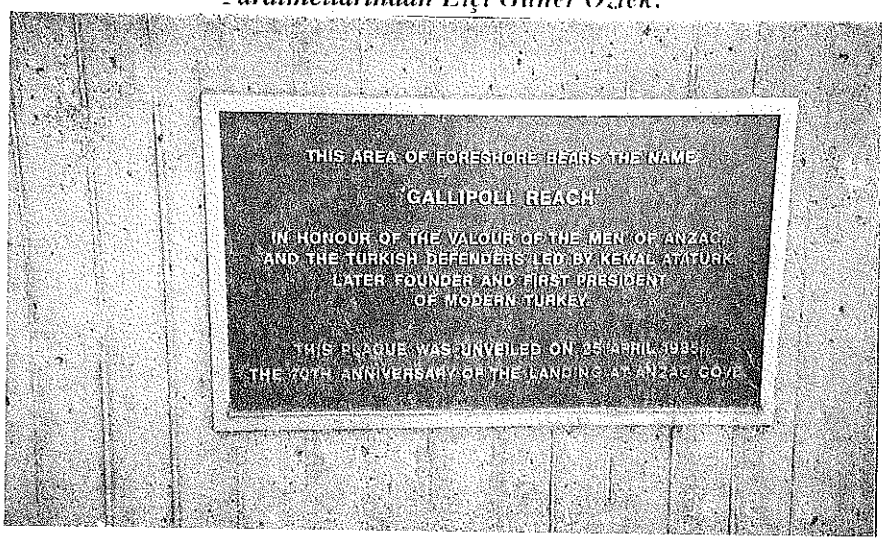

Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Atatürk Anıtı'na Arıburnu toprağı ve çelenk koyarken.

Levent Şahverdi Arşivi

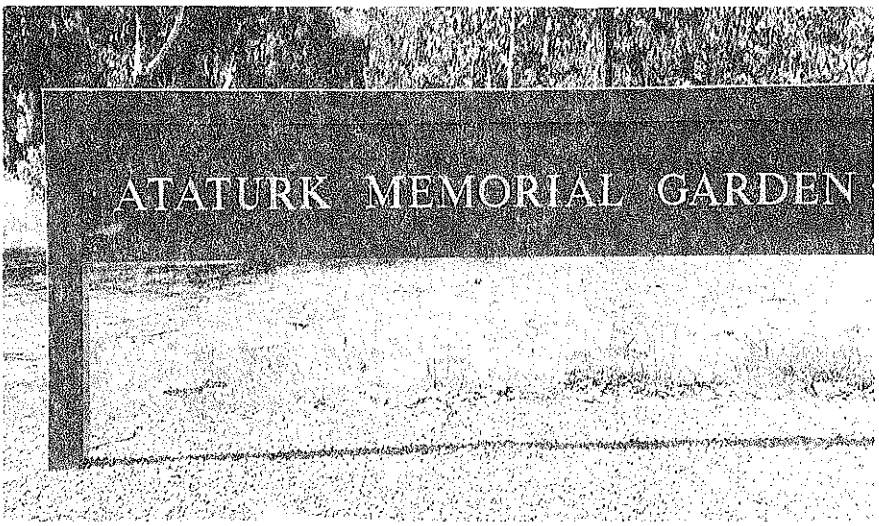

Kanberra Atatürk Anıtı'nın açılışına katılan Türk heyeti. Sağdan; Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, MGK Genel Sekreter Yrd. Korgeneral Mustafa Odaman ve Dışişleri Genel Müdür Yardımcılarından Elçi Güner Öztek.

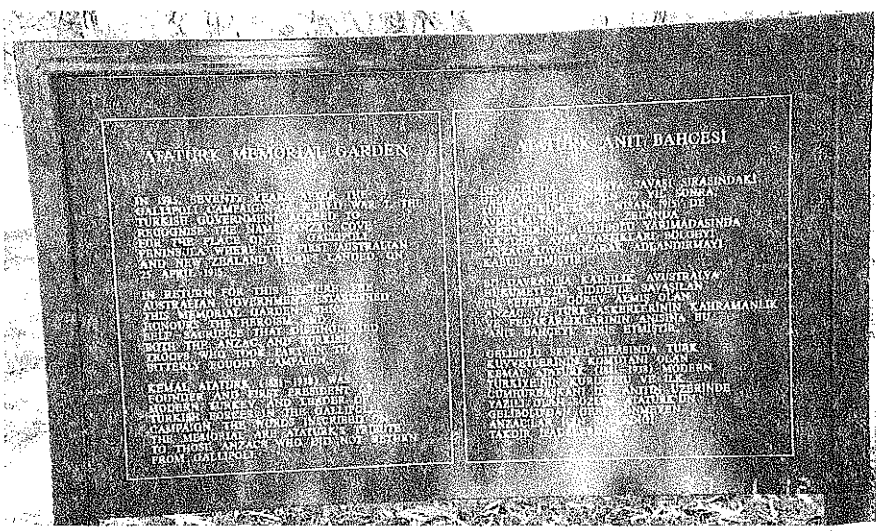

Başkent Kanberra'nın ortasındaki göl kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adının verildiğini gösteren ve Atatürk'ün adını zikreden plaket.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkent Kanberra'da
Atatürk Anıt Bahçesi adının levhası.

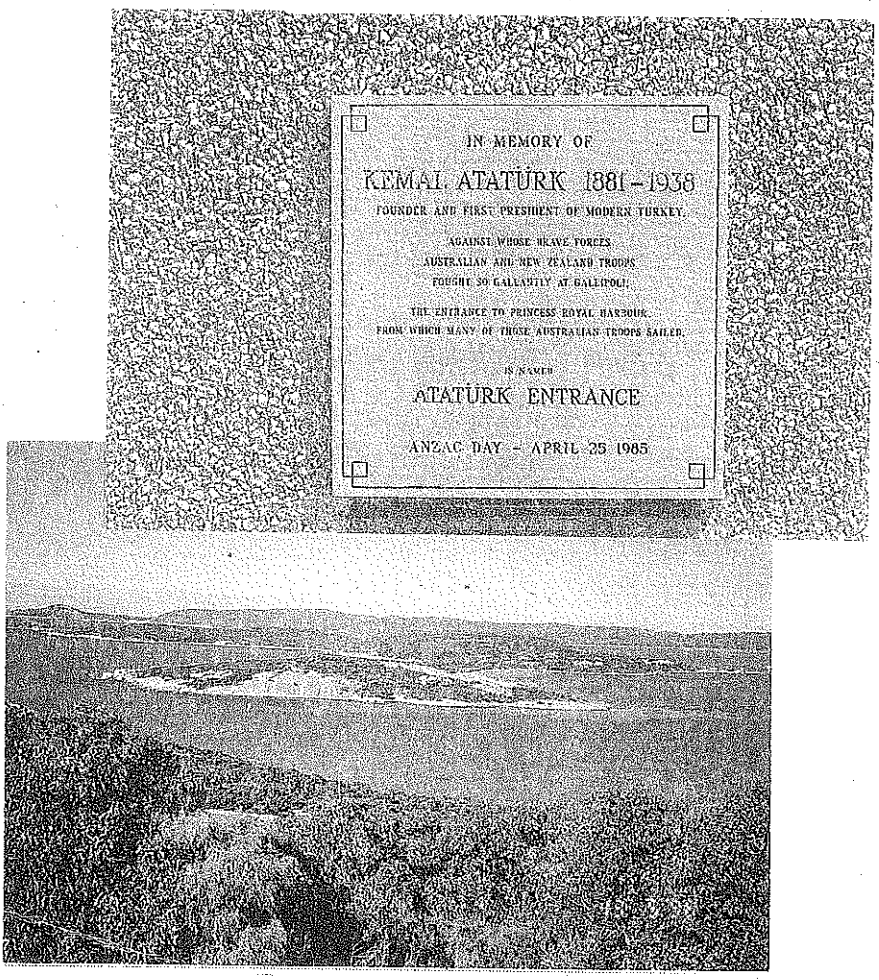

Kanberra Atatürk Anıt Bahçesi'nde
İngilizce ve Türkçe yazıt.

Levent Sahverdi Arşivi

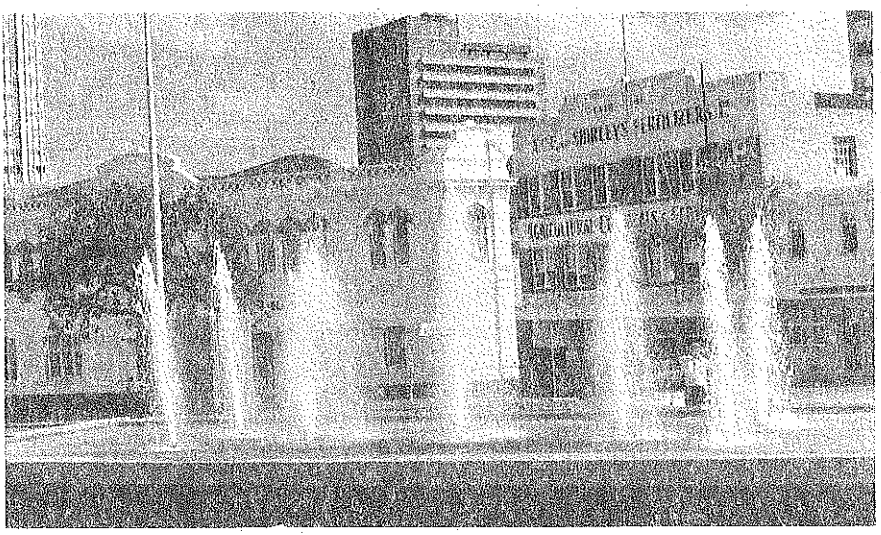
ATATURK CHANNEL

Part of entrance to Princess Royal Harbour. Memorial to Kemal Pasha, Commander (under the German strategist von Liman) of Turkish troops fighting Australians at Gallipoli, went on to become the first president of republican Turkey. He gave himself the surname Ataturk, freely translated as "Father of Turks". The name was applied to Albany by the Hawke Federal Australian Government.

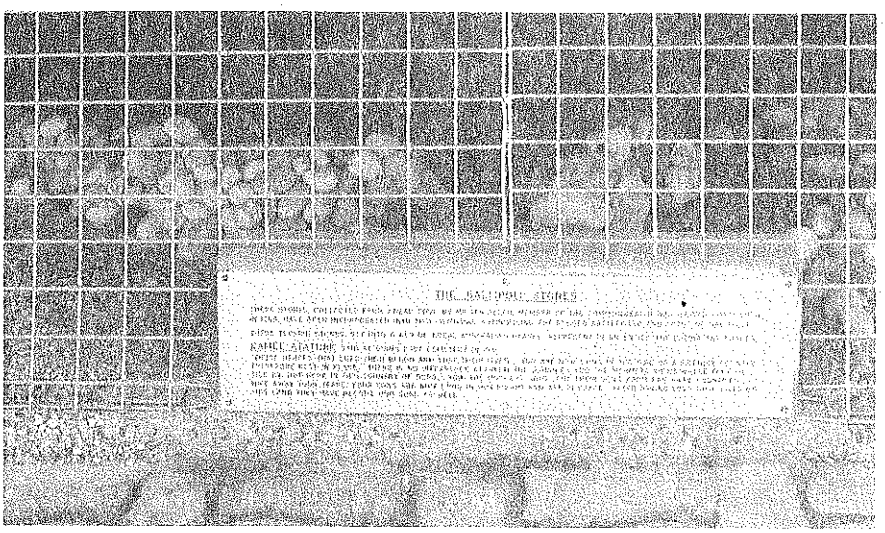

Batı Avustralya'nın Albany Limanı ağzında "Atatürk Girişi" plaketi.

Levent Şahverdi Arşivi

Avustralya'nın Queensland Eyaleti merkezi Brisbane şehrinde, Gelibolu Çeşmesi (Fıskiyesi)

Brisbane'deki "Gelibolu (Çanakkale) Çeşmesi'nin altında Arıburnu'ndan getirilmiş taşlar ve Atatürk'ün Anzaklar hakkındaki sözlerini içeren levha.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Çanakkale Muharebeleri'nde şehit düşen Türk ve Anzak askerlerinin anısını yaşatmak için, iki ülke arasındaki görüşmeler sonucu, Avustralya'da bir Atatürk Anıtı açılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Atatürk Anıt Bahçesi, Atatürk Kıyısı, Atatürk Girişi adı altında Avustralya'da bazı yerlerin adı değiştirilmiştir. Tarihte ilk defa bir savaş iki ülke arasında dostluk bağının kurulmasına sebep olmuştur. Atatürk Anıtı ile ilgili olan bu makalede, Anzaklar'ın ve Türk tarafının önerileri, yapılan görüşmeler, anıtların dikilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Anzaklar, Gelibolu, Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

It is decided that the Atatürk Monument will be opened as a result of negotiations of two countries, in Australia. To survive for the memory of Turkish and Anzac soldiers whose died in the Dardanelles Battles In addition, the name of some regions are changed into Atatürk Memorial Garden, Atatürk Foreshore, Atatürk Entrance. In the history for the first time, the war caused the friendship between the two countries. In this article related in Ataturk monument, the proposals of Anzacs and Turkish parties, negotiations, monuments, the relations between the two countries are described.

Key Words: Dardanelles, Anzacs, Gallipoli, Mustafa Kemal Atatürk, I. World War.

Levent Şahverdi Arşivi

TRABLUSGARB SAVAŞI SIRASINDA İTALYA'NIN BEYRUT'U BOMBARDIMANI

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR*

Avrupalı devletler milli birliklerini kurduktan sonra büyük bir sömürge yarışı içerisine girmişlerdir. Bu devletlerden İtalya da 1860 yılında milli biriliğini kurduktan sonra kendisine sömürge alanı aramaya başlamıştır. İlk sömürge alanı olarak da kendisine coğrafi, iktisadi ve kültürel bağlarının olduğunu iddia ettiği Tunus'u seçmiştir. Ancak Berlin Konferansı sırasında Almanya'nın Fransa'yı Avrupa'dan uzak tutmak için Tunus'u işgale teşvik ettiğini öğrenince, İtalya kendisinde Fransa'ya karşı koyabilecek gücü görememiş ve 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgalinden sonra İtalya gözünü Osmanlının Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarb'a çevirmiştir[1].

Bu sırada İngiltere ve Rusya da Osmanlı Devletini parçalamaya yönelik faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Almanya da müttefiki İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki emelini desteklemiştir. Böylece Osmanlı Devleti Avrupa'da yalnız kalmıştır. Güçsüz ekonomisi, başarısız dış ve iç siyasi durumu nedeniyle Trablusgarb'de bir savaşı göze almadığından siyasi oyalamalarla işi geçiştirmeye uğraşmıştır. Gerekli askeri ve ekonomik hiçbir hazırlık yapamadığından baskına uğramıştır. İtalya, Eylül 1911'de Türklerin Derne Vapuru ile Trablusgarb'e gönderilen askeri yardım mal-

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ

1 İsrafil Kurtcephe, *"1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda Kızıldeniz Mücadelesi"* **Askeri Tarih Bülteni,** S.29, Ankara, (Ağustos), 1990, s.59

Levent Şahverdi Arşivi

zemesini, kendisine karşı düşmanca bir hareket olduğunu ileri sürerek 28 Eylül 1911'de ültimatom vermiş ve 29 Eylül günü de savaş ilân ettiğini bildirmiştir[2].

Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri alamayınca Türk subayları kendiliklerinden gönüllü olarak, muharebe meydanına koşmaya, bu amaçla komutanlıklarına ve hükümete başvurmaya başlamışlardır. Bu Türk vatanseverliği nedeniyle kısa sürede Trablusgarb'te yeteri kadar, hem de en iyi subaylar toplanmıştır. Kolağası Mustafa Kemal, Kurmay Binbaşı Enver (Enver Paşa), Binbaşı Ali Fethi (Okyar), Yüzbaşı Fuat (Bulca), Yüzbaşı Nuri (Conker), Yüzbaşı Ali (Çetinkaya) bunların başta gelenleridir[3].

Bu genç subaylar 4.000 kişilik Türk kuvvetini en iyi biçimde yönettikleri gibi Libya halkını ortak düşmana karşı ayaklandırmışlardır. Yerli halktan bir çok birlikler kurup bunlarla beraber İtalyanları bir yıl gibi bir süre kıyıda kalmaya mahkum etmişlerdir. Bu büyük başarının elde edilmesinde Türk kahramanlığı kadar genç Türk komutanlarının teşkilât kurmaları ve harp sanatındaki üstün nitelik ve yetenekleri başlıca rol oynamıştır. Bu Türk subayların çalışmaları sonucunda buradaki yerli halk İtalyanlara karşı ayaklandılar. Bunlardan düzenli birlikler kurarak bu birlikler ile omuz omuza verip Trablusgarb'ı İtalyanlara karşı korumuşlardır[4].

Trablusgarb'a karşı harekete geçerken burayı kolayca elde edeceğini sanan İtalya, sahil yerleşim bölgelerini ele geçirmesine, hatta 5 Kasım 1911'de Trablusgarb ve Bingazi'yi topraklarına kattığını ilân etmesine

---

2 Tevfik Doğantan-M. Ali Özütopçu, *"Osmanlı Devletinin Politik, Ekonomik ve Sosyal Durumunun, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)'nin Harekât ve İdari Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi"*, **Askeri Tarih Bülteni**, S.21, Ankara, (Ağustos), 1986, s.58.

3 Genelkurmay, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Ankara 1985, s.33,34.

4 Tevfik Doğantan-M. Ali Özütopçu, **a.g.m.**, s.60.; Daha geniş bilgi için bkz: Cemal Kutay, **Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman**, İstanbul, 1963.

Levent Sahverdi Arşivi

rağmen güçlü bir direnişle karşılaşınca, savaşı Osmanlı imparatorluğunun Akdeniz sahillerine ve Ege Denizine kaydırmayı düşünmeye başlamışlardır. İtalyanlar bu yolla Türkleri karşısında daha büyük kozlara sahip olup, Türkleri kendi isteklerinin kabulü yönünden barışa zorlamak istemişlerdir. İtalya'nın bu yöndeki emelini Osmanlı Hükümeti dış temsilcilikleri vasıtasıyla öğrenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda İtalya'nın Akdeniz'deki Adalar, Selanik, İzmir, Beyrut limanı ve Çanakkale Boğazı'na saldırabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır[5]. Ancak Selanik Limanına karşı girişilecek bir saldırı, İtalya'nın savaşı Balkanlara yaymayacağına dair taahhütlerine ters düşeceğini ve Avusturya'nın muhalefetiyle karşılaşacağını düşünen Said Paşa kabinesi böyle bir saldırı ihtimalini oldukça zayıf görmüştür. Ayrıca hükümet İzmir bombardımanına, bu şehirde büyük ticari çıkarları olan İngiltere'nin razı olmayacağı, Beyrut'taki Fransız çıkarları nedeniyle de İtalya'nın buraya saldırmayacağı görüşündeydi. Geriye sadece adalar ve Çanakkale boğazı kalıyordu. Fakat boğazların Osmanlı Hükümetince trafiğe kapatılmasının Rusya'ya zarar vereceği yüzünden bu ihtimalde zayıf görülmüştür. Avusturya, böyle bir hareketin tarafsız devletlerin çıkarlarını yaralayacağından, İtalya Hükümeti'ni fikrinden vazgeçirmek için çalıştıklarını açıklamıştır. İngiltere ve Fransa ise Osmanlı hükümetine güven vermeye çalışırken, gerçekte İtalya ile yaptıkları gizli antlaşmalara göre hareket etmişlerdir. Bir taraftan İtalya'ya Akdeniz'de harekete geçebileceğini söylerken, diğer taraftan da Osmanlı Hükümetine İtalya'nın Akdeniz sahillerine ve Çanakkale boğazına saldırmak niyetinde olmadığını ve bu konuda kendilerine teminat verdiğini söylemişlerdir.

Bu tarihlerde Beyrut'ta Osmanlı Devletine ait sadece Avnullah korveti ile Ankara Torpitosu vardı. Daha önce tatbikat için Beyrut'ta bulunan Osmanlı donanması savaşın ilânından bir gün önce Çanakkale'ye gitmek

5 İsrafil Kurtcephe, **Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, 1995, s.101,102.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere buradan ayrılmış sadece bu iki gemiyi buradan bırakmıştı. Sonradan İtalyanların savaşı yayma konusunda kararlı olduğu görülünce bu iki gemiye Bahriye Nezaretinden şu emir verilmiştir: "Kuvvetinizle eşit bir düşmanla karşılaşırsanız liman dışına çıkarak harp ediniz, üstün bir kuvvetle karşılaşırsanız, şehrin açık ve savunmasız olduğunu ileri sürerek bombardıman edilemeyeceğini bildiriniz. Taarruza uğrarsanız sonuna kadar karşı koyunuz. Ümit kalmadığı takdirde gemileri boşaltıp batırınız." Bu gemilerin Beyrut'a yapılacak kuvvetli bir donanmaya sahip olan İtalyan saldırısı karşısında başarılı olmaları imkânsızdı. Buna rağmen gemilerin burada bırakılması faydadan çok zarar getirmiş ve İtalyanlar bu fırsattan faydalanarak şehri bombardıman etmişlerdir. Çünkü bu gemilerin limanda bulunması Lahey Sulh Konferansı'nın "Açık limanların bombardıman edilmeyeceği" kararından şehrin faydalanmasına engel olmuştur[6].

Halbuki İç İşleri Bakanlığı 17 Ekimde Başkanlığa yaptığı müracaatta, bu durumu bildirdikten sonra Ankara torpidosunun Yumurtalık bölgesinde, Ceyhan nehri ağzında emniyete alınmasını ve Avnullah'ın da taarruza uğramayacağı diğer bir limanda muhafazasını önermiş ve durumun Bahriye Nezaretine bildirilmesini istemişti.

Bahriye Nezareti ise "gemilerin limandan çıkmalarının uygun görülmediği, durumda bir değişiklik olmadığı ve bir taaruza uğrarlarsa ne şekilde hareket edeceklerinin kendilerine bildirilmiş olduğu" cevabını vermiştir. Başbakanlık da "iki geminin limanda kalması Bahriye Nezaretinin takdirine bağlıdır" diyerek sorumluluğu üzerinden atmıştır[7].

İtalya ilk hedef olarak Beyrut'u seçti. Beyrut'u hedef seçmesinin nedenlerine gelince, Beyrut bir Osmanlı şehri olmasına rağmen Fransız nü-

---

6 Necdet Hayta, *"Beyrut'un İtalyanlar Tarafından Bombardımanı (24 Şubat 1912)"*, **Askeri Tarih Bülteni**, S.38, Ankara, (Şubat), 1995, s.185,186..

7 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1911-1912 Osmanlı -İtalyan Harbi Deniz Harekatı**, C.III, Ankara, 1980, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

fuzunun yoğun olduğu bir bölgeydi; Beyrut'ta çok sayıda Avrupalı Yaşıyordu. Ayrıca Beyrut, bütün ilahi dinlerce kutsal sayılan Kudüs'ün bir kapısı durumundaydı. İtalyanların Beyrut'u bombalamaları yalnız Osmanlı Devletini değil, diğer Avrupa devletlerini de rahatsız edecek ve büyük devletler Babıali üzerinde baskı yaparak barışa zorlayacaklardı. Beyrut'un bombardımanı sonrası İtalya'nın asker çıkarmasını ve Kudüs'ü ele geçirmesini diğer Hıristiyan ülkeler istemeyecekler ve savaşı sona erdirmek için ellerinden geleni yapacaklardı. Çünkü Trablusgarb'ta Türk-Arap direnişçilerinin İtalyanlara karşı kazandığı başarılar, Osmanlı siyasi çevrelerinde direniş fikrini güçlendirirken İtalyan Hükümeti, kağıt üzerinde yaptıkları planın tutmamasının hayal kırıklığını yaşamışlardır. İtalya kamuoyunda var olan savaşı sona erdirme arzusunun gittikçe kuvvetlenmesi İtalya'yı bu gibi çarelere itmiştir[8].

İtalya, savaş sırasında devamlı surette Doğu Akdeniz kıyılarını abluka altında tutup, kontrol etmiştir. 29 Eylül 1911 (16 Eylül 1327) Cuma günü üç fırkateyn Sayda sahilinde geçip, Hayfa'ya doğru gitmişlerdir[9]. Osmanlı Devleti idarecileri de bu tür hareketlerin tümünü anında Dahiliye Nezaretine iletmişlerdir. Adana Valisi de Anamur Kaymakamlığında aldığı bilgi üzerine Dahiliye Nezaretine 18 Ekim 1911 (5 Teşrin-i evvel 1327) de sabaha karşı saat üç sıralarında iki bacalı ve iki direkli armasız bir savaş gemisinin sahile altı mil uzaklıkta geçtiğini bildirmiştir. Yine aynı vali İçel mutasarrıflığında aldığı haber üzerine Dahiliye Nezaretine gönderdiği 19 Ekim 1911 (6 Teşrin-i evvel 1327) tarihli telgrafında da 18 ekim sabahı Rodos istikametinde Milac iskelesi önüne bir torpido muhribi gelerek yarım saat sonra yine geldiği yöne döndüğü ve bandırasının çok küçük olması nedeniyle hangi devlete ait olduğunun anlaşılamadığını bildirmiştir[10].

---

8 İsrafil Kurtcephe, **a.g.e.,** s.107.

9 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dahiliye Nezareti , Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Siyasi Evrakı (DH-SYS), Dosya No:75-9, Vesika No:1-9.

10 **BOA**, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-13.

Levent Sahverdi Arşivi

İtalya ile Osmanlının savaş durumunda olması nedeniyle halk arasında İtalyanlara karşı bir nefret uyanmıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti bu kin ve nefretin bir sonucu olarak diğer devlet vatandaşlarının da İtalya vatandaşı zannedilerek bir hakarete maruz kalmalarından endişelenmiştir. Bu nedenle Beyrut'a gelen Fransız kruvazörü mürettebatının da İtalyanlar zannedilerek böyle bir hakarete maruz kalmasının önlenmesi için Osmanlı Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezaretinden mürettebatın karaya çıkarılmaması ve subayların da sivil olarak gezmelerine izin verilmemesi istenmiştir[11].

20 Ekim 1911 (7 Teşrin-i evvel 1327) de saat beş buçuk sıralarında üç direkli armasız bir savaş gemisinin bir yat ile Anamur'un yedi sekiz mil açıklarında batıya doğru hareket ettiği ve Milac önünde yarım saat durduktan sonra iki saat aradan sora tekrar dönüp aynı yöne gitmiştir. 21 Ekim 1911 (8 Teşrin-i evvel 1327) de dört büyük savaş gemisinin sabahleyin Anamur'dan Mersin'e geçtiği İçel mutasarrıflığından bildirilmiştir.

İtalya filosu 20 Ekim 1911 (13 Teşrin-i evvel 1327) de Sayda, Hayfa ve Beyrut sahillerini dolaşarak keşif ve kontrollerde bulunmuştur. 28 Ekim 1911 (15 Teşrin-i evvel 1327) akşamı Yumurtalık ile İskenderun arasında çok açıkta iki torpido görülmüştür. 2 Kasım 1911 (20 Teşrin-i evvel 1327) günü Beyrut limanına 12.250 tonluk Trurlakray adındaki bir Fransız zırhlı kruvazörü gelmiştir. Daha sonra Fransız savaş gemilerinin limanı ziyaretleri devam etmiş ve 20 Ekim 1911 (7 Teşrin-i evvel 1327) günü de Gameyta adlı Fransız savaş gemisi Beyrut limanına gelmiştir. 22 Kasım günü Gameyta adlı Fransız savaş gemisi Trablusşam'a gitmiştir. Lazkiye'ye de uğrayan bu savaş gemisi tekrar Beyrut'a dönmüştür. Aynı gün iki bacalı bir İtalya savaş gemisi limana yaklaşmak suretiyle Taş ucuna gelip Alayan'da durup limana bakarak kontrol ettikten sonra gemi Kıbrıs'a gitmiştir. Bu sırada Silifke sahilindeki Kızkalesi önüne iki torpido

11 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-9.

Levent Sahverdi Arşivi

gelip, üçer dörder saat kalmış ve havayi fişenk atarak etrafı kontrol etmiştir. Beyrut limanında bulunan Fransa'nın Gameyta adlı savaş gemisi 29 Kasım 1911 (16 Teşrin-i sani 1327) de Beyrut limanından ayrılmıştır[12].

İtalya savaş gemilerinin sıkça böyle limanlar civarında görülmesi üzerine bu savaş gemilerinin Beyrut'a geleceği şaiyası çıkmış ve halkın bir kısmı silahlı gezmeye başlamıştır. İdarece, halka bu yönde bir şeyin olmayacağı yönünden teminat verilerek halk sakinleştirilmiştir. Bazı zengin kişiler ailelerini Cebel'e ve Şam'a göndermişlerse de Dahiliye Nezaretinin emirleri doğrultusunda bunların da döneceği umulmuştur. 6 Kasım 1911 (24 Teşrin-i evvel 1327) günü halkı sakinleştirici bir beyanname valilikçe yayınlanmış ve halk işiyle gücüyle ilgilenmeye devam etmiştir. Fransız zırhlısı mürettebatı bir gün önce gece şehre çıkmışsa da Fransız konsolosuna gönderilen haber üzerine mürettebat derhal vapura alınmıştır. Vali vekili konsolosa iadeyi ziyarette bulunarak, teşekkürlerini sunmuş, konsolos da bundan sonra mürettebata gece şehre çıkma izni verilmeyeceğini söylemiştir. Vali vekili devriyeleri arttırarak emniyete her zamankinden daha çok önem vermiştir.

Fransız kruvazörü Trablusgarb savaşının çıkmasından sonra Tolon limanından özel olarak Beyrut limanına gönderilmiştir. Savaş gemisinde deniz mürettebatından başka 500 kadar da kara askeri bulunmaktaydı.

İtalyanların saldırıda bulunacağı korkusu bölgedeki diğer şehirlerde de ortaya çıkmıştır. Baalbek kazası Rum Katolik metropolidiyle Rum Ortodoks metropolid vekilinin ve Maruni patrikhanesinin, Baalbek kaza vekili Petras Mihail imzalarıyla Dahililye Nezaretine bir telgraf çekilerek, İtalyanların Trablusgarb'ta olduğu gibi Suriye sahilini de abluka altına alacakları şaiyası çıktığı, kaymakam ile bazı memurların depodaki silahların halka dağıtımının teşvik edilmesi nedeniyle artık halk arasında kaza-

12 BOA, DH-SYS. Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-13.

Levent Şahverdi Arşivi

dan göç başladığı belirtilerek, emniyet ve sükunun sağlanması için yeterince kuvvet gönderilmesi ile sükunu bozucu hareketlerin teşvik edilmesinin önlenmesi istenmiştir.

Herhangi bir İtalya saldırısı karşısında zarara uğramamak için gerekli tedbirler de sahil kesimindeki diğer bölgelerde de alınmıştır. Akka kalesinde o sırada çok miktarda askeriyeye ve Hicaz demiryoluna ait barut bulunması kasaba halkı için her zaman tehlike oluşturması ve hele böyle nazik bir ortamda buranın denizden görülen bir yer olmasının kasaba açısından saldırı ihtimaline karşı daha tehlikeli olacağı göz önüne alınarak uygun bir yere taşınması sağlanmıştır[13].

Avnullah Korveti ile Ankara Torpidosunun stimbot ve filikaları devamlı olarak gözetleme faaliyeti yürütmekteydiler. İtalya hükümeti, bu iki geminin Trablus'a yapılan kaçak nakliyatı himaye etmekte olduğunu bilmekteydiler. Bu nedenle Mersin-Silifke arasında karakolla görevlendirilen Garibaldi zırhlı kruvazörü, 20 Şubat 1912 de hareketinden sonra refakatine verilen Farrucio zırhlı kruvazörü ile birlikte, Beyrut'taki Türk korvet ve torpidosunun yok edilmesi görevini almıştır. Her iki gemi 21 Şubat saat 24.00'de buluştular. Duca di Genova yardımcı kruvazörü de 24 şubat fecir vakti, Beyrut önlerinde adı geçen iki kruvazöre katılacaktı. 24 Şubatta Amiral Revel komutasındaki gemiler Beyrut önünde gözüktükleri zaman, Avnullah gümrük anreposu önünde kıyıdan 50 metre mesafede yatıyor ve Ankara torpidosu da liman dairesi önünde, rıhtımdan sekiz metre açıkta bağlı bulunuyordu. Batı'dan Re'sibeyrut istikametinden gelmekte olan iki düşman zırhlı kruvazörü, mendirek üzerindeki gözcüler tarafından haber verilince, Avnullah liman ağzına karşı, mendireğe iskele bordasını vermiş bir durum almıştır. Bu şekilde bir bordasındaki iki 150 ve üç 75mm.lik topunu kullanabilecekti.

13 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-9.

Levent Sahverdi Arşivi

İki tarafın kuvvetlerine baktığımızda: 1871 de İngiltere'de tamamlanan ve 1907 de İstanbul'da tadil edilen Avnullah 2400 ton, sürat 12 mil, 250 ton kömür alır. Personeli 220 kişi, topları 4 adet 150mm.lik (baş ve arka omuzluklarda ikişer adet) 6 adet 75 mm.lik (ikisi başomuzlarda, dördü bordolarda) 4 adet 57 mm.lik (bordolarda). Garibaldi ve Ferrüccio ise 1901 de yapılmış olup, gemilerden her biri 7400 ton, sürat 20 mil, 650 ton kömür alır, personeli 517 kişi. Silahları her birinde 1 adet 250mm.lik(baştaret), iki adet 203 mm.lik (kıç taret), 14 adet 152 mm.lik (10 tanesi kozamatlarda, 4'ü güvertede) 10 adet 76mm.lik, 6 adet 47 mm.lik, 2 adet 37 mm.lik 450 mm.lik dört adet su üstü torpido kovanı.

Garibaldi, mendireğe 3000 metreye kadar sokulurken, eşi kruvazör de ondan 2000 metre uzaklıkta bulunmaktaydı. Garibaldi gemisi tarafından ateş açılınca ilk mermi Belediye hastanesi arkasındaki Kumluk denilen yere düşmüştür. Buna karşı Avnullah gemisi iskele baş omuzluğundaki bir 150 ve bir 75 mm.lik topuyla karşılık vermiştir. İtalyanlar Türk gemisinin derhal karşılık verecek derecede muharebe gücüne sahip olmadığını sanarak ateşi keserek uzaklaşmışlardır. Avnullah ateşi kestikten sonra Avnullah'ın seyir subayı, düşmanın limanı bombardıman etmek yetkisini taşımadığını, Bahriye Nezaretinin talimatına göre gidip iki kruvazöre komuta eden ve Garibaldi gemisinde bulunan Amiral Revel' iletmiştir. Bu sırada iki düşman gemisi de 6000 metre uzaklıkta toplarını mendirek ağzına yöneltmiş olarak muharebeye hazırlanmıştır[14].

24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) sabahı saat 7 civarında İtalya savaş gemisi Beyrut açığına gelmiştir. Saat dokuza yirmi dakika kaldığı bir zamanda Kontramiral imzasıyla gönderilen ültimatomda Avnullah kruvetiyle torpidosunun saat dokuza kadar limanda çıkarılarak kendilerine tes-

14 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi Deniz Harekatı**, C.III, s.101.102.

Levent Sahverdi Arşivi

limini istemiştir. Bu sırada liman dairesinde Avnullah kumandanı ve liman reisi müzakere ettiği sırada ve vali Hazım notaya cevap yazmakta iken ve cevabı bildirmeye fırsat verilmeden saat dokuzda aniden İtalya zırhlıları bombardımana başlamıştır. Avnullah savaş gemisi kaptanı hemen savunma tertibatı aldıktan sonra alınan talimat gereğince buranın, memleketin müstahkem olmadığından bahisle burayı bombardıman etmeye salahiyetlerinin olmadığını uygun bir şekilde bildirmiştir. Saat dokuzda başlayan bombardımana karşı şiddetle mukabele edilerek, son dereceye kadar müdafaada sebat edilmiştir. Bu direniş sırasında geminin çeşitli yerlerine mermi isabet ettiğinden dolayı artık müdafaa edebilecek durumu kalmayıp, kazanlarından birinin patlamasından çaresiz kalınarak gemiyi batırma ve askerleri gemiden çıkarma emri vermiştir. Bu sırada mümkün olduğu kadar da gemideki hafif silahlar alınmıştır. Yaralılar hastaneye kaldırılırken kalanlar da fırkai askeriye kumandanlığının emrine verilmiştir. Böylece bombardıman sırasında Avnullah hedef seçildiğinden dolayı gemi batmıştır. Avnullah gemisinin görünüşü ile ilgili olarak bkz. Ek-1. Ankara torpidosu ise düşmanın verdiği nota sürenin dolmasından yirmi dakika önce verilen emir üzerine liman dahilinde batırılmıştır. Bombardıman sırasında limanın görünüşü ile ilgili olarak bkz. Ek-2, Ek-3, Ek-4.

Beyrut valisi Hazım tarafından dahiliye nezaretine yazılan 24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) tarihli yazıda Kruvvet Torpidomuz liman dahilinde battıktan sonra düşman zırhlılarının çekilerek biraz açıkta beklediklerini bildirmiştir. İlk bombardımanda batırılan gemilerin dışarıda kalan kısımlarını tamamen batırmak amacıyla öğleden sonra saat ikide tekrar top ateşine başlayan İtalya gemilerinin saldırısında Bank-ı Osmani, Selanik Bankası, Rüsumat Dairesi ve müştemilatı, rıhtım duvarı ile iki özel bina kısmen hasara uğrarken halktan da birçok kişi yaralanmıştır. Hasara uğrayan binalardan biri de Beyhumzadelerin ticarethanesi olmuştur. Beyhumzadelerin ticarethanesinin tahribinin görünüşü için bkz. Ek-5. Zırhlılar bu ha-

Levent Sahverdi Arşivi

reketten sonra tekrar çekilmişlerdir[15]. Selanik Bankasının müdür odası bkz. Ek-6,7, bekleme salonu bkz. Ek-8 hasar görmüştür. Selanik Bankasının bulunduğu binanın tahribinin cephe görünüşü için bkz. Ek-9, Bankı Osmani'nin ise evrak odası bkz. Ek-10, faktörölör odası bkz. Ek-11 tahrip olmuştur. Banki Osmaninin tahribinin dıştaki görünüşü için bkz Ek-12. Ayrıca Şikal Bankası da hasara uğramıştır. Bankadaki hasarın görünüşü için bkz. Ek-13.[16]. Bu saldırılar sonucunda yapılan ilk tahkikatta 15 şehit ve 100 kadar yaralı olduğu anlaşılmıştır. Aynı gün Dahiliye Nezaretine çekilen diğer bir telgrafta ise amiralin tebliğ ettiği ültimatom ile liman dahilindeki gemilerimiz üzerine başlayan saldırı arasında yirmi dakikalık bir zaman geçtiğinden dolayı habersiz olarak rıhtım üzerinde gezen çok sayıda kişinin olması hatta o sırada liman dairesinde bulunan vali ile beraberindeki memurların önlerine ve arkalarına düşen şarapneller arasında kurtulmaları bir mucize olmuştur. Kayıplar rıhtım üzerinde bulunan halk ile gemi mürettebatı arasında olmuştur. Öğlen sonu saat bir itibariyle bombardımanda zarar gören kişiler arasında tespit edilen 30 ölü, evlerine giden tahminen elli altmış kadar hafif yaralılardan başka hastaneye kaldırılan 38 yaralı olmuştur[17].

26 Şubat 1912 (13 Şubat 1327) tarihi itibariyle gerek Avnullah gemisi mürettebatından gerekse polis, jandarma ile halktan şehit ve yaralı olanların sayısı aşağıda tablo I de gösterilmiştir:

15 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-13.
16 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.
17 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.

Levent Sahverdi Arşivi

Tablo I

Şehit	Yaralı	Kayıp
20 Asker	14 Yaralı asker	20 Asker
2 Subay	8 Hafif yaralı subay	
Toplam 22 şehit	Toplam 22 Yaralı	Toplam 20 kayıp
Genel Toplam 64		

Avnullah gemisindeki şehit ,yaralı ve kayıplar toplamı 64 kişidir.

Ankara Torpidosunda ise şehit ve yaralanan hiçbir kimse olmamıştır.

Bombardımanda polis ve halktan ölenlerin isimleri, memleketleri,tabiiyetleri ve sanatları aşağıda tablo II de verilmiştir:

Tablo II

Adı Şöhreti	Tabiiyeti	Memleketi	Sanatı
Suku'l-bilad mahallesinde oturan Ömer Şamlı	Devleti Osmaniye	Beyrut	—
Suku'l Bilad Mahallesinde Muhammed Temr	"	"	—
Suku'l-Beyhumda Mişel Urman	"	"	Tacir
Suku'l-Beyhumda Abdurrahman bin Hacı Aliş Ayan	"	"	—
Suku'l-Beyhumda İdris bin İbrahim Mesud Bahri	"	"	Tacir
Tahte Basita Mahallesinde Esad bin Ömer Boci	"	"	—
Toka Mahallesinden Hacı Said Mustafa Paşa	"	"	Hamal

Levent Sahverdi Arşivi

Basita Tahta Mahallesinden Osman Hacı İbrahim Usta	"	"	—
Meydan Mezraa Mahallesinden Said bin Muhyiddin Vehbi	"	"	Sebzeci
Başyora Mahalesinde Abdurrauf Ali Eş-Şeyh	"	"	Rusumat Hamalı
Basita Tahta Mahallesinde Mustafa bin Ali Trablusi	"	"	Dülger
Basita Tahta Mahallesinde Raşid bin Abdurrahman Karisa	"	"	—
Basita Tahta Mahallesinde Said Bektaş Temami	"	Şam	Manifaturacı
Basita Tahta Mahallesinde Sadeddin bin Osman el-Caferi	"	Beyrut	Tacir
İskelede Bakkal Muhammed Ebu Selim el-Hamami	"	"	Tacir
Zarub Temlisde Oturan Hacı Abdusselam	"	Mağribi	Semar
Katoli cemaatından Selim bin Yusuf Es-Sabağa	"	Cebel'i Lübnan'ın Deyru'l-Kamer	Tüccar Katibi
Basita Mahallesinden Ebu Halil Rahvan	"	Beyrut	Yapağı Tüccarı
Asur Mahallesinden Şeyh Mustafa Ebu Nasır	"	"	Kayıkcı
Asur Mahallesinden Ebu Ömer Elmir	"	"	Kasap
Resu'l Bena'a Mahallesinden Muhammed bin Hacı Selam	"	"	Tramvay Sürücüsü
Hazku'l-Amik Mahallesinden Mustafa bin Ali Traysi	"	"	Dülger

Levent Sahverdi Arşivi

Suku'l-Cedid Mahallesinden Muhammed Hacı Abdülgani Fettuh	"	"	Taburcu
Bevabite es-Saray Mahallesinden Hacı Haşim bin Hacı Halil	"	"	Tütüncü
Eşrefiye Mahallesinden el-Hac Muhammed Temim	"	"	
Sami Mustafa Şebli	"	Cebel-i Lübnan	—
Musaytaba Mahallesinden Hasan bin Hacı Ahmed Aynati	"	Beyrut	Sebzeci
Kumluk Mahallesinden Muhammed Ali Rahvan	"	"	Odun Satıcısı
Druz Mahallesinden Mişel Veled Corci Arman	"	"	Tüccar
Zebdaniye Mahallesinden Ciran Veled İlyas Elmerci	"	"	Terzi
Re'su Beyrut Mahallesinden Selman bin Hüseyin El-Tilyun	"	"	Kosacı
Avz Said Mahallesinden Rupin Oğlu Salamon	"	"	Mütekaid
Beyaz çehreli siyah bıyıklı hüviyeti meçhul	—	—	
Bab-ı Avrisde oturan Musevi Şanfran bin İshak	Rusya Tabaasından	Beyrut	Uruzdubak Mağazasından
Süleyman Dürzi	Devleti Osmaniye	"	—
Selim bin Şaban	"	"	—
Yusuf Veled Cilb	"	"	Nahl-Betosni Bankasında hizmetli

Levent Sahverdi Arşivi

Polis memurlarından Muhammed Şani	"	İstanbul	Polis Memuru
Hacı Masbah bin İbrahim	"	Beyrut	—
Derka Mahallesinden Muhammed Ali	"	Haleb	—
Cemil Efk Derban	"	Beyrut	Üçüncü Polis Komiseri

Yukarıdaki tablo II de verildiği gibi ölenlerden kimliği tespit edilen 41 kişidir. Buna ilaveten bir de askeri hastaneye ölü olarak kabul edilip de hüviyetleri anlaşılamayan 15 kişi de buna eklenince toplam ölü sayısı 56 kişiyi buluyor. Bu kişiler arasında ikisi suikast sonucu öldüğünden bunu toplamdan çıkardığımızda bizzat bombardıman sonucunda ölenlerin sayısı 54 kişidir.

Bombardımanda yaralanan polis, jandarma ve halktan olan kişiler tablo III te verilmiştir:

Tablo III

İsim ve şöhreti	Tabiiyeti	Memleketi	Sanatı
Zukaku'l-Bilat mahallesinden Halid bin El-Cafuri	Devleti Osmaniye	Beyrut	—
Sayfi Mahallesinden İskender Metricis	"	"	—
Basita Kuka Mahallesinden Osman Ali Zeydani	"	"	Rusumat İşçisi
Meydan Metraha Mahallesinden Necib bin Metri Beryori	"	"	—
Basita Kuka Mahallesinden Hafir bin Abdulafv	"	"	—

Levent Şahverdi Arşivi

Basita Tahtadan Halid bin Ali Ferşuh	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Bedri bin Selim Bedri	"	"	Kebapçı
Basita Fevka Mahallesinden Deyb Mahmud	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Hacı Salih Mansur Bercavi	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Muhammed bin Mustafa Saade	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Abdurrahman Asfer	"	"	—
Basita Tahta Mahallesinden Saadeddin Ahmed Şeyho Faritli	"	"	—
Basita Tahta Mahallesinden Zeki bin Muhammed El-Acem	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Hasan bin Ali Hicazi	"	"	—
Basita Fevka Mahallesinden Maruf bin Ali Elbeşe	"	"	—
Cebel-i Lübnanlı Necib bin Osman Carcur	"	"	—
Cebel-iLübnan'ın Cebel karyesi Re'su Beyrut Mahallesinden Hasan bin Ömer şamlı	"	"	—
Asur Mahallesinden Hacı Hamudi Numan	"	"	—

Levent Sahverdi Arşivi

Asur Mahallesinden Halil Şarkavi	"	"	Madenci
Musaybata Mahallesinden Hafir bin Hacı Halil	"	"	Manifaturacı
Musaybata Mahallesinden Muhammed ibni Abdullah Numan	"	"	—
Remle Mahallesinden Muhammed Ebu'l Ala Mısri	"	"	—
Mezraa Mahallesinden Necib Velidimitri	"	"	Kahveci
Eşrefiyeden Hacı Muhammed ibni Muhammed Temim	"	"	—
İbrahim Halefullah	"	"	Hamal
Muhammed bin Hüseyin Kürdi	"	Süleymaniye	—
Suku'l-Attariye Mahallesinden oturan Ahmed bin Muhammed Hevace	"	Beyrut	Kayıkcı
Ali Kaptan	"	Haleb	Süpürgeci
Hüseyin Şerif	"	Baalbek	İşçi
Muhammed Emin bin Saadeddin	"	Zeydaniye	Fırıncı
İkender Ceysi	"	Şam	—
Naime binti Yusuf	"	Sayda	—
Esad Caryus Saba	"	Zahle	—
Şaiya binti Yusuf	"	Beyrut	—
Ciran İbni Sacra	"	"	—

Levent Şahverdi Arşivi

Mülhem Müslim	"	Zahle	—
Bahaeddin Efendi	"	Sayda	Polis
Kumluk Mahallesinden Mustafa Abdurrauf Şumam	"	—	—
Selim bin Muhammed Ali	"	—	—
Abdullah Mısri	"	—	—
Arabacı Muhammed Ali	"	—	—
Hacı Kasar	"	—	—
Muhammed	"	—	—
Abdullah	"	—	—
Emin Efendi Tayyare	"	Beyrut	—
Ahmed Rüştü Efendi	"	Kıbrıs	Polis
Behiç Efendi	"	Şam	Küçük Subay okulu talebesi
Kaymakam Refik Bey	"	—	Kolordu Eczacısı
Cevad	"	—	Tabya talebesi
Muhammed Vecih bin Abdullatif	"	Şam	—
Mülazım İbrahim Efendi	"	—	Amasya Redif Taburu Mülazımı evveli
Halim Fevzi Efendi	"	—	Komiser Muavini
Musevi Cemaatından İlya Veledaslanaya	"	Beyrut	—

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Muhammed	"	Adana	Dabağ
Derke Mahallesinden Halil Hacı Yusuf	"	—	—
Fehmi Efendi	"	—	Beyrut istinaf mahkemesi katibi
Mecid	"	—	Jandarma

Beyrut Bombardımanı sırasında tablo III de gösterilen yaralanan şahısları topladığımızda toplam yaralı sayısının 57 olduğu görülmektedir. Ancak belgede bu isimler sayılırken hata yapan katip sayıyı 58 göstermiştir[18].

Yabancı vatandaşlardan ölmüş kimse olduğuna dair bir bilgi olmadığı gibi valiye gelen Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya konsolosları da bu yönde hiçbir ifadede bulunmayıp, aksine kendi vatandaşları ile yabancı müesseselerin korunması için alınan tedbirlerden dolayı teşekkür etmişlerdir.

Bombardımanın etkisini halk üzerinde arttırmak için liman cihetinde olmayan Cebel-i Lübnan dahilinde ve limana beş altı kilometre mesafede Metn kazasının merkezi olan Hudeyde'ye de bir mermi atılmış ise de herhangi bir insan kaybı olmamıştır.

Bu sırada şehirdeki saldırı ortamından faydalanan halk redif taburu deposunu basıp, bin kadar silah ve çok miktarda cephaneyi almıştır. Kargaşalık anında çarşıda Keffe'l-Ahmer adındaki mağazanın kilitleri kırılarak bazı silahlar alınmış ve eşyalar yağmalanmıştır. Bir kısım halk da Beyrut dışında bulunan cephaneyi kuşatarak buradaki silahların verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Birkaç kişi ise bu sırada hiçbir sebep olmaksı-

18 BOA, DH-SYS. Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-10.

Levent Şahverdi Arşivi

zın halktan birkaç kişiyi öldürmüştür. Bilinen eşraftan bir iki kişi ise petrol tenekelerine doldurdukları fişenkleri sokaklarda dolaştırarak Müslümanlara dağıtmıştır. Bir ara bazı kişiler İtalyan zannıyla Rusya ve İngiltere konsoloslarına saldırmak istemişlerdir. Ayrıca Cebel-i Lübnan'a kaçmak fikriyle Cebel-i Lübnan hududunu geçen Müslümanlardan bazıları ile Cebel Hıristiyanlarından bazıları arasında çıkan çarpışmada birkaç yaralı olmuş ve bu durum başta Beyrut olmak üzere bölgede büyük endişe uyandırmıştır.[19] Bu olay üzerine Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı Müslüman halkın nefretine rağmen sıkı güvenlik tedbirleri alarak, tüm halkın huzur ve emniyetini sağlamıştır. Bunların gerekli iaşeleri sağlanarak sonradan trenle tekrar geri Beyrut'a gönderilmişlerdir. Mutasarrıf Cebel'in kuzey ve diğer kesimlerindeki emniyeti tam olarak sağlamıştır[20]. Beyrut valisi de bu durum karşısında şehir dahilinde kötü bir duruma meydan vermemek için her türlü tedbiri almıştır. Beyrut valisi 24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) günü Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; Müslüman halkın ele geçirdiği silahlarla gece ve gündüz şehirde dolaşmaları Beyrut'un nezaketi mevkii itibariyle çeşitli milletler arasında bazı hadiselerin çıkması tehlikesi doğurması ihtimaline sebep olacağından bu tür olayları önlemek, askeri kuvvetlerle hükümetin icraatını te'yid, alınan silahları hızlı bir şekilde toplamak, mevcut durum ve harbiye nezaretinden fırka kumandanlığına gelen telgrafnamede icap ederse kumandanlık tarafından idare-i örfiye ilan edilip derhal divan-ı harbi örfi kurulmasına izin verilmesi halinde yarından itibaren idare-i örfiye ilan edileceği bildirilmiştir. Bu yöndeki istek halk üzerinde büyük tesir uyandırmış ve halk elindeki silahları iade etmeye başlamıştır[21]. Meclisi vükela bu yöndeki isteği 21 Mart 1912 (1330 R.2) günü görüşerek sadece Beyrut'a münhasır olmak üzere geçici olarak idare-i örfiye ilanıyla bir divan-ı harb kurulması kararını alıp, bu

19 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.
20 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No: 1-9.
21 BOA, DH-SYŞ, Dosya No:75-9, Vesika No: 1-13.

Levent Şahverdi Arşivi

yönde Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine izin vermiştir.[22] Halkın silahları iadesi örfi idarenin ilanından sonrada devam etmiş olup, silahlar karakollara bırakıldığı gibi kendilerinin tanınmalarını istemeyenlerin de mahalle sokaklarına silahları bıraktıkları görülmüştür. Alınan silah ve cephanenin iadesi için tayin edilen süre 26 Şubat 1912 (13 Şubat 1327) akşamı son bulmuştur. Artık banka şubeleri ile Cebel-i Lübnan vesair mahallere kaçan esnaf dışında herkes mağaza ve dükkanlarını açarak işiyle uğraşmaya başlamıştır.

Bombardıman nedeniyle korkudan bazı şahıslar Şam ve diğer mahallere kaçmışlardır. Bombardıman sonrası da bu tür saldırıların süreceği şayiaları çıkmıştır. Örneğin yine düşman gemilerinin Cumartesi günü tekrar Beyrut'a gelerek şehri topa tutacakları yönünde bazı cahiller tarafından söylenen sözler üzerine idarenin bu haberleri yalanlamasına rağmen bazı kişiler aileleriyle birlikte öteye beriye kaçmaya başlamışlardır. Bunun üzerine 1 Mart 1912 (17 Şubat 1327) günü daha etkili olmak üzere şehrin her tarafına gönderilen çağırıcılar vasıtasıyla ve beyannameler neşriyle halkın heyecanı yatıştırılmaya, asayiş ve güven sağlanmaya çalışılmıştır.

Bombardıman saldırısı anında üş şahsın suikast olarak kurşunla öldürüldüğü tespit edilip konu araştırılmıştır. Beyrut'ta mevcudu iki taburdan oluşan dört yüz nefer ve zabit mektebindeki yüz öğrenci halkın heyecanını bastırmak için hemen faaliyete geçmiştir[23].

Bombardıman sırasında halkın içerisinde bir kısım kişiler hapisteki mahpusların tahliyesi ve kaçması için bir takım hareketlerde bulunmuşlardır. İçerden de mahpuslar hapishanenin kapı ve demir parmaklıklarını kırmıştır. Ancak alınan tedbirlerle bunların kaçmaları önlendiği gibi sükunet de sağlanmıştır. Sadece belediye hastanesinde bulunan hasta mahpus-

22 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), Dosya No: 226, Vesika No:147.
23 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No: 1-13.

Levent Sahverdi Arşivi

lardan üçü hastane yakınına düşen top mermisinden istifade ederek kaçmışlar. 25 Şubat 1912 (12 Şubat 1327) günü kaçan üç mahpustan ikisi kendiliklerinden gelip teslim olurken biri de 28 Şubatta yakalanmıştır[24].

Bu tür hareketler üzerine ortamı yatıştırmak için Vali Hazım Bey halka karşı münasip bazı beyannameler yayınlamıştır. Asayişin sağlanması için her türlü tedbirin alınmasının yanı sıra ek olarak ta Şam'dan asker istenilmiştir. Bunun üzerine aynı gün 24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) 200 süvariden oluşan üç bölük asker saat üçte özel bir tren ile Beyrut'a gönderilmiştir. Ayrıca Şam valisi de benzer bir asayişsizliğin Şam'da da çıkmasını önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almıştır. Şam'da gönderilen 200 süvari 25 Şubat 1912 (12 Şubat 1327) de Beyrut'a gelerek asayişi sağlamak için faaliyete başlamıştır.

Beyrut bombardımanı nedeniyle benzer olayların bu bölgedeki diğer şehirlerden de çıkacağı ihtimaline karşı Dahiliye Nezareti mutasarrıflıklara tebligatta bulunmuş ve bu çerçevede Kudüs Mutasarrıfı Cevdet de gerekli tedbirleri almıştır.

Dahiliye Nazırı, Beyrut Vilayetine yazdığı 24 Şubat 1912 (11 Şubat 1327) tarihli yazısında konsoloslardan sefaretlere gelen bilgide bombardıman esnasında silahları yağma edenlerin Avrupalılara tecavüz ettiğinin yazıldığı ve bu konu ile ilgili bilgi istendiği belirtildikten sonra böyle bir şey olmamışsa hemen bildirilmesini istemiştir.

Halk herhangi bir devlete ait tebaaya saldırıda bulunmamıştır. Bir Rusyalı Musevi liman yakınında rıhtım üzerinde ölmüşse de bu şahıs bombardıman sırasında şarapnel parçaları sonucunda öldüğü ihtimali yüksektir. Ayrıca vali içerde kaldığı anlaşılan kurşun veya şarapnel parçasının çıkarılarak gerçeğin öğrenilebileceğini açıklamış, eğer kurşunla öldü-

24 BOA. DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No: 1-3

Levent Sahverdi Arşivi

rüldüğü ortaya çıkarsa katilin araştırılacağını açıklamıştır. Bu hususla ilgili olarak konsolostan önceden herhangi bir yazının gelmediğini sadece böyle bir yazının 25 Şubat 1912 (12 Şubat 1327) de yeni geldiğini vali Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.

Bombardıman nedeniyle geceli gündüzlü çalışan mülki ve askeri memurların yanı sıra halkın bir kısmı da bombardıman sırasında büyük yararlılıklar göstermiştir. Avnullah savaş gemisinde yaralı ve şehit olarak denize düşen mürettebatı kurtarma emrine tabakçı esnafı ve diğer esnaflar canlarını esirgemeyerek top taneleri ve şarapnel yağmuru altında büyük kahramanlıklarda bulunmuşlardır.

İtalyanların savunmasız şehir halkı üzerine saldırmaları, liman ve şehri bombardıman etmeleri protesto edilmiştir. 26 Şubat 1912 (13 Şubat 1327) de Beyrut'taki düveli müttehaya genel konsolosları valiyi teker teker ziyaret ederek bombardıman sebebiyle yabancı vatandaşların ve konsolosların korunması için alınan tedbirlerden dolayı teşekkür etmelerinin yanı sıra İtalyanların bombardıman sırasında rıhtım üzerindeki binlerce masum halk üzerine gülleler atmaları ve şehirde üstünde kızılhaç bulunan Belediye hastanesini dahi bombalamalarını nefretle kınamışlardır Ayrıca durumu bu haliyle kendi ülkelerinin sorumlu birimlerine aktaracakları teminatı vermişlerdir. Konsoloslar Avnullah kruvetiyle Ankara torpidosu subay ve mürettebatının İtalyanlara karşı kahramanca ve son derece fedekarane müdafaada bulunmalarını takdir etmiştir. İngiltere genel konsolosu bu fedakarane müdafaadan dolayı Bahriye Nazırı İngiliz Amirali Vilyamis Paşa tarafından yakından takdirname geleceğini ifade etmiştir. Hastane önüne düşüp de patlamamış olan güllenin mevkiinde görülerek fotoğrafı çekilmek üzere konsoloslarla birlikte bozuk olan havanını düzelmesi beklenmiştir. 27 Şubat günü hava düzelince İtalyanların bombardıman sırasında şehre verdikleri zararı ve düştükleri yerlerde açtıkları tahribatı görmek için vali ile birlikte düveli muazzama konsolosları yerinde bir tahkikat yapmışlar. Patlamamış güllelerden biri limandan 3000 metre kadar uzaklık ile deniz seviyesinde 100 metre kadar yükseklikte, birçok özel

Levent Sahverdi Arşivi

ev ile kuşatılmış olan belediye hastanesine 10 metre uzaklıkta kumluk zemine düşmüş ve buradan çıkarılarak kontrol edilmiştir. Yine 50 ve 100 metre uzaklıkta düşüp patlamamış olan iki mermi kontrol edilmiştir. Dördüncü bir mermi de 100 metre kadar uzaklıkta bir ev yanına düşüp patlamış olduğu tespit edilmiş, beşinci bir merminin ise 500 metre kadar ileri-deki denize düştüğü halk tarafından ifade olunmuştur. Meydanda bulunan mermilerden birinin uzunluğu 25cm, diğerinin uzunluğu 20 cm'dir. Patlamamış mermiler için bkz. Ek-14. Yapılan incelemelerde bombardıman sırasında hedef alınan limandaki sefinelerimizin bulundukları mevki ile bombaların düştüğü hassas noktalar arasında bir ilginin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle topların kasten şehir üzerine atıldığına şüphe kalmamıştır.

Sadece konsoloslar değil, Halk ve yabancı kimseler de ilân edilen idare-i örfiyenin iyi tesirinden dolayı kafile kafile hükümet dairesine gelerek valiye teşekkürlerini sunmuşlardır.

Valinin gerek bombardıman sırasında gerekse sonrasında geceli gündüzlü şehrin her tarafını dolaşarak emniyeti sağlaması ve tüm dini ve etnik grupların emniyet ve huzur içerisinde olmalarını sağlaması nedeniyle tüm dini grup temsilcileri valiye teşekkür ettiklerini Dahiliye Nezaretine gönderdikleri bir yazı ile dile getirmişlerdir. Bu belgeyi Beyrut Müftüsü Mustafa Baha, İslamlar adına Muhammed Beyhum, Belediye Reisi Hayreddin, Rum Katolik Metrepolidi Savaba Anasyus, Rum Ortodoks Metrepolidi Niyabet Alan Cerasmus, Hristiyanlar adına Yusuf Sarsak, Museviler adına İbrahim Sellum, Maruni Metrepolidi Betros yazıp imzalamışlardır[25]. Valinin yaptığı bu fedakâr hizmetler sadrazam vasıtasıyla padişaha kadar ulaştırılmıştır[26].

25 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.
26 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-4.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya'nın Beyrut'u bombalaması Osmanlı Devleti idarecilerinin ve yabancı devletlerin tepkilerine neden olduğu gibi Türk kamuoyunun da İtalya'ya karşı kızgınlık ve düşmanlığını arttırmıştır. Türk basını ağır bir dille İtalya'yı kınamıştır. Anadolu gazetesi 27 Şubat günü yayınlanan sayısında İtalyan donanmasının Beyrut'a saldırmasını çok manidar buluyor ve İtalyan amiralinin kendilerini tehdit eden hiçbir tehlike olmadığı halde Beyrut'u vahşice bombalamakla uluslararası hukuk kurallarını çiğnediğini belirttikten sonra şöyle devam etmiştir:

"Bu gibi mesail-i mühimme ve dakikada efkar-ı umumiye devletçe ittihaz olnan hareketi bozamaz. Yalnız Beyrut bombardımanı üzerine düvel-i muazzamadan bazısının gösterecekleri tavır ve hareket Avrupa'nın bizim hukukumuzda nefikir ve ne niyet beslediğini izhar eyleyebilir. Bu nokta gayet dakik ve mühimdir. Fransa ve İngiltere'nin bu hadiseye dair ne düşündükleri henüz malum olmadı. Vakıa telgraflar Paris'te heyecan ve infialin hudusünden bahsediyorlarsa da bu heyecanın ne dereceye kadar Fransa Hariciye Nezaretinin harekat ve infialine tesir edeceği kestirilemez. Bizce İtalya bu tecavüzden Fransa'yı haberdar etmiştir.

Bundan birkaç vakit akdem İtalya'nın Bahri Sefid ve Adalar Denizi'ndeki mevakie tecavüz edeceği şayi olduğu sırada Babıali'de bazı tedabir icrasına mecbur kalacağını devletlere ifham etmiş idi. Fransa Sefareti ve hatta Fransa Hariciye Nezareti İtalya'nın dairei muhasamatı tevsi etmeyüb harekat-ı askeriye-i bahriyesini yalnız Trablus sahasına hasr edeceğini Babıaliye beyan ve tebliğ etmiş idi. Pek kavi olan bu beyanat-ı teminatkarane üzerine İtalya'nın nagah zuhur denecek bir tarzda Beyrut'ta hücum etmesi bize iki şıkdan birini derpiş mülahaza ettirdi. Ya Fransa, İtalya'nın bu niyetinden haberdar idi. Yani daha doğrusu İtalya, Fransa'yı aldattı veyahut haberdar olup İtalya ile aralarında caygir olan bir itilaf üzerine Babıaliyi iğfal etti[27]."

---

27 İsrafil Kurtcephe, **a.g.e.**, s.108,109.

Levent Şahverdi Arşivi

Tercüman-ı Hakikat gazetesine göre, Beyrut'un bombardımanı ani ve beklenmedik bir olay değildir. Osmanlılar öteden beri böyle olayların olmasını beklemektedirler. Beyrut'un bombardımanı herkesi üzmüş ve Osmanlıların kalbinde derin yaralar açmıştır. Bu yaralar Osmanlının azmini kırmamış, aksine azmini arttırmıştır. Bombardıman devletlerarası hukuka ve kanuna da aykırıdır. İtalyanların böyle davranmaları onların aczini göstermekte olup, bundan İtalya'nın iki amacı vardır.

1. Yabancı devletlerin dikkatini çekerek, ne olursa olsun yabancı devletlerin işe müdahalesini sağlamak. Çünkü artık İtalya Trablusgarb'ı askeri gücüyle alamayacağına inanmaya başlamıştır.

2. Osmanlı kamuoyu üzerine tesirde bulunmak.

İkdam gazetesi ise Beyrut bombardımanını cinayet olarak kabul ederek şöyle devam etmiştir: "Müstahkem olmayan bir şehri bombardıman eden İtalya'nın tahrip hevesinden başka bir düşüncesinin bulunmadığına şüphe yoktur. Zira ne devletler hukuku ne de Lahey kararları bu harekatı meşru gösterecek hiçbir maddeye sahip değildir". Ayrıca İkdam gazetesi olayı İtalya'nın Trablusgarb'ta başarısız olmasına bağlamıştır.

Tanin gazetesi ise bu bombardımanı kınayarak, İtalyan kamuoyunu avutmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb konusundaki kararlılığını ise, hiç etkilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Sadece yurt içinde değil yurt dışındaki basın da bombardımanı şiddetle tenkit etmiştir. Fransız basını bombardımanı protesto edip, bu hareketin yabancı devletlerin menfaatine aykırı olduğu belirtilerek büyük tepki gösterilmiştir. Avusturya basını da bu hareketi tasvip etmeyip, bir top çekeri bombardıman etmenin kahramanlık olamayacağı ve İtalya'nın askeri gücünü Trablusgarb meydan savaşında göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Alman basını da bu bombardımanın Beyrut'ta ticari çıkarları olan Fransa ile İtalya arasındaki ilişkileri kötü yönde etkileyeceğini yaz-

Levent Sahverdi Arşivi

mıştır. İngiltere basınından Times gazetesi bu konuda üzüntülerini belirttikten sonra, "İngiltere Hükümeti Müslümanlar üzerinde bir tesir yapıncaya kadar her hadise karşısında lakayd kalamaz" demek suretiyle kendi hükümetini eleştirmiştir[28].

25 Şubat 1912 (12 Şubat 1327) günü Vali Hazım Beyin bizzat kendisinin yaptığı tahkikat sonucunda Bank-ı Osmani'nin limana bakan cephesine beş, Alman Bankasının üç odasına birer, liman ve rıhtım şirketi tarafından sonradan yapılan girişe beş, pasaport dairesi ile Selanik Bankasına birer gülle isabet ederek hayli tahribat yaptığı görülmüştür. Şehirdeki Şigal namındaki Bankaya da bir gülle isabet etmiş ve bazı özel ticarethanelerde hasar olmuştur. Şehrin ortasında bulunan Belediye Hastahanesi ile mekteb-i sanayi yanlarına da beş altı mermi düşmüştür. Bu mermilerden bir patlamamış ve kuma saplanmış vaziyette bulunup, yabancı devlet konsoloslarına gösterildikten sonra tesirsiz hale getirilmiştir. Rüsumat dairesine isabet eden gülleden bir çok ticari mallar zarara uğramıştır.

İtalya Kontramiralinin bombardımana dair ülkesine verdiği rapor gazetelerde de yayınlanmıştır. Beyrut valisi bu raporun konsolosların ve gazetecilerin de şahit olduğu üzere bir çok yalanla dolu olduğunu Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Çünkü raporda iddia edildiğinin aksine limanda hiçbir yabancı vapur yoktu. O esnada sadece tesadüfen ateş hattına uzak bir mesafede bir İngiliz şilebi vardı[29].

Beyrut'un bombardımanı üzerine şehirde asayiş ve güvenliğin sağlanmasını temin için şimdilik sadece Beyrut'a münhasır olmak üzere geçici olarak idare-i örfiye ilânıyla bir divan-ı harb kurulması için Harbiye ve Dahiliye Nezaretine meclis-i vükela kararıyla izin verilmiş ve 26 Şubat 1912 (13 Şubat 1327) de bu yöndeki irade-i seniyye çıkmıştır. 3 Mart

---

28 Necdet Hayta, **a.g.m.**, s.189,190.

29 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.

Levent Sahverdi Arşivi

1912 (19 Şubat 1327) de Akka'da idare-i örfiye ilân edilerek, vilâyet ile ona bağlı yerlerde asayiş tam olarak sağlamlaştırılmıştır[30].

Beyrut'ta divan-ı harb kurulması ile birlikte faaliyet göstermeye başlamıştır. Beyrut Divan-ı Harbi Örfisinde Mahkum Edilen Kişiler aşağıdaki tablo IV de verilmiştir[31];

Tablo IV

Mahkumun Adı	Suçun Çeşidi	Kanun Maddesi	Hüküm	Verildiği Tarih
Bişare İlyas Habibi	Karar aleyhine gece dolaşmak	Ceza kanununun 99. Maddesinin zeyli	Bir hafta hapsine	21 Şubat 1327
Lübnanlı İskender bin Esad Arbuş	"	"	Sarhoş derdest olunması sebeb-i şiddet adıyla 20 gün hapsine	21 Şubat 1327
Nesim Ferh bin Cebran	"	"	On gün hapsine	21 Şubat 1327
Bekri bin Abdullah Hellum	"	"	Bir hafta hapsine	21 Şubat 1327
Trablusgarblı İsmail Hakkı	"	"	Üç gün hapsine	21 Şubat 1327
Lübnanlı Ali bin Mahmud Musa	"	"	Altı gün hapsine	21 Şubat 1327
Faris bin Yakub Kerem	"	"	Altı gün hapsine	21 Şubat 1327
Mardinli Ferh bin Muhammed	Kefe'l-Ahmerden yağma	Askeri ceza kanununun 173. mad. 2. fıkrası	Beş sene müddetle küreğe konulmasına	22 Şubat 1327
Halebli Muhammed bin Muhammed Şiar	Hevace Selim Fernini mağazasında eşya çalmak	"	İki sene süreğe konulmasına	21 Şubat 1327

30 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-1.
31 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-12.

Levent Sahverdi Arşivi

Beyrutlu Abdurrezzak Temsah	Karar aleyhine gece dolaşmak	Ceza kanununun 99. maddesinin eki	Bir hafta hapsine	20 Şubat 1327
Fırıncı Abdülkadir Abani	"	"	Bir hafta hapsine	20 Şubat 1327
Mahzumi Muhammed	"	"	Bir hafta hapsine	20 Şubat 1327
Şamlı İbrahim bin Muhammed Tutya	"	"	Bir hafta hapsine	20 Şubat 1327
Lübnanlı Tevfik bin Antun Sabah	"	"	Bir hafta hapsine	20 Şubat 1320
Lübnanlı Enis bin Şahin	"	Ceza kanununun 99. maddesinin zeyli ile 40. maddesi	On gün hapsine	20 Şubat 1320
Mürşid bin İlyas	"	"	On gün hapsine	20 Şubat 1327
Beyrutlu Raşid bin Mustafa Mefri	"	"	Beş gün hapsine	20 Şubat 1327
Beyrutlu Muhammed Abdülgani Akrab	"	"	Beş gün hapsine	20 Şubat 1327
Kudüslü Hacı Eyyub bin Muhammed Said	"	Ceza kanununun 99. maddesindeki eki	Dört gün hapsine	20 Şubat 1327
Lübnanlı Abbas bin Muhammed Ali	Üstünde bıçak bulunması	Ceza kanununun 99. maddesinin eki ile 40. maddesi	Beş gün hapsine	20 Şubat 1327
Lübnanlı Vedii bin Betros Huri	"	"	Beş gün hapsine	20 Şubat 1327
İskender bin Davud Tama	"	"	Dört gün hapsine	20 Şubat 1327
Mustafa bin İlhas*	Adam soyma	Ceza kanununun 230. maddesi	Bir sene hapsine	4 Nisan 1327

Levent Şahverdi Arşivi

Beyrutlu Hamal Rıfat bin Abid Enka Elzek	Selim Karni'nin mağazasını yağma ve eşya çalma	Ceza kanununun 15. maddesi fıkrası	İki yıl hapsine	25 Nisan 1327
Abdülmecid Arslan	Gayri müslim halkı hükümetten soğutacak yazılar yazmak	Ceza kanununun 214. maddesi	Dokuz ay hapsine	25 Nisan 1328
İskeçeli Tütüncü Mustafa bin Hüseyin	Yankesicilikle para çantası çalmak	Ceza kanununun 230. maddesi	Bir yıl hapsine	26 Nisan 1328

İtalya'nın Lahey konferansı kararlarına aykırı olarak yaptığı bu bombardıman üzerine Osmanlı Devleti de İtalyanların Beyrut ve Suriye, Haleb vilayetleri ile Kudüs sancağından çıkarılmaları kararını almıştır. Bu kararda Cebel-i Lübnan'ın geçmemesi nedeniyle bölgedeki İtalyanların oraya yerleşmelerine sebep olacağından dolayı bu husus Beyrut vilayetince dile getirilmiş[32], Meclis-i Vükelada da mutalaa olunarak Suriye havalisinde bulunan İtalyanların Memalik-i Osmaniye'den ihracı hakkında ittihaz olunan 25 Şubat 1912 (7 Rebiül evvel 1330) tarihli kararın Cebel-i Lübnan'ı da kapsadığı kararı 27 Şubat 1912 (9 Rebiül evvel 1330) tarihinde verilerek durum Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına bildirilmiştir. İtalyanlarla ilgili olarak alınan karara göre, kararın ilânından itibaren on beş gün zarfında İtalyanların Memalik-i Osmaniye'den harice çıkmaları ve bu müddet zarfında çıkmayanların ise hükümet tarafından dışarı edileceği, Fransa himayesinde bulunan manastırlarla kiliselerde bulunan ve İtalya tabiiyetinde olan rahipler hakkında hariç tutulması ve gerek İtalyanlar ve gerekse diğer yabancılara herhangi bir kötü muamele yapılmayacaktır[33]. Bu karar icap edenlere tebliğ ve ilan edilince 28 Şubat 1912 (15 Şubat 1327) günü Kudüs Almanya konsolosu Mutasarrıfa gelerek, Fransa hükümetinin himayesinde bulunan manastır ve kiliselerde sakin rahipler hak-

32 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-9.

33 BOA, MV, Dosya No:163, Vesika No:15.

Levent Sahverdi Arşivi

kında iltimas edildiği gibi sonradan Almanya himayesi altına alınan salezin rahiplerinin dahi çıkarılmamaları iltimas olunmuş ise de Fransa hükümetinin himaye kararı hakkı ve müehedat-ı düveliyeye müsteniddir. Almanya ise İtalyan vatandaşlarının himayesini İtalyan memuriyetini vekaleten ve geçici olarak aldığından dolayı Almanya himayesindeki rahiplerin en eski Fransa hükümeti himayesindeki rahiplerle mukayese edilemeyeceğini mutasarrıf belirtmiştir[34].

Almanya konsolosu işin peşine düşerek durumu Hariciye Nezaretine iletmiştir. Almanya hariciye nezareti, Almanya himayesinde bulunan İtalyan rahipleri bölgede çıkarıldıkları halde Fransa himayesinde olan ruhbanın bu muameleden hariç tutulmaları uygun olmayacağını dile getirmesi üzerine 24 Mart 1912 (11 Mart 1328) günü Meclisi Vükela aldığı kararla Almanya ve diğer devletler himayesinde bulunan tüm ruhban kesiminin Beyrut, Suriye ve Halep vilayetleri ile Cebel-i Lübnan ve Kudüs sancaklarından çıkarılmaktan hariç tutulmuş, durum mutsarrıflıklara, Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine bildirilmiştir[35].

Osmanlı Devletinin İtalya tebaasının yurt dışına çıkarılması ile ilgili aldığı bu karar üzerine Beyrut'ta yaşayan İtalyan tebaasından 180 kişi şehri terk etmiştir. Beyrut'ta ayrılmak istemeyen beş İtalyan ailesi, Osmanlı vatandaşlığına müracaatta bulunmuştur. Ayrılanlar da Türklerden gördükleri insani muameleden son derece memnun olduklarını ifade etmişlerdir[36].

1 Mart 1912 (17 Şubat 1327) Cuma günü vali tüm camilere memur ve ülemadan uygun kimseleri göndererek Cuma namazından sonra telaş edecek bir şey olmadığı, herkesin sabır ve sükun içerisinde işiyle meşgul

34 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-9.
35 BOA, MV, Dosya No:163, Vesika No:15.
36 İsrafil Kurtcephe, **a.g.e.**, s.109.

Levent Sahverdi Arşivi

olması ifade edilmiştir. Vali de bulunduğu Camii-i Kebirde aynı hususları vurgulamıştır. Bununla birlikte aynı günün akşamı korkudan gece trenle Şam'a gitmek isteyen bir çok erkek ve kadını bizzat tatmin ederek vagonlardan indirip, evlerine göndermiştir. Ayrıca endişe edecek bir durum olmadığından Şam ve Cebel'e gidenlerin iadelerini de vali Suriye Vilayetiyle Lübnan Mutasarrıflığına bildirmiştir. Bu sırada idarenin en fazla zarar geleceğini düşündüğü halk kesimi cahil Müslüman kesimi olmuştur. Vali, bunlara eğer memleketin sükun durumunu ihlâl edecek bir hareket-te bulunan olur ise bu gibileri divan-ı harbi örfiye dahi sevk etmeyerek hak ettikleri cezayı sorumluluğu üzerine alarak vereceğini ihtar etmiştir, Ayrıca vali, bu günlerde Beyrut'tan çıkacak veya diğer yerlerden gelip geçecek İtalyanlara en küçük bir taarruz olur ise İtalya gemilerinin Beyrut'ta masum halk üzerine top ateşi gibi bizim telin ettiğimiz bir vahşeti tenzir etmiş olacağımız anlamına geleceğini düşünmüştür. Bu tür olayların çıkmasına uygun ve nazik bir yer olması nedeniyle Beyrut'ta her türlü tedbir alınmıştır. Halk arasında heyecanın fazla olduğu görülmüştür[37].

Beyrut bombardımanı sırasında devlet yararına iyi hizmetlerde bulunan görevliler ile halk ödüllendirilmiştir. 7 Nisan 1912 (25 Mart 1328) de ödüllendirilen şahıslar aşağıdaki tablo V de verilmiştir;

37 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo V

Ünvanı	Adı	Verilen Ödül
Nizamiye Fırkası Kumandanı	Mirliva Haşim Paşa	İkinci Osmani
Vilayet Tahrirat Müdürü	Abdülgani Sina Bey	Üçüncü "
Jandarma Tabur Katibi	Şevki Efendi	Dördüncü "
Halktan	Münib Efendi	Dördüncü "
Müftü	Mustafa Baha	İkinci "
Jandarma Alay Kumandanı	Nazmi	Üçüncü "
Umur-ı Ecnebiye Müdürü	Kamil Bey	Üçüncü "
Polis Müdürü	Hüsnü	Üçüncü "
Belediye Reisi	Hayreddin Nuhas Efendi	Üçüncü "
Ülema	Ahmed Mahmasani	Dördüncü "
Reyu'l-am Gazetesi Başyazarı	Talmedur	Dördüncü "
Jandarma Tabur Kumandanı	Sami	Dördüncü "
Polis Baş Komiseri	Said	Dördüncü "
Polis İkinci Komiseri	Edhem	Beşinci Mecidi
Polis Üçüncü Komiseri	Aziz Ali Kemal	Beşinci "
Polis Üçüncü Komiseri	Selim Sıkli	Beşinci "
Posta Seyyar Memuru	Mustafa Baltacı	Beşinci "
Eşraftan	Abdülkadir Dana Efendi	Altın Liyakat
Komiser Muavini	Tevfik Veryan	Gümüş İftihar
Komiser Muavini	Ahmed Redif	" "
Süvari Komiser Muavini	Nure'l Arab	" "
Polis Memuru	Muhammed Remzi	" "
Polis Memuru	Akif Ahmed	" "
Polis Memuru	Tevfik Ali Hemud	" "

Levent Sahverdi Arşivi

Polis Memuru	Abdülhamid Ahmed	" "
Polis Memuru	Mustafa Fazıl	" "
Polis Memuru	Hasan Ferşuh	" "
Polis Memuru	Muhammed Nuri Muhlis	" "
Süvari Polis Memuru	Salih Abdülkadir Kevvab	" "
Süvari Polis Memuru	Hasan Fehmi	" "
Süvari Polis Memuru	Abdüsselam Efendi	" "
Halktan	Münib Ahmed Şerkavi	Tahlisiye Madalyası
Halktan	Hacı Fazıl	" "
Halktan	Ebunnasır Mahmud Şerkavi	" "
Halktan	Halil Şerkavi	" "
Halktan	Ebu Ahmed El-Cael	" "
Halktan	Hacı Nasır Nur	" "
Halktan	Hüseyin Hayruya	" "
Rüsumat Kolcusu	Ali Çavuş	" "

Bombardıman sırasında batan Avnullah kruvetindeki topları çıkarmak için hizmet eden Beyrut halkından aşağıdaki tablo VI da isimleri verilen on üç şahıs 1 Temmuz 1912 (18 Haziran 1328) tarihinde ödüllendirilmiştir[38];

38 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-14.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo VI

Adı	Verilen Ödül
Ahmed Şarkavi Ağa	Dördüncü Rütbeden Mecidi
Hacı Halil Abdu'l-al Ağa	" " "
İbrahim Baltacı Ağa	" " "
Mahmud Şarkavi Ağa	İftihar Madalyası
Halil Şarkavi Ağa	" "
Hüseyin Hariro Ağa	" "
Ebu Ahmed Hak Ağa	" "
Muhyiddin İzzeddin Ağa	" "
Mustafa Şarkavi Ağa	" "
Hacı Reşid Ramazan Ağa	" "
Hacı Muhammed Raha Ağa	" "
Delbefc Abdülfettah Ağa	" "
Seyyid Hazar Ağa	" "

Beyrut bombardımanından sonrada İtalyanların Akdeniz limanlarını kontrol ve teftiş etme faaliyetleri devam etmiştir. 26 Şubat 1912 (13 Şubat1327) sabahı iki bacalı bir İtalyan zırhlısı Mersin limanına gelerek limanda bulunan Atanyun vapuruna gönderdiği üç subay vasıtasıyla vapurun ne yaptığını sorduktan ve teftiş ettikten sonra İçel tarafına hareket etmiştir.

Hicaz demiryolu daire ve hattında istihdam edilmiş olan İtalyanların görevlerinden kalmaları sakıncalı olacağından dolayı görevlerinden alınmışlardır. Akka Mutasarrıflığına da bu yönde bir yazı yazılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

18 Mart 1912 (5 Mart 1328) sabaha karşı saat 3 civarında Anamur iskelesi civarında üç adet savaş gemisinin iki saat kadar dolaştıktan sonra Kıbrıs'a doğru hareket etmiştir.

23 Mart 1912 (10 Mart 1328) sabahı bir İtalyan kruvazörü Lazkiye katarı açığında bir saat durduktan sonra Kıbrıs cihetine gitmiştir. 24 Mart 1912 (11 Mart 1328) Perşembe akşamı Hayfa sahilinde sekiz ve aynı zamanda Akka taraflarında iki İtalyan zırhlısı görülmüş ve oralarda biraz gezdikten sonra batıya doğru hareket etmişlerdir.

Haleb Valisi Galib Bey 17 Mayıs 1912 (4 Mayıs 1328) günü Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Dedeağaçtan İskenderun'a gelen Hidivi Vaporunda bulunan Ammare mutasarrıfının ifadesine göre vapur Rodos'a ulaştığında bir İtalyan subayının vapura geldiği fakat yoklama yapmadığı ve Rodos'a çıkmak için vapurda bulunan üç Musevinin ne için gediklerini iyi bir şekilde soruşturduktan sonra inmelerine izin vermiştir. Yine bu mutasarrıfın ifadesine göre İtalyanlar Rodos'u işgal ettikleri vakit memur ve halktan 150 kişiyi İttihat ve Terakki Cemiyetinde olmaları nedeniyle esir ettikleri, ve muharebe sırasında İtalyanlar verdikleri askeri kayıplarını göstermemek için cesetleri vapurlara nakl ile denize atmışlardır.

18 Mayıs 1912 (5 Mayıs 1328) akşamı saat 12'de Süveyde'de Koyluk mevkiinde üç İtalyan zırhlısının görüldüğü İskenderun Kaymakamlığından bildirilmiştir.

18 Haziran 1912 (5 Haziran 1328) de bir İtalya kruvazörü muaveneti İskenderun limanına gelerek iki filke indirmiş ve liman dahilinde dolaşmıştır. Ayrıca İtalya kruvazörü muaveneti halkaları limandaki İngiliz nakliye sefinesini kontrol ettikten sonra kruvazör üç buçukta limana gelerek dört buçukta Payas istikametine gitmiştir.

19 Haziran 1912 (6 Haziran 1328) günü İtalya Trasporterinden biri Trablusşam limanına gelmiştir[39].

---

39 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:İ-13.

Levent Sahverdi Arşivi

24 Haziran 1912 (11 Haziran 1328) günü Bahriye Nazırlığı, Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, her ne kadar Avnullah zırhlısı ile Ankara torpido istembotu mürettebatından Beyrut'ta bulunan deniz askerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmişse de Halep ve Adana cihetlerinde kolera salgını olması nedeniyle bu askerlerin o yöre halkı ile teması sağlanmadan gönderilmesi istenmiştir[40].

Harbiye Nezareti İtalyanların Suriye havalisine yapılabilecek bir saldırıya karşı ihtiyatı tedbir olmak üzere Adana , Haleb, Trablusşam, Akka redif fırkalarının altı hafta müddetle silah altına alınmaları elzem olduğu ve bunun maliyetinin ise toplam 53.800 liraya mal olacağı bildirilmiş, konu meclisi vükelada 26 Haziran 1912 (13 Haziran 1328) de görüşülerek, konunun araştırılması için Harbiye Nazırı Paşa'nın başkanlığından oluşan askeri encümenin görevlendirilmesi kararı alınmıştır[41].

27 Ağustos 1912 (14 Ağustos 1328) sabahı Yafa başgahına gelen altı İtalya savaş gemisinden üçü Hayfa cihetine giderken kalanlar da Yafa limanından kalarak Alman tüccar gemisini kontrol etmiştir. Hayfa'ya giden savaş gemileri burada bir Yunan gemisini tahrip ettikten sonra diğer gemiler ile birleşerek 28 Ağustos sabahı Beyrut önlerine gelmişlerdir. Bunların amaçlarının taarruz olmayıp denizde bazı gemileri tahrip edeceklerinden kimsenin heyecana düşmeksizin işiyle gücüyle meşgul olması hakkında vali bir beyanname yayınlarken gerekli emniyet tedbirlerini de almıştır. Beyrut önlerindeki altı İtalya savaş gemisi İstanbul ve İskenderiye'den gelen Rus ve Avusturya vapurlarıyla liman dahilinde bulunan bir İngiliz vapurunu ve içindeki kişileri kontrol etmişler, saat yedi buçukta ise kuzeye doğru hareket etmişlerdir.

---

40 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-9.

41 BOA, MV, Dosya No: 166, Vesika No:30..

Levent Sahverdi Arşivi

Lazkiye limanına gelen üç İtalya savaş gemisinden biri 29 Ağustos 1912 (16 Ağustos 1328) günü ve ikisi de 30 Ağustos gecesi oradan ayrılmıştır[42].

İtalyan savaş gemilerinin devamlı olarak sahillerde dolaşmaları bölgedeki halkın yanı sıra askeri ve sivil idarecileri de endişelendirmiştir. Suriye ve Adana sahillerine bir saldırının olması ihtimaline karşı harbiye nezareti tedbir olarak bölgede birkaç redif fırkasının silah altına alınması icap ettiğini ve bunun fazla masrafa sebebiyet vereceği yönünde istekte bulunmuştur. Bu husus meclisi vükelada görüşülmüş ve devam eden barış müzakerelerinin sonucunun beklenilmesi ve ona göre icap ederse redif fırkalarının kurulması kararını 29 Eylül 1912 (16 Eylül 1328) de almıştır[43].

Adana Valisi 1 Kasım 1912 (19 Teşrin-i evvel 1328) tarihli yazısında; vilâyet dahilindeki İtalyanların memleketlerine dönmek üzere İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan nüfus başına yirmişer lira istedikleri ve henüz cevap alamadıkları, bazılarının ise İtalya'ya ve Trablusgarb'a gideceklerini söyleyerek grup grup çekilip gittiklerini belirtmiştir[44].

Beyrut'un bombardımanından dolayı ihtiyacı olanlara verilmek üzere Mısır'da toplanıp Prens Muhammed Ali Paşa tarafından ulaştırılan yardım Beyrut'ta ihtiyaç sahiplerine verilmiştir. Dahiliye Nezareti yardımın miktarının 1700 lira olduğunu Beyrut valisine gönderdiği 14 Ekim 1912 (1 Teşrin-i evvel 1328) tarihli telgrafnamede belirtmesi üzerine Beyrut valisi 28 Kasım 1912 (15 Teşrin-i sani1328) tarihli yazısında yardım miktarının 1700 lira değil, 173010 guruştan ibaret olduğunu yazmıştır. Ayrıca yazıda Gelen bu yardımın 1150 Fransız lirasının komisyon tarafından

42 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.
43 BOA, MV, Dosya No: 169, Vesika No: 37.
44 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No:1-13.

Levent Sahverdi Arşivi

ihtiyacı olanlara dağıtıldığı kalan 47932 buçuk guruşun ise çeşitli vilayetlerde bulunan deniz askerlerinin ailelerine gönderildiği belirtilmiştir[45].

Osmanlı devletinde siyasi suçlar için bir genel affın çıkmasından sonra Beyrut bombardımanı sırasında halk arasında ortaya çıkan galeyan ve heyecan nedeniyle hükümet aleyhinde fiiliyata geçmeyen hareketlerin siyasi suçlardan sayılarak bu seferki genel affın bunları kapsayıp kapsamayacağı sorulunca Tanzimat dairesinde alınan mazbatada bu tür hareketlerin de siyasi suçlardan sayılıp, suçluların af kanunundan istifade edecekleri belirtilmiş ve bu husus 1 Nisan 1913 (19 Mart 1329) de Dahiliye Nezaretine bildirilirken, Adliye Nezaretine de bilgi verilmiştir.

Genel affın Beyrut bombardımanı sırasında fiiliyata geçmeyen suçların siyasi suç kabul edilip aftan istifade edilmeleri yönündeki şurayı devlet kararı uygulanmak üzere Adliye Nezaretine bildirilince Beyrut Valisi Hazım 9 Nisan 1913 (27 Mart 1329) de bombardıman sırasında adam öldürme, mal gasbetmek, kışla ve depodan silah almak, silah için mağaza soymak, Rusya ve İngiltere konsoloslarını öldürmek için saldırmak gibi memleket ve devlet açısından çok tehlikeli işlere cesaret etmenin fiiliyata çıkmaması nedeniyle af edilmelerinin memleket içinde ve dışında kötü tesir uyandıracağını dile getirmiştir. Buna örnek olarak da İngiltere konsolosunun kendisi ile görüşerek bu tür fiiliyatta bulunanların az ceza aldıklarını ve hiç ceza almayanların genel aftan yararlanmalarını hoş karşılamadıklarını dile getirdiğini belirtmiştir.

Bu girişimler üzerine meselenin tetkikine kadar mahpusların serbest bırakılmaması kararı alınmıştır. Çünkü Dahiliye Nezareti, sadarete gönderdiği 14 Nisan 1913 (1 Nisan 1329) tarihli yazısında Fransa, İngiltere, Almanya ve Amerika konsolosları dahi münferit ve toplu olarak yaptıkları konuşmalarda bombardıman sırasında bazı suçları işleyenler serbest bı-

45 BOA, DH-SYS, Dosya No:75-9, Vesika No:1-15.

Levent Sahverdi Arşivi

rakıldığı takdirde, tebaalarının muhafazası için devletlerine gerekli tedbirlerin alınması başvurusunda bulunacaklarını dile getirdiklerini yazmıştır.

Bunun üzerine Sadrazam, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 16 Nisan 1913 (3 Nisan 1329) tarihli yazı ile durumun yeniden şurayı devlet Tanzimat dairesinde kaleme alınıp, Meclis-i Vükelada mutalaa olunan mazbatada genel affa dair olan 11 Şubat 1913 (29 Kanuni sani 1328) tarihli kanun hükmünün umumi olmasına nazaran bombardıman esnasında bazı siyasi suç teşebbüsünde bulunan şahısların dahi af kanunundan istifade edeceklerine dair alınan kararın tağyirine imkan olmadığı gösterilmiş ise de ancak olay suçlarının hiçbir zaman siyasi suç olarak kabul edilemeyeceğinden dolayı bunların genel aftan istifade edemeyeceklerini bildirmiştir[46]. Meclisi vükela ise bu kararı 15 Nisan 1913 (2 Nisan 1329) tarihli toplantısında almıştı. Böylece Bombardıman sırasında bazı hareketlerde bulunan şahıslar genel aftan istifade edememiştir[47].

Daha önceden Beyrut'ta ilan edilmiş olan idarei örfiye 13 Eylül 1913 günü meclisi vükela kararıyla kaldırılmıştır[48].

Sonuç

Avrupalı devletler milli birliklerini kurduktan sonra sömürgecilik yarışı içerisine girmişlerdir. İtalya da milli birliğini kurduktan sonra Osmanlının Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarb'a göz dikmiştir. İtalya'nın Trablusgarb'a asker çıkarması üzerine Osmanlı subayları ve yerel direniş kuvvetleri birlikte İtalyanlara karşı direnmişlerdir. Bu güçlü direniş karşısında İtalya kuvvetleri Trablusgarb içlerine ilerleyememişlerdir. İtalya'nın bu başarısız askeri hareketi üzerine yavaş yavaş İtalya kamuoyunda da savaş aleyhtarı bir tutumun ortaya çıkması üzerine

46 BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-8.
47 BOA, MV, Dosya No:176, Vesika No:24.
48 BOA, MV, Dosya No: 231, Vesika No: 207.

Levent Sahverdi Arşivi

çabuk netice almak ve Osmanlıyı barışa zorlamak amacıyla Doğu Akdeniz kıyılarını devamlı olarak kontrol altında tutan İtalya bununla bir netice alamayınca Beyrut'u bombalamıştır.

İtalya'nın Beyrut'u bombardımanı uluslararası hukuka aykırı bir hareket olmasına rağmen İtalyanlar ültimatom süresini dahi beklemeden hiçbir sivil ve askeri ayrım yapmadan şehri topa tutmuşlardır. Birçok sivilin ölmesi ve yaralanmasının yanı sıra pek çokta özel ve kamu binaları hasar görmüştür. Aynı zamanda İtalyanlar bu hareketleri ile bölgede karışıklıklar çıkarmayı ve asayişi bozmayı tasarlamışlardır. Bölgede devamlı surette İtalyan gemilerinin hareketlerinin sürmesi aynı zamanda yeni bir İtalyan saldırısının olacağı şüphesini halk üzerinde doğurmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen başta Beyrut valisi olmak üzere tüm Osmanlı idarecileri aldıkları tedbirlerle emniyet ve huzuru sağladıkları gibi bölgedeki etnik ve dini grupların zarar görmesini de önlemişlerdir. Tüm yabancı devletler İtalya'nın bu saldırısını kınarken, Osmanlıyı ise huzur ve emniyeti sağlamak için aldığı tedbirlerden dolayı tebrik etmişlerdir. Osmanlı devleti saldırıyı protesto etmesinin yanı sıra bölgedeki İtalyan tabiiyetinde bulunan kişileri ülke dışına çıkarma kararı ile karşı mukabelede bulunmuştur.

İtalya'nın Beyrut'u bombardımanı Trablusgarb ile Bingazi'nin kendisine bırakılması hususundaki isteklerinin yerine getirilmesini sağlamaya yetmemiştir. Ancak büyük devletleri barış için harekete geçirmekle amaçlarından birisini sağlamış oldu. Trablusgarb'ın işgalini Osmanlıya kabul ettirmek amacıyla bir süre sonra Çanakkale boğazına saldırmış ve ardından da Rodos ve on iki adayı işgal etmiştir. Bunlarda Osmanlıyı direnmeden vazgeçirmemiş ancak balkan savaşlarının çıkması üzerine Osmanlı devleti Uşi antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiş ve böylece İtalyanlar isteklerini elde etmişlerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

EKLER

EK - 1 Avnullah Savaş Gemisinin batırılışının görünüşü.

EK - 2 Bombardıman sırasında Beyrut Limanı'nın görünüşü.

EK - 3 Bombardıman sırasında Beyrut Limanı'nın görünüşü.

EK - 4 Bombardıman sırasında Beyrut Limanı'nın görünüşü.

EK - 5 Beyhum Zadelerin ticarethanesinin tahribinin görünüşü.

EK - 6 Selanik Bankasının müdür odasında merminin açtığı yerin dıştan görünüşü.

EK - 7 Selanik Bankasının Müdür odasının tahribinin görünüşü.

EK - 8 Selanik Bankasının Bekleme salonundaki tahribatın görünüşü.

EK - 9 Selanik Bankasının bulunduğu binanın tahribinin cephe görünüşü.

EK - 10 Bank-ı Osmani evrak odasının tahribinin görünüşü.

EK - 11 Bank-ı Osmani faktörölör odasının tarhibinin içerden görünüşü.

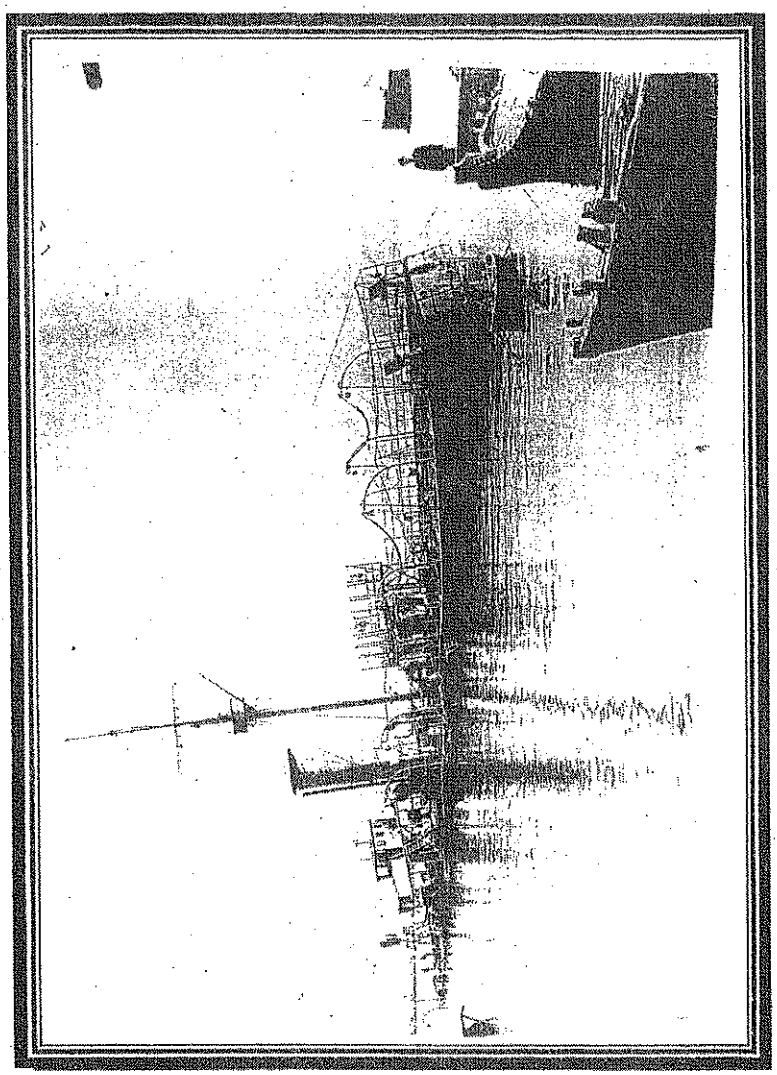
EK - 12 Bank-ı Osmani binasının tahribinin dıştan görünüşü.

EK - 13 Şikal Bankasında meydana gelen tahribin dıştan görünüşü.

EK - 14 Patlamamış mermiler.

Levent Şahverdi Arşivi

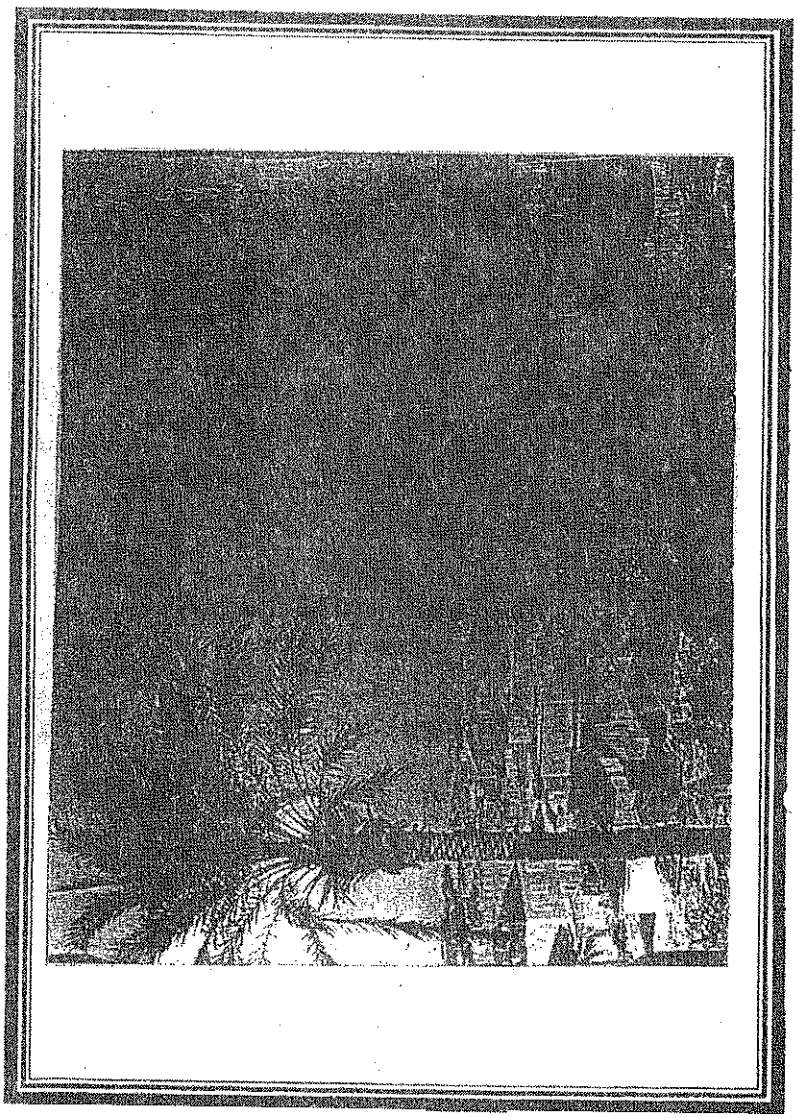
EK - 1

Avnullah Savaş Gemisinin batırılışının görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahvardi Arşivi

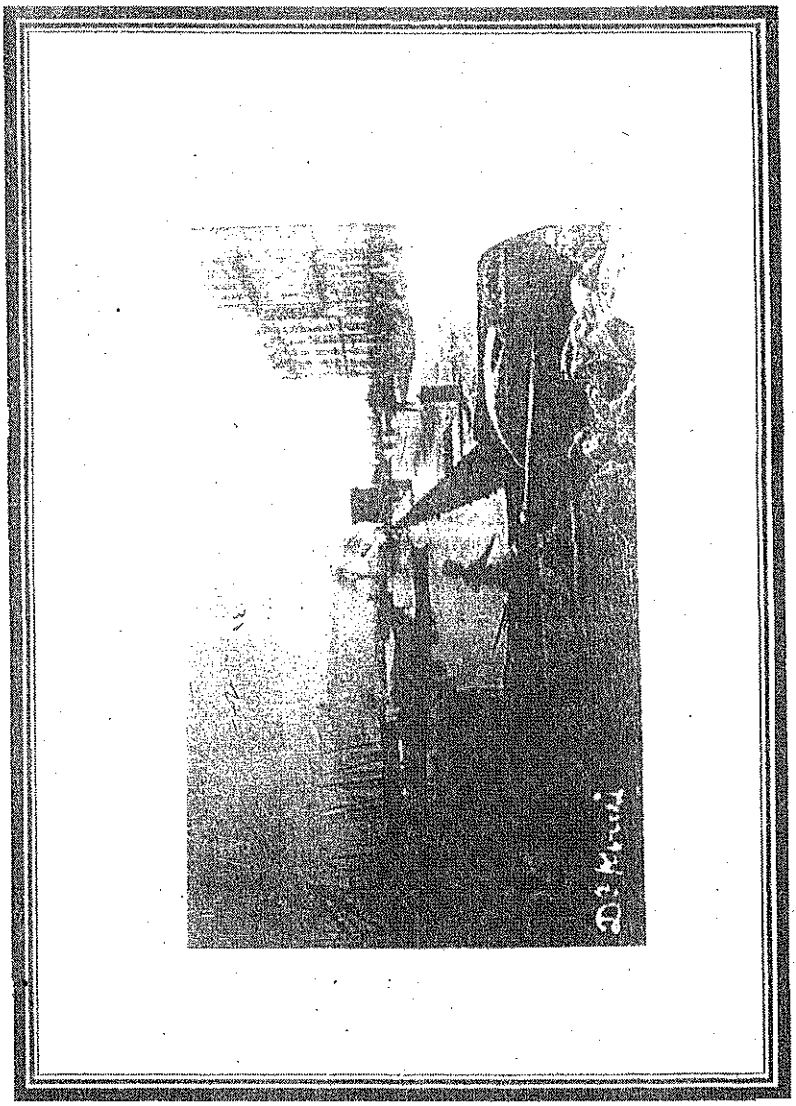
EK - 2

Bombardıman sırasında Beyrut Limanının görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

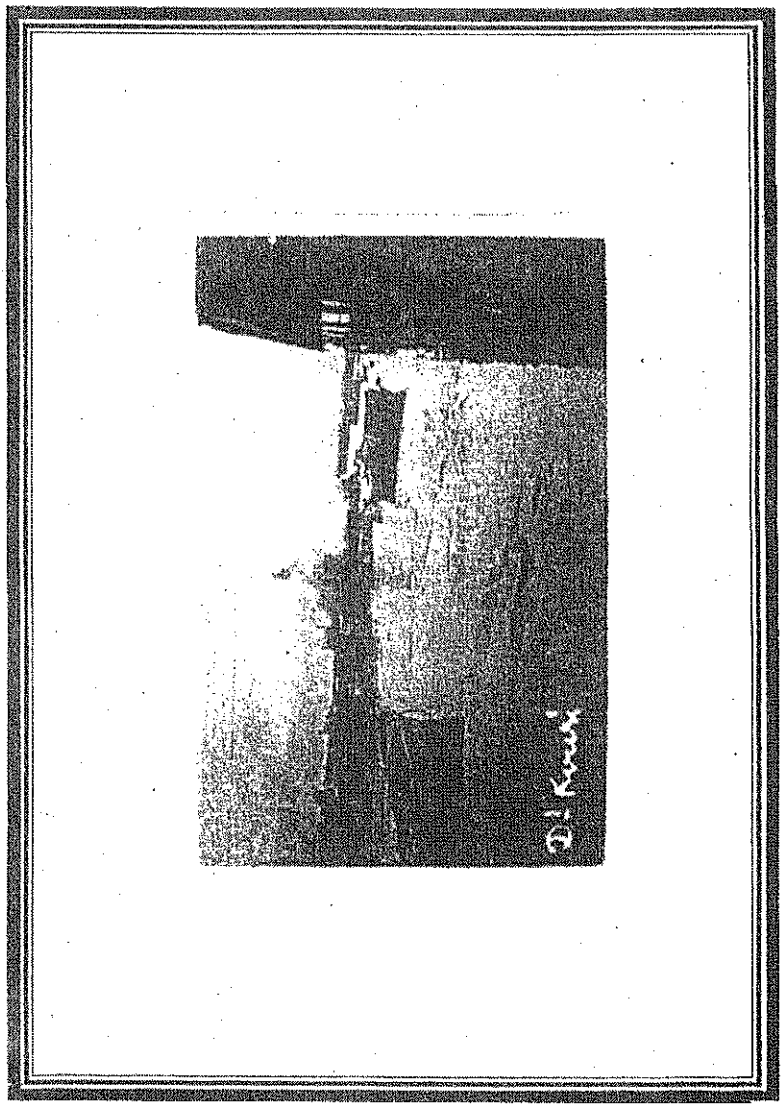
EK - 3

Bombardıman sırasında Beyrut Limanının görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

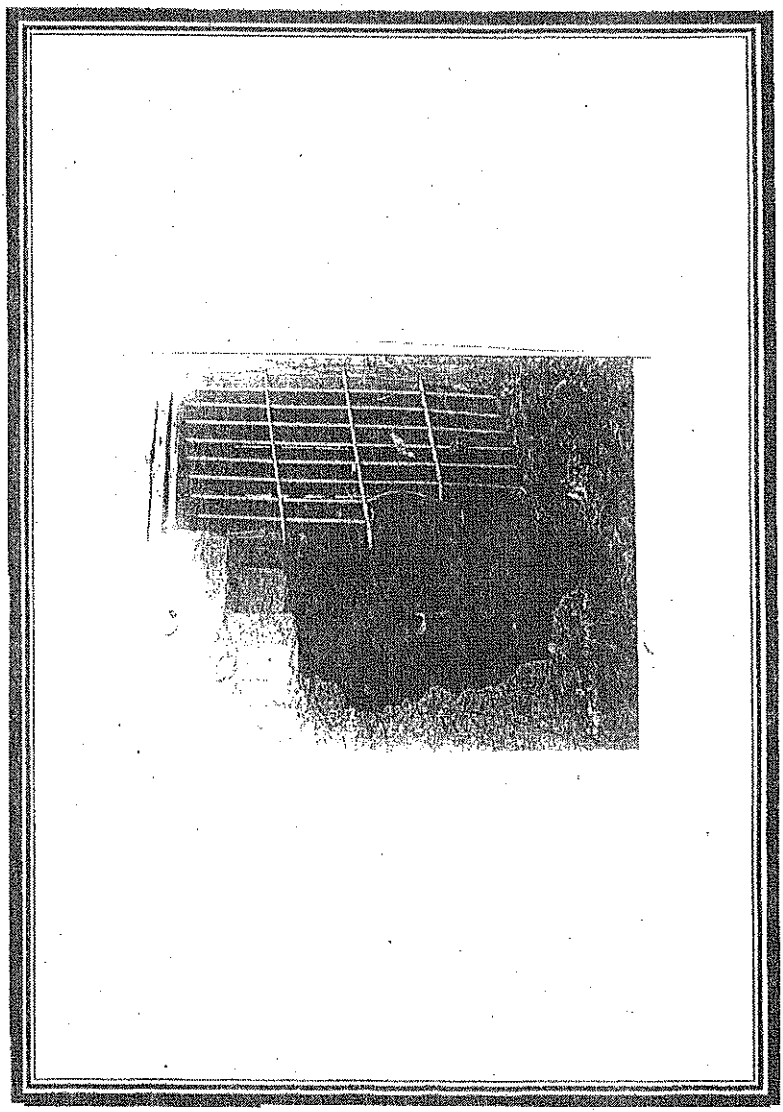
EK - 4

Bombardıman sırasında Beyrut Limanının görünüşü
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

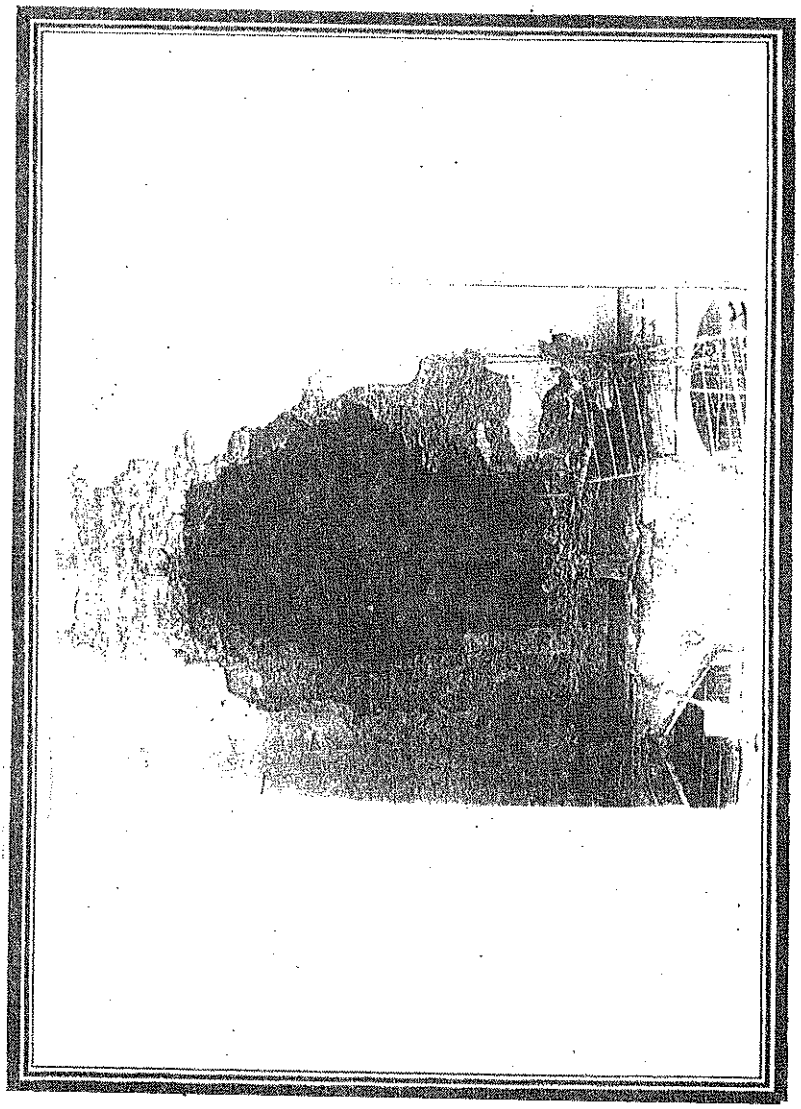
EK - 5

Beyhum Zadelerin ticarethanesinin tahribinin görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Şahverdi Arşivi

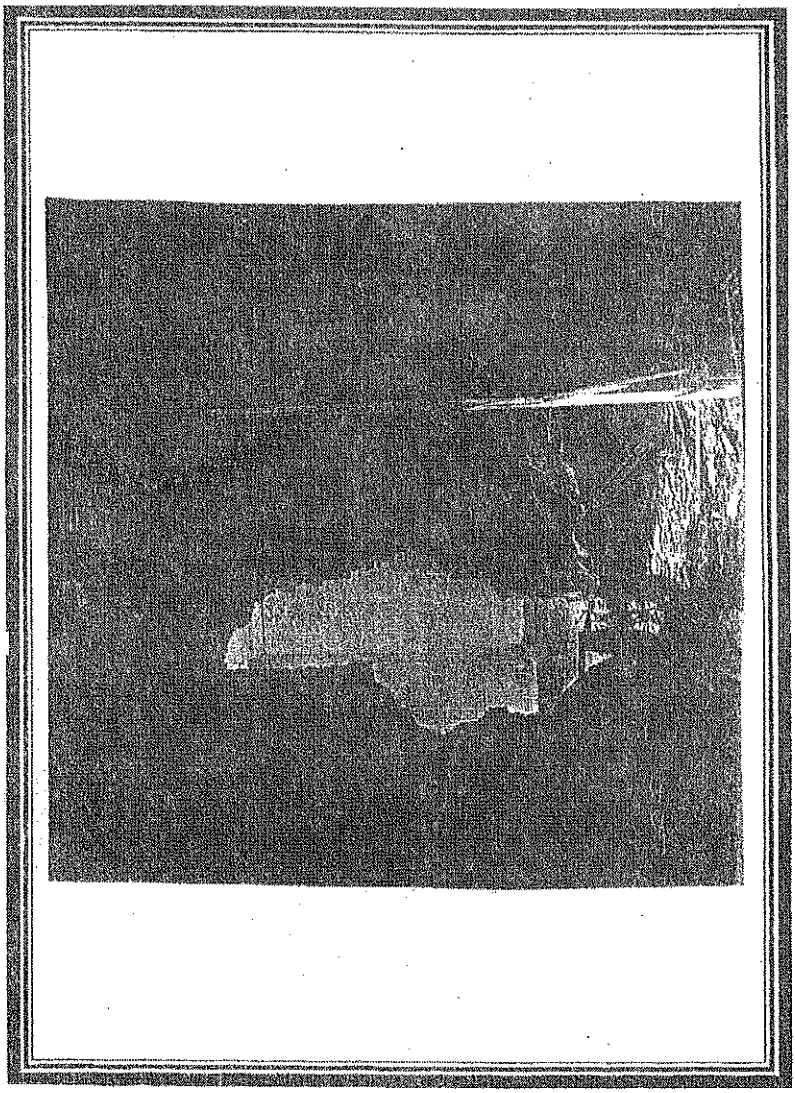
EK - 6

Selanik Bankasının müdür odasında merminin açtığı yerin dıştan görünüşü
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

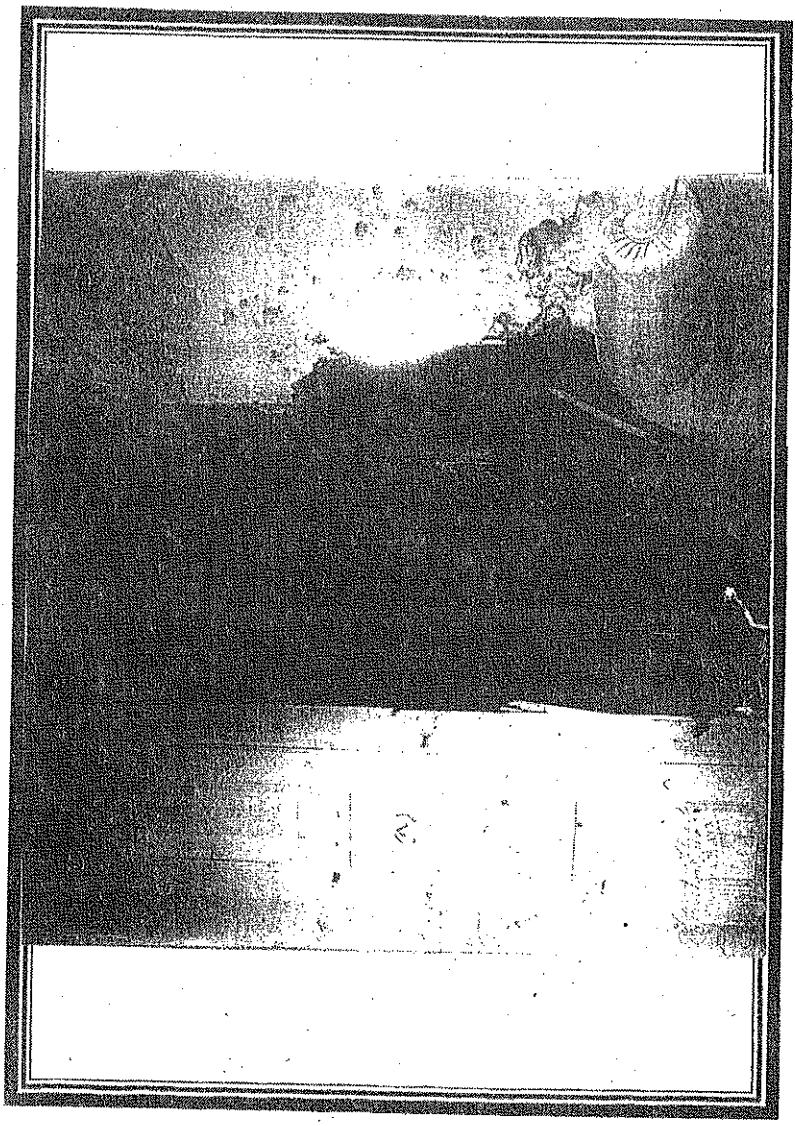
EK - 7

Selanik Bankasının Müdür odasının tahribinin görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

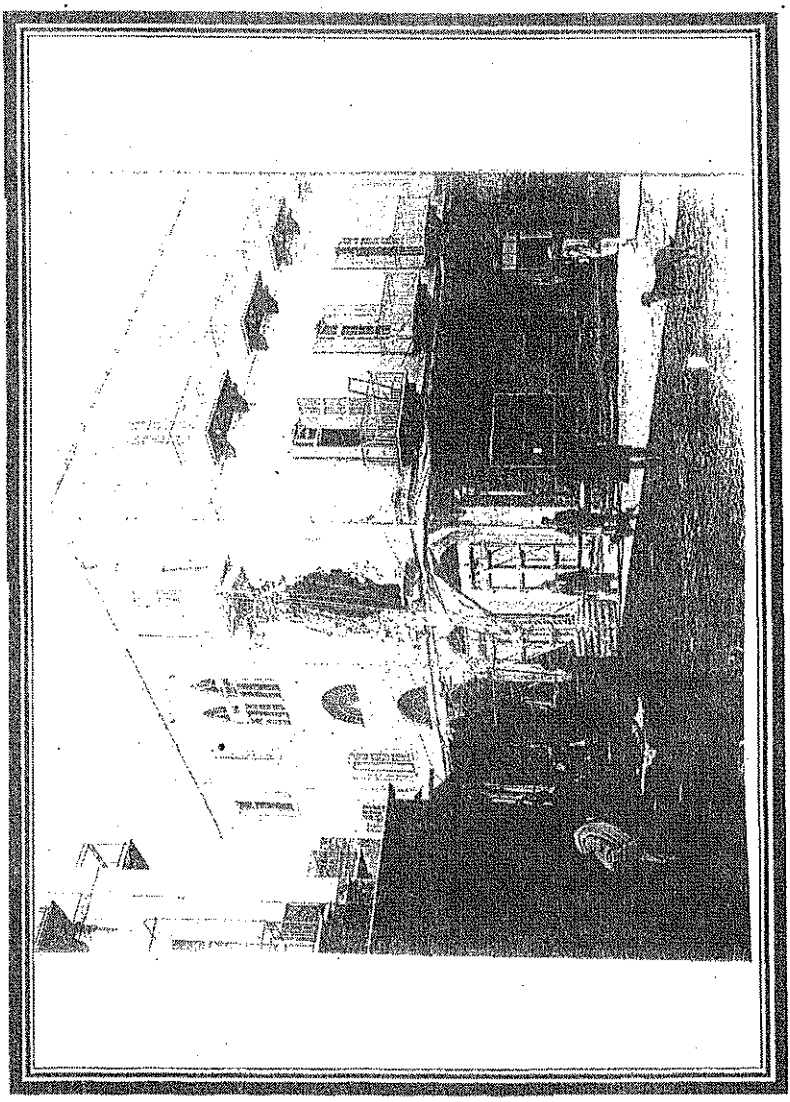
EK - 8

Selanik Bankasının Bekleme salonundaki tahribatın görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Veşika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

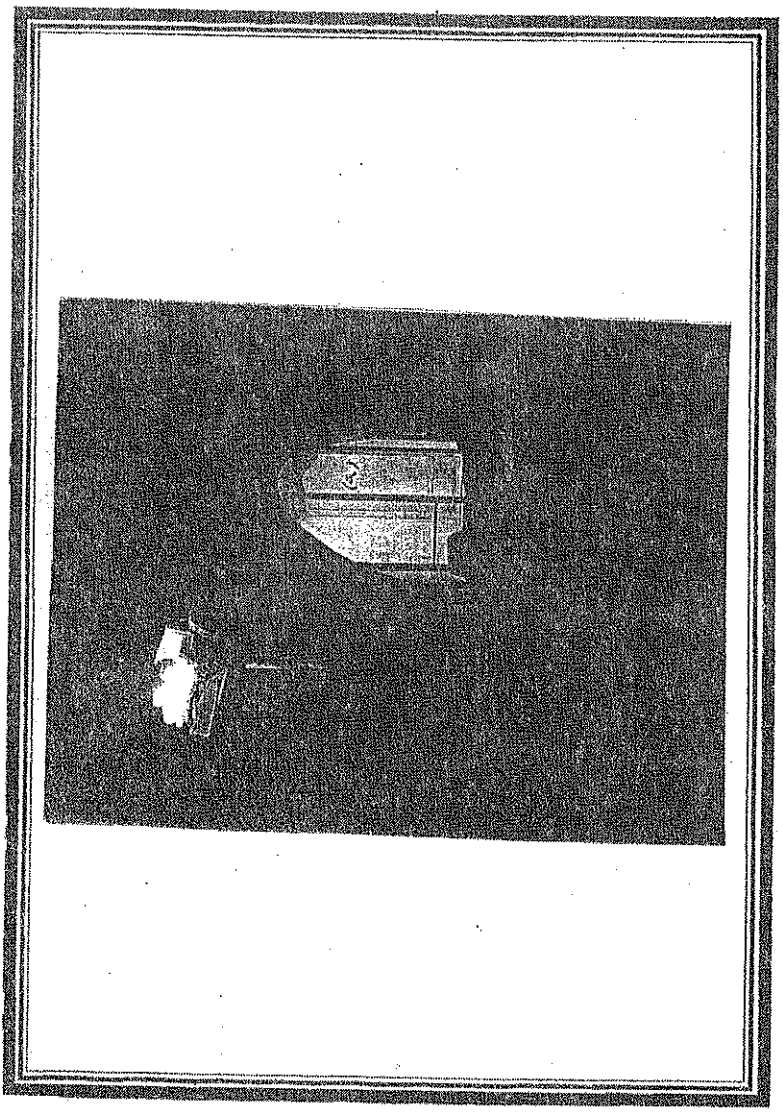
EK - 9

Selanik Bankasının bulunduğu binanın tahribinin cephe görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Şahverdi Arşivi

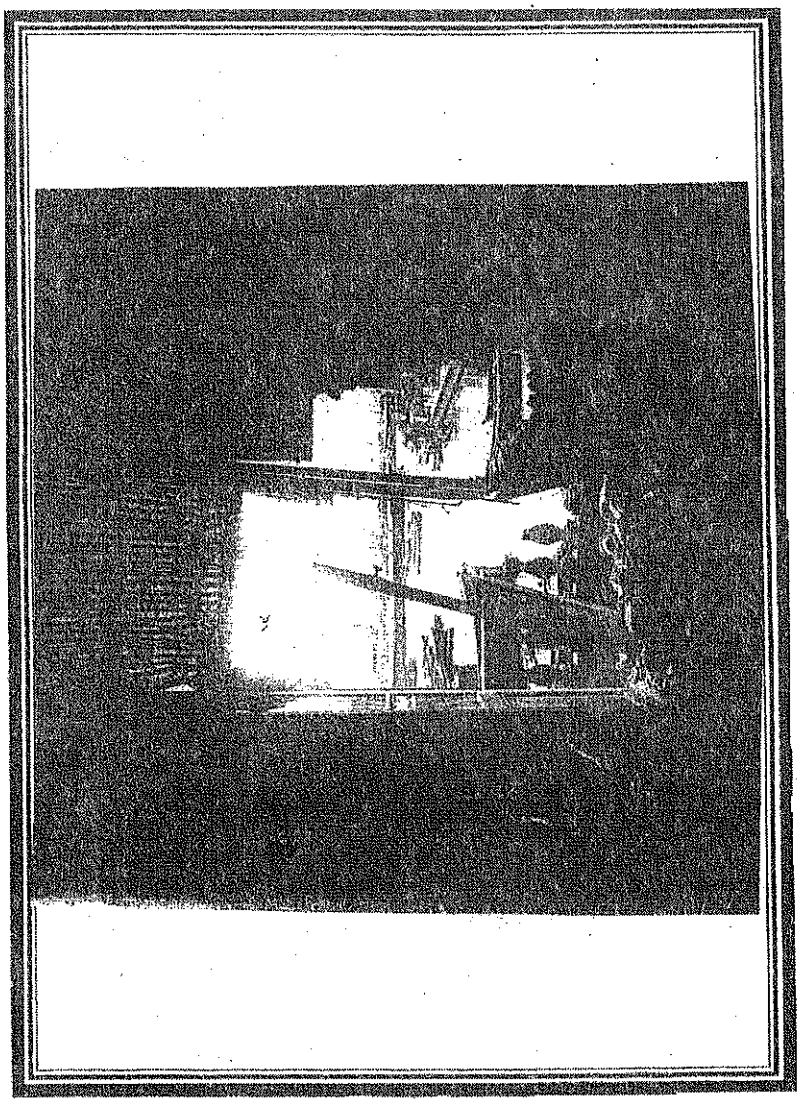
EK - 10

Bank-ı Osmani evrak odasının tahribinin görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

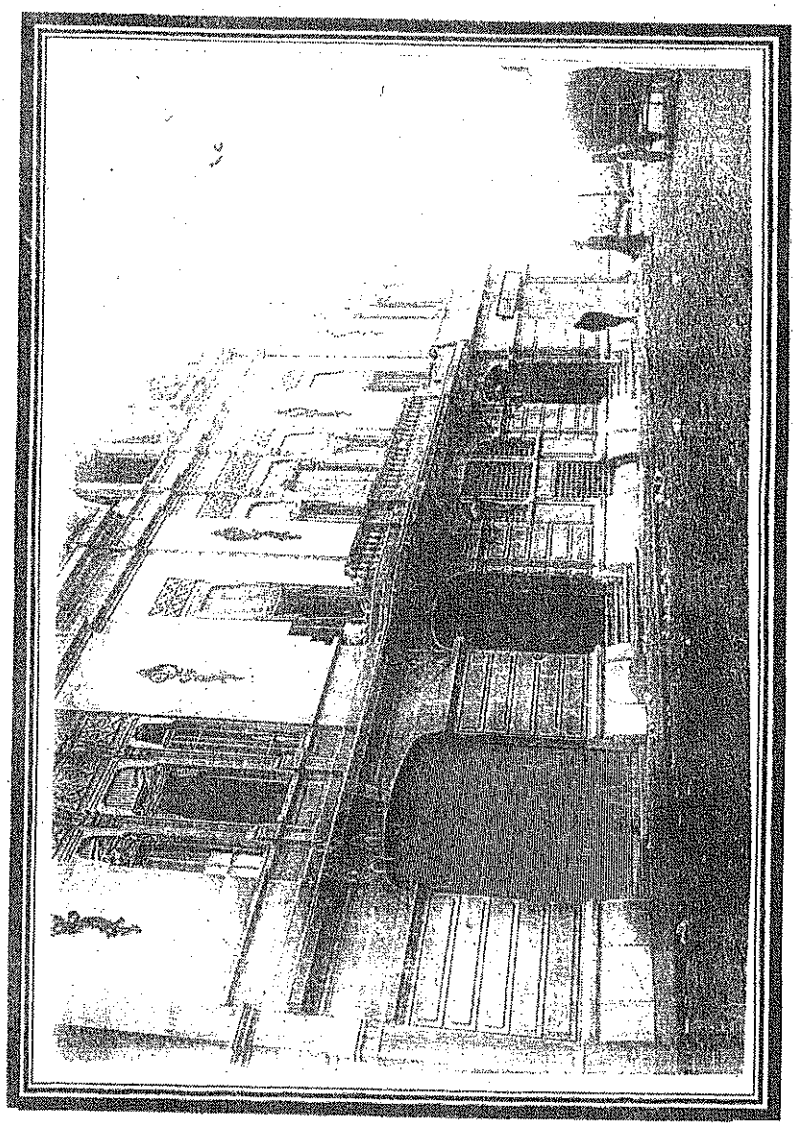
EK - 11

Bank-ı Osmani faktörölör odasının tahribinin içerden görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

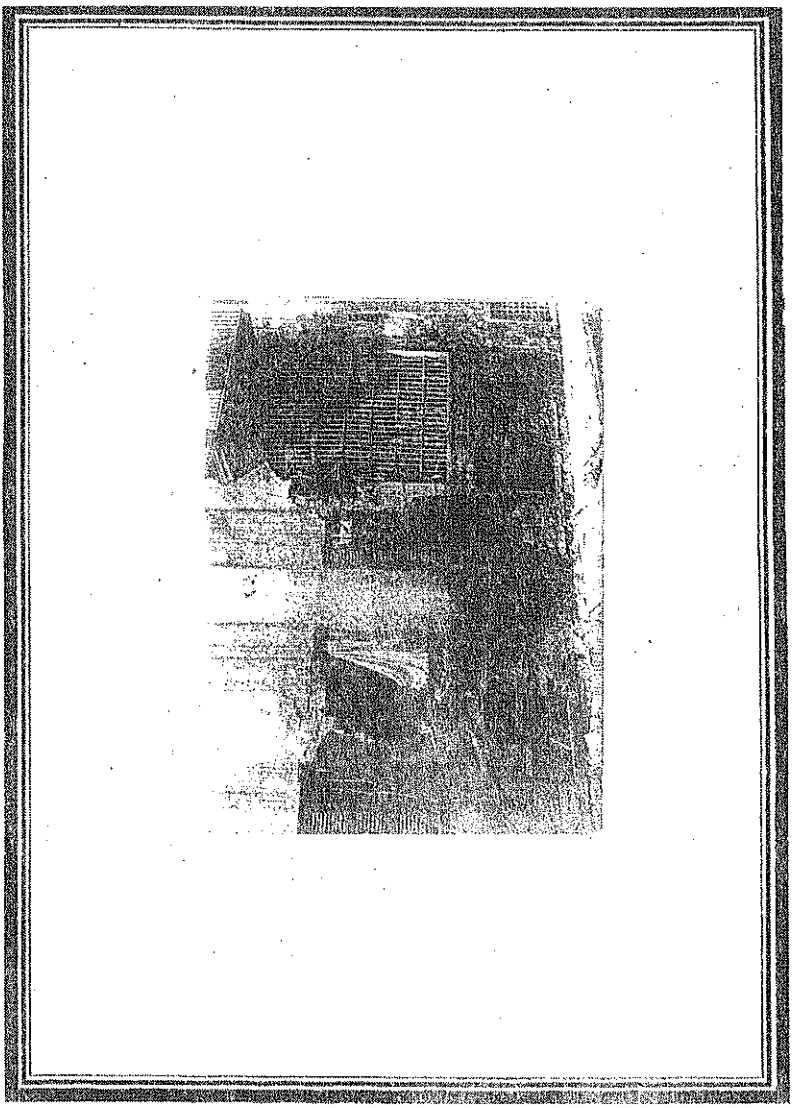
EK - 12

Bank-ı Osmani binasının tahribinin dıştan görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

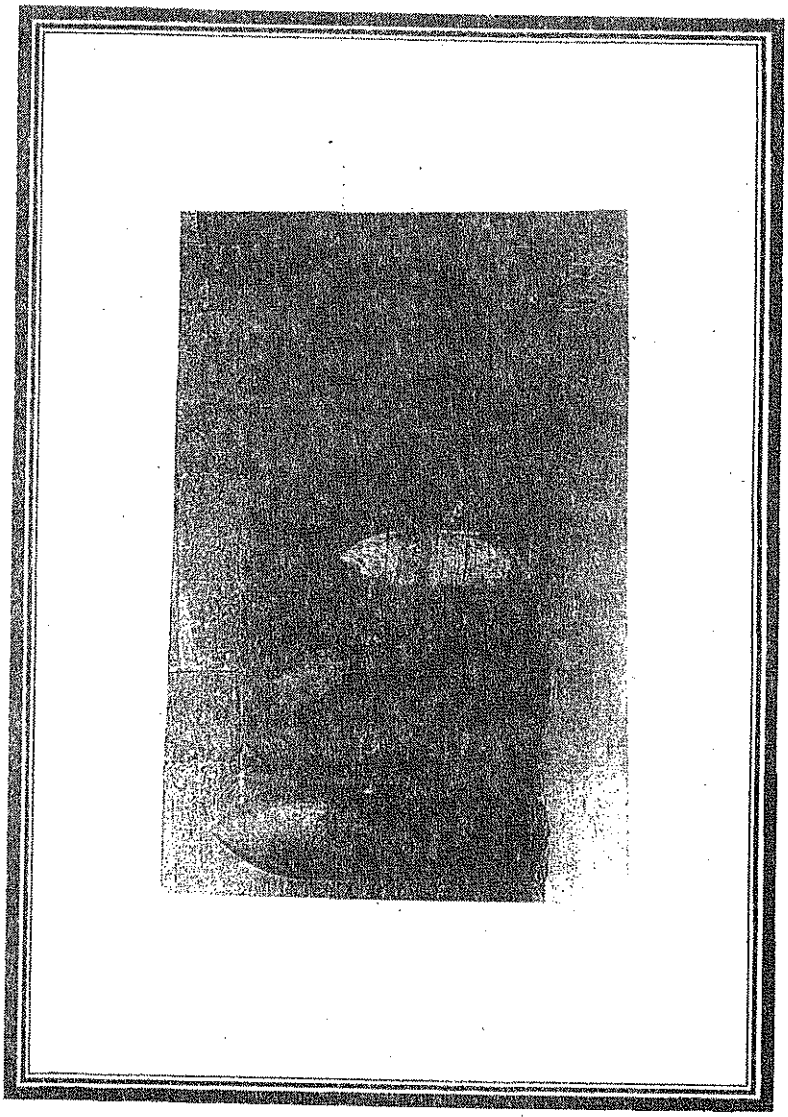
EK - 13

Şikal Bankasında meydana gelen tahribin dıştan görünüşü.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Şahverdi Arşivi

EK - 14

Patlamamış mermiler.
BOA, DH-SYS, Dosya No: 75-9, Vesika No: 1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Avrupa'da milli birliğini kuran devletler 19. yüzyıldan itibaren sömürgecilik yarışı içerisine girmişlerdir. İtalya da milli birliğini sağlayınca Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da kalan son toprak parçası olan Trablusgarb'ı işgale başlamıştır. Osmanlı devleti gönderdiği subaylar ile yerli halk İtalyanlara karşı direnince İtalya çok zor duruma düşmüştür. Bunun üzerine İtalya erken sonuç almak ve Osmanlı'yı barışa zorlamak amacıyla Doğu Akdeniz kıyılarını kontrol altına almaya çalışmış ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak Beyrut limanı ve şehrini bombalamıştır. Bombardıman sonucunda bir çok masum insan ölüp, yaralandığı gibi bir çok sivil bina da hasar görmüştür. Limandaki Osmanlı'nın Avnullah ve Ankara savaş gemileri de batırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarb, Afrika, Beyrut, Osmanlı Devleti, Bombardıman, İtalya

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The countries in Europe which established their national unions began the contest of colonialism each other on the undeveloped countries of the world in nineteenth century. On have established it's national union, İtaly began occupation on Tripoli which was the latest territoriy of Ottaman Empire in north Africa . Since native peoples in Tripoli were become organized against İtalian by officers sent by Ottaman Empire, İtalian had serious troubles. Since İtaly was instantly be able to reach it's targets on Tripoli, tried to control the shores of the East Mediterranean and so reason bombed on the harbour and the city of Beirut by breaking the international laws. At the end of the bombard a lot of civilian peoples were wounded and died and a lot of civilian buildings were damaged and ruined. The ships which were named as Avnullah and Ankara that belong to Ottaman Empire were sunk in the harbour.

Key Words: Tripoli, Africa, Beirut, Ottoman Empire, Bombard, İtaly

Levent Sahverdi Arşivi

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDAN SONRA BALKAN ÜLKELERİNDEN MUĞLA VİLAYETİNE GELEN MUHACİRLER

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA*

Giriş

Balkan Savaşları'ndan hemen sonra Anadolu'nun Ege sahillerinde oturan Rumlar, bu savaşta topraklarını genişleten Yunanistan'a kendi istekleri ile göç etmeye başladı.Yunanistan bu olayı Avrupa kamuoyunda Türkiye aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanmak isteyince Türkiye, bunu engellemek için İngiltere'nin aracılığıyla Yunanistan ile bir mübadele anlaşması imzaladı Ancak, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu anlaşma uygulanamadı.[1]

Anadolu'da Milli Mücadele'nin kazanılması ve 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra tekrar Ege Bölgesi'nden ve İstanbul'dan çok sayıda Rum Yunanistan'a göç etti. Bu mübadele konusunda hem Türkiye hem de Yunanistan hemfikirdi. Ancak, her iki taraf da kimlerin hangi şartlarda mübadeleye tabi tutulacağı konusunda bazı fikir ayrılıklarına sahipti. Bunlardan birisi de İstanbul'daki Rumların durumunun ne olacağı idi[2].

---

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Ramazan Tosun, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar**, Niğde, 1998, s.63

2 Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999, s.189-192, Tosun, **a.g.e,** s.63-64

Levent Sahverdi Arşivi

Nihayet taraflar Lozan'da toplanan Lozan Barış Konferansı'nda, 30 Ocak 1923 tarihinde bu mübadele konusunda bir görüş birliğine vararak "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" imzaladı. Bu sözleşme de 23 Ağustos 1923 tarihinde 342 nolu kanun ile TBMM de tasdik edilerek yürürlüğe girdi.[3]

Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair sözleşmenin 11. Maddesi mübadele işlemlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için bir komisyon kurulmasını içermekteydi. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından TBMM'nin 28.08.1923 tarihli oturumunda mübadele işlemlerini yürütecek "Muhtelif Komisyon" adlı bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı.[4] Lozan da imzalanan Türk ve Yunan ahalinin mübadelesine dair sözleşmenin 11. Maddesi gereğince kurulan "Muhtelif Komisyon"un yanında bir de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından "Mübadele İmar ve İskân Vekaleti" ihdas edildi. Hükümetin bu vekaleti kurmaktaki amacı; mübadele suretiyle getirilecek kişilerin nakil ve iskânlarını, bunlardan muhtaç olanların iaşelerinin bir süre teminini, iskân mıntıkalarının tespitini ve ülkenin harap olan yerlerinin imar edilmesini sağlamaktı.[5]

Hükümet 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı kararname ile de mübadil olarak gelecek halkın iskân bölgelerine nasıl gidecekleri, muhtaç olanların iaşelerinin nasıl karşılanacağı konuları üzerinde durdu ve ülkeyi de 8 iskân bölgesine ayırdı.

Kararnamenin ekinde verilen tabloda; iskân bölgeleri ve buralara nerelerden gelen mübadillerin yerleştirileceği açıklandı. Adı geçen tablo-

---

3 Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, 1995, s.1

4 Tosun, **a.g.e**, s. 75-76

5 Kemal Arı, *"1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması sonrası İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler"*. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI, s.18, Temmuz 1990, s.635

Levent Sahverdi Arşivi

da; Zeytüncü, Drama, Kavala ve Selanik'ten gelecek 64.000 Türk'ün bir kısmı Menteşe Bölgesi'ne iskân edileceği belirtiliyordu.[6]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 11 Kasım 1925 tarihinde de Yunanistan'da faydalandıkları malları bulunan mübadillerin problemleri ile ilgilenmek için Maliye Vekaleti bünyesinde " Gayri Mübadil Komisyonu "kurdu.[7]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti mübadillerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için de bir takım tedbirler aldı. Buna göre göçmenlerin sevki hemen hemen tamamıyla Seyr-i Sefain idaresine ait vapurlarla yapıldı. Türkiye'den hareket eden bu vapurlar Selanik, Hanya, Kandiye, Girit v.b. yerlerden göçmenleri aldı. İzmir ve İstanbul gibi iskelesi olan şehirlere indirdi.[8]

1- Bodrum İlçesi'ne Gelen Muhacirler

Dış ülkelerden gelen ve Muğla İline bağlı Bodrum İlçesi'nde iskana tabi tutulan mübâdil ve mültecilere ait çizelge[9]:

Sıra No	Geldiği Yer	Aile Adeti	Nüfus Adeti	Muhaciret Sıfatı	İskan Tarihi	İskan Şekli			
						Tarımsal		Şehirsel	
						Aile Ad.	Nüfus Ad.	Aile Ad.	Nüfus Ad.
1	İstanköy	105	476	Mülteci	1928	75	359	30	117
	İstanköy	18	74	Mülteci	1929	11	53	7	21
	İstanköy	25	88	Mülteci	1930	9	31	16	57
	İstanköy	10	35	Mülteci	1931	4	10	6	25

6 Tosun, a.g.e, s. 85-86

7 Tosun, a.g.e, s. 87

8 Tosun, a.g.e, s. 88

9 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Bodrum I. II ve III. Nolu İskan Esas Defteri.

Levent Sahverdi Arşivi

2	Rodos	2	7	Mülteci	1925	1	3	1	4
	Rodos	15	56	Mülteci	1928	5	22	10	34
3	Girit	2	5	Mülteci	1928	—	—	2	5
	Girit	84	366	Mülteci	1930	56	262	28	104
	Girit	1	2	Mülteci	1931	1	2	—	—
	Girit	1	4	Mülteci	1929	1	4	—	—
4	Gümülcine	1	4	Mülteci	1928.	1	4	—	—
5	Yugoslavya	3	10	Mülteci	1928	3	10	—	—
	Yugoslavya	1	7	Mülteci	1929	1	7	—	—
	Preveze	1	5	Mülteci	1928	—	—	1	5
	Preveze	1	1	Mülteci	1930	—	—	1	1

Bodrum İlçesi'ne gelen yukarıdaki çizelgede belirtilen mübadiller; Bodrum İlçesi Merkezi'ndeki Atik Mahallesi, Kumbahçe Mahallesi, Karabağ Mahallesi, Cedit Mahallesi, Çarşı Mahallesi, Peksimet Mahallesi ile Akçaalan Köyü, Karakaya Köyü, Görece Köyü, Dirmil Köyü, Muski Köyü, Yahşi Köyü , Peksimet Köyü ve Kavakboğazı Mevki, Kızılburun Mevki, Peksimet-Kadıkalesi Mevki, Karakaya-Çukurbük Mevki, Çiftlik-Yalı Mevki, Mihridağ Mevki, Kovacık Boğazı Mevki ve Kefaloka Mevkine iskân edildi. Bu mübadillere iskân edildikten sonra da Lozan Barış Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" gereğince Bodrum'dan Yunanistan'a gönderilen Rumlardan Bodrum'da kalan dükkan, hane, sebze bahçesi, tarla, kışlak, otlak, meyhane, incirlik, fırın ve zeytin tarlaları verildi.[10]

10 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Bodrum I. II ve III No'lu İskan Esas Defteri.

Levent Sahverdi Arşivi

Yukarıdaki Bodrum İlçesi ile ilgili çizelge ve altında yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere; 1923 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" den sonra Muğla'nın Bodrum İlçesi'ne 1925 ile 1931 yılları arasında Yunanistan ve Yugoslavya gibi Balkan Ülkeleri'nin değişik yerlerinden mülteci sıfatıyla 270 aile ve bunların oluşturduğu 1140 kişi iskân edildi. Bu aileler geldikleri yerlerdeki iskân yerleri, geçim alanları ve meslek gruplarına göre Bodrum'da tarımsal ve şehirsel olmak üzere iki gruba ayrıldılar. Bunlardan 167 aile ve bunların oluşturduğu 767 kişi tarımsal amaçla yukarıda belirtilen Bodrum İlçesi'ne bağlı köylere iskân edildiler ve kendilerine de geçimlerini sağlamaları amacıyla yukarıda belirtilen yerlerden 1923 yılında imzalanan Mübadele Antlaşması gereğince Yunanistan'a gönderilen Rumlardan kalma bağ, bahçe, tarla, otlak, incirlik ve zeytin bahçeleri verildi. Bunların dışında kalan 103 aile ve bunların oluşturduğu 363 kişi de Bodrum şehir merkezinde iskân edildiler ve geçimlerini sağlamaları amacıyla kendileri de burada mübadeleye tabi tutulan Rumlardan kalan hane, dükkan, fırın, meyhane gibi emtialar verildi.

2- Muğla İli - Merkez İlçeye Gelen Muhacirler

Dış Ülkelerden Gelen ve Muğla İli Merkez İlçesi'nde İskana Tabi Tutulan Mübadil ve Mültecilere Ait Çizelge[11]:

Sıra No	Geldiği Yer	Aile Adeti	Nüfus Adeti	Muhaciret Sıfatı	İskan Tarihi	İskan Şekli			
						Tarımsal		Şehirsel	
						Aile Ad.	Nüfus Ad.	Aile Ad.	Nüfus Ad.
1	Yunanistan	10	51	Mübadil Muhacir	1924	10	51	—	—
	Yunanistan	12	28	Mübadil Muhacir	1925	12	28	—	—
	Yunanistan	1	1	Mübadil Muhacir	1926	—	—	1	1
2	Sakız Adası	1	1	Mübadil Muhacir	1926	—	—	1	1

11 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Merkez İlçe I ve II. No'lu İskan Tevzi Defteri.

Levent Sahverdi Arşivi

	İstanköy Ada	1	5	Mülteci	1926	1	5	—	—
	Midilli Adası	1	3	Mubadil Muhacir	1927	1	3	—	—
	İstanköy Ada	1	5	Mülteci	1928	1	5	—	—
	Rodos	1	4	Mülteci	1929	—	—	1	4
3	Yugoslavya	1	4	Mübadil Muhacir	1926	—	—	1	4
	Yugoslavya	17	99	Muhasır	1927	17	99	—	—
	Yugoslavya	18	75	Mülteci	1927	18	75	—	—
	Yugoslavya	17	69	Mülteci	1927	—	—	17	69
4	Romanya	1	3	Mülteci	— — —	1	3	—	— —
5	Bulgaristan	2	2	Mülteci	— — —	—	—	2	2

Muğla İli'nin Merkez İlçesi'ne gelen yukarıdaki çizelgede belirtilen mübadiller İlçenin Merkezi'ndeki; Rum Mahallesi, Orta Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi ile Bozüyük Nahiyesi, Ahiköy, Bencik Köyü, Cazgırlar Köyü, Eskihisar Köyü, Nar Harımı Mevkii, Çeşmeönü Mevkii ve Necikler Mevkiine iskân edildi. Bu mübadillere iskân edildikten sonra da Lozan Barış Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" gereğince Muğla Merkez İlçe'den Yunanistan'a gönderilen Rumlardan Muğla'da kalan dükkan, hane, sebze bahçesi, tarla, bağ, fırın ve zeytin tarlaları verildi.[12]

Yukarıdaki Muğla-Merkez İlçe ile ilgili çizelge ve altında yer alan bilgilerden anlaşılacağı üzere; 1923 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" Antlaşması'ndan sonra Muğla Merkez İlçe'ye Yunanistan,Yugoslavya ve Bulgaristan gibi Balkan Ülkeleri'nin değişik yerlerinden 84 aile ve bunların oluşturduğu 349 kişi gelmiştir. 1924 ile 1929 yılları ara-

12 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Merkez İlçe I ve II. Nolu İskan Tevzi Defteri.

Levent Sahverdi Arşivi

sında gelen bu aileler, geldikleri yerlerdeki iskân yerleri, geçim alanları ve mesleklerine göre tarımsal ve şehirsel olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Tarımsal gruba ayrılan 61 aile önce yukarıda belirtilen köylere iskân edildiler ve kendilerine de tarımla geçinebilecekleri şekilde tarla, bağ, bahçe, zeytinlik ve sebze bahçeleri verildi. Bunların dışında kalan 23 aileye ise şehir merkezinde 1923 nüfus mübadelesi antlaşması gereğince Muğla'yı terk eden Rumlardan kalan dükkan, fırın, değirmen gibi emtialar verildi.

Bu muhacirler Menteşe (Muğla) Vilayeti'nin Merkez İlçesi'ne bağlı değişik yerlere iskân edildikten sonra zaman zaman bunların sorunları ile ilgili olarak Menteşe (Muğla) Vilayet makamı ile Ankara'daki İskân Vekaleti arasında yazışmalar gündeme geldi. İşte bunlardan birisi Menteşe Vilayeti'nden Ankara'daki İskan Vekaleti'ne gönderilen 9 Mart 1924 tarihli bir telgraftır. Bu telgrafta; doğrudan doğruya vekaleti celilenin emriyle Kavala'dan Gökâbat (Gökova) Limanı'na gönderilen göçmenlerden Kavala, Tikveş ve Langaza muhacirlerinden olup Muğla'nın Cazgırlar Köyü'ne iskân edilen ahalinin bir kısmının Malarya hastalığından muzdarip olduğu, bu yüzden bu güne kadar bunların arasından 17 kişinin vefat ettiği, Sıhhıye Müdüriyeti'nden para yardımı yapılabildiği cihetle bu köyde oturanlara kinin dağıtımı yapıldığı, ancak köyün etrafının bataklıkla çevrili olduğundan dağıtılan kininin bir faydasının olmadığı, bunların haklarında alınacak kararın köyü teftiş eden valinin işaretine atfen Menteşe İskân Müdüriyeti tarafından verileceği, ve bilmuharebe vilâyet dahilinde bunların bir başka yere nakil ve iskânlarının imkânsız olmakla beraber dağlık mıntıka ahalisinden olan bu insanların burada oturmak istemediği, hayatlarını kurtarmak için vekâlet emriyle Trakya'da Tekfurdağı'na (Tekirdağ) nakledilmiş olan hemşehrilerinin yanına gitmek istedikleri ve kendilerine verilen araziyi de işletemedikleri bildirildi.

Yukarıda belirtilen tahrirat "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti"nce 22 Mart 1924 tarihinde değerlendirilmiş ve Muğla'ya şu cevap yazılmıştır; "Muhacirinin bataklıkta bulunması nedeniyle kendilerine yapılan te-

Levent Şahverdi Arşivi

davinin daima neticesiz kalacağının anlaşıldığı ve muhacirinin dağlık mıntıka ahalisinden olması nedeniyle de bunların gerekli yerlere göç etmelerine izin verilmesi gerektiği kararına varılmış ve bu kararın Muğla İskân Müdüriyeti'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır".[13]

3- Muğla İli - Milas İlçesi'ne Gelen Muhacirler

Dış ülkelerden gelen ve Muğla İli Milas İlçesi'nde iskâna tabi tutulan mübadil ve mültecilere ait çizelge[14]:

Sıra No	Geldiği Yer	Aile Adeti	Nüfus Adeti	Muhaciret Sıfatı	İskan Tarihi	İskan Şekli			
						Tarımsal		Şehirsel	
						Aile Ad.	Nüfus Ad.	Aile Ad.	Nüfus Ad.
1	Rodos Ada	1	4	Gayri Mübadil	1926	1	4	—	—
	Rodos Ada	2	7	Gayri Mübadil	1928	1	4	1	3
2	Midilli Ada	1	4	Mübadil	1925	1	4	—	—
	Midilli Ada	1	6	Mübadil	1927	1	6	—	—
3	Girit Ada	1	5	Mübadil	1924	1	5	—	—
	Girit Ada	2	8	Mübadil	1925	—	—	2	8
	Girit Ada	1	5	Gayri Mübadil	1925	—	—	1	5
	Girit Ada	1	5	Gayri Mübadil	1925	1	5	—	—
	Girit Ada	3	3	Mübadil	1927	2	4	1	5
	Girit Ada	1	2	Mübadil	1928	—	—	1	5
	Girit Ada	1	7	Gayri Mübadil	1928	1	7	—	—
4	İstanköy Ada	1	2	Gayri Mübadil	1925	1	2	—	—
	İstanköy Ada	16	76	Gayri Mübadil	1926	15	73	1	3
	İstanköy Ada	18	82	Gayri Mübadil	1927	16	76	2	6

13 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.11.20.98.6

14 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Milas İskân Esas Defteri.

Levent Şahverdi Arşivi

	İstanköy Ada	10	30	Gayri Mübadil	1928	2	6	8	24
	İstanköy Ada	8	28	Gayri Mübadil	1929	—	—	8	28
5	Selanik	3	15	Mübadil	1925	1	3	2	12
	Selanik	2	12	Mübadil	1926	2	12	—	—
6	Yanya-Konice	4	20	Mübadil	1924	2	12	2	8
	Yanya-Konice	96	368	Mübadil	1925	82	310	14	58
	Yanya-Konice	1	6	Mübadil	1927	1	6	—	—
	Yanya-Aydonat	21	26	Mübadil	1924	21	86	—	—
	Yanya-Aydonat	1	6	Mübadil	1927	1	6	—	—
7	Kavala	11	42	Mübadil	1924	11	42	—	—
8	Drama-Nevrekop	1	2	Gayri Mübadil	1924	1	2	—	—
	Drama-Nevrekop	1	3	Gayri Mübadil	1927	1	3	—	—
9	Grebene	1	4	Mübadil	1924	1	4	—	—
	Üsküp-Koçana	14	45	Gayri Mübadil	1925	14	45	—	—
	Üsküp	1	2	Gayri Mübadil	1925	1	2	—	—
	Piriştine	1	2	Gayri Mübadil	1925	1	2	—	—
	Girye	1	2	Mübadil	1925	1	2	—	—
	Üsküp-Kıratova	1	2	Gayri Mübadil	1926	1	2	—	—
	Piriştine	1	3	Gayri Mübadil	1926	1	3	—	—
	Tikveş	1	2	Gayri Mübadil	1926	1	2	—	—
	Osmaniye	1	3	Gayri Mübadil	1926	1	3	—	—
	Manastır	1	4	Mübadil	1926	1	4	—	—
	Razlık	1	4	Gayri Mübadil	1926	1	4	—	—
	Kırçova	1	5	Gayri Mübadil	1926	1	5	—	—
	İstip	1	3	Gayri Mübadil	1927	1	3	—	—
	Sırat	1	4	Gayri Mübadil	1927	1	4	—	—
	Köprülü	1	3	Gayri Mübadil	1927	1	3	—	—
	Köprülü	1	5	Gayri Mübadil	1928	1	5	—	—
	Üsküp-Kıratova	4	14	Gayri Mübadil	1928	4	14	—	—
	Piriştine	1	3	Gayri Mübadil	1929	1	3	—	—

Levent Şahverdi Arşivi

Muğla İli'nin Milas İlçesi'ne gelen yukarıdaki çizelgede belirtilen mübadiller Milas İlçesi Merkezi'ndeki; Gazipaşa Mahallesi, Selimiye Mahallesi ve Firuzpaşa Mahallesi ile Varvil Köyü, Kafça Köyü, Takça Köyü, Yeniköy, Servin Köyü, Yaka Köyü, Ören, Kemer, Yusufça, Akbalık, Karakaya, Çalılık, İnce Kızılarmut, Değirmen, Gencik, Yel Değirmeni, Mezarlık, Çamlık,Varvil-Meşelik, Güllük, Kırkkız, Kozadere, Kovalık, Mezarlıkaltı, Mutafhanı Meydanı, Değirmendere, Kaymakkavağı, Derince, Eskipazar, Mezarlıkbaşı, Karacakaya, Bekirefendi, Hacı Ahmet Mezarlığı, Ahırcık Boğazı, Hacı Veli Kuyusu, Harmanlık, Kekelik, Karaotlak, Tuzla Adası, Hisar, Bahçeyaka, Sarnıç, Kızılalan ve Meşelik Mevkilerine iskân edildiler ve kendilerine de buralardan Dükkan, Hane, Sebze Bahçesi, Tarla, Bağ, Fırın ve Zeytin Tarlaları verildi.[15]

Yukarıda verilen Muğla İli'nin Milas İlçesi ile ilgili çizelge ve bilgilerin bir tahlili yapılacak olursa; 1924-1929 yılları arasında Milas İlçesi'ne mübadil ve gayri-mübadil sıfatıyla Yunanistan,Yugoslavya ve Arnavutluk gibi Balkan Ülkeleri'nin değişik yerlerinden 296 aile ve bunların oluşturduğu 884 kişi gelmiştir. Bu gelen aileler geldikleri yerlerdeki geçim sahaları ve meslek gruplarına göre tarımsal ve şehirsel olmak üzere iki gruba ayrıldılar. Bu gelen ailelerden 200 adeti tarımsal amaçla yukarıda belirtilen köylere iskân edildiler ve kendilerine de tarla, bağ, sebze bahçesi, ve zeytin tarlaları verildi. Bunların dışında kalan diğer aileler ise şehir merkezine iskân edildiler ve kendilerine de 1923 yılındaki mübadele antlaşma gereğince mübadeleye tabi Rumlardan kalan dükkan, hane gibi emtialar verildi.

29 Temmuz 1925 tarihinde, değişik Balkan ülkelerinden Anadolu'ya gelerek bir kısmının da Menteşe (Muğla) Vilayeti'nin değişik yerlerine iskân edilen muhacirlerin durumları ile ilgili olarak, Vilâyet İskân Memu-

15 Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Milas İskân Esas Defteri.

Levent Sahverdi Arşivi

ru Talat Feyzi Bey tarafından hazırlanan bir rapor Menteşe Vilâyeti tarafından Dahiliye Vekâleti'ne gönderilmiştir.[16]

Bu raporda; 1-Milas Kazası'na Konice muhacirlerinin vardığı, Kuyucak Mevkii'nde 70 hane inşa edilmek suretiyle bunların buraya iskanının mümkün olabileceği konusu kaza kaymakamlığından bildirilmiş ise de belirtilen yerin mirî olduğu iddia olunduğundan bazı aksamalar dolayısıyla halen muhacir iskânına imkân görülmediğinden, mezkûr kazanın ise vaziyeti müsait olmadığı anlaşıldığından muhacirlerin Milas Merkezi'ndeki hanelere iskân edilmek ve civardaki bahçe ve arazi ile Milas'a 8-10 km mesafede olan Tuzabad arazisi verilmek suretiyle iskân ettirileceği ve bazıları cüzi tamir edilmek suretiyle 96 haneye muhacirinin iskân edileceği ve böylece de 70 hanenin inşasının tamamlanmış olacağı, bildirilmiştir.

2- Maliye İaşe Encümeni tarafından her 40 nüfustan 4 nüfusun iaşesinin kesildiği, belirtilmiştir.

3- Bodrum Kazası'ndaki muhacirlerin ellerindeki evrak-ı tarife gereğince henüz emval-ı tarife ve tahkikine teşebbüs edilmediği, irade-i tarik ve delâlet edecek bir memur bulunamadığından tehir edilmiş olmakla icap eden hususat ayrı ayrı kendilerine takdim kılındığı ve tahrirat kendine talimat verdikten sonra bir memurun istihdamı taht-ı vücup bulduğu ve bu durum 23 haziran 1925 tarihinde 562 no'lu tahrirat ile arz edildiği bildirilmiştir.

4- Gerek Bodrum'da gerekse muhacirinin evleri ayrı ayrı gezilerek nüfuslarında fazlalık görülenleri ve haneleri yıkık, harap ve gayri muvafık bulunanları tesbit edilmiştir.

---

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.12.45.74.37

Levent Sahverdi Arşivi

5- Şimdiye kadar cüzdanı verilmeyen Milas ve Bodrum muhacirlerine cüzdanları verilmiş iş bu rapor takdim kılındığı belirtilmiştir.

Vilâyet dahiline iskân edilen muhacirlerle ilgili olarak Menteşe (Muğla) Vilayet makamı ile Ankara'daki Dahiliye Vekâleti arasındaki bir başka yazışma da, 13 Ağustos 1925 tarih ve 16828/120 numaralı, Menteşe (Muğla) Vilâyeti'nden Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen bir telgraftır. Bu telgrafta; vilâyet dahilinde 67 hanede 394 nüfustan ibaret vilâyet-i şarkiye mültecisi mevcut olup bunlara şimdiye kadar 6 hane 242 dönüm incir bahçesi ve 550 dönüm tarla dağıtımı yapıldığı bildirilmiştir.[17]

Sonuç

Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türkiye ile Yunanistan arasındaki en önemli anlaşmazlıklardan birisi Türk-Rum Nüfus Mübadelesi meselesi oldu. Fakat 30 Ocak 1923 tarihinde tarafların "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" adlı bir anlaşma imzalaması ile bu mesele çözüldü. Bu anlaşmadan hemen sonra Türkiye gerekli hukuki düzenleme ve hazırlıkları yaparak değişik Balkan ülkelerinden muhacirlerin gelmesine ve değişik vilâyetlere iskân edilmesine izin verdi. Bunun sonucu olarak Menteşe (Muğla) Vilâyeti'ne de 650 aile ve bunların oluşturduğu 2373 kişi iskân edildi. Bu gelen muhacirlerden 270 aile ve bunların oluşturduğu 1140 kişi Bodrum İlçesi'ne, 84 aile ve bunların oluşturduğu 349 kişi Merkez İlçe'ye ve 296 aile ve bunların oluşturduğu 884 kişi de Milas İlçesi'ne iskân edildiler.

17 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.12.45.78.12

Levent Sahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

a-Arşivler

Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla -Bodrum I.II ve III No'lu İskân Esas Defteri

Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla -Merkez İlçe I ve II. Nolu İskân Tevzi Defteri

Köy Hizmetleri Muğla İl Müdürlüğü Arşivi, Muğla-Milas İskân Esas Defteri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.11.20.98.6

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.12.45.74.37

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.12.45.78.12

b-Kitap ve Makaleler

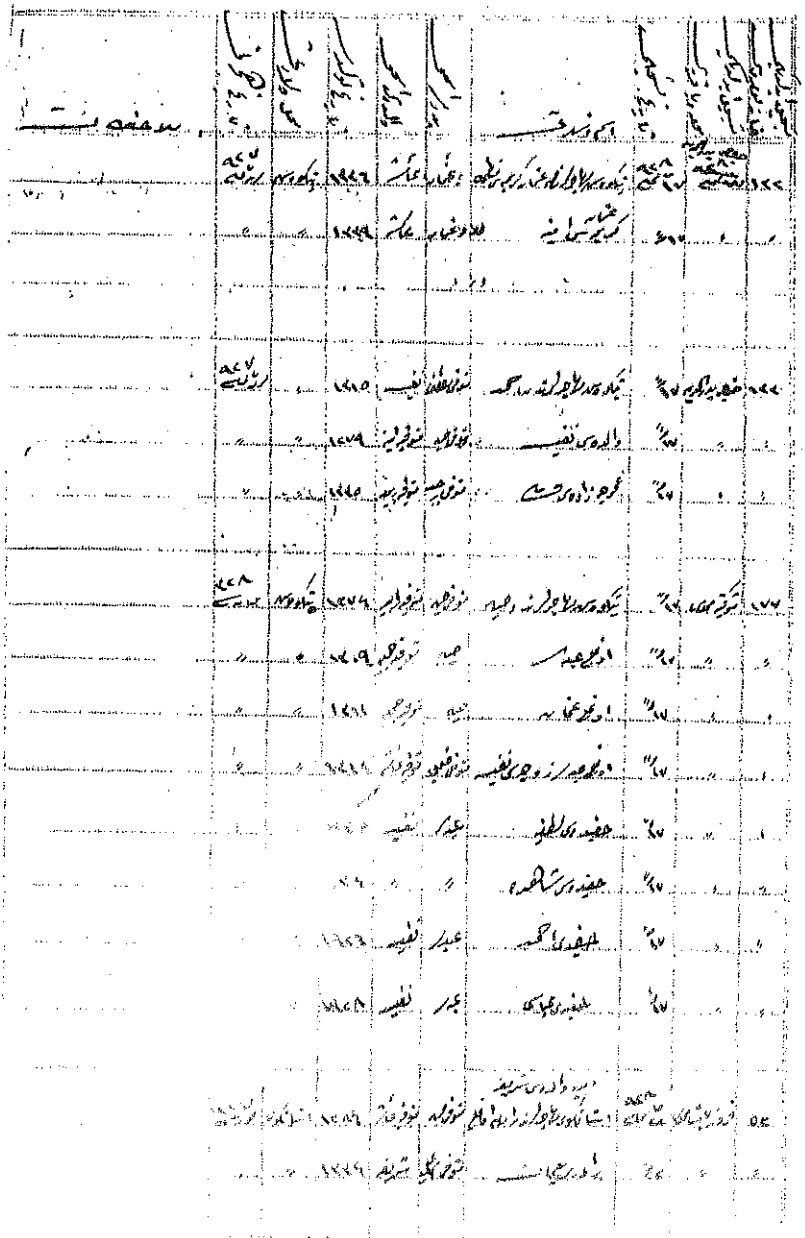
1- Ramazan Tosun, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar**, Niğde, 1998

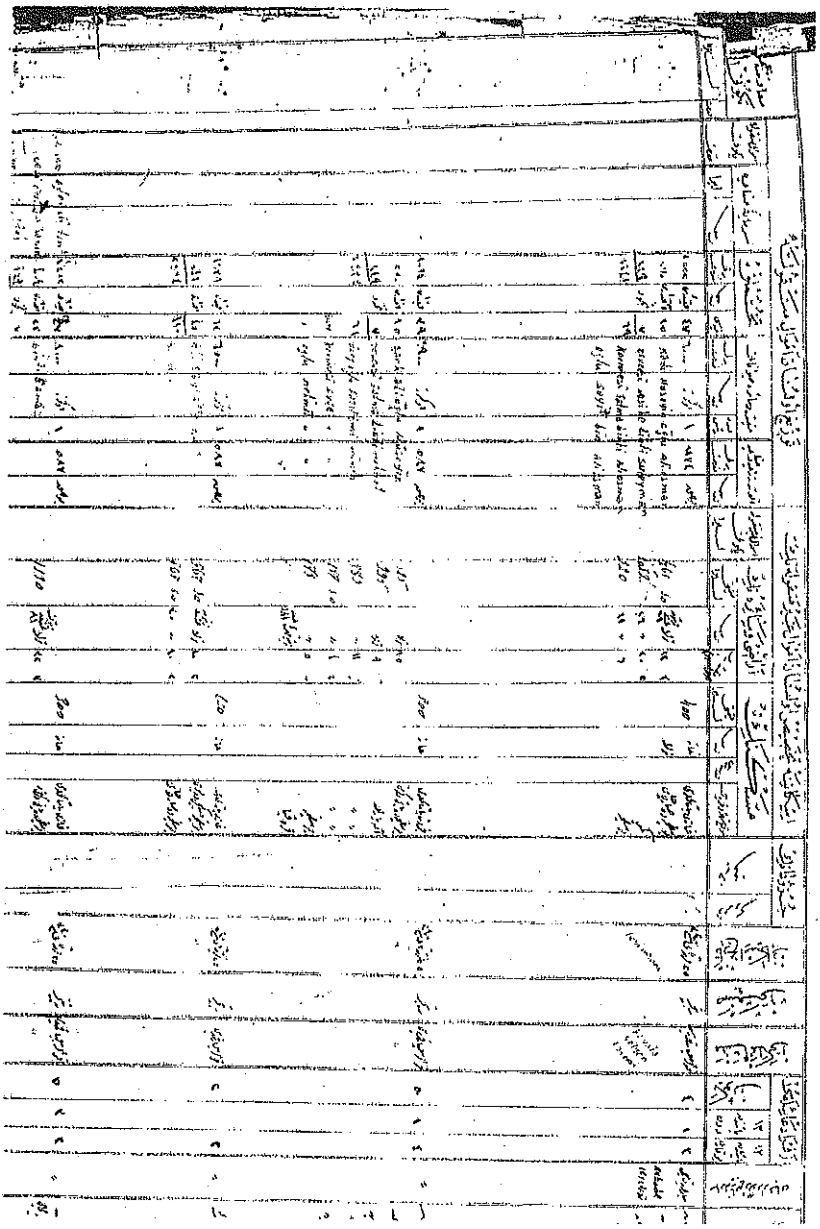
2- Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara, 1999

3- Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, 1995

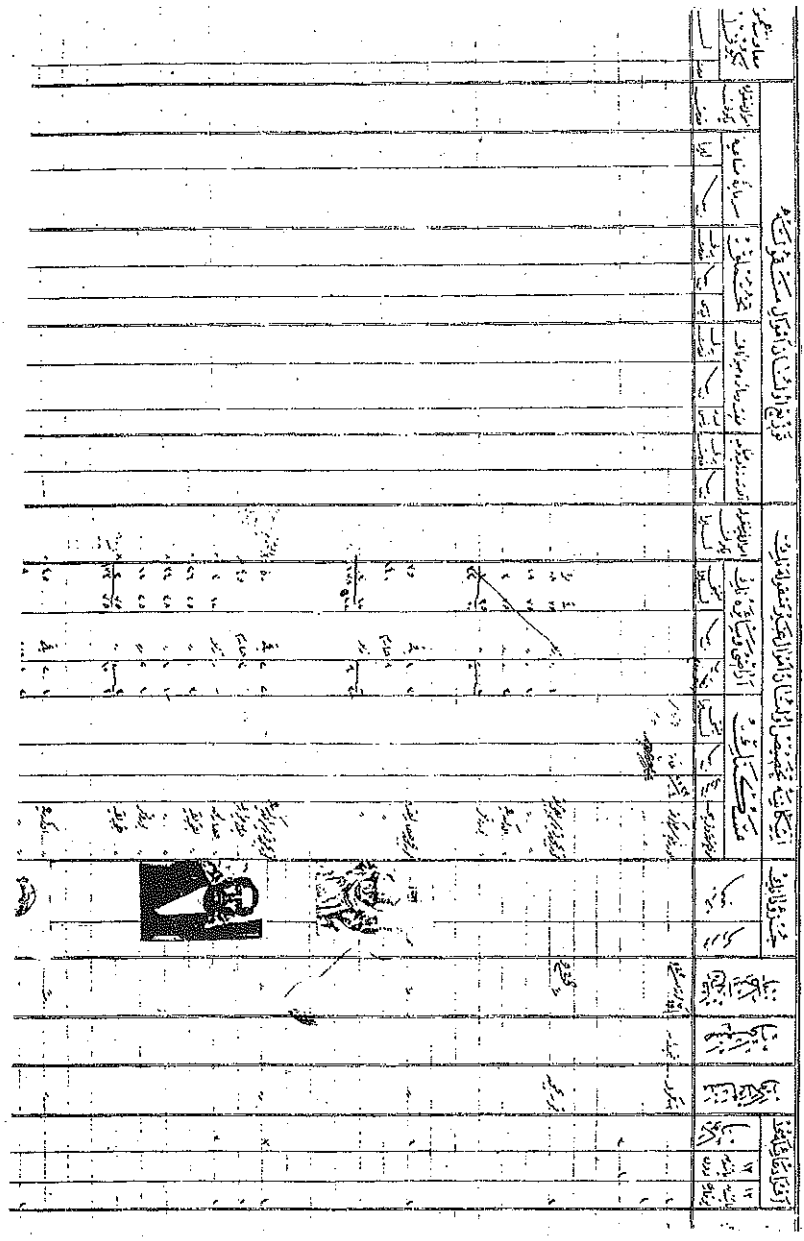
4- Kemal Arı, *"1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması sonrası İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler"*. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI , S.18, Temmuz 1990, s.635

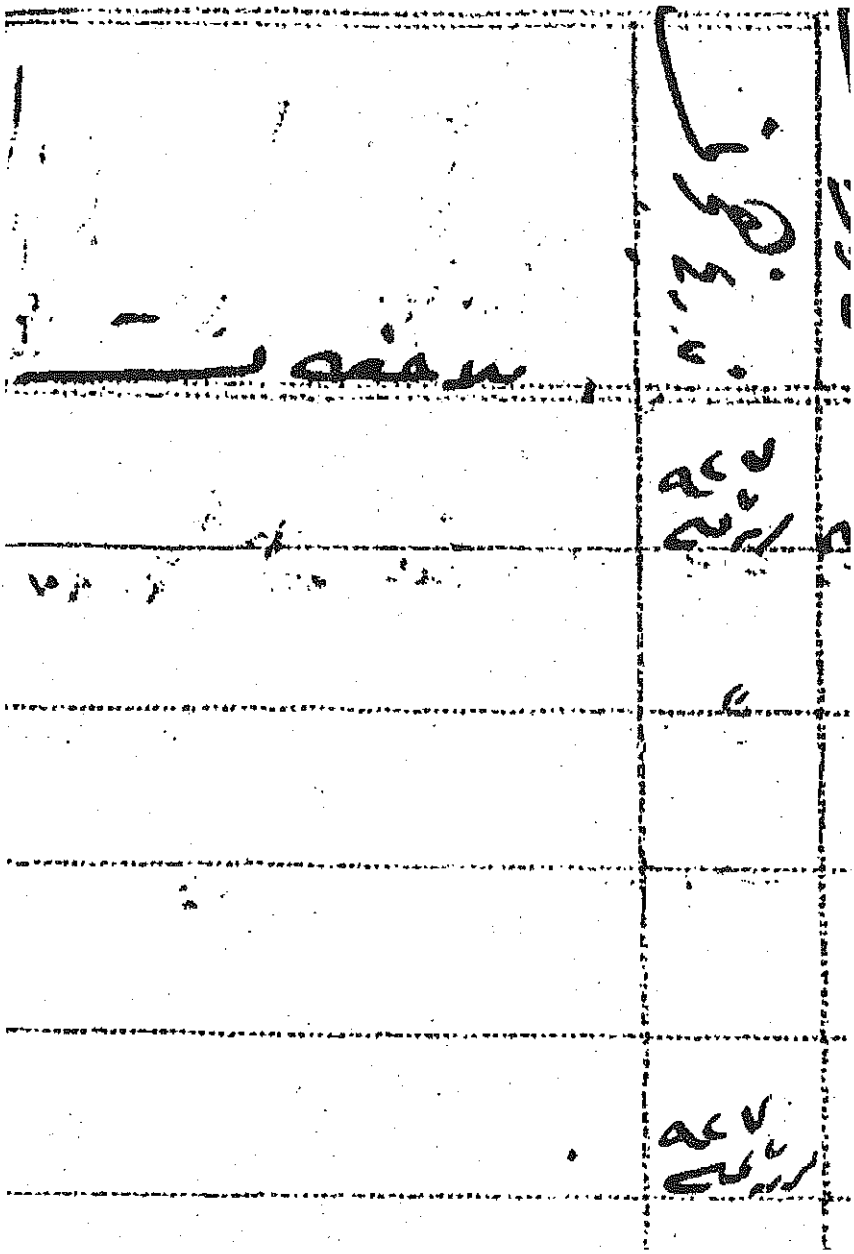
Levent Şahverdi Arşivi

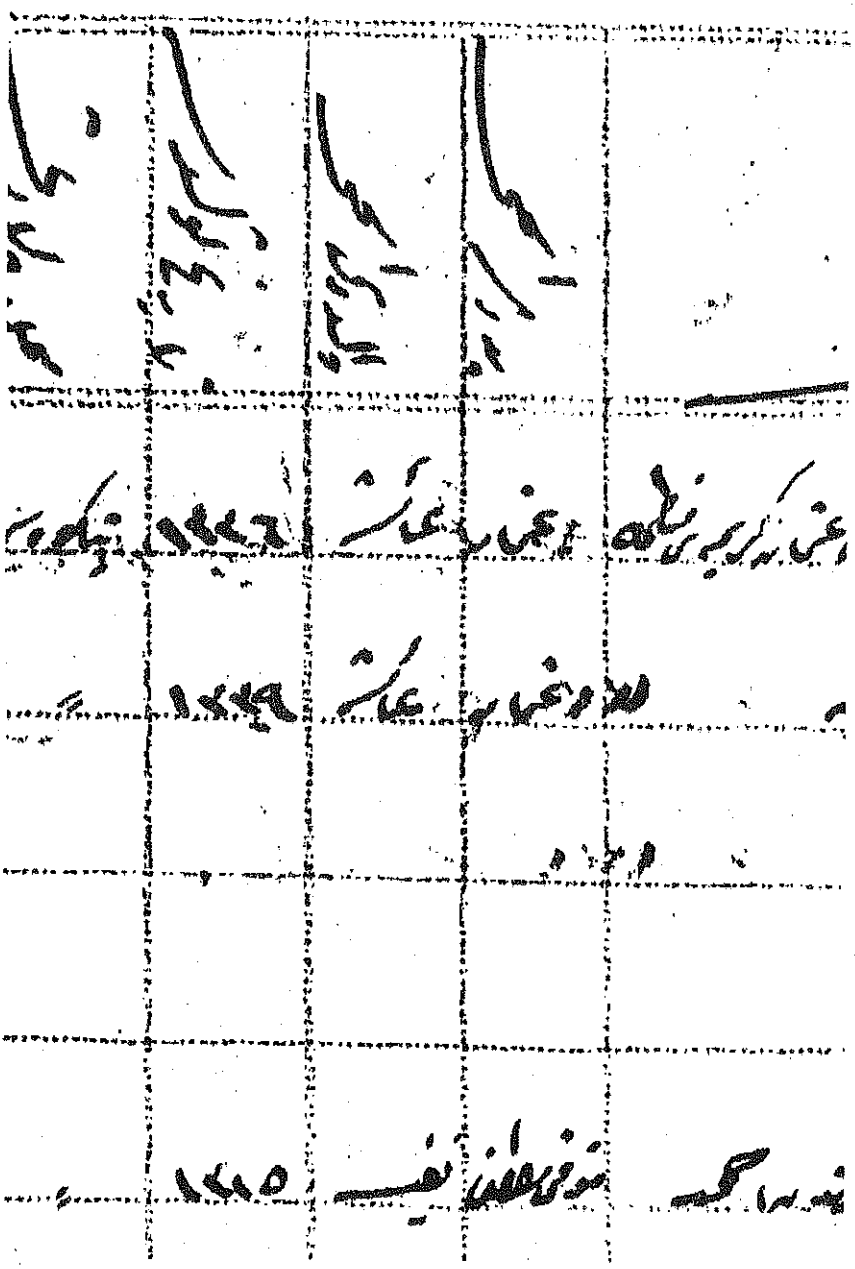

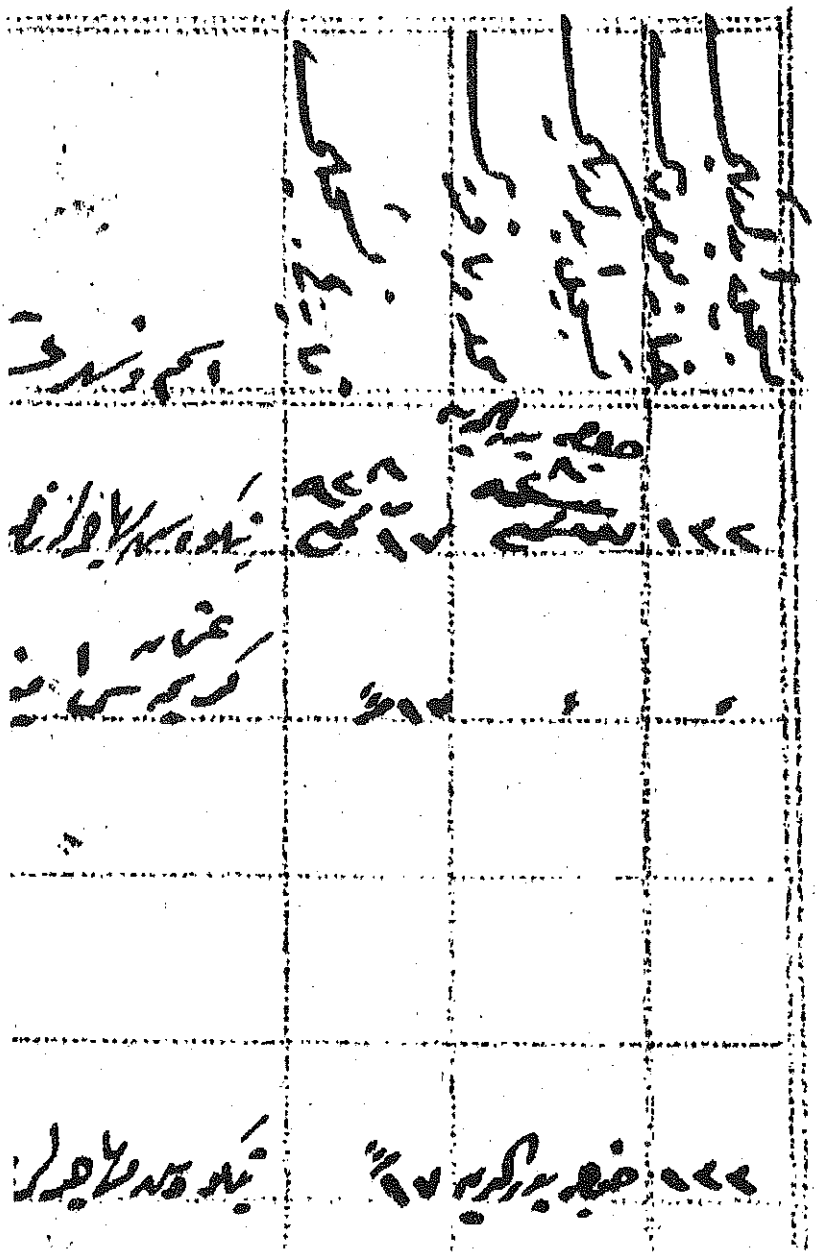
Levent Sahverdi Arşivi

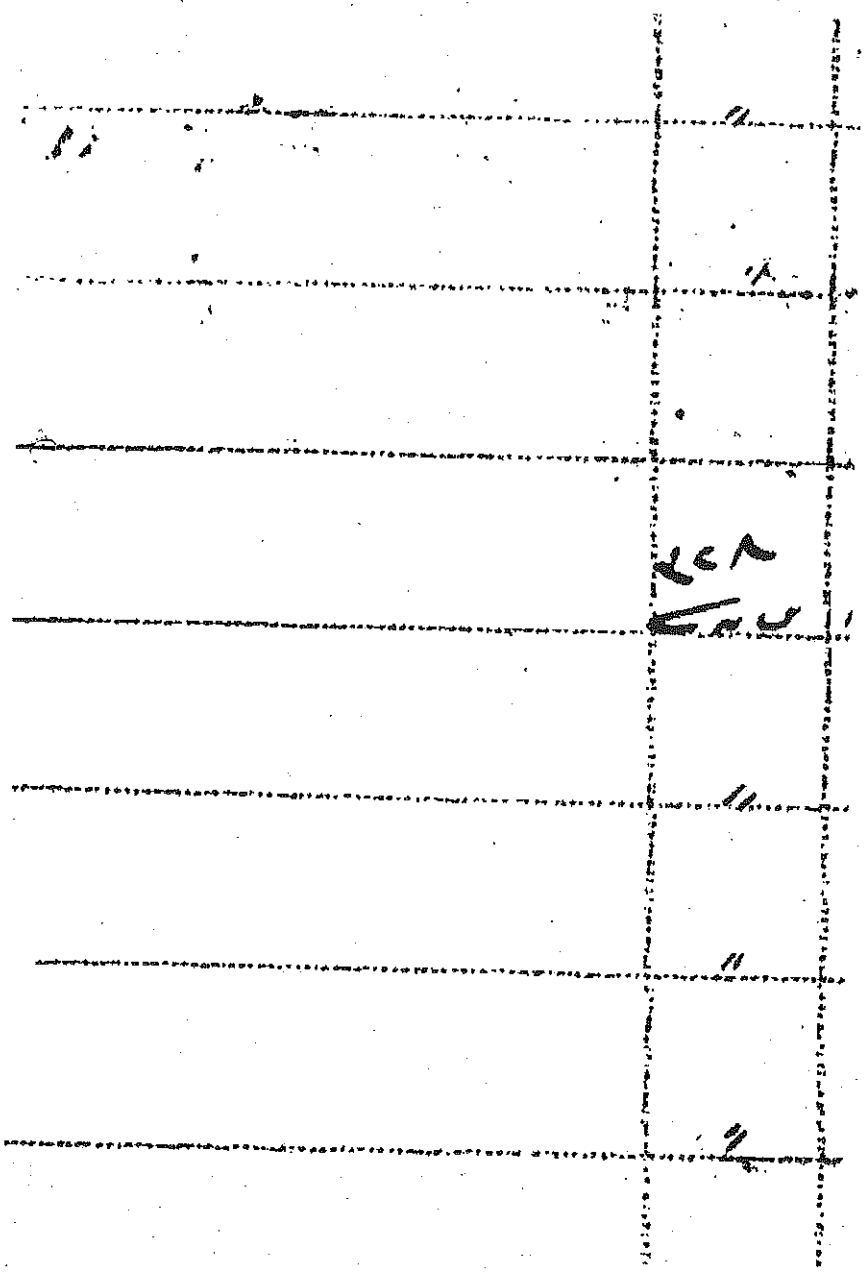

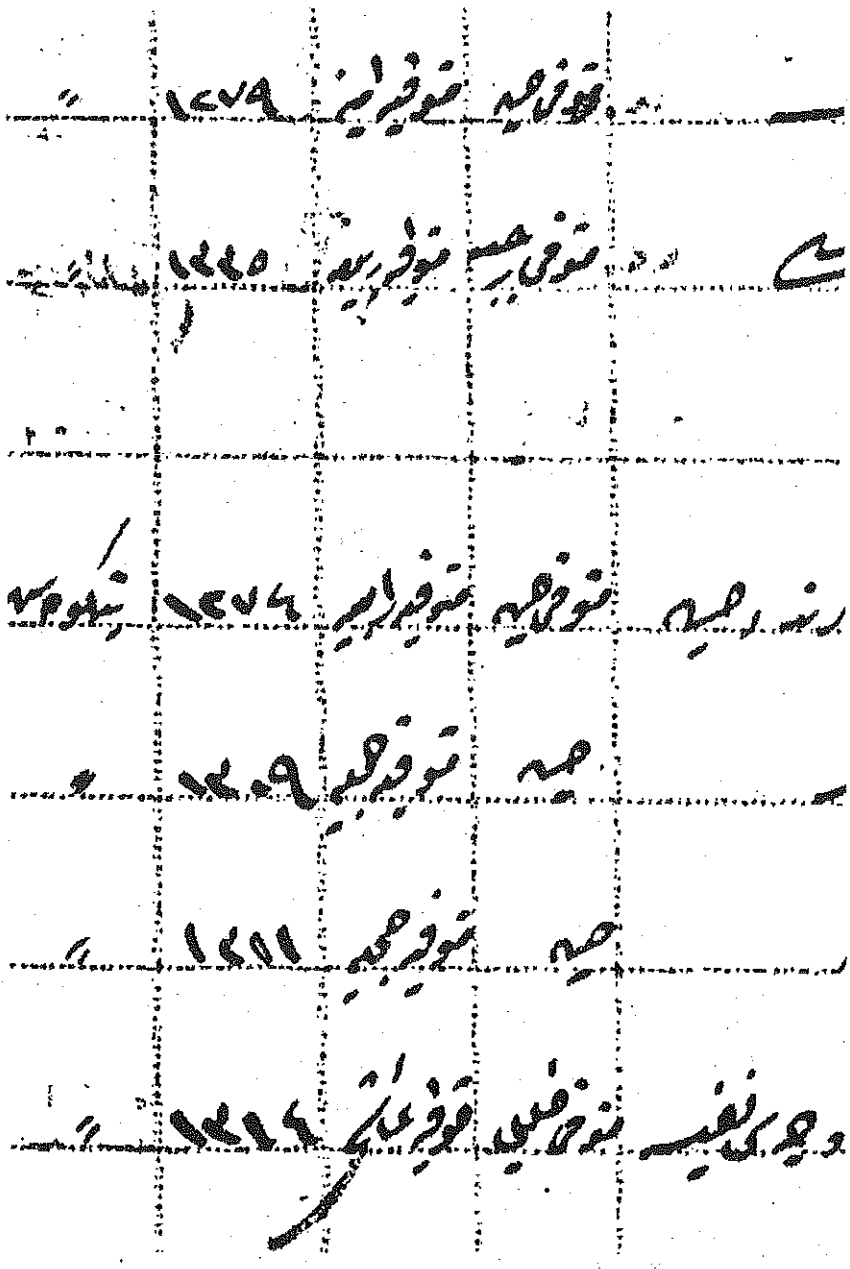
Levent Sahverdi Arşivi

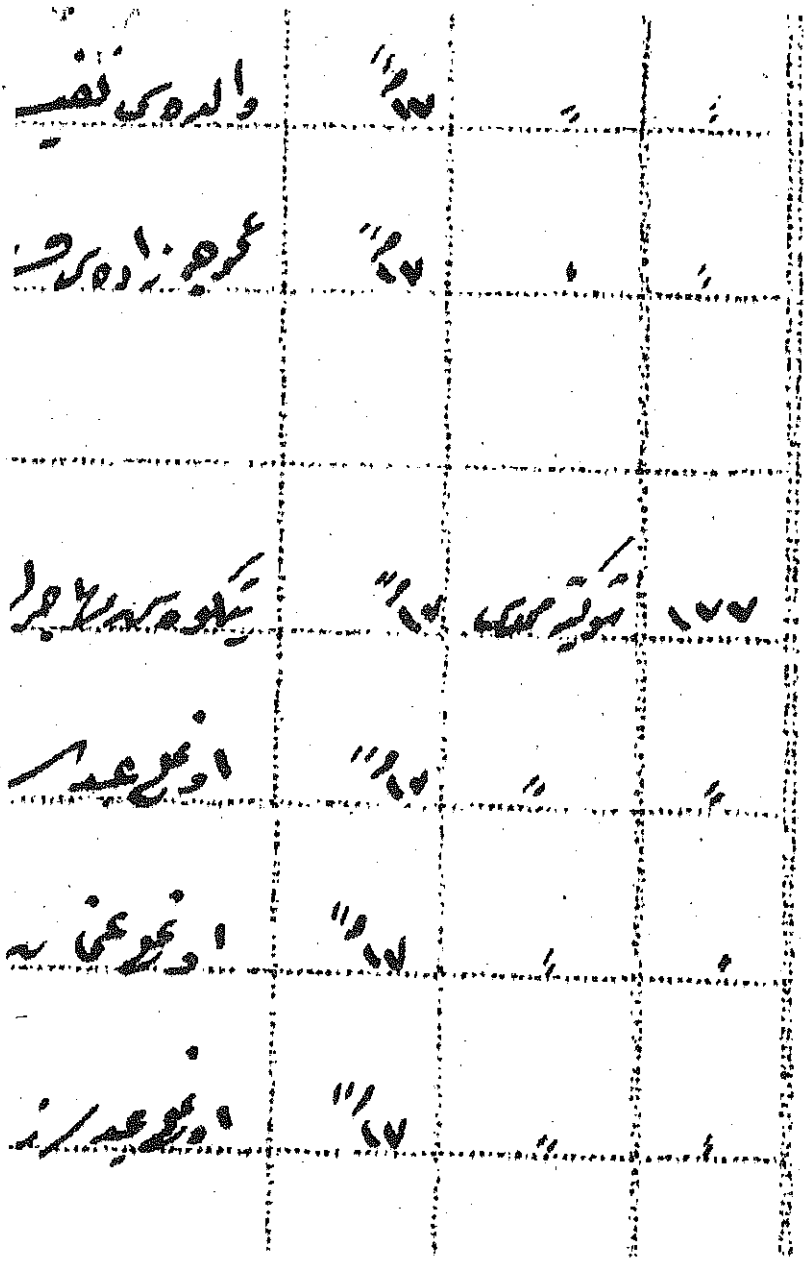

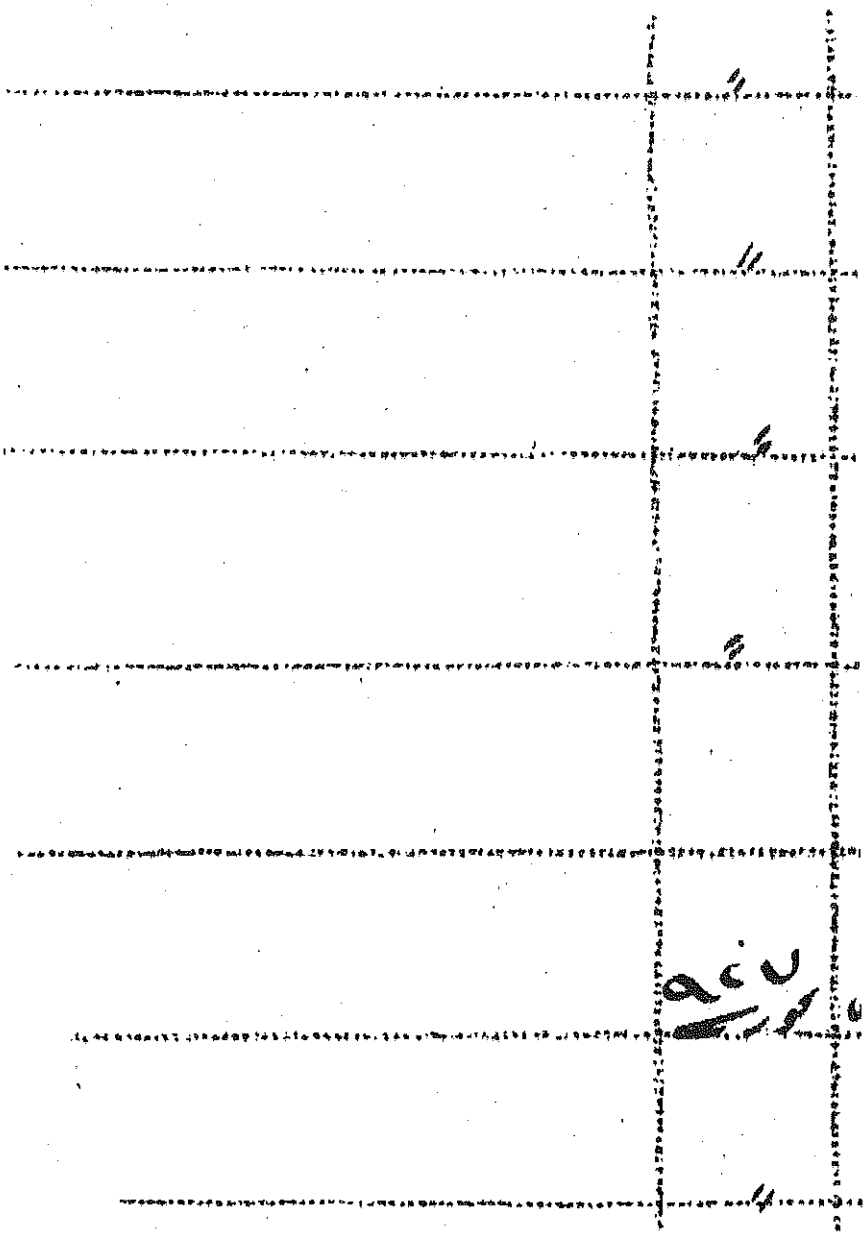
Levent Sahverdi Arşivi

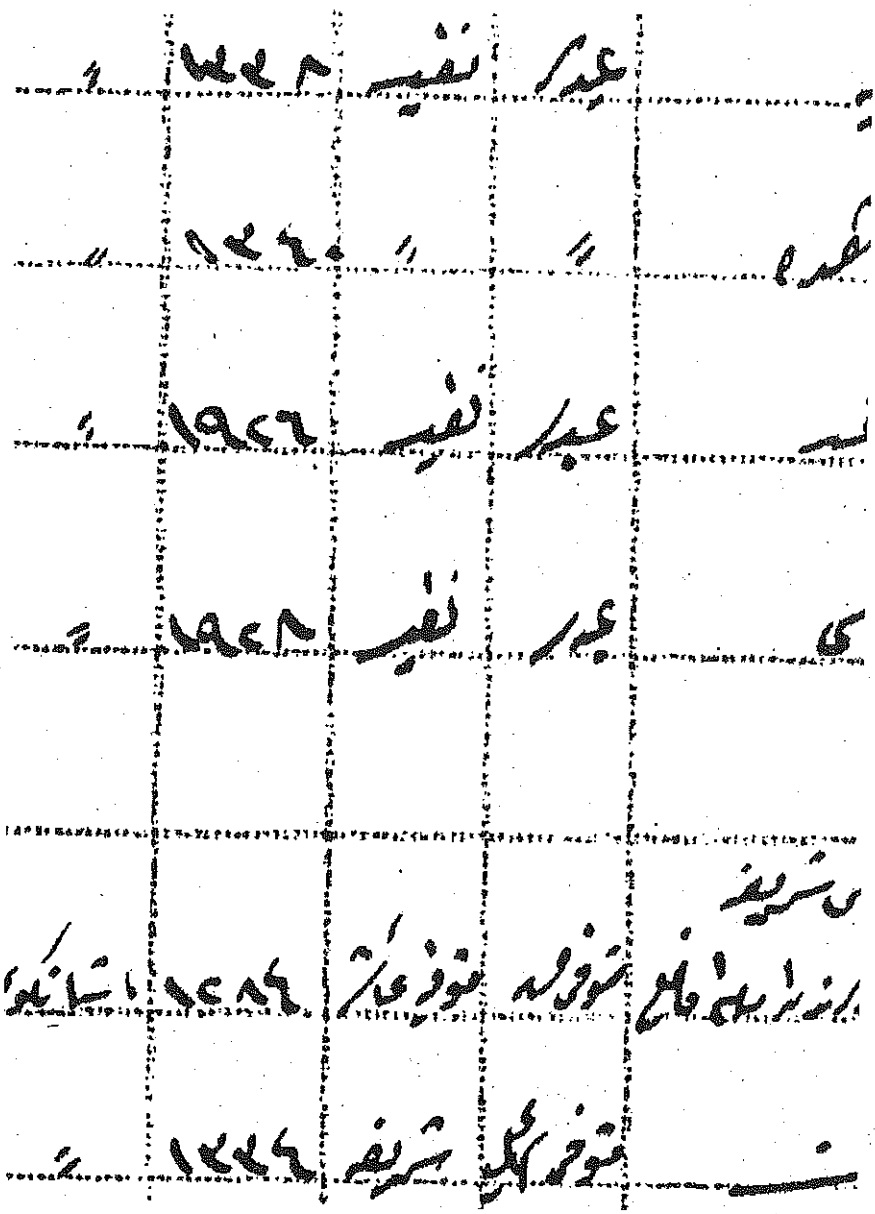

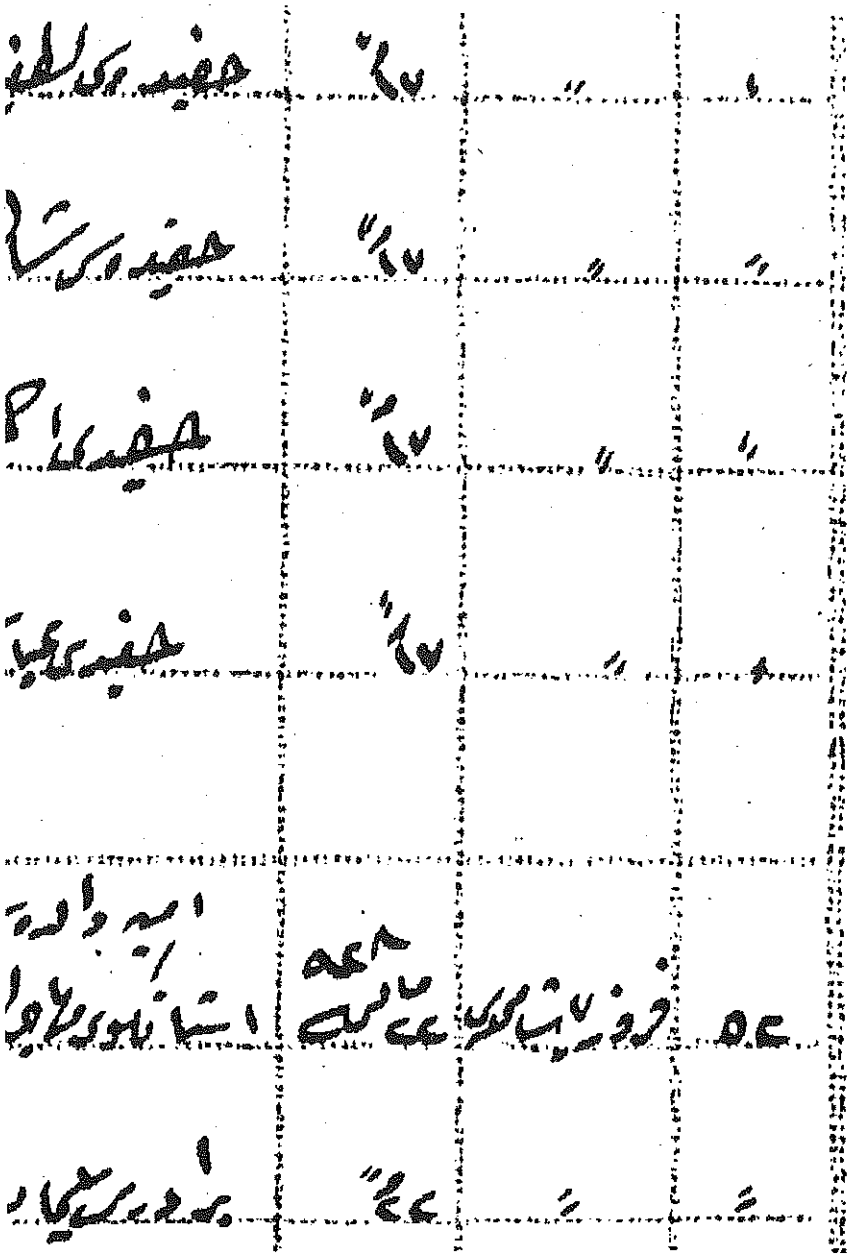
Levent Sahverdi Arşivi

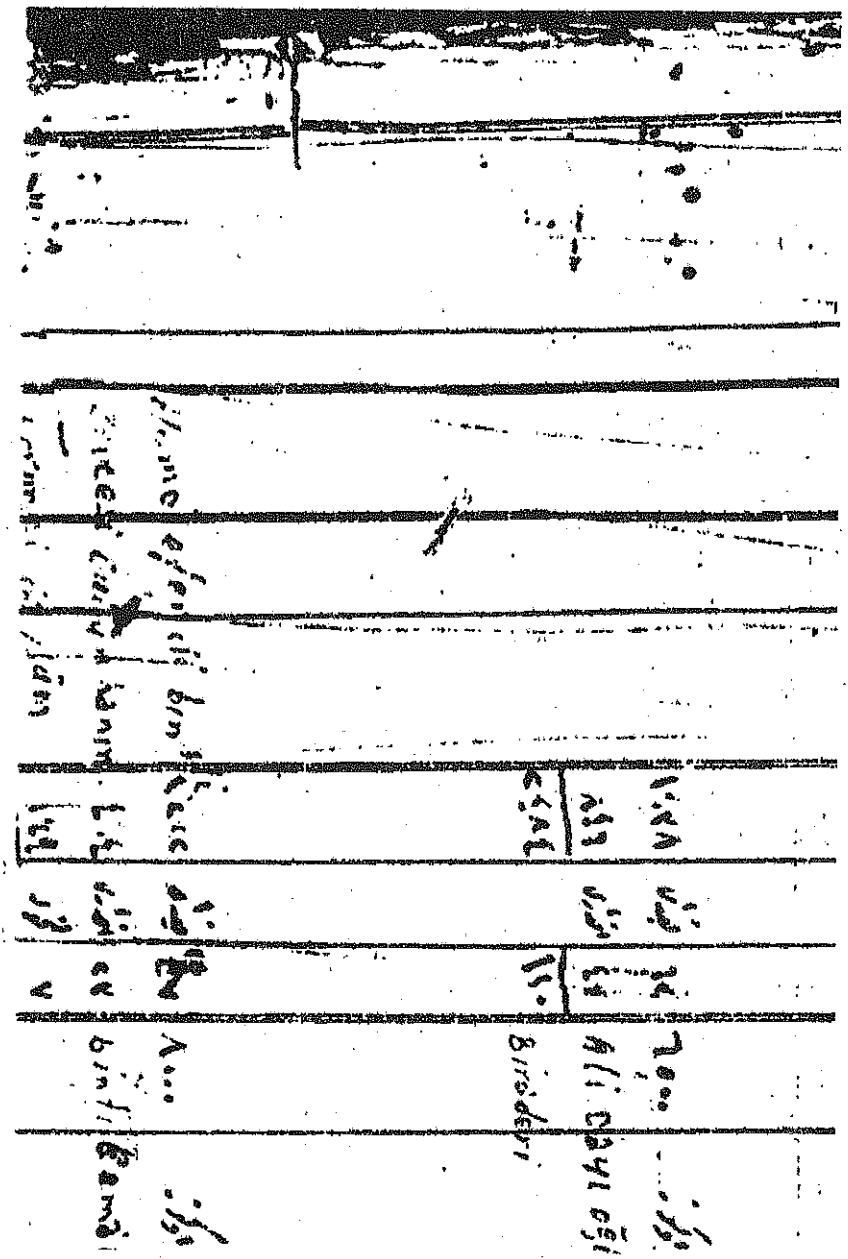

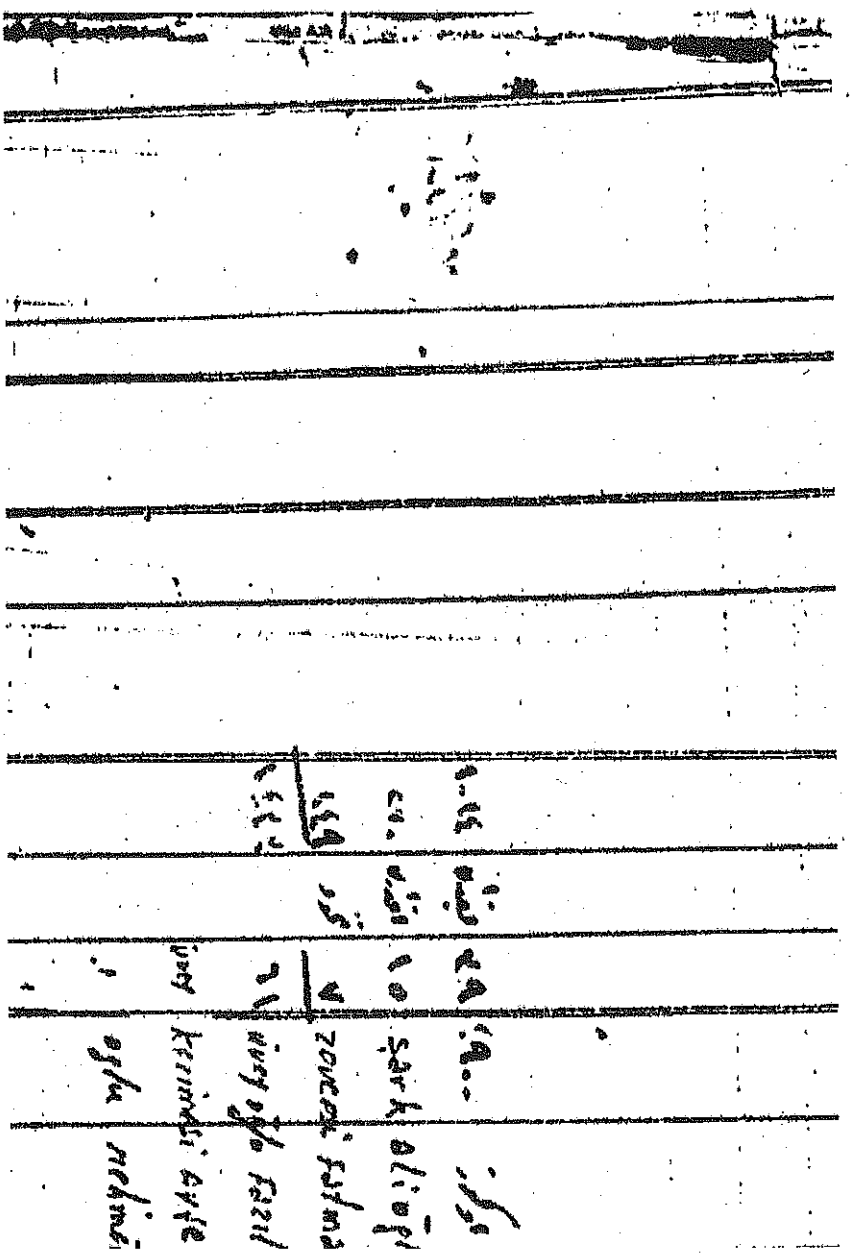

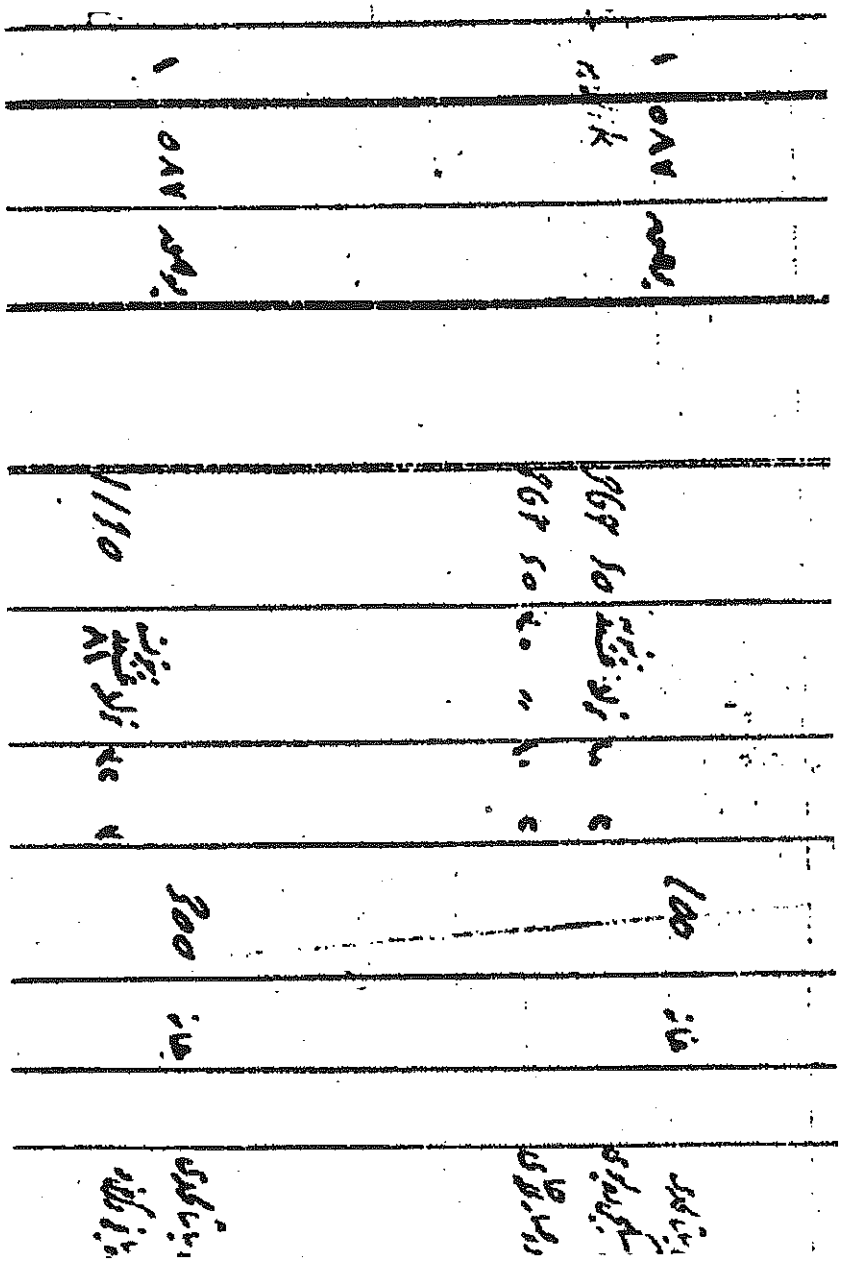
Levent Şahverdi Arşivi

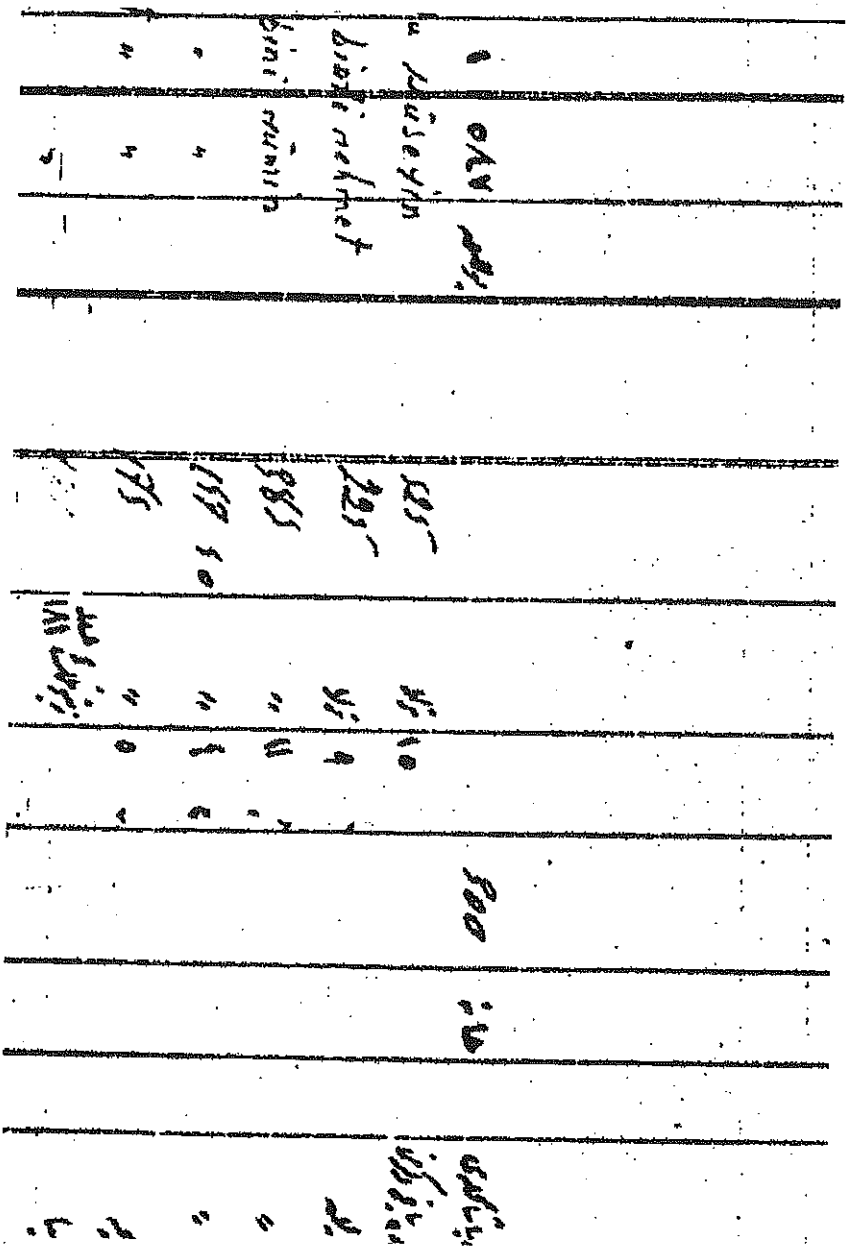

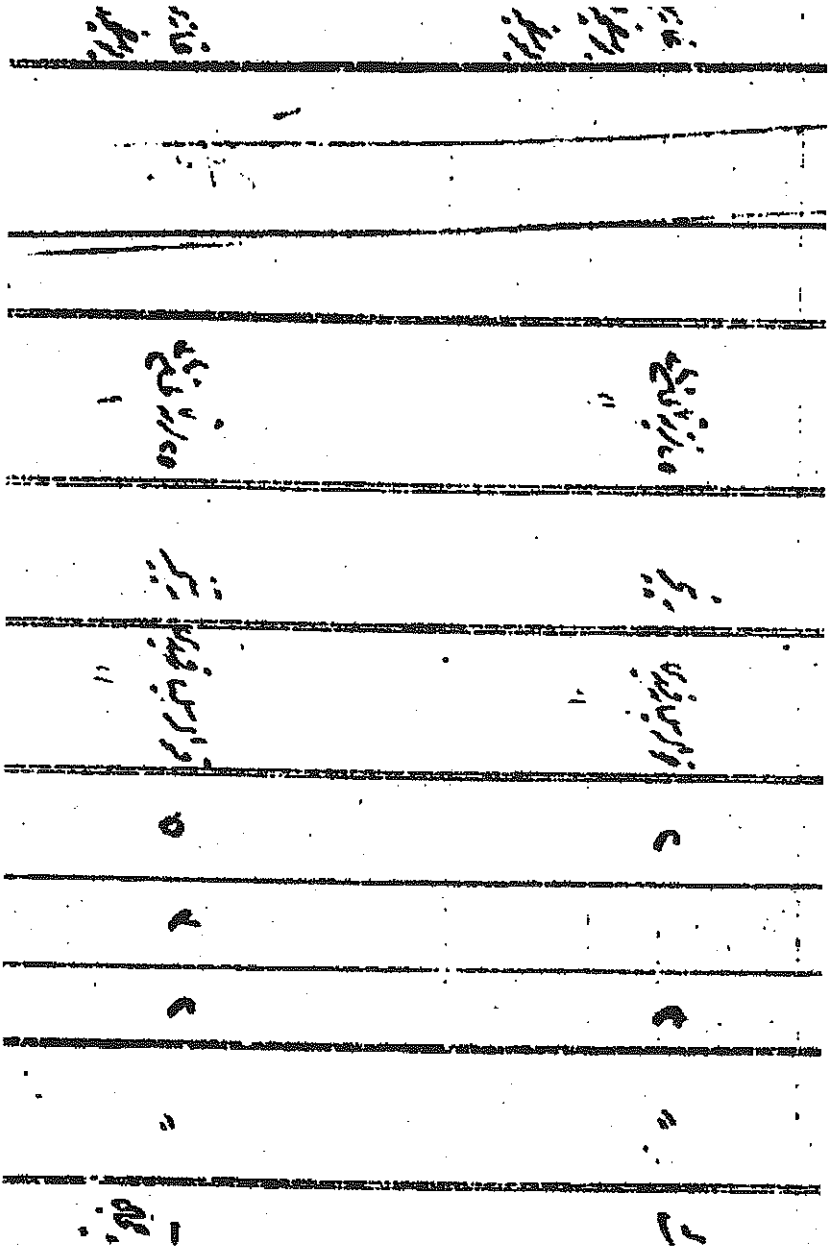

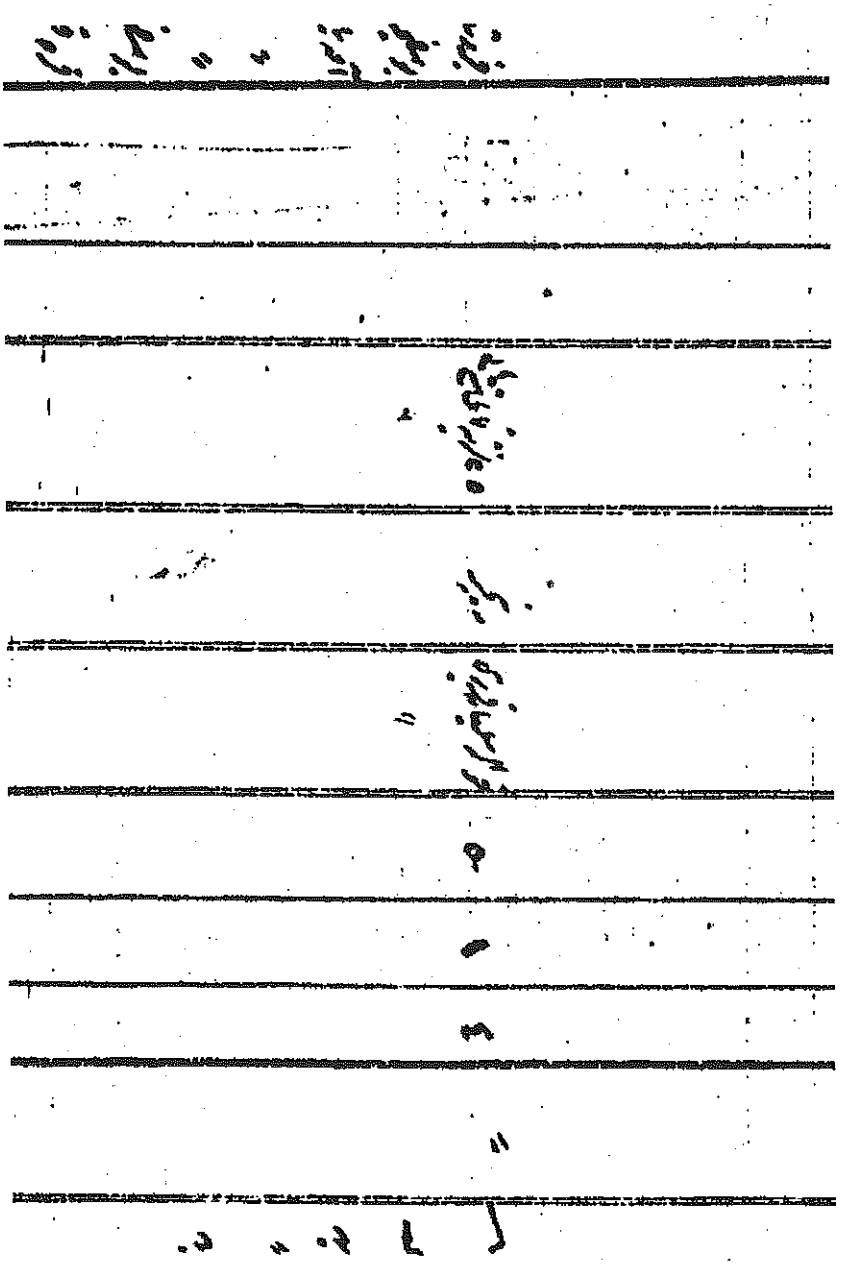

Levent Sahverdi Arşivi

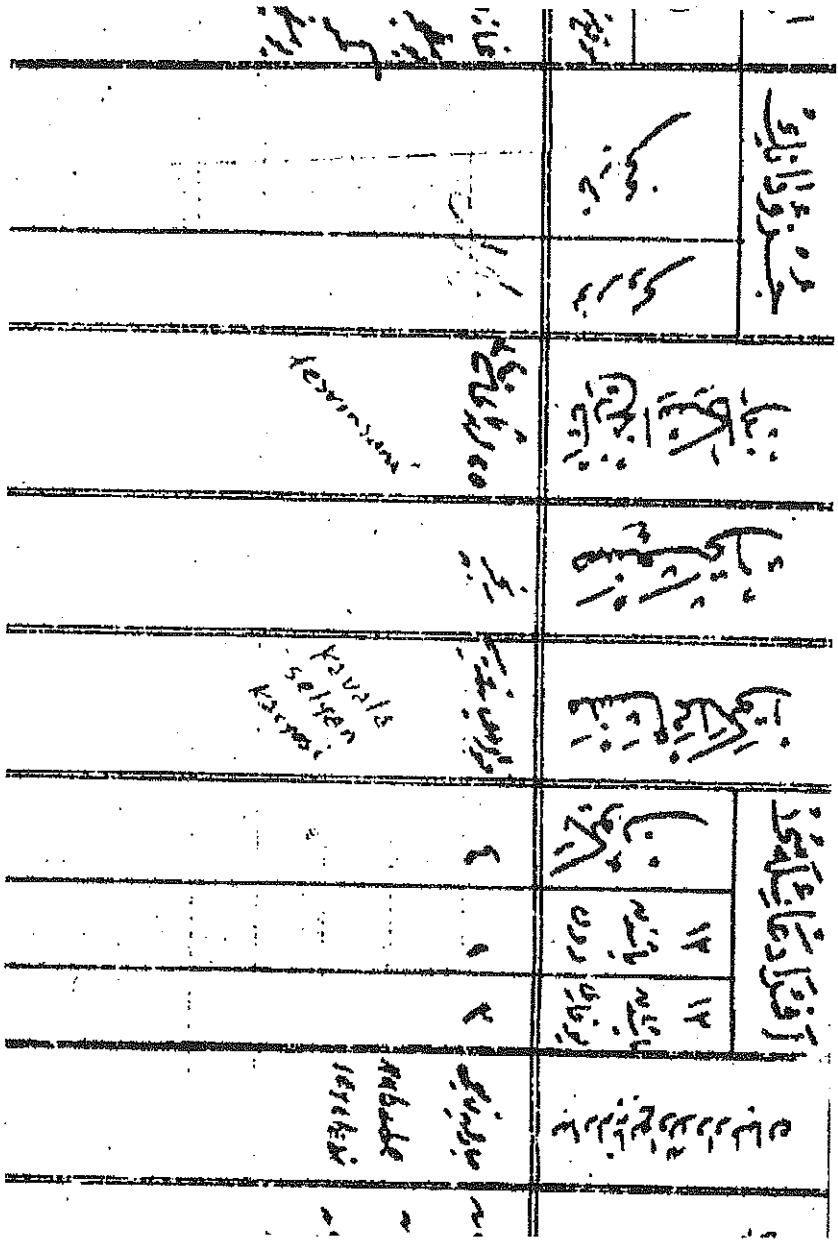

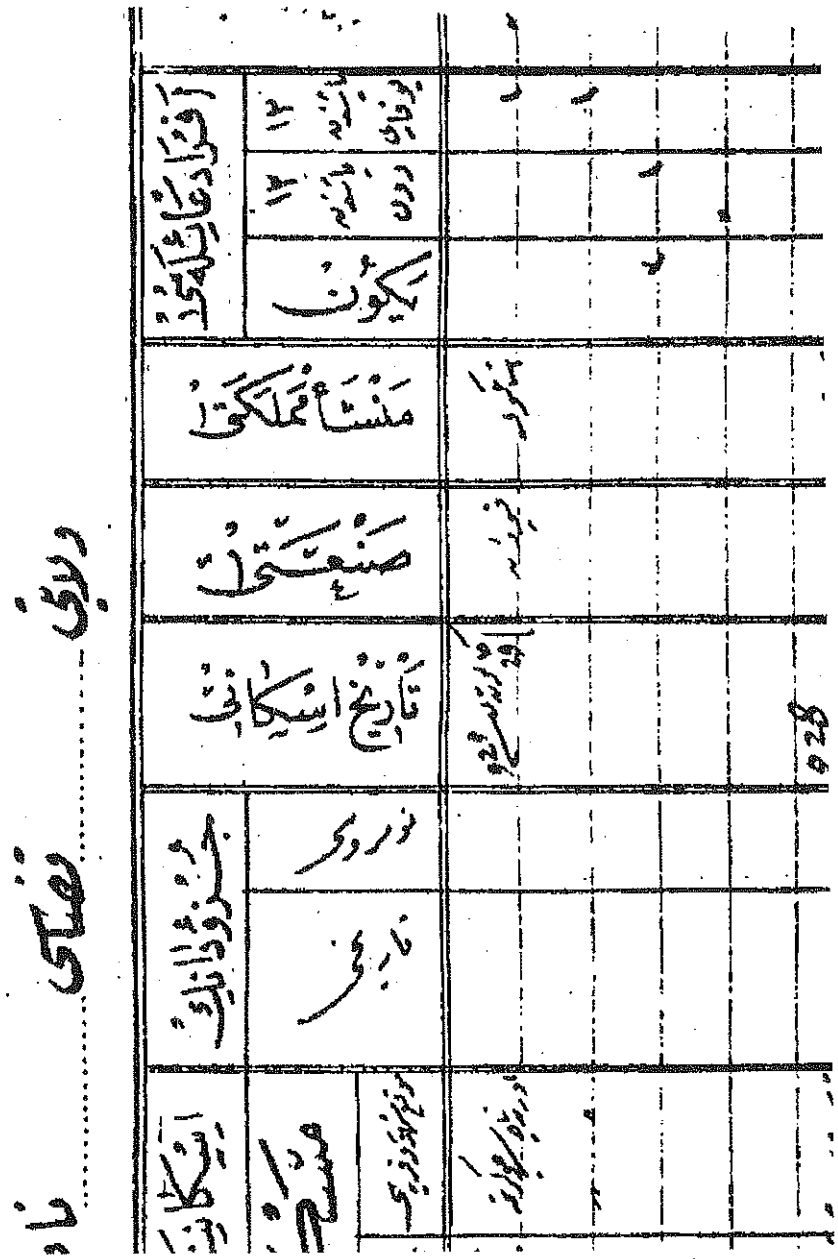

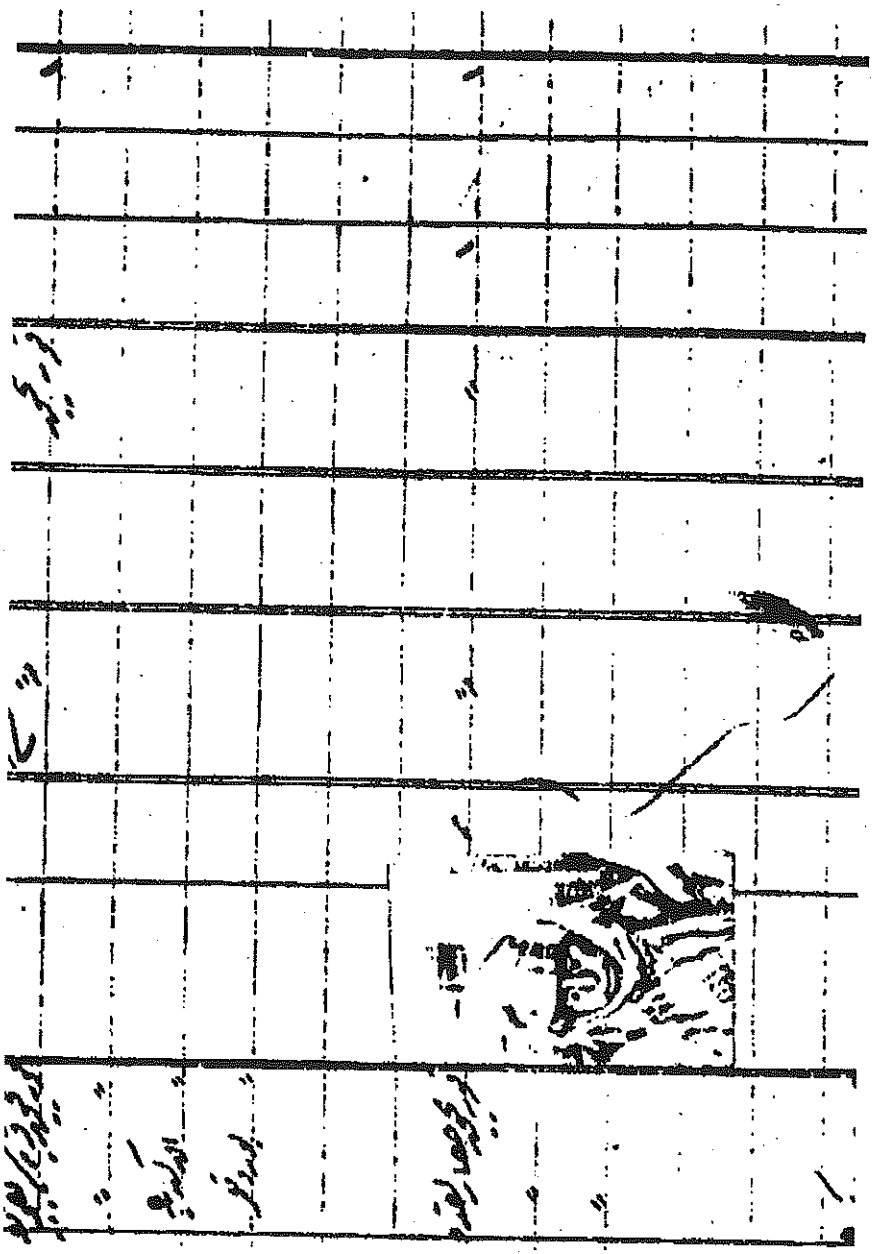
Levent Şahverdi Arşivi

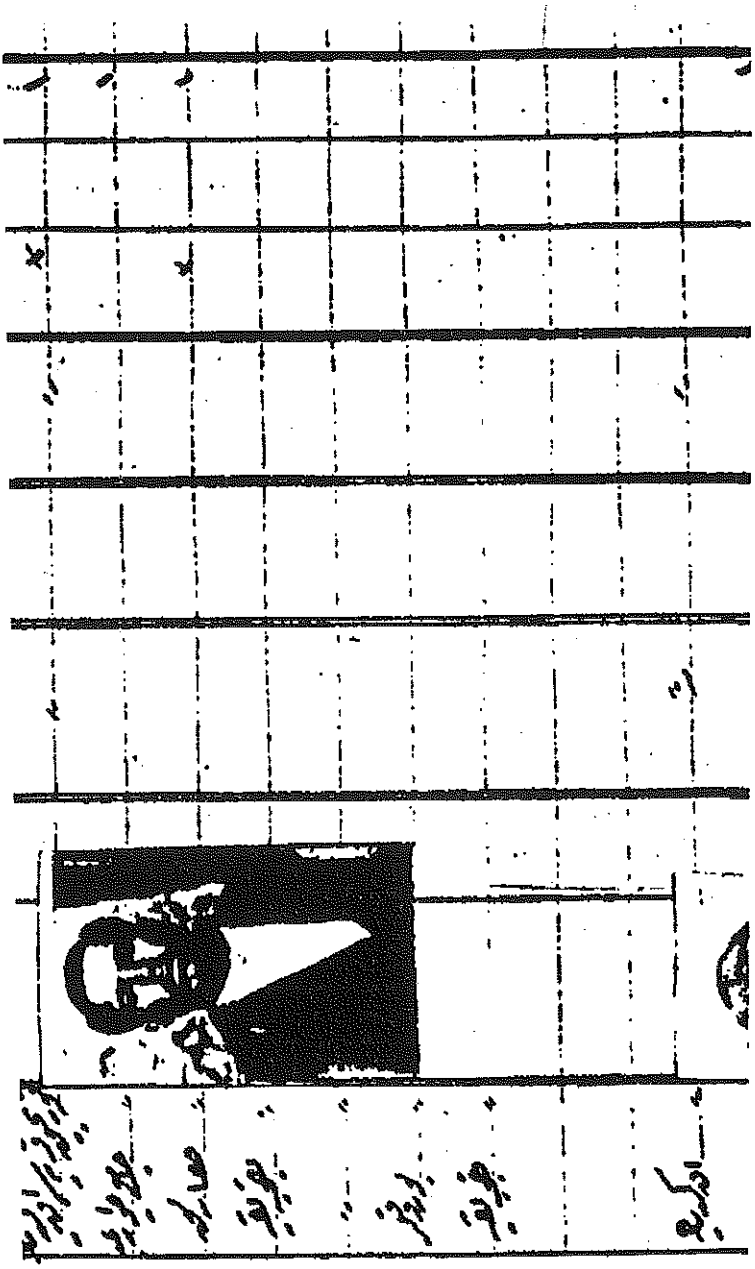
Levent Sahverdi Arşivi

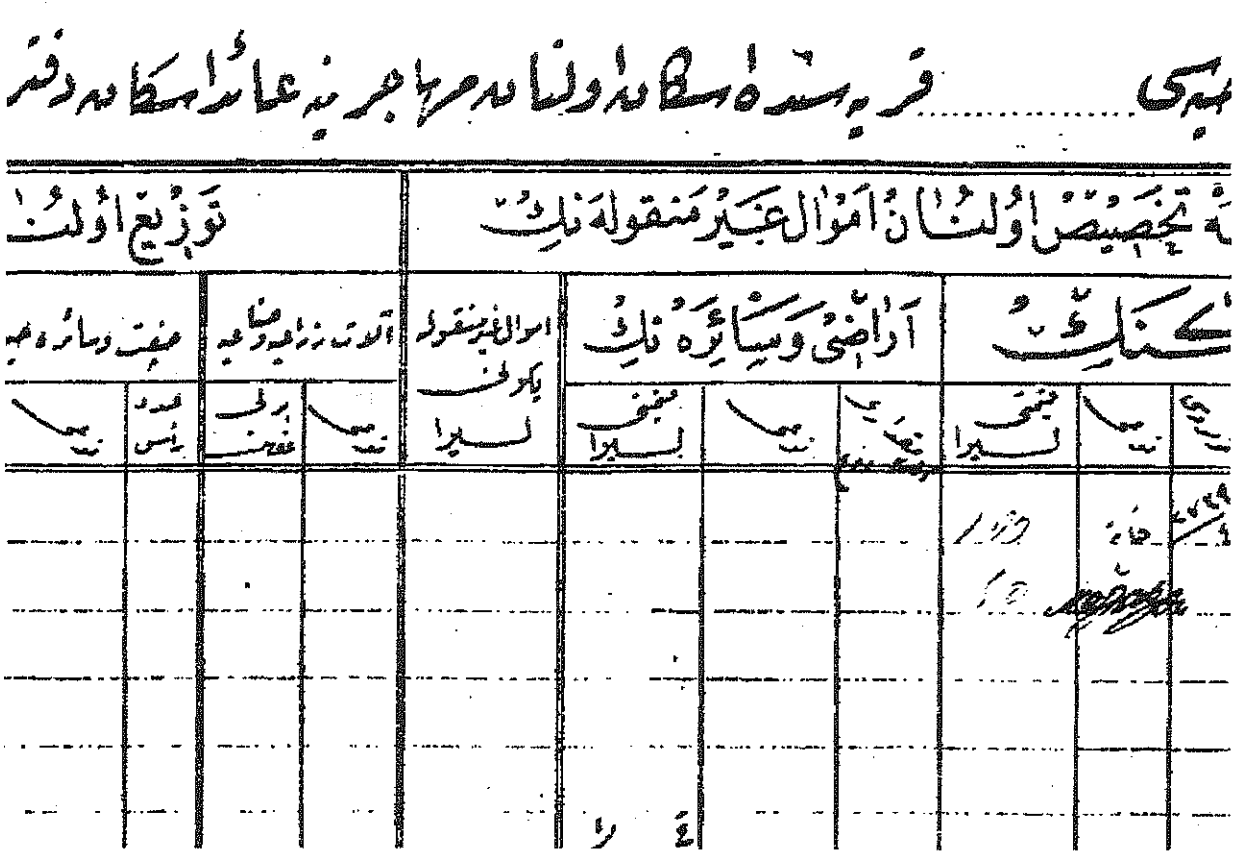

Levent Şahverdi Arşivi

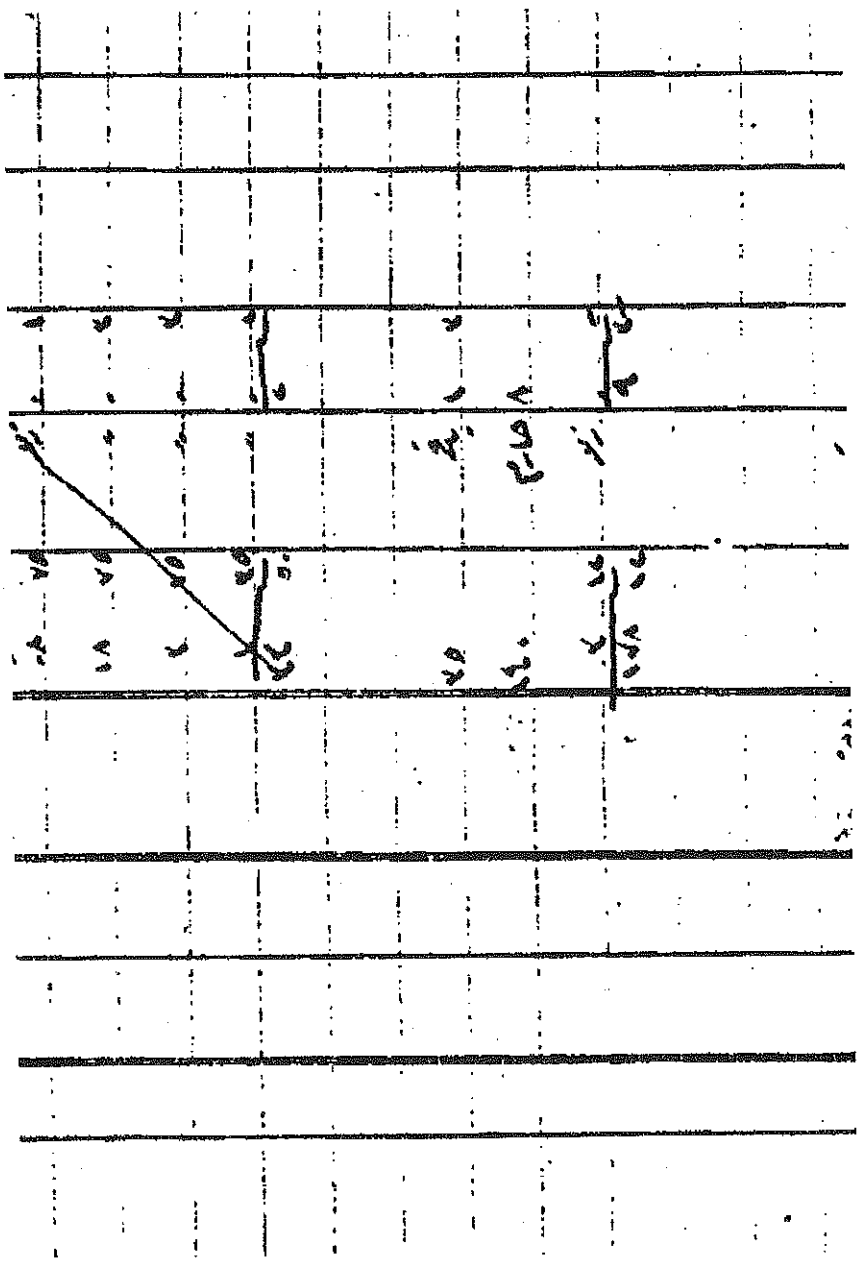
Levent Sahverdi Arşivi

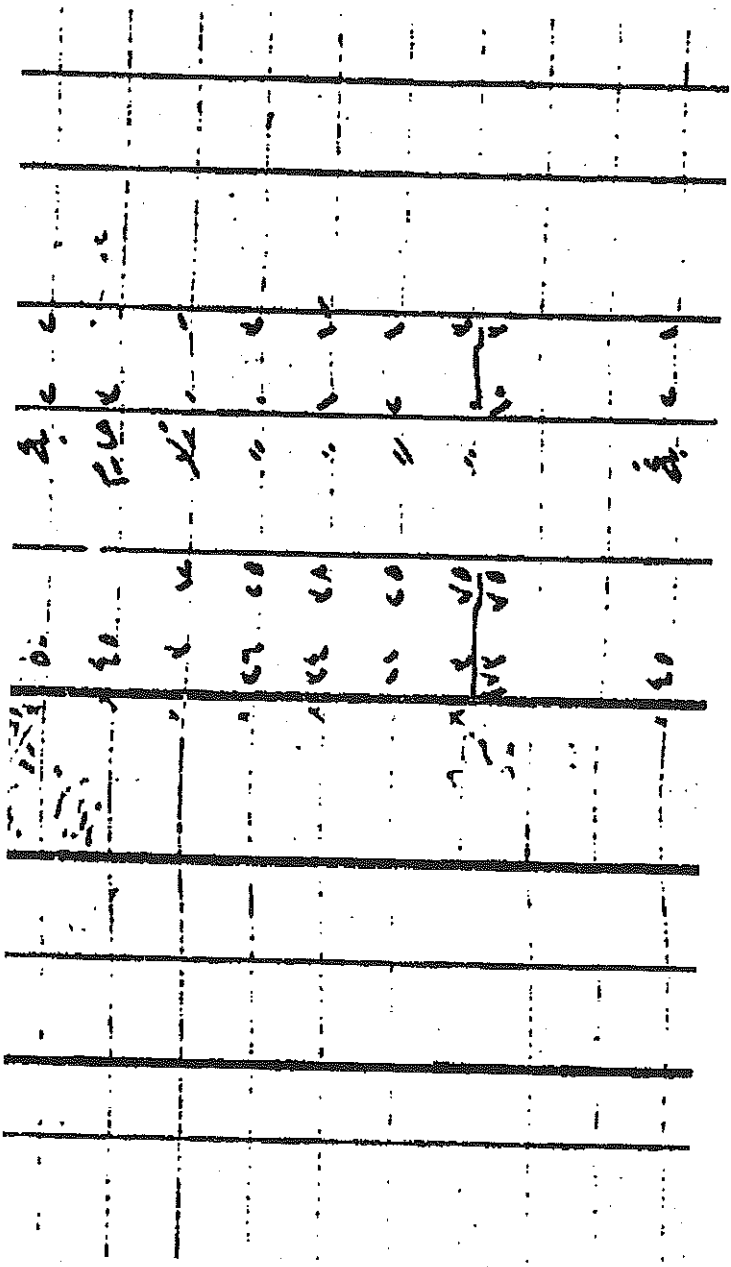
قريه سنده مسطوره اولنان مهاجرينه عائد اسطابله دفتر

ة تخصيص اولنان اموال غير منقوله نك						توزيع اولنه					
مسكنك			اراضي وسائره نك			اموال غير منقوله يكون	آلات زراعيه وصناعيه		صنف وسائره		
اجره	قيمتي	نوعي	قيمتي	نوعي	مقدار	قيمتي	برفع عدد	بيس	قيمتي	عدد	بيس

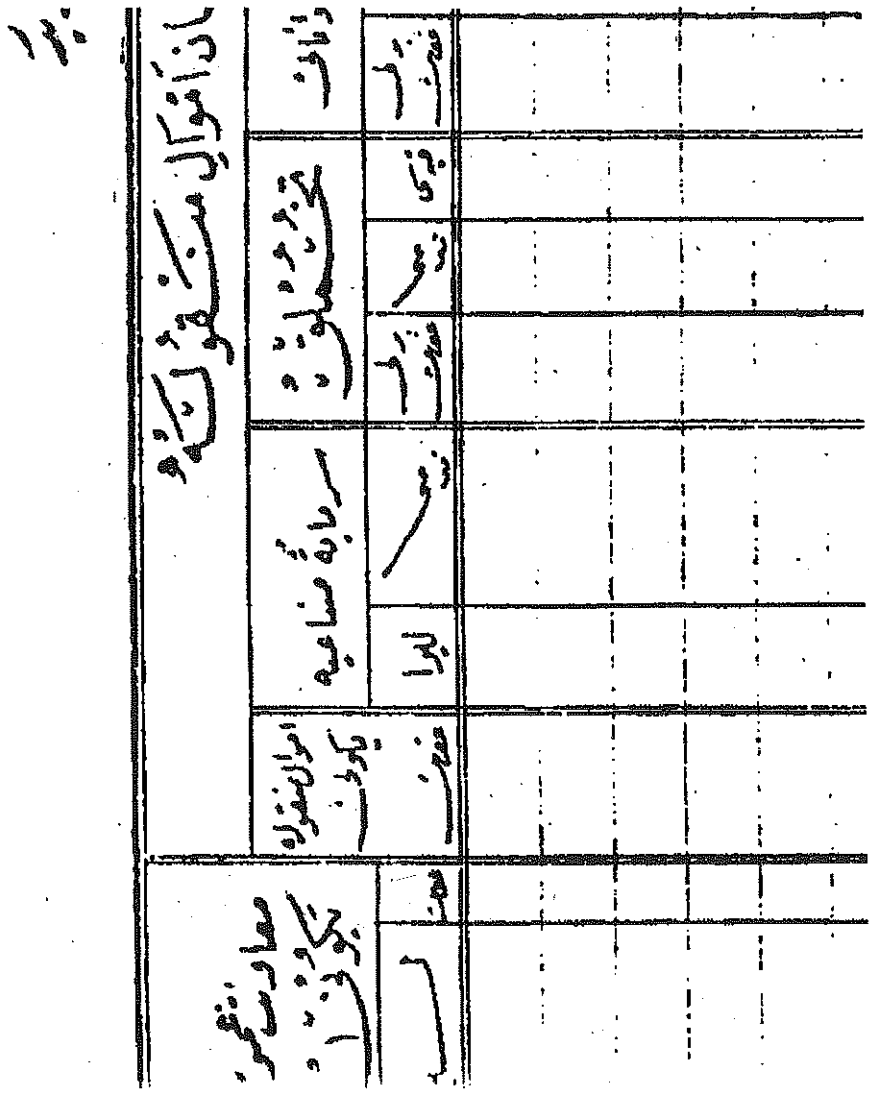
Levent Saherdi Arşivi

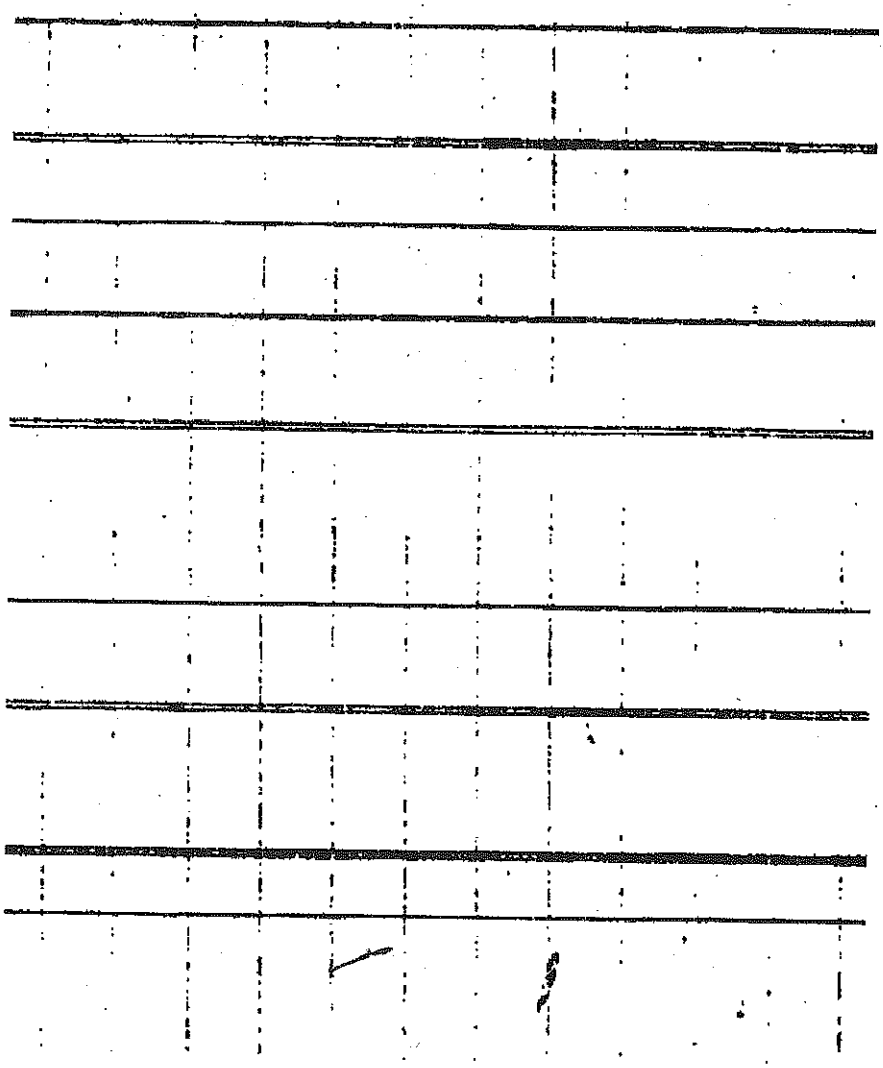

Levent Sahverdi Arşivi

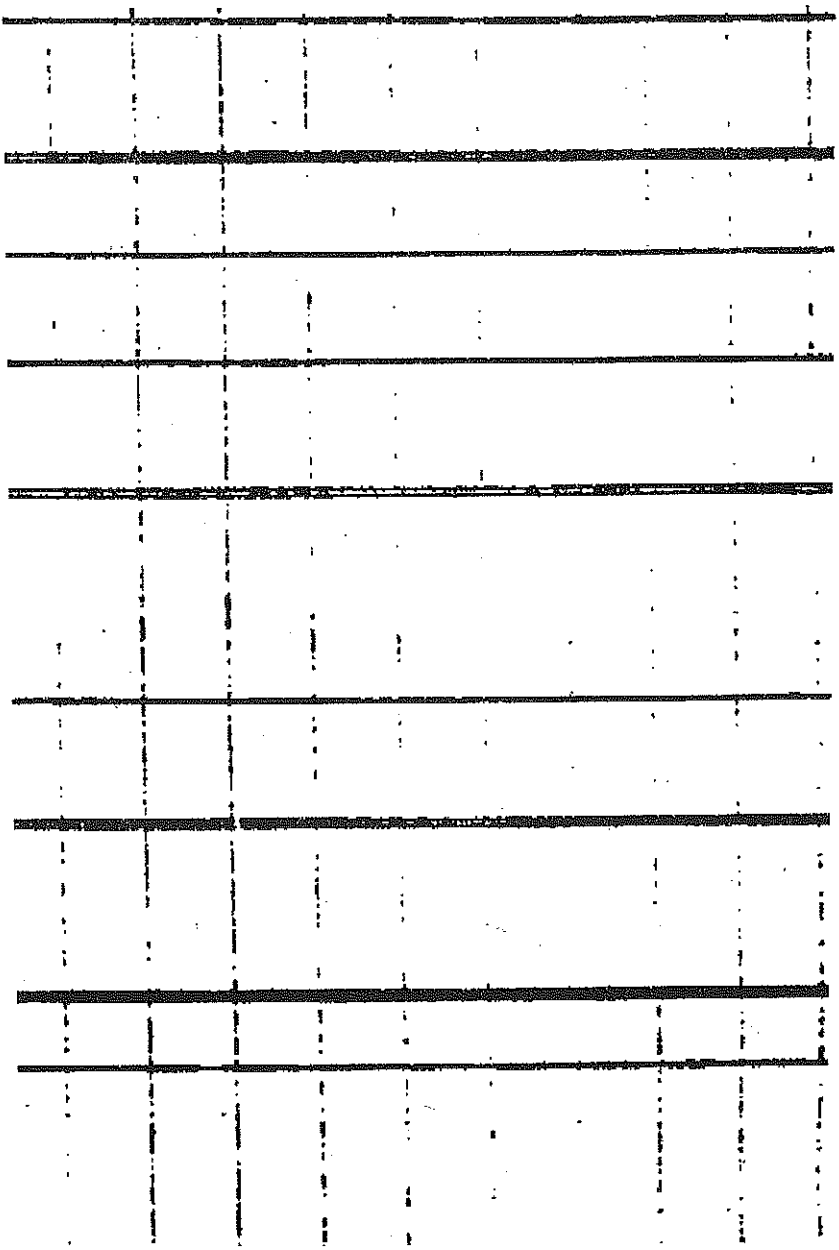

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli anlaşmazlık konularından biri olan Türk - Rum Nüfus Mübadelesi Meselesi 30 Ocak 1923 tarihinde tarafların karşılıklı olarak imzaladıkları sözleşme ve protokol ile çözülmüştür. Bundan hemen sonra Türkiye gerekli hukuki düzenleme ve hazırlıkları yaparak değişik Balkan ülkelerinden muhacirlerin gelmesine ve farklı illerde yerleşmelerine izin verdi. Bu makalede, bu çerçevede Muğla Vilayetine gelen muhacirler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Muğla Vilayeti, Muhacirler, Balkan Ülkeleri, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT

One of the disagreements between Turkey and Greece, the Turk - the Byzantines exchange of populations was solved reciprocally signed with the contract and protocol dted 30 January 1923. Afterwith, Turkey allowed for the immigration and inhabitation of refugees from various Balkan states with the necessary lawful preparations. In this article, it is studied that the immigrated refugees to the Mugla region.

Key Words: Lausanne Treaty, Muğla, Refugees, Balkan States, Turkish Republic.

Levent Sahverdi Arşivi

BÜYÜK NUTUK'TAKİ YANSIMALARIYLA TOKAT

Yrd.Doç.Dr. Abdullah İLGAZİ*

Giriş

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı ve 20 Ekim 1927 tarihine kadar olan Türkiye Cumhuriyeti dönemini içeren Atatürk'ün Büyük Nutuk'u, Ankara'da toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası[1] İkinci Kurultayı'nda, 15-20 Ekim tarihleri arasında, Atatürk tarafından söylenen ve çok sayıda orijinal belge içermesi bakımından birinci el kaynak özelliği taşımaktadır. 36 saat 30 dakikada okunarak[2] tamamlanan ve okunduğu yıl içinde iki cilt halinde, birinci cildi metin, ikinci cildi belgeleri içermek üzere kitap haline getirilmiştir. Birince cilde Atatürk'ün bir portresi ile Viyana'da hazır-

---

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te yayımladığı Dokuz Umde Beyannamesi'nde meclis çoğunluğunu bir amaç çevresinde toplamak ve ülkeyi ulusal egemenliğe dayanan siyasal bir örgüte kavuşturmak için ARMHC 'yi bir siyasal partiye dönüştürme kararı almış ve Halk Fırkası adını alacak bu partinin ilkeleri bir seçim bildirgesiyle açıklanmıştır.. Genel başkan Gazi Mustafa Kemal ve genel sekreter Recep (Peker) imzalarıyla verilen kuruluş dilekçelerinde yönetici olarak şu isimler yer almıştır: Sabit (Sağıroğlu), Refik(Saydam), Cemil (Uybadın), Saffet (Arıkan), Zülfü (Tigrel), ve Kazım Hüsnü Bey. 19 Kasım 1923'te Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı genel başkan vekilliğine atamıştır. Sivas Kongresi'nin ilk kurultayı kabul edildiği Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935'te yapılan kongrede 'fırka' ismi 'parti' olarak değiştirilmiş ve siyasal yaşamını bu yeni isimle sürdürmüştür. Bkz. **Nutuk**, Cilt:II, s.955-957; Atatürk Araştırma Merkezi, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I**, Yay. Haz., Durmuş Yalçın-Azmi Süslü-Refik Turan ve diğerleri, Ankara 2000, s. 418-422; Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, İstanbul 1952, s. 580-585.

2 İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yıl Semineri,** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1980, s. 126-1227.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmış harita ve krokiler eklenmiştir. Lüks baskısı da yapılan bu ilk baskı, Arap harfleriyle yazılmış olması nedeniyle dar bir çevre dışında toplumun yararlanma olanağı kalmadığından ikinci kez 1934 yılında ciltli ve daha kaliteli bir kağıda basılmış olarak üç cilt olarak ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanmıştır. İlk iki cildi metin, üçüncü cildi belgeleri içeren Nutuk, yeni Türk harfleriyle basıldığı için toplumun büyük kesimi tarafından yararlanılan önemli bir kaynak durumuna gelmiştir.

Günümüze kadar çeşitli baskıları[3] yapılan bu değerli eserde Ulu Önder, yeni seçilen milletvekillerine ve aynı zamanda çağdaş bir Türkiye'nin kurulmasında önemli görevler üstlenecek parti yöneticilerine verilen ulusal mücadelenin hangi şartlarda ve nasıl geliştiğini ve kazanıldığını, yeni devletin temel ilkelerini nasıl konulduğunu anlatmıştır[4]. "1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım..."[5] sözleriyle başlayan Nutuk, "Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir"[6], sözlerinin yer aldığı Gençliğe Hitabe ile sona ermektedir[7]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından okunan bilgileri içermesi de Nutuk'a ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Bu yazıda, Kurtuluş Savaşı ve daha sonraki yıllarda Büyük Atatürk'ün çalışmalarına gerek coğrafi konumu gereği gerekse O'nun dev-

---

3 Bkz. Sami N. Özerdim, "Nutuk'un Çeşitli Basımları ve Düşündürdükleri", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri**, s. 245-247.

4 Yüksek Öğretim Kurumu, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi** (Yay. Haz: Ö. Kürkçüoğlu-G. Bozkurt-İ. Güneş ve diğerleri), Cilt: 2, Ankara: 1997, s. 82.

5 **Nutuk**, Cilt:I, s. 2.

6 **Nutuk**, Cilt: II, s. 1196.

7 Mustafa Kemal Atatürk, 9 yıllık bir dönemi kapsayan Nutuk'un amacını şu sözleriyle açıklıyor: "Efendiler, bu beyanatımla millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin; istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devleti , nasıl kurduğunu ifade etmeye çalıştım".(Bkz. **Nutuk** Cilt: II, s. 1194)

Levent Sabverdi Arşivi

rimlerine gösterdiği ilgi nedeniyle büyük katkılar sağlayan Tokat'ın, Atatürk'ün Büyük Nutuk'undaki yansımaları üzerinde duracağız. Çeşitli nedenler ve olaylarla 6 kez Atatürk'ün Büyük Nutuk'unda[8] yer alan Tokat ilinin yer aldığı siyasi olaylar ve metinler şunlardır:

1. Sivas'ta Ali Galip Olayı

Mustafa Kemal Atatürk, Amasya Genelgesi doğrultusunda Sivas'ta toplanacak olan Büyük Kongre'nin hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere Amasya'dan Tokat'a geldiği bir sırada; kendisiyle ilgili gelişmesi muhtemel olumsuz olayları önlemek amacıyla bazı tedbirler almak ihtiyacı duymuştur. Sivas Valisi Reşit Paşa, aldığı emir ve Ali Galip Bey'in[9] teşvikiyle Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak üzere hazırlıklar yapmaktadır. Bu durumdan haberdar edilen Paşa, Tokat telgrafhanesini kontrol altına aldırmış ve Sivas'a gitmek için Tokat'tan çıkış saatini de 6 saat sonra bildirerek Sivas'taki hain planı bozmuştur. Bu konu, Nutuk'un birinci cildi, 54 ve 56. sayfasında şu şekilde yer almaktadır:

> *"...Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokat'a gitmek üzere yola çıkacaktım. Birlik, kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas'a doğru gönderilecek ve benimle bağlantı arayacaktı. Gidişimiz, hiçbir yere telle bildirilmeyecek ve elden geldiği kadar Amasya'da da açığa vurulmayacaktı.*
>
> *26'da(Haziran) Amasya'dan yola çıktım.Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi göz altına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 26/27 gecesini orada geçirdim. 27'de Sivas'a doğru yola çıktım. Otomobille Tokat'tan Sivas'a aşağı yukarı altı saattir.*
>
> *Sivas valisi'ne, Tokat'tan Sivas'a gelmek üzere yola çıktığımı bildiren açık bir tel yazdım. İmzada 'Ordu Müfettişliği' unvanını kullanmıştım.*

---

8 Bu çalışmada, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olan Atatürk'ün Büyük Nutku'nun üçüncü baskısının sadeleştirilmemiş metni esas alınmıştır.

9 Erkânı Harp Miralayı, İstanbul Hükümeti'nin Harput valisi

Levent Sahverdi Arşivi

Telde, özel bir düşünce ile, yola çıkış saatimi bildirmiştim. Ama bu telin ayrılışından altı saat sonra çekilmesini ve o zamana değin hiç bir yoldan Sivas'a bilgi verilmemesini sağlayacak önlemleri aldırdım..."[10].

Büyük Nutuk'ta yer alacak kadar önemli olan ve Tokat'ta yaşanan bu gelişmeler sayesinde Sivas'ta Kurtuluş Savaşı'nın tek ve tartışmasız lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk aleyhinde gelişebilecek hain bir planın kötü sonuçları önlenmiştir.

2. Bekir Sami Bey'in Mandacılık Hakkındaki Görüşleri

Tokat'ın Nutuk'un birinci cildinin 126. sayfasında ikinci kez gündeme gelmesi ise, Beşinci Tümen Komutanı Arif Bey'in[11] Tokat ve çevresinde yaptığı çalışmaları Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesiyle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir telgrafın sonucunu almak üzere Tokat'a bulunan Arif Bey'i görevlendirmiştir. Adı geçen telgrafta, Bekir Sami Bey'den Sivas Kongresi'nde gündeme gelecek olan mandacılık konusundaki görüşleri sorulmuştur. Bekir Sami Bey'den alınan telgrafta ifade edilen görüşler, arzu edilen ve özellikle Amerikan mandacılığını kabul etmeyen görüşlerdir[12]. Konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da bulunan Arif Bey'e gönderdiği telgrafta ve 30.07.1919 tarihinde Beşinci Tümen Komutanı Arif Bey tarafından Amasya'da yazılan ve Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen cevapta; Tokat, şu açıklamalarla birlikte yer almaktadır:

*"2- Sivas Kongresi'nin toplanması Erzurum Kongresi'nin sona ermesine bağlıdır. Bunun üzerinde ayrıca çalışılmaktadır. Yüce kişiliğinizin o zamana değin ya Tokat' ya da Amasya'da bulunmanız uygundur. Saygılarımızı sunarız. **Mustafa Kemal**"*

---

10 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: I, s. 54, 56.

11 (Mehmet, Ayıcı) Miralay (1882-1922) Ulusal Kurtuluş Savaşı komutanlarından, TBMM İkinci Dönem üyesi.

12 **Nutuk**, Cilt: I, s. 129.

Levent Sahverdi Arşivi

"g) Şimdilik sizlerden gelecek bildirimleri bekleyerek Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve ilçelerde gereken bildirimleri yapmaktayım ve iyi sonuçlar vereceğini ummaktayım. Hepinize saygılarımı sunarım efendim. Beşinci Tümen Komutanı ***Arif*** *"*[13].

3. Tokat Mutasarrıfının Ölümü

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine, 2 Ekim'de kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçici bir süre için yumuşama yaşanmıştır. Ancak, Amasya Görüşmeleri'nin başlayacağı 20 Ekim'den bir gün önce Sivas'ta yaşanan bir olayın İstanbul'dan yönlendirildiği kuşkusu üzerine yumuşama sürecine girmiş olan bu ilişkiler tekrar gerginleşmiştir. Şeyh Recep adında bir kişi, 18 Ekim akşamı yanına topladığı adamlarıyla Sivas postanesini basmış ve silah tehdidi ile Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa'ya birer telgraf[14] göndererek Salih Paşa'ya dolayısıyla Padişah'a bağlılık bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı da tehdit etmiştir[15]. Mustafa Kemal Paşa, Sivas valisine emir vererek bu kişileri tutuklatmıştır. Sivas valisi tarafından -emir yerine getirilse de- pek önemsenmeyen[16] bu olay, Atatürk tarafından çok ciddiye alınmış ve Nutuk'ta geniş yer ayırmıştır[17].

Bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki otoritesini sarsmaya yönelik bu ve buna benzer olaylar yaşanırken diğer yandan yeni kurulan hükümetin dahiliye Nazırı, ülke içine bir takım heyetler göndermeye başlamıştır. Bunlardan biri de, Harbiye Nazırlığı Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa başkanlığında, Mahkeme-i Temyiz Azasından İlhami ve

---

13 **Aynı eser**, s. 124, 126.

14 Telgrafların tam metinleri için bkz. Aynı eser, Cilt: I, s. 334-336.

15 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt:II, İstanbul: Milli Eğitim Bak. Yay., 1991, s. 150.

16 Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir 1984, s. 186.

17 Bkz. **Nutuk**, Cilt: I, s. 334-342.

Levent Sahverdi Arşivi

Fetva Emini Hasan Efendilerden oluşmuştur[18]. Ayrıca, Heyet-i Temsiliye delegesi Cemal Paşa da[19] bu konuda herhangi bir bilgi göndermemiştir. Bunların Anadolu'daki çalışmaları, rahatsızlığı daha da artırmış ve bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. 5 Kasım 1919'da bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınan şifreli telgrafta, bütün bu olup bitenler hakkında bilgi sorulmak ve özellikle Dahiliye Nazırı'nın davranışlarına dikkat çekilmiştir[20]. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 'Dahiliye Nazırı'nın kuşku uyandırabilecek davranışlarına dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz'[21] sözlerinden bir şey anlaşılamadığını bildirerek açıklama istemesi üzerine, daha geniş bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Sivas'ta 12 Kasım günü Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderilen telgrafta da[22] Tokat'ın bir kez daha yer aldığını görmekteyiz.

Uzun süre hasta yattıktan sonra tifodan ölen Tokat Mutasarrıfı'nın[23] ölümü Dahiliye Nazırı tarafından şüpheyle karşılanmış ve Sivas Valiliği'nden ölüm nedeni sorulmuştur. Bu olayın yer aldığı söz konusu telgrafın ilgili kısımları aşağıdaki şekildedir:

Sivas, 12.11.1919

"Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin kuşku uyandıran işlerinden ve davranışlarından akla gelenler aşağıda bilginize sunulur:

---

18 **Aynı eser**, s. 379.

19 (Mersinli, 1873-1941) Osmanlı Meclisi ve TBMM Birinci Dönem ve sonrası üyesi. 12. Kolordu Komutanı (Konya), İstanbul'da Harbiye Nazırı. Korgeneral.

20 **Aynı eser**, Cilt: III, s. 1658, Belge no: 190.

21 Bkz. **Aynı yer**, aynı belge.

22 **Aynı eser**, Cilt: I, s. 382.

23 Atıf Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

1-Ankara gibi bazı illerdeki, yüksek sivil görevlileri telgraf başına çağırtarak, ulusal ayaklanma sırasında Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı davranışta bulunanların durumlarını ve hükümeti neden suçladıklarını; bu işin yasalara ne denli uygun olduğunu gözdağı verici bir biçimde soruşturmak.

2-Uzun bir süre hasta yattıktan sonra tifodan ölen Tokat Mutasarrıfının ölümünün, nedeni bilinmeyen bir sayılarak Sivas Valiliğinden şifre ile sorulması.

3-Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen ulusal kurul ile gizli buluşmaları sırasında Adliye Nazırının, ulusal eylemi yönetenlere karşı bir işlem yapılıp yapılmayacağını kendisinin yanında söz konusu edebilmesi..."[24]

4. Zile Ayaklanması

Tokat'ın Nutuk'ta dördüncü kez yer alması, ülkenin kuzeybatı bölgesinde[25] ayaklananlarla uğraşıldığı bir dönemde patlak veren Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında başlayan ve kısa zamanda sertleşerek genişleyen ayaklanmalarla ilgilidir. 14 Mayıs 1920'de Postacı Nazım ve Çerkes Kara Mustafa adında bir takım adamlar, 30-40 kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman köyünde başkaldırdılar. Tokat'ı ve özellikle Zile'yi içine alan bu ayaklanma[26], Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını bü-

---

24 **Nutuk**, Cilt: I, s. 382; Ayrıca bkz. Cilt: III, s. 1662, Belge no: 192.

25 Hükümet değişikliği sonucu Damat Ferit Paşa'nın yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmesi ve O'nun ulusal hareketin aleyhine bir fetva yayımlaması üzerine Düzce'de ayaklanma çıkmış ve Hendek, Adapazarı ve Beypazarı'na kadar yayılmıştır. Bu isyan hareketi, Ali Fuat ve Reşet Paşa'nın birlikleri ile Ethem Bey'in birlikleri tarafından uzun uğraşılar sonucu Eylül ayında ancak bastırılabilmiştir. (Yaklaşık 5 ay süren bu ayaklanma hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Nutuk**, Cilt: II, s. 597-601).

26 Zile ayaklanması aslında bir simge addır. Amasya'dan Yozgat'a ve Tokat'tan Alaca ve Çorum'a kadar yaklaşık 2000 kilometrekare gibi geniş bir alanda meydana gelen bu ayaklanmada, Zile olayları bu zincirin sadece bir halkasıdır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Abdullah Kehale, **Milli Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit (Toydemir)'in Anıları**, İstanbul: Ç.Y.D.D. Yay., 1997, s. 73-120)

Levent Sahverdi Arşivi

yük ölçüde zorlaştırmış ve batı cephesinde[27] verilen mücadeleyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Atatürk'ün çok büyük önem verdiği bu olay, Nutuk'un ikinci cildi, 600 ve 602. sayfalarında şu şekilde yer almaktadır:

"...Ayaklananlar 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir birliğimizi basarak tutsak ettiler. 28 Mayıs 1920'de ayaklananlardan başka bir bölüm de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza saldırarak dağıttılar ve bir kısmını tutsak ettiler. Ayaklananlar ataklarını artırarak, 6/7 Haziran gecesi Zile'yi ele geçirdiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Ama, yiyecek ve cephaneleri tükendiğinden üç gün sonra teslim oldular. Ayaklananlar, 23/24 Haziran 1920'de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir birliğimizi dağıttılar. Amasya'da bulunan beşinci Kafkas Tümeni, Cemil Cahit Bey komutasında olarak, ayaklananlar üzerine gönderildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey'de bir ulusal birlik ile bu bölgeye getirildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum ulusal birliği de o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzunun ortalarına değin, bu ayaklananların kovalanması ve tepelenmesiyle uğraşıldı. Yenihan Ayaklanması, Orta Anadolu'nun başka yerlerinde bulunan karıştırıcıların da baş kaldırmasına yol açtı...

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı Aynacıoğulları denilen bir takım serseriler Zile yakınlarında; Kara Nazım, Çopur Yusuf denilen bir takım adamlar da Erbaa dolaylarında yeniden baş kaldırdılar"[28].

Bu durum üzerine, İkinci Kuva-yi Seyyare[29] adını alan İbrahim Bey[30] birliği yine bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a giderek oradaki ulusal birlikler ve jandarma birlikleriyle birlikte dağınık halde

---

27 Diplomatik alanda istediklerini elde edemeyen düşman devletler, Yunanlıların ısrarlı ileri hareket izinlerine yeşil ışık yakmış ve bunu fırsat bilen Yunan ordusu Trakya ve Batı Anadolu'da hızla işgallere başlamıştır.

28 Bkz. **Nutuk**, Cilt: II, s. 600-602.

29 Gezici Kuvvetler.

30 Kaymakam , Yarbay, Simav ve havalisi Kuvayi Milliye kumandanlarından.

Levent Sahverdi Arşivi

bulunan ve soygunculuğa da başlamış olan haydutları yaklaşık üç aylık bir zamanda etkisiz hale getirebilmiştir.

5. Nazım Bey[31]

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan ve aşırı sol düşünceye yakınlığı[32] nedeniyle mevcut hükümetin karşısında yer alan Tokat Milletvekili Nazım Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında yaşanan gerginlik[33], Tokat'ın beşinci kez Nutuk'ta yer almasına neden olmuştur. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası[34] ile ilişkisi tespit edilen Nazım Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından istifaya zorlanmıştır. Nutuk'ta geniş yer verilen bu olay, bütün açıklığıyla ilgililerin bilgisine sunulmuştur:

---

31 (Remor, 1868-1935) Mülkiye Mektebini bitirdi. Öğrencilik yıllarında gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Çeşitli kazalarda kaymakamlık yaptı. Harput Valiliğinde bulundu. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Tokat'tan milletvekili seçildi. Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer aldı. Milletvekili iken Dahiliye Müsteşarlığı yaptı. Mecliste yapılan bir seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği Refet Bey'e rağmen Dahiliye Vekili oldu. Yeşil Ordu'nun kimi yandaşlarıyla Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurdu. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından 12 Nisan'da tutuklandı. Kayseri hapishanesinde 4,5 ay yattıktan sonra 29 Eylül 1921 tarihli özel bir af yasası ile çıktı.(Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Cilt:I, İstanbul BDS Yay., 1991, s. 381; Ayrıca bkz. **Gizli Celse Zabıtları,** Cilt: I, Ankara: TBMM Bas., 1980, s. 356-362 ve **Meydan Larouse**, 'Nazım Bey', Cilt: 16, s. 8566-8567).

32 İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı(1920-1923)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1997, s. 144.

33 Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliğine seçilmesi ilgili yapılan tartışmalar hakkında bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt:I, s.358-363. (Özellikle Tokat Mebusu Rifat Bey'in Nazım Bey'i Zile isyanına katılanlarla aynı safta göstermesiyle ilgili sert konuşması ilgi çekicidir)

34 Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiyesi'nin fırka program nizamnamesini tasdik etmesiyle, 7 Aralık 1920 tarihinde resmen kurulan bu fırkanın Umum Merkez Teşkilatı, Matbuat, İrşat, Maliye ve Teşkilat şubelerinden meydana gelmektedir. T.H.İ.F.'nın kurucuları ve yöneticileri arasında, Tokat mebusu Nazım (muvakat reis), Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu (katip), Ziynetullah Nuşirevan bulunmaktadır. Çerkes Ethem'in Ankara Hükümeti ile anlaşmazlığa düşmesi ve Garp cephesi kumandanı İsmet Bey'le çarpışarak Yunanlılara sığınması üzerine, Çerkes Ethem'le iş birliği yaptığı gerekçesiyle Ocak 1921'de bu fırka kapatılmış ve faaliyetleri sona erdirilmiştir. Başta Nazım Bey olmak üzere bazı üst düzey yöneticileri tutuklanmıştır. (Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 97-98; İhsan Güneş; **a.g.e.**, s.144; **Ana Britannica**, 'Halk İştirakiyun Fırkası', Cilt: 10, s. 307)

Levent Şahverdi Arşivi

"İşte arzetmek istediğim husus, vekillerin intihabına ait kanunun tadilini müstelzim sebeblerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Meb'usu bulunan Nâzım Bey, 89 reye karşı 98 rey ile Meclisçe Dahiliye Vekâletine intihap olundu. Nâzım Bey, dakika fevtetmeksizin büyük istical ile Vekâlet makamına gidip ifa-yı vazifeye başladı. Badehu, heyet-i İcraye reisi bulunmama hasebiyle beni ziyarete geldi.

Ben Nâzım Beyi kabul etmedim. Meclis-i Âlinin, mazhar-ı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyorum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu...

Efendiler, Meclis azaları meyanında, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey, ve rüfekası en çok nazar-ı dikkatimi celbeylemişti, Nâzım Bey'in, daha Sivas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mali bazı mektularıyla ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım...

Nâzım Bey, bizzat ve bilvasıta ecnebi mehalifinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, Halk İştirakiyun Fırkası diye, gayriciddi, sırf cerr-i menfaat maksadıyla bir fırka teşebbüsü ve onun başında gayrımilli faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur.

Bu zatın, ecnebîmehalifin, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bilâhare İstiklâl Mahkemesi bir çok hakayıkı meydana koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat arkadaşları vasıtasıyla yaptığı mütemadi propoganda sayesinde bize muhalefete hazırlananların, menafi-i âliye-i milleti unutarak yardımlarıyla Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey, hükümetin, bütün dahili idaresi makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti

Levent Sahverdi Arşivi

Bittabi, Efendiler; buna da asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Meclis'te, celse-i hafiyede malûmat ve mütaleatımı açıkça söyledim.

Muhterem Efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sulatanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sulatanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmış olmalarıdır... Meclislerle idare olunan memleketlerde de, en muhlik cihet, bazı meb'usların ecnebi nam ü hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadar, dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf etmek müsteb'at olmayacağına tarihin, bu babtaki misalleriyle hükmetmek zarurîdir. Bunun için millet, vekillerini intihap ederken, çok dikkat ve kıskanç olmalıdır...."[35]

Adı geçen Tokat Milletvekili Nazım Bey ve arkadaşları yasa dışı yollarla hükümeti devirmek gerekçesiyle birlikte İstiklal Mahkemesi'ne verilmiş; suçlu bulunarak 15 yıla mahkum edilmiştir.[36] Bu olay, Nazım Bey'in şahsında hükümetin karşısında yer alan aşırı solu temsil edenlerin ve Halk İştirakiyun Fırkası'nın mahkum edildiğini[37] ortaya koymak bakımından önemlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrına rağmen söz konusu fırka bazı kopmalarla birlikte örgütlenme çalışmalarına devam etmiş ve 21 temmuz tarihinden itibaren Rauf Bey, sosyalistlerin çalışmalarını tamamıyla yasaklamıştır[38].

6. Abdulkerim Paşa İle Görüşme

Tokat, Nutuk'ta; Mustafa Kemal Paşa ile Abdulkerim Paşa[39] arasın-

---

35 **Nutuk**, Cilt: II, s. 672,674.

36 Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, Cilt: I-II, İzmir: İleri Kitabevi Yay., 1995, s. 63.

37 İhsan Güneş, **a.g.e.**, s. 145.

38 **Aynı eser**, s. 145

39 Mustafa Kemal Paşa, Abdulkerim Paşa hakkında 'çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanperverdi' diye söz etmektedir. (Bkz. **Nutuk**, Cilt: I, s. 234)

Levent Sahverdi Arşivi

da geçen uzun bir telgraf görüşmesiyle[40] ilgili olarak bir kez daha yer almaktadır. Ancak, herhangi siyasi bir gelişmeyle ilgili değildir. İstanbul'da Erkanıharp Mirlivası[41] Abdulkerim Paşa'ya Temsil Heyeti'nin faaliyetleri ve üyeleri hakkında bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'ne Tokat temsilcisi olarak katılan Bekir Sami Bey'den[42] de bahsetmektedir. Bu konuyla ilgili sözler, Nutuk'ta şu şekilde yer almaktadır:

"...

Pek saygı değer ve temiz yüreklik kardeşim AbdülkerimPaşa hazretlerine.

1-Tanrıya şükür sağlığım yerindedir. Büyük ve soylu ulusumuzun, yasal haklarını anlamış ve onu korumaya, savunmaya bütün varlığı ile girişmiş bulunduğunu görmekle pek mutluyum. Benimle Anadolu ve Rumeli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyeti Temsiliyesiyle görüş alışverişinde bulunmak yolunda gösterilen isteğe içtenlikle teşekkür ederiz. Heyeti Temsiliye üyelerinden Erzurum temsilcisi din bilginlerinden Raif Efendi hazretleri, Erzincan ve Dersim[43] temsilcisi Şeyh Hacı Fevzi Efendi hazretleri, eski bahriye Nazırı, sevdiğiniz kardeşlerden Rauf Beyefendi hazretleri, eski valilerden Sivas ve Tokat yöresi temsilcisi Bekir Sami Beyefendi hazretleriyle Bitlis ve yöresi temsilcisi Mazhar Müfit Beyefendi hazretleri... bu anda yanımda bulunmaktadırlar; hepsi Fuat Paşa hazretleri aracılıyla çekilen telyazının içeriğini biliyorlar.Ve şimdi yapılmakta bulunan yazışmayı izliyorlar. Hepsi içtenlikle gözlerinden öperler..." [44].

---

40 "Abdulkerim Paşa ile sofiyane deyimler ve ağdalı bir dille sabaha kadar uzayıp giden bu görüşmede son sözü ısrarla Mustafa Kemal Paşa'nın söylemiş olması ve bu görüşmenin Abdulkerim Paşa tarafından aynen Padişaha aktarılmış olması sonucundadır ki, Saray ve Babıâli'nin direnci kırılmış ve Damat Ferit üç gün sonra 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kalmıştır" (İsmail Arar, **a.g.m.**, s. 135.

41 Tuğgeneral

42 (Kunduh)Yurt dışında öğrenimini tamamlayarak Petersburg Elçiliği görevine başlamış, sırasıyla Trablusgarp Mektupçuluğu, Amasya Mutasarrıflığı, Beyrut, Trabzon, Van ve Bursa valilikleri görevinde bulunmuştur.

43 Tunceli.

44 **Nutuk**, Cilt: III, s. 1442, Belge no: 112

Levent Şahverdi Arşivi

Bu uzun görüşmenin[45] tamamı incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa ile Abdülkerim Paşa arasında geçen bu görüşmenin çok samimi bir ortamda gerçekleştiğini; ancak, Abdülkerim Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında ülkenin geleceğiyle ilgili olarak derin görüş farklılıklarının sürmekte olduğu görülecektir. Yine aynı metinde, Büyük Atatürk'ün uzun süre aynı çatı altında birlikte görev yaptığı arkadaşlarından ne kadar ileri bir noktada olduğu da açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Sonuç

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün görüş ve uygulamalarını ve bunlarla ilgili çok sayıda orijinal belgeleri içeren Büyük Nutuk, günümüzde yaşanan olaylara ve gelecekle ilgili kararlara ışık tutmak için daha bir çok yönden incelenmelidir. Nutuk'ta yer verilen olaylarda bir çok yer ismi geçmiş ve bu olaylara bir çok kişi karışmıştır. Gerek büyük yokluklar ve sıkıntılar çekilerek kazanılan Milli Mücadele dönemi gerekse ondan sonraki dönem olsun, bu olaylarda yer alan yer ve kişi adları elbette olumlu ya da olumsuz rol oynamışlardır. Ulu Önder Atatürk'ün bu olaylar karşısında gösterdiği tepkilerin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi, O'nun düşüncelerinin daha iyi anlaşılmasında ve bugünün kuşaklarına anlatılmasında büyük yarar sağlayacaktır.

45 Yaklaşık 15 sayfa olan bu görüşmenin metinleri için bkz. **Aynı eser**, c.1442-1448.a

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve 20 Ekim 1927 tarihine kadar olan Cumhuriyet dönemini içeren bir belgesel eser olan Nutuk; Ankara'da CHP İkinci Kurultayı'nda , 15-20 Ekim tarihleri arasında ve bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından okunmuştur. Birinci elden kaynak olması nedeniyle kapsadığı dönemle ilgili olarak çok önemli bilgi ve belgeleri içermektedir.

Bu yazıda toplam 6 kez Nutuk'ta yer alan Tokat'ın hangi olaylarla gündeme geldiğini ve bu olaylarla ilgili gelişmeleri ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Nutuk, CHP, Kurtuluş Savaşı , Cumhuriyet Dönemi, Birinci Elden Kaynak

ABSTRACT

The Speech of Atatürk, which is also a documentary dealing with the Turkish Independence War and Republic period until October 20, 1927, took place in the Second meeting of CHP (Republican People Party) in Ankara between October 15-20. Being from the primary source, it contains utmost information and documentories related to the period it covers.

In this paper, the subject was how the city of Tokat mentioned six times in the Speech became on the agenda. Also, the developments involving these events were dealt with.

Key Words: Atatürk, Speech, CHP, Tokat, Independence War, Republic Period, Primary Source

Levent Sahverdi Arşivi

AYVALIK'IN İŞGALİ VE BELEDİYE ÇEŞMESİ PROTOKOLÜ

Yrd. Doç. Dr. Haluk SELVİ*

Giriş

Yunanistan Venizelos'un liderliğinde İtilaf Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve kendisine İngiltere tarafından Batı Anadolu toprakları vaadedilmişti. Savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri'nin mağlup olması Yunanistan'a bu tarihi emellerini gerçekleştirme fırsatını verdi. Venizelos Paris'teki barış konferansında İzmir, Ayvalık ve hinterlandının Yunanistan'a verileceğinden emindi[1]. İngiltere'ye güvenen Yunanistan'ın Batı Anadolu'da asker çıkarabileceği iki merkez vardı. Bunlardan biri İzmir, diğeri de Rum nüfusunun çoğunlukta olduğu Ayvalık'tı.

Ayvalık, Anadolu'nun Ege sahilindeki yerleşim yerlerinin İzmir'den sonra en büyük ve mamur olanıydı. Şehir ve köylerinde 1900 yılında 21.510 Rum yaşıyordu. Şehrin 1903 yılındaki toplam nüfusunun 23.309 olduğu düşünülürse bu tarihte Rumların % 90 gibi büyük bir oranı teşkil ettiği görülür[2]. 1914 yılında Ayvalık'ta 31.445 Rum, 454 Türk bulunmak-

---

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1987, s. 34-35.

2 Abdülmecit Mutaf, **Salnamelerde Karesi Sancağı (1847 - 1922)**, Balıkesir, 1995, s. 23, 25.

Levent Sahverdi Arşivi

ta idi [3]. Ayvalık bunun yanında ithalat ve ihracatın yapıldığı bir de limana sahipti.

Ayvalık bu özelliklerinden dolayı Yunanistan'ın, Anadolu'nun Ege kıyılarındaki cazibe alanlarından biri idi. Yunanistan burasını kendisine bir çıkış noktası olarak almış ve bölge Rumlarını her zaman kışkırtmıştı. Bu kışkırtma eylemi Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamış ve İngilizler de bu eyleme katılmıştı[4]. Bu propagandalar sonunda, Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Rumlar Osmanlı ordusuna karşı casusluk eyleminde bulunarak teşkilatlandılar. Bu faaliyetler bölgede karışıklıkların çıkmasına sebep oldu[5]. Çıkan karışıklıklardan dolayı bölge Rumları da tehcire tâbi tutuldular. Fakat, Osmanlı Hükümeti Ayvalık'a gönderdiği telgraflarda Rumlara kesinlikle kötü muamelede bulunulmamasını emrediyordu[6]. Ayvalık'ta tehcir farklı tarihlerde uygulandı. 1917 yılında Osmanlı Hükümeti Ayvalık Rumlarının Balıkesir, İzmir ve Bursa'ya dağıtılmasına karar verdi. Bunların malları muhafaza altına alınacaktı[7]. Tehcir edilen Rumların dışında büyük bir kısmı da, Ayvalık karşısındaki adalara özellikle Midilli'ye kaçmışlardı. Bütün tedbirlere rağmen meydana gelen olaylar savaş sonunda propaganda vasıtası olarak Yunanlılar tarafından kullanılacaktı[8].

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Anadolu tarihi içerisinde önemli olayların başlamasına sebep olmuştur. Mütareke ile

---

3 Bayram Bayraktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Ankara, 1998, s. 34.

4 İngiltere'nin Ayvalık Viskonsolosu Ayopolis'in çalışmaları hakkında bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (**BOA.**) Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (**DH.ŞFR.**) 44/54.

5 Böyle bir casusluk eylemi sonunda Ayvalık Yunan Konsolosu tercümanı tutuklanmıştı (**BOA. DH.ŞFR.** 44/191).

6 **BOA.DH.ŞFR.** 44/29; gelen cevaplar onlara gayet iyi davranıldığı yönündeydi (**BOA.DH.ŞFR.** 44/135).

7 **BOA.DH.ŞFR.** 74/305;306;308;315; 75/10.

8 Balya'dan Rum Patrikhanesine yazılan telgrafta Ayvalık'tan sevk edilen 25.000 Rum'dan 18.000'inin telef olduğu yazılmıştı. Halbuki Balya'ya sevk edilen Rumların miktarı 25.000 değil, 587 idi. (**Ses**, 12 Kanun-ı evvel 1334/12 Aralık 1918, No: 9).

Levent Sahverdi Arşivi

birlikte Yunanistan ve Batı Anadolu'daki ayrıcalıklı Rumlar kendileri için uygun ortamın oluştuğuna inandılar. Çünkü Osmanlı Devleti savaştan yenik ayrılmıştı. Rumların en büyük propaganda aracı tehcirdi. Bütün Batı Anadolu şehirlerinde çoğunlukta olduklarını, fakat tehcirle birlikte nüfuslarının azaldığını bildiriyorlardı. Nüfus çoğunluğunu sağlayabilmek için adalardan Batı Anadolu sahiline Rumları çıkarıyorlardı. Bunun yanında Osmanlı Hükümeti de tehcire tâbi Rum ve Ermenilerin eski yerlerine dönmelerini kabul etmiş ve mallarını iade etmişti[9]. Bandırma'da bulunan 670 Rum memleketlerine, 965'i yaylı arabayla Ayvalık'a ve 61 nüfusu da trenle Bandırma tarikiyle Paşalimanı'na gönderilmiştir. Muhacir Rumlar kendilerine gösterilen kolaylıktan dolayı memnun kalmışlardı[10]. 1919 Şubat ayında da İzmir'de bulunan Ayvalık Rumları'ndan 2.000'i 17. Kolordu Komutanı tarafından Ayvalık'a gönderildi[11].

Mütareke Dönemi bütün Anadolu için olduğu kadar Ayvalık ve çevresi için de karışıklıkların, çete olaylarının cereyan ettiği bir bölge olmuştur. Özellikle Rum eşkıyalar köyleri basıyorlar ve Türkleri tamamen imha edeceklerini söylüyorlardı[12]. Bu çete olayları sonunda Batı Anadolu'nun Rum nüfus oranı göz ardı edilmeyecek oranda artmıştı. Çetecilik eylemleri sahil güvenliğini oradan kaldırıyor ve denizden gelen Rumlar karışıklıktan dolayı saklanabiliyorlardı[13]. 1920 yılına kadar Ayvalık Körfezi mıntıkasında 120.000 kadar Rum nüfus toplanmıştı[14].

Batı Anadolu'nun bu karışık durumuna Yunanistan'ın da katkısı oluyordu. Venizelos Batı Anadolu ve bütün karesi livası ile Bursa'nın Yuna-

---

9 **BOA.** DH.ŞFR. 94-92, 93-142

10 **Ses**, 5 Kanun-ı evvel 1334/5 Aralık 1918, No: 8.

11 Bayraktar, **Ayvalık Tarihi**, s. 73.

12 **Ses**, 12 Kanun-ı evvel 1334/ 12 Aralık 1918, No: 9.

13 **Ses**, 6 Mart 1335/6 Mart 1919, No. 21.

14 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Ankara 1999, s. 49.

Levent Sahverdi Arşivi

nistan'a ait olduğu propagandasını yapıyor ve bunu gerçekleştirmek için her yola başvuruyordu. Bu yollardan biri Batı Anadolu şehirlerine Salib-i Ahmer kisvesi altında sokulmaktı. 17 Şubat 1919'da Ayvalık'a bir Yunan torpidosu içerisinde kızıl haç kurulu getirildi. Heyeti Rum halkı coşku ile karşıladı, "Zito Yunanistan, Zito Venizelos" naraları atıldı. Müslümanların fesleri yırtılarak onlara hakaret edildi. Çeşitli yerlere Yunan bayrakları asılmıştı. Ayvalık'ın hiçbir sıhhi heyete ihtiyacı yoktu, bu heyet siyasi bir emel için gelmişti. Heyet, Müslümanların evlerinin boşaltılmasını ve yerlerine Rumların yerleştirilmesini istedi. İsteklerini yapabilmek için Ayvalık halkından yirmi silahlı muhafız temin etmişlerdi[15]. İlaçlarla birlikte sandıklar içinde silahlar getirilmişti, ayrıca cephane ve çeşitli askeri malzeme de şehre sokulmuştu. İzmir ve Ayvalık'ta açılan Yunan Kızılhaç hastaneleri birer teşkilat merkezi haline getirilmişti[16]. 19 Şubat 1919'da Ayvalık'ta Rumlar gösteri yaptılar, hapishaneyi basarak 60 Rum tutukluyu serbest bıraktılar[17]. Hükümet hapishanelerin boşaltılmasına ve asayişin bozulmasına karşı, jandarma sayısının arttırılması ve yeni tedbirlerin alınması ile çözüm arıyordu[18].

Ayvalık ve çevresinde Rumlar her şeye karışma yetkisini kendilerinde görüyorlar, her türlü cinayeti ve katliamı yapmaktan çekinmiyorlardı.

---

15 **Ses**, 27 Şubat 1335/1919, No: 20.

16 Dahiliye Nezareti Rum ve Ermeni Kızılhaç şubelerinin bu zararlı faaliyetlerini görmüş ve 28 Nisan 1919'da bütün vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği emir ile bunların kapatılmasını istemiştir. (**BOA**.DH.ŞFR. 98-340). 29 Nisan 1919 tarihli başka bir telgrafında Dahiliye nezareti vilayetleri uyararak Yunanlıların Rumlara silah dağıttığını ve bunun önüne geçilmesini istiyordu (**BOA**. DH.ŞFR. 98-371).

17 **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, Batı cephesi, 1. Kısım (**TİH**. II/I), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 136.

18 **BOA**. DH.ŞFR. 94-97. Dahiliye Nezareti'nin başka bir yazısı şöyleydi. Ayvalık sahillerine Ada Rumları çıkmaktadır, bunların önüne geçebilmek için jandarma ve polisin takviyesinin yapılması gerekir. (**Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)** Sayı: 42 (Aralık 1962), Vesika no: 995).

Levent Sahverdi Arşivi

Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey acz içerisindeydi ve Yunanlılarla birlikte çalışıyordu[19].

a. Ayvalık'ın İşgali

Ayvalık Rumları bölgede karışıklık çıkarırken Venizelos da Paris'te Yunan isteklerini dile getiriyor ve kendilerine Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Söke çizgisi içerisinde kalan bölgenin verilmesini istiyordu. Dörtler Şûrası, 19 Mayıs 1919'da Yunan işgalinin hududunu İzmir sancağı ve Ayvalık kazası olarak belirledi[20]. Venizelos 21 Mayıs 1919'da Rum göçmenlerinin İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazası dahiline yerleştirilmeleri emrini verdi[21].

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Ayvalık, Edremit ve Burhaniye kasabalarında ve Karesi sancağında derin bir endişe yarattı. Bu tarihte Karesi Mutasarrıflığı görevinde Hilmi Bey vardı[22]. Ayvalık Kaymakamı (Yüzelliklerden) Osman Bey, Ayvalık'ta 172. Alay Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) idi. Ayvalık'ta meydana gelen olaylar karşısında buranın işgal edilmek üzere olduğunu sezen Ali Bey, daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Midilli'den yapılabilecek herhangi bir harekete karşı Ayvalık'ın doğusunda yapılmış olan tahkimatı tekrar tanzim ettirdi. Ayrıca, Ayvalık'ta sıkı yönetim ilan ederek sükun ve asayişi sağlamaya çalıştı. Alayın subay, er ve milis yaklaşık 500

---

19 **Ses**, 6 Mart 1335/1919, No: 21; Hilmi Ergeneli, " 1919 Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", **Belleten**, c. 48, sayı: 189-190. Ankara 1985, s. 76.

20 Jeaschke Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, I, Ankara1989, s. 32,34. Bir gün önce yani 18 Mayıs 1919'da Ayvalık Jandarma Komutanı İstanbul'a çektiği telde Ayvalık'ta Rumların hükümeti işgale hazırlandıklarını, her yanda büyük bir heyecan ve galeyan olduğunu bildirdi (Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. I,Ankara,1994, s. 253).

21 **TİH**. II/1, s. 83.

22 7 Kasım 1918'de Mutasarrıflığa Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey atanmış, 19 Şubat 1919'da görevden alınarak yerine Hasan Vassaf Bey getirilmişti. Hilmi Bey ise Nisan ayında bu göreve başlamıştı. (**Ses**, 20 Şubat 1335/1919, No: 19 ; Ergeneli, "Anılar", s. 169.).

Levent Sahverdi Arşivi

mevcudu vardı. Ayvalık kasabası merkezindeki Rumların fazlalığından dolayı kasabanın sahilinde savunma tertibatı almaya imkan yoktu. Bu sebeple alay kasabanın doğusundaki sırtlarda savunma için tertibat almıştı[23].

İzmir'in işgalinden sonra Ayvalık Rumlarının faaliyetlerini arttırmaları Kaza Kaymakamı Osman Nuri Bey'i şaşırtmıştı. Elindeki kuvvetlerle asayişi sağlaması imkansızdı[24]. Osman Nuri Bey, aslen İzmirli olup Rum ve Yunan taraftarlığıyla tanınan İngiltere hükümetinin Ayvalık mümessili Hadkinson'in kontrolü altına girmişti. Osman Nuri Bey ve Hadkinson çevre nahiye ve köyleri gezmekte, Bolşeviklikten, İttihatçılıktan bahsetmekte ve yakında vuku bulacak bir işgale karşı sakin olmalarını ve silahlarını teslim etmelerini, bu şekilde İngiliz Hükümeti'nin himayesine mazhar olacaklarını beyan etmekteydiler[25]. Ali Bey asayişi sağlamak ve herhangi bir işgale karşı koyabilmek için 24 Mayıs 1919'da XVII. Kolordu Komutanı Vekili Albay Bekir Sami Bey'e verdiği raporda, Yunan Kızılhaç heyetinin fırsat kollamakta olduğunu, alayın takviyeye ihtiyaç duyduğunu bildirerek yardım istiyordu[26]. Bekir Sami Bey 28 Mayıs'ta verdiği cevapta, "Görülecek büyük işlere karşı elimizde pek az muvazzaf Türk kıtaatı mevcuttur. Muvafık bir cereyan vermekle muvaffak olduğumuz Ayvalık işgali meselesinde lüzum hissedeceğimiz icraatı mümkün olduğu kadar az zaiyatla bilhassa milis kuvvetleriyle yapmanızı pek rica ederim" diyordu[27]. Bunun üzerine Ali Bey çevre kasaba ve köylerden milis kuvvetler toplayarak bir direniş grubu oluşturmaya çalıştı[28]. Milis kuvvetlerin oluşturulması, silah ve cephane sağlanmasında Eski Edremit Kaymakamı

23 **TİH**. II/I, s. 77.
24 Ergeneli, "Anılar", s. 172.
25 Ali Çetinkaya, **Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Ankara 1993, s.17.
26 **TİH**. II/I, s. 75.
27 Bayraktar, **Ayvalık Tarihi**, s. 114.
28 Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 21,34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

Köprülülü Hamdi Bey, Hacı Tali Bey, Posta Müdürü Hacı Zihni Beyler de etkili oldular[29]. Ali Bey Kazan Bucağı, Altınova, Araplar, Murateli, Gömeç, Burhaniye ve civar köylerden kısa zamanda 300 kişilik bir milis kuvvet oluşturdu. Bunlara eldeki fazla silah ve cephane dağıtıldı[30].

Ayvalık'ta bu hazırlıklar sürdürülürken, 26 Mayıs 1919 günü öğleden sonra saat birde bir İngiliz torpidosu Ayvalık Limanı'na geldi. Bunu müteakip bir Yunan torpidosu ile bir Yunan nakliye gemisi aynı mahalle geldiler. Bir Yunan nakliye gemisi Dalyan Boğazı haricine, diğeri de Gömeç karşısına geldi. Limana giren İngiliz torpidosuna Ayvalık Mümessili Hadkinson ile Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri giderek, torpidodaki İngiliz kumandanı ile görüştüler. Kısa bir süre sonra Kaymakam hükümet konağına, İngiliz Kaymakamı da doğruca Ali Bey'in karargahına gitti. Hadkinson, asayişin muhafazası ile memurların vazifelerine devam etmelerini ve İngiliz torpidosundaki komutanın kendini gemiye davet ettiğini bildirdi. Ali Bey bu çağrıya uymayarak yerine Binbaşı Tevfik Bey'i gönderdi[31]. Tevfik Bey, İngiliz torpido komutanına şehre bir tecavüz vukuunda, kasabanın savunulacağını bildirdi. Bunun üzerine İngiliz torpido komutanı Osman Nuri Bey'e ve Binbaşı Tevfik Bey'e mütareke hükümlerine aykırı olarak gelen Yunan gemilerinin hemen limanı terk etmeleri doğrultusunda emir vereceğini, kendisinin Paris Barış Konferansı tarafından asayişi korumak için görevlendirildiğini

---

29 Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, 1984, s. 64; Bayraktar, **Ayvalık Tarihi**, s. 115.

30 Hıfzı Erim, **Ayvalık Tarihi**, Ankara 1948, s. 67; Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt IX, (Mart 1993), sayı: 26, s. 420-421.

31 XVII Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telde, İngilizlerin bu tavrını şu şekilde değerlendiriyordu: "... öteden beri ve bilhassa mütarekeden sonra İngiliz muhabbeti ve adaleti namına yapılan propagandaların Türk efkâr-ı umumiyesinde husule getirdiği teveccühten istifade ederek Yunan istilasını bilâ vukûat temine İngiliz mümessilleri var kuvvetleriyle çalışmaktadırlar" (**BOA**.Sadaret Evrakı Evrak Kalemi (A.VRK.) 835/33).

Levent Sahverdi Arşivi

bildirmişti[32]. Gerçekten de Yunan gemileri akşam üstü limanı terk edip Midilli'ye gittiler[33].

Yunan askerlerinin gelişi üzerine Ayvalık Rumlarında bir sevinç ve memnuniyet heyecanı başlamıştı. Rum evlerine Yunan bayrakları çekilmişti. Rumlar Yunan bayrakları ile sahile yığılmışlardı[34]. Yunanlılar İz-

---

32 **BOA**.Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS. 53-4/54, lef. 2); Ali Çetinkaya, Hatıralar, s. 44.

33 **TİH** II/I, s. 78; Adnan Sofuoğlu, **Kuzeybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi,** Ankara 1994, s. 92; Mutasarrıf Hilmi Bey bu durumu Dahiliye Nezaretine bildirdiği telgrafında şöyle diyordu: "... asayişin muhafazasına son gayretle çalışılmaktadır. Yunanlıların emri vâki ihdası arzuları artık teayyün etmiş demektir. Karib bir atide bir emr-i vâki karşısında kalınmaması için son derece müteyakkız bulunulmakta ise de Nezaret-i Celilece de ifa-yı muktezası." (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 3).

34Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s.43. Ayvalık Rumlarının tavırlarını ve alınması gereken tedbirleri Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne 29 Mayıs 1919 tarihli şu telgrafıyla bildiriyordu:

"Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne,

28 Mayıs 335 tarihli tezkere-i âciziye zeyldir.

*Ayvalık kûrbünde Sarmusak şebih ceziresindeki beylik memlehedan tuz sirkat eylemekte olmasını mebni memlehayı muhafaza için oraya gönderilen bir jandarma çavuşu ile iki neferin Yunda Adası Rumları tarafından beş kayıkla tuz kaçırılmakta olduğunu görmeleri üzerine Rumların silah isti'maline ve jandarmaların da bittâbi mukabeleye başladıklarını ve bu sırada Ayvalık'taki Yunan Salib-i Ahmer gazalini mahall-i müsademeye gelerek jandarmaya ve takib kayığındaki efrada karşı ateş açarak Rumların firarını teshil ve temin eylediği ve bilâhare gazalindeki Salib-i Ahmer efradı bir maktul ve bir de mecrubu alarak güya bunları balık sid ederken bizim askerlerimizin katlettiklerini ve aynı askerlerin bayraklarını da kurşunladıklarını beyan ve beynelhalk tevlid-i heyecan ettikleri hakkında Karesi Mutasarrıflığı'ndan alınan iki kıt'a telgrafnamenin leffen takdim kılındığı ve mümessil-i siyasi Binbaşı Hankinson'un Yunan askerinin Ayvalık'a gelmek üzere bulunduğunu işa'e etmesi üzerine Yunan âmâlini besleyenlerin bilhassa oradaki Yunan Salib-i Ahmer zabitanının ayak takımı halkı tahrik ederek habshanenin kapılarını açması ve birkaç İslâm hanesini ettirmiş olduklarını ve Salib-i Ahmer heyetinin birtakım Ayvalık Rum gençlerini toplayarak kayd etmekte ve bu suretle İzmir'de olduğu gibi teşkilat-ı hafiye yapmakta olduğu gelen tahriratla beyan edilmiştir. Yunanlıların Ayvalık havalisinde bir emr-i vâki ihdası için sarf-ı mesaî ettikleri ve buna Salib-i Ahmeri tavassut eylediği bu vekayi' ve hadisat-ı sa'ire ile katiyyen sabit olub mezkur Salib-i Ahmer heyetinin orada bekası mezahir-i siyasiyi istilzam edeceğinden mezkur heyetin bir Amerika veya İngiliz Salib-i Ahmeri ile tebdili zımnında teşebbüsat-ı siyasiyenin icrasına müsaade-i âliye-i fehimaneleri şâyân buyrulması ol bâbda emri ferman (**BOA**. D.H.KMS. 53-4/5, lef 7-10).*

Levent Sahverdi Arşivi

mir'e, İngiliz torpido komutanının çıkartmaya izin vermediğini bildirdiler. Yunanlılar İzmir'deki İngiliz temsilcisinden işgal için gerekli izni aldılar. 27 Mayıs 1919 günü akşamı Yunan birlikleri yeniden Ayvalık limanına geldiler. Ali Bey'in Yunan işgaline direneceği anlaşıldığından Yunan kuvvetleri takviye edilmişti. 28 Mayıs 1919 sabahı İngiliz torpido komutanı aldığı emir gereği Ayvalık Limanı'nı terk etti. Böylece Yunan birlikleri çıkarma yapma hususunda serbest kalmışlardı[35].

Kaza Kaymakamı Osman Nuri Bey Alay komutanına telefonla, Yunanlıların Ayvalık'ı işgal etmek isteyeceklerini ve kendisinin bu hususu İngiliz temsilcisi nezdinde protesto edeceğini bildirdikten sonra alayın ne suretle hareket edeceğini sordu. Alay komutanı verdiği cevapta, vazifesinin vatanı müdafaa olduğunu ve bunu da yapacağını bildirdi. Bu telefon görüşmesi İngiliz ve Yunanlılar tarafından öğrenilmişti[36].

İngiliz temsilcisi Hadkinson, Kaymakam Osman Nuri Bey'e Yunanlıların Ayvalık'ı işgal edeceğini, bu sebeple Türk askerlerinin kasabayı terk etmelerini, ancak mülki idarecilerin yerinde kalabileceğini tebliğ etti. Osman Nuri Bey, durumu hemen Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş, 27 Mayıs'ta gayet acele kaydıyla gelen cevapta;

> *"Merkezden bir emr-i sarih ve İngilizlerden konferansın mukarreratına dair tebliğ-i kât-î olmadıkça asla Yunanlılar tarafından asker ihracına ve işgaline müsaade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet olunması lazımdır. Gerek Ayvalık Kaymakamlığı'na gerek diğer sevahile bu hususun tebliği"*[37] *deniliyordu.*

Fakat bu emirden Harbiye Nezareti de dahil olmak üzere, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin ve XIV. Kolordu Komutanının haberi yoktu. Bu

---

35 **TİH**. II/I, s. 76; Sofuoğlu, **Kuzeybatı Anadolu**, s. 93.
36 **TİH**. II/I, s. 76; Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 44.
37 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef 5; Ergeneli, "Anılar", s. 193.

Levent Sahverdi Arşivi

emri Balıkesir Mutasarrıflığı aracılığıyla öğrenen XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa 29 Mayıs'ta durum soruyor ve bu konuda ne yapılması gerektiğinin bildirilmesini istiyordu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa imzasıyla gelen cevapta, İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulduğu, eldeki kuvvetlerle karşı koymanın mümkün olmayacağı sebebiyle müfrezenin emniyetli bir bölgeye çekilmesi isteniyordu[38]. Ayvalık'ın da İzmir gibi işgal edileceğini anlayan Osmanlı Harbiye Nezareti, bölgedeki birliklere bir çeki düzen vermek istemiş, bu maksatla 28 Mayıs 1919'da verdiği bir emirle 172. Alayı XVI. Kolordunun 62. Tümenine bağlamıştı[39].

Ancak bu emir henüz 172. Alay'a ulaşmadan 29 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri Ayvalık sahillerine asker çıkartmaya başladılar. Çıkartma başlar başlamaz, memurlar ve müslüman halk civar kazalara çekilmişti. Kaymakam Osman Nuri Bey de şehri terk edip Gömeç'e geçtiğinden bölge ile muhabere kesilmişti. Karesi Posta Müdürü Yusuf Bey bu durumu İstanbul'a şöyle haber veriyordu:

"Karesi'den Posta Müdiriyet-i Umuniyesi'ne *28/5/35*

Huzur-ı Celil-i Müdiriyet-i Umuniye'ye

Dün akşamüzeri Ayvalık kaymakamı bilâ mucib Ayvalık merkezini tanımayıp müdürü bir tarafa ve muhabere memurları diğer tarafa savuşmuşdur. Akşamdan beri çalışarak bu sabah mıntıka kumandanı nezdinde bulunan müdüre merkezin derhal yeniden te'sisi için verilen talimata henüz cevab alınamadı. Bu yüzden İzmir ve İstanbul muhaberatı da bi't-tâbi müteessir olmuştur. Kaymakamın şu hareketi Ayvalık'a hatırnâde bir vaziyette ilka eylediğinden muhaberatın inkıta'ına sebebiyet verdirilmemesini esbabının müsta'celen te'min buyurulması müsterhamdır. */28 minh.*
Yusuf[40]".

38 **HTVD**. Sayı: 37 (Eylül 1962), Vesika No: 902; **TİH** II/I, s. 81. 29 Mayıs 1919'da aynı mealde bir tel de Dahiliye Nezareti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilmişti (**BOA**.DH. KMS. 53-4/54, lef. 16-17).

39 **HTVD**. Sayı: 36 (Haziran 1961), Vesika No: 890.

40 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Osman Nuri Bey'e gönüllü kaydına memur edildiği mutasarrıflık tarafından bildirilmiş, o da durumu gayri kanuni sayarak Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti[41].

Ayvalık sahillerinde karaya çıkarak ilerleyen Yunan kuvvetlerine 172. Alay birlikleri silahla karşı koydular. Fakat Türk kuvvetleri üstün Yunan kuvvetleri karşısında fazla tutunmayarak Kazak istikametinde zeytinliklere doğru çekilmek zorunda kaldılar[42]. Türk düzenli birlikleri ilk olarak burada Yunan işgaline karşı koymuşlardı. Bu politik bakımdan da çok önemli bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Çünkü hükümetin emri ile Türk silahlı kuvvetleri harekete geçmiş ve bu suretle de mütarekeyi bozmuşlardı[43].

Durumu mutasarrıf ve kaymakam telgraflarından öğrenen[44] hükümet hemen Meclis-i Vükelâ'yı topladı. Meclis-i Vükelâ direniş gösteril-

---

41 . Osman Nuri Bey'in telgrafı şöyleydi:

"29/5/35

Saat: 18:30

Gömeç'te Ayvalık Kaymakamı'ndan Dahiliye Nezareti'ne

Dün akşam Ayvalık'ın Yunan işgal-î askerisi altına alınacağına dair vaki' tebliğ üzerine bu sabah Yunan kuvvetleri kazayı işgal ettiler. Elyevm mıntıka kuvvetleri ile müsademe ediyorlar. Ben merkez-i kazaya üç saat mesafede kain Burhaniye kazasının Gömeç nahiyesine geldim. Keyfiyeti livaya bildirdim, Gömeç Nahiyesi'nde kaza tesis olunarak benim de gönüllü teşkilatına memur edildiğim taraf-ı mutasarrıfiden tebliğ edildi. Bu tarz teşekkül ve ta'yin ahval-i fevkalade hasebiyle muvafık-ı kanun olabilir mi devlet min külli'l-vücuh daimi mesuliyet olan böyle bir halin ihdasında aslen veya fer'an zimedhal olanların cezaları pek ağır olacağına emrin infazı bir memuru ikrah-ı sûka olmadıkça mesuliyetten kurtaramayacağına binaen istizan-ı keyfiyet olunduğu ma'ruzdur. 29 minh.

Gömeç'te Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri

(**BOA**.DH.KMS. 53-4/54,lef.19-20)."

42 **TİH**. II/1, s. 80.

43 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, İstanbul, 1991, s. 267.

44 Mutasarrıfın ve kaymakamın telgrafları şöyleydi:

Dahiliye Nezareti Celilesi'ne 29 Mayıs 335 Saat: 18:30

Cephede asker ve birtakım ahali kan döküyor. Bu vaziyeti ne vakte kadar muhafaza edeceğiz. Balıkesir heyet-i milliyesi şimdi Adliye Nafia nazırlarıyla makine başında görüştüler ve

Levent Sahverdi Arşivi

mesini doğru buldu. Harbiye Nezareti de "Yunanlılar ileri harekâtına askerle mukavemet edilmesi, fakat tarafımızdan taarruz edilmemesi" şeklinde bir emri Karesi ve Aydın havalisindeki kumandanlara gönderdi[45]. Meclis-i Vükelâ'nın bu kararında Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri'nin ihbarının etkisi vardı[46]. Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey'in İngilizlerle olan teması ve mukavemete karşı olan düşünceleri biliniyordu. Yunan işgalinin peşinden Gömeç'e çekilmesi ve buradan İstanbul'a gönderdiği telgraflarda mukavemetin imkansız olduğu düşüncesini bildirmesi[47] onun bu bölgeden uzaklaştırılmasını gerektiriyordu. Alay kumandanı buna bir çare bulmuş; Gömeç'te bulunan Osman Nuri Bey 30/31 Mayıs 1919 gecesi Edremit'te bulunan bir gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir[48].

---

ahalinin müdafayı temdide kudretyap olamayacağını bildirdiler. Müdafaa haydi dört beş saat daha devam etsin sonra ne olacak, Yeniden ahali gönderip takviye mi edeceğiz yoksa askeri çekip cepheyi açacak mıyız? Bu vaziyet kaşısında sarih ve kat'i emir istihsaline mecburiyet hissediyorum İradelerine makine başında muntazırım. 29 Mayıs 335 Mutasarrıf Hilmi (**BOA**.DH.KMS 53-4/54, lef. 17).

Gömeç'ten Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne 30/ 5/ 335 Saat: 16:20

Vaziyet pek mühimdir, düşmanın kuvvet-i muntazamasını bu müsademede pek isti'mal etmediği anlaşılıyor. Şayet müsademenin devamını Ayvalık Rumlarına karşı bir tecavüz add ederek kuvâ-yı mühimme ile Burhaniye, Edremid kazalarının harben işgaline fırsat yâb olur ise mukadderat-ı milleti pek elim bir akıbete düçar olmuş olacaktır. Bunun için madem ki merkez-i hükümet müsademenin tatilini iltizam ediyor vaziyete hakim olan mıntıka kumandanlığına Harbiye Nezareti'nce evamir-i lâzimenin sürat-i mümküne ile tebliği lüzumu ehemmiyetle maruzdur. 30 minh. Gömeç'te Ayvalık Kaymakamı Osman

(**BOA**.DH.KMS 53-4/54, lef. 18, Ergeneli, "Anılar", s. 202).

Ayvalık Kaymakamı 30 Mayıs tarihli diğer bir telgrafında mücadelenin Ayvalık tepelerinde devam ettiğini, her taraftan gönüllü efrad geldiğini, kendisinin müdahale edecek gücü olmadığını bildiriyordu. (BOA.DH.KMS 53-4/54, lef. 21-22).

45 **HTVD**, sayı: 38, (Aralık 1961), Vesika No: 907; Sofuoğlu, **Kuzeybatı Anadolu**, s. 96.

46 Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 54.

47 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54 lef.34-36.

48 Osman Nuri Bey'in yerine Ayvalık kaymakamlığına 8 Haziran 1919'da Cemil Bey atanacaktır (Bayraktar, **Ayvalık Tarihi**, s. 128).

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Hükümeti tarafından verilen bu emirler, Kuva-i Milliye teşkilatı konusundaki çalışmalara kötü tesir ettiyse de[49] bölgedeki teşkilatlar, yöneticiler ve komutanlar direniş aleyhtarı verilen emirlere uymayarak eski azim ve kararlarında sebat etmeye karar verdiler[50]. Bu sebeple Ayvalık'ı işgal eden Yunan kuvvetleri kasabada bir kilometreden fazla ilerleyemediler. Ayvalık'ın hemen gerisinde zeytinliklerde mevzilenen Türk kuvvetleri kaşısında durmak zorunda kaldılar.

Ayvalık'a Yunan kuvvetlerinin girmesi çevre kasaba ve köylerde çok büyük heyecan yarattı. Ayvalık'ın Türk halkı çoğunlukla Gömeç nahiyesine çekilmişti. Köylüler Balıkesir'e doğru göçe başlamışlardı. Ahali Yunan katliamından ölmektense yollarda sürünüp can vermeyi daha iyi görüyordu[51]. 61.Fırka Kumandan Vekili Harbiye nezareti'ne gönderdiği

---

49 31 Mayıs 1919'da Bergama Kaymakamı Rasim imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Ayvalık'ın gönüllü efrad istediği, buna cevaz verilip verilmediği soruluyordu (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 28).

50 Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 55; Ergeneli, "Anılar", s. 201.

51. Mutasarrıf Hilmi'den Dahiliye Nezareti'ne 31 Mayıs 1335/1919, (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54 lef. 23).

Burhaniye Belediye Reisi Salih, aynı tarihli telgrafında şöyle diyordu: *"Meclis-i Vükelâ kararıyla Yunanlıların Ayvalık'ı işgaline karşı gerek asker, gerek ahalinin mudafaasını men'i söyleniyor. Binaenaleyh bu havali ve ahalisi kamilen Yunan işgali ve mezalim ve esaretine karşı kan döküyor. Bu yüzden heyecan ve telaş içindeyiz. Ayvalık'a mucavir kurra ve Gömeç nahiyesi halkının merkeze hicret ve perişanlık ve safalet içinde livaya doğru hareket etmeleri merkez Burhaniye kazasıyla kurrasına da sirayet ile pür heyecan muhaceret başladı. Şu ahvali müessifeye çare olmak üzere tedabir-i acile ve müessireye şimdiden başlanması ve Yunanlıların İzmir ve civarında yaptıkları mezalim ve katliamları tekkerrürüne imkan bırakılmaması ve Yunan işgalini ahalice hüsn-ü suretle karşılamak adem'il imkan olduğu maruzdu"*. (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54 lef. 25-26). Yunan işgal sahasında yaşanan en önemli meselelerden birisi şüphesiz ki bölgeyi terk etmek zorunda kalan Müslüman ahalinin durumu idi. Yunanlıların İzmir, Bergama, Menemen ve Ayvalık çevresinde yaptıkları mezalim bölge halkının göçmesine sebep olmuştu (9 Temmuz 1919 Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 113). Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu muhacirlere yardım etmek için bölgeye iki heyet göndermiştir. (**İstiklal**, 3Ağustos 1335/1919, sayı: 220; 4 Ağustos 1335/1919, sayı: 221). Balıkesir Yunan işgalinden kaçan halkın sığındığı bir yer olmuş, bu da şehri zor durumda bırakmıştır (Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi**, s. 11,119,162,200,220).

Levent Sahverdi Arşivi

şifre telgrafta, "Burhaniye bölgesinde müthiş bir panik havası vardır. Vaktiyle bu havaliden gitmiş olan Rumlarla birleşerek İzmir'de olduğundan fazla fenalık yapacaklarının kâti olduğu ve ahalinin şiddetle muhafız asker istediği" belirtilmekteydi[52] . Yunan tarafının durumu da pek parlak değildi. Onlar Ayvalık bölgesinden böyle bir mukavemet geleceğini düşünmüyorlardı. Bu sebeple zamana ve bölgeye çıkarılacak yeni güçlere ihtiyaçları vardı. Ayrıca Ayvalık'taki Rumlar da adalara doğru çekilmeye başlamışlardı.

b. Belediye Çeşmesi Protokolü (5 Haziran 1919)

Bölgenin kritik durumu, İstanbul Hükümeti'ni tedbir almaya sevk etmiş, Meclis-i Vükelâ toplanarak Karesi Mutassarrıfı Hilmi Bey'in Ayvalık'a giderek Yunan işgal komutanıyla görüşmesi ve Ayvalık'ta Osmanlı hukukunun temini üzerinde bir anlaşma yapması kararına varmıştı. Bu emir üzerine Hilmi Bey 1 Haziran 1919'da Ayvalık yakınındaki Murateli Köyü'ne gelerek 172. Alay Komutanı Ali Bey'le görüşmüştü[53].

Mutasarrıf Hilmi Bey bu görüşmede alınan kararlar doğrultusunda, 2 Haziran'da Ayvalık'a giderek İngiliz ve Yunan komutanlarıyla görüştü. Hilmi Bey, 4 Haziran tarihli raporunda işgal altındaki Ayvalık'ın durumu ve yapılan görüşmeyi Dahiliye Nezareti'ne şöyle anlatıyordu:

> *"İşgal kuvveti şu anda Ayvalık'ın ilerisine geçmemiştir. Kuva-yi Milliye Ayvalık'ı Yunanlılara teslim etmeye gidiyor diye bana karşı geldi, durum kendilerine izah edilerek muhalefetleri ortadan kaldırıldı ve hareket edildi. Bindiğimiz araba askerlerin kontrolü altında kasabaya girdi. Kasabada hemen hemen her ev ve dükkana Yunan bayrağı asılmıştı. Ahali bizi seyretmek için toplanmıştı. Herhangi bir tahkire maruz kalmadık. Metropolidhaneye götürüldük, Metropolid bizi merdivenlerde karşıladı ve Yu-*

52 **TİH**. II/I s. 82.

53 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54. lef. 40-43; Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 36; Ergeneli, "Anılar", s. 207-208.

Levent Sahverdi Arşivi

nan kumandanı Dimitri Toma'nın oturduğu odaya götürdü, daha sonra Hadkinson da geldi. İşgal kumandanı ziyaret sebebini sordu. Ben de, Yunanistan'la harpte olmamamıza rağmen bu işgalin geçersiz olduğunu bunu protesto ettiğimizi, ahalinin perişan olduğunu, halkın galeyan halinde olduğunu ve Ayvalık'a yürümek istediklerini söyledim. Hadkinson, Yunanlıların asayişi temin etmek ve adalet için geldiklerini, Yunan Hükümeti'nin Ayvalık'ın 12 kilometre dahiline kadar işgal edilmesi hakkında emri olduğunu belirterek müdafaa kuvvetlerinin zeytin ormanlarından çıkmalarını ve bunun hükümetin emriyle yapılmasını istedi. Ben bu konuda herhangi bir emir almadığımı ve kasabayı boşaltmayacağımızı söyledim. Hadkinson konferansın bu bölgeyi Yunanlılara verdiğini, fakat bunun resmi bir surette ilan edilmediğini, Rumların eski yerlerine iade edileceğini belirtti ve dönüşünde civar köylere dağıtmam için yazdığı beyannamelerden birkaç nüsha verdi. Hiçbir aileye ve memura kötü muamele edilmediğini söylediyse de, dönüşümde kasaba içerisinde kalan birkaç memurumuzun bir binanın üst katında hapsedildiğini gördüm. Mukalemenin sonunda tekrar tekrar zeytin ormanlarının boşaltılmasını ve askeri kuvvetlerin geri çekilmesi istendi. Gözlemlediklerime göre, işgal kuvveti iki binden fazla değildir ve karaya çıktıkları yerde bulunmaktadırlar. İşgal sahası kasabada dahile doğru bir kilometreyi geçmiyor."[54]

Telgraftan anlaşıldığı üzere Yunan tarafı Hilmi Bey'in Ayvalık'ın boşaltılması ile ilgili teklifini reddetmişlerdi. 4 Haziran'da Ayvalık'taki İngiliz temsilcisi Binbaşı Hadkinson, yanında bir Yunan subayı olduğu halde bir muhriple Gömeç İskelesine yanaşmış ve mutasarrıfın istediği anlaşma hakkında görüşmek istediğini bildirmişti. Fakat mutasarrıf Balıkesir'e dönmüş bulunduğundan Gömeç nahiye müdürü Sabri Bey kendisiyle görüşmüş, Meclis-i Vükela'nın işgalin reddedildiği hakkındaki kararını bildirmiş ve 5 Haziran günü için randevu vermişti[55]. Aynı gün Meclis-i Vükelâ görüşmelere devam etme kararı verdi.

---

54 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 44-52. Dahiliye Nezareti, mutasarrıfın bu raporuna 5 Haziran'da verdiği cevapta fiili protestolarla iktifa edilmesini, İngilizlerin verdiği söze güvenilmemesini Meclis-i Vükela'nın kararının da bu yolda olduğunu yazıyordu (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 54).

55 Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 62-63. **TİH**. II/1, s. 82.

Levent Sahverdi Arşivi

5 Haziran günü İngiliz temsilcisi Hadkinson, Ayvalık'taki Yunan işgal kıtası Komutanı Yarbay Thomas ile yardımcısı Nikola ve Türk tarafından Gömeç nahiye Müdürü Sabri, Yarbay Ali Ayvalık-Gömeç şosesi üzerinde Belediye çeşmesi yolunda buluşmuşlar ve karşılıklı görüşmelerle bir protokol tespit etmişlerdi. Bu protokolün metni şöyleydi:

1. Ayvalık'ta kemâkân Hükûmet-i Osmaniye memurları ve kavanin-i Osmaniye icray-ı hüküm ve hükûmet edecektir. Osmanlı Sancağı rekz olunacaktır. Ahalinin keşide ettikleri, Yunan bayraklarının kaldırılmasına Yunan kumandanı çalışacaktır.

2. Yunan işgal kuvvetleri iddiaları vechiyle Sulh Konferansı'nın kararıyla işgal askeri vazifesiyle gelmiş olduklarına göre Yunda (Cunda) adasında yahut şehrin haricinde Aya Nikola veyahut Sefa mevkiinde ikamet edecek ve şehrin haricinde keşt-i güzar etmeyecektir. Şehrin inzibatı için Osmanlı polisi ve jandarmalarına indel iktiza kuvve-i işgaliye muavenet edecektir.

3. Ayvalık kazasına şamil olan arazi dahilinde kaza ahalisi iş ve güçleriyle meşgul olacaklar ve Ayvalık kazası haricinde silahlı olarak kimse çıkmayacağı gibi hariçten kimse dahi girmeyecektir. Silahlı dahi giriş ve çıkışın emniyeti ihlâl mahiyetinde telâkki edilecektir.

4. Ayvalık kazası haricine çıkacak ve hariçten girecek olan erbab-ı mesalih kumandanlarının vesikalarına hamil olacaklardır.

5. Ayvalık kazasının hududu tarkinden bir zabit ve ikişer sivilden mürekkep birer komisyon tarafından malum olduğu halde bir defa daha tespit olunacaktır[56].

---

56 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 58-60; **TİH** II/I, s. 82-83; Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 65-66

Levent Şahverdi Arşivi

Protokol metnini öğrenen 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, 172. Alay Komutanına verdiği cevapta, "İngiliz temsilcisi ve Yunan komutanlığı ile birlikte görüşerek, mıntıkanızda Yunan harekatını durdurmaya muvaffak olmanız en büyük teşekkürlere layıktır. Müfrezeniz ve beraberinizdeki Kuva-yı Milliye komutanı için tarihin kaydedeceği bir muvaffakiyettir" diyordu[57].

Balıkesir mutasarrıfı Hilmi Bey bu protokol hükümlerini 6 Haziran'da Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Bu raporla birlikte sınırları gösterir bir harita ekledi ve *".... Ayvalık'ın işgalinden bugüne kadar geçen yedi gün zarfında milletin gösterdiği galeyan-ı hamiyyet ve gayret ve kuvve-i askeriyenin mecbur ve mükellef bulunduğu sebat ve metanet gerideki bilcümle ahali-i İslamiyenin heyecanını teskine ve selametini temine medar olduğu gibi kuvve-i işgaliyenin hareket-i istila ve tevsi-i işgali hamd olsun şu suretle mahdud ve mahsur bir vaziyette kalmasına mecbur etmiştir"* diyerek alınan kararların uygun görülüp görülmediğinin bildirilmesini istemiştir[58].

Hilmi Bey'in 6 Haziran tarihli telgrafına cevap gelmemesi üzerine Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Bey, XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ile kararları müzakere ederek hükümetin menfaatine daha uygun şekilde bazı tadilatlar yaptılar. Bunu İngiliz Mümessilliğine ve Yunan Komutanlığına kabul ettirmeye çalışacaklarını 7 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne bildirdiler. Bu raporda Yunanistan'ın Osmanlı sahillerini terk etmesi gerektiği, Ayvalık kazası dahilinde Osmanlı askeri hariç hiç bir silahlı kimsenin girmesine müsaade edilmeyeceği, taşkınlıkta bulunan Rumların affedileceği, Ayvalık mıntıkasındaki Osmanlı kuvvetlerinin vaziyetini muhafaza edeceği bildiriliyordu[59].

---

57 **TİH** II/I, s. 83; Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 66-67.
58 **BOA**. DH.KMS. 53-4/54, lef. 60-63.
59 Sofuoğlu, **Kuzey Batı Anadolu**, s. 106.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu şartları göz önünde bulunduran Sadrazam Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi 9 Haziran'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevabi telgrafta, Paris Sulh konferansının Ayvalık'ın işgali konusundaki bir kararın olup olmadığının araştırıldığını ve bu konuda Hariciye Nezareti'ne bilgi verilerek İstanbul'daki İtilaf temsilcileri nezdinde gerekli teşebbüste bulunduğu, Ayvalık çevresinde asayişin korunması ve halkın göçünün önüne geçilmesi gerektiği bildiriliyordu[60].

Meclis-i Vükela 11Haziran 1919'da Belediye Çeşmesi Protokolü ile ilgili durumu görüştü. Meclis ve hükümetin bu konuda yazılı bir taahhüt altına girmeye pek niyeti yoktu. Bu sebeple alınan kararda, mahalli askeri komutanın bahsedilen şartlar dahilinde, hiçbir yazılı taahhüde girmeden durum almasının uygun olacağı belirtiliyordu[61]. Bu karardan sonra Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa XIV. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 11Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafta, Ayvalık'ta alınan tedbirlerin uygun olduğu ve bu durumun muhafaza edilmesi, Yunanlılara tecavüz edilerek siyasi çözüm yollarının kapatılmaması, onların taarruzuna karşı şiddetle müdafaa edilmesi gerektiği bildiriliyordu[62].

Bu protokol esasında 172. Alay Kumandanının ilk düşüncesine aykırı idi ve alaylı pasif bir duruma sokuyordu[63]. Protokol ile Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgali kapalı bir surette kabul ediliyor[64]. Ayvalık hukuken Osmanlı, fiilen Yunanistan idaresine bırakılıyordu. Mutasarrıf Hilmi Bey'e göre maddeler " tasdik ve kabule muallak " bir durumdaydı.Kısa vaade de olsa bu maddeler işgal ve hakimiyeti kabul mahiyetinde idi[65]. Ayvalık'ta baş-

---

60 **BOA**. DH. KMS. 53-4/54, lef.70. Dahiliye Nezareti Sadaretin bu yazısını 10 Haziran'da Karesi Mutasarrıflığı'na bildiriyordu(a.g.y. lef. 71-1;71-2).

61 Ergeneli, "Anılar", s. 217; Adnan Sofuoğlu. **Kuzeybatı Anadolu**..., s.106; Mücteba İlgüreI, **Milli Mücadelede Balıkesir Kongreleri**, Ankara, 1999, s. 37

62 Kazım Özalp, **Milli Mücadele,** II, Ankara, 1988, Belge no: 22.

63 **TİH**. II /1, S. 83

64 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s. 268

65 Ergeneli, "Anılar", s. 216.

Levent Sahverdi Arşivi

layan direnişin İzmir'in aksine bir gelişme göstermesi, halk üzerinde çok etkili olmuştu. Bununla beraber yapılan protokol hem kağıt üzerinde hem de uygulamada hiçbir yarar sağlamadı. Hükümet ve Kolordu alınan kararları uygulamaya ve yazılı bir taahhüt altına girmeye razı değildi.

Türk tarafının iyi niyetine rağmen alınan kararlar Yunan kuvvetleri tarafından istismar edildi. Protokolün ertesi günü Yunan kuvvetlerinin harp ve tabya durumunu bozmadıkları görüldü. Yarbay Ali Bey bu durumu Yunan tarafına sordu, gelen cevapta; Rumların üçte ikisinin Midilliye çekildiği, gelecek emre kadar askerlerin ateş etmeyip siperlerde kalacakları, Türklerin de ateş etmemeleri bildiriliyordu[66]. Bu durum Yunan tarafının gerçek niyetini gösteriyordu. Onların gayesi vakit kazanmak ve muhtemelen yeni cepheler açmaktı. Bu planı gören Milli Kuvvetler 9 Haziran sabahı düşman karakollarına baskın tarzında saldırıya geçti. Yunanlılar karadan ve denizden karşılık verdi[67]. Böylece görüşmelerde başlayan yaklaşan bir haftalık mütareke sona ermiş oluyordu.

Sonuç

Yunanlılar İzmir'den sonra işgal sahalarını Manisa, Aydın ve civarına kadar genişletmişlerdi. Ayvalık'ta gördükleri mukabele ve müdafaaya karşılık Manisa'dan Balıkesir istikametine ilerlemeye teşebbüs etmişlerdi. Akhisar'ın 5 Haziran 1919'da işgali üzerine liva bir de bu taraftan tehdit edilmeye başlanıyordu. Ayvalık'tan sonra Bergama ve Akhisar'ın da Yunanlıların eline geçmesi müdafaa, teşkilat ve tertibatın bu istikametlerde de kurulmasını gerektirdi. Yunan işgaline karşı Ayvalık, Soma ve Akhisar mıntıkalarında savunma tertibatı alındı[68].

---

66 **BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 69-70.

67 Ali Çetinkaya, **Hatıralar**, s. 67; Ergeneli, "Anılar", s. 218.

68 Ergeneli, "Anılar", s. 219. Bölge halkı müdafaa konusunda karalı idi. 9 Haziran tarihinde Karesi'den Belediye Reisi Mehmet Emin imzalı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, ahalinin Yunan işgaline karşı vatanlarını diş ve tırnaklarıyla müdafaa ettiği belirtilerek işgal protesto ediliyordu (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 66-68). 22 Haziran tarihli Edremitli Redd-i İlhak Heyeti de aynı şekilde işgalleri protesto ediyordu (**BOA**.DH.KMS. 53-4/54, lef. 75-76).

Levent Sahverdi Arşivi

Ayvalık direnişi, cephe gerisindeki halk teşkilatlanmasını hızlandırmış, Balıkesir bu direnişin merkezi haline gelmişti[69]. Ali Bey'in Yunan işgaline karşı koyduğu tarihe kadar, Yunanlılar hiçbir yerde toplu olarak karşılık görmemişlerdi. Aksine bazı şehir ve kasabalar halkı korkutulmuş, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uyarak Yunan birliklerini özel heyetlerle karşılamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık bölgesinde muharebe cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler oluşmaya başlamıştı[70].

Ayvalık'ta meydana gelen olaylar İstanbul Hükümeti üzerinde de önemli etkiler meydana getirdi. Hükümet, Ayvalık'taki Yunan işgaline başlangıçta karşı koyar bir tavır aldı, fakat kısa bir süre sonra Paris'te Ayvalık hakkında alınan kararlardan haberdar olunca, bu tutumunu değiştirmek zorunda kaldı ve askeri güçlerin müdafaada kalmalarını istedi. Hükümetin de bu konuda bir kararı yoktu. Bu sebeple bakanlıklardan farklı farklı kararlar geliyordu. İstanbul'un bu kararsızlığı bölgedeki milli örgütlerin karakterini oluşturmada etkili oldu.

Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Yunan işgaline karşı gelen ve milli teşkilatlanmayı destekleyen biri idi. Onun bu tutumu hükümetin takip ettiği siyasete ters düşüyordu. Bu sebeple 16 Haziran 1919'da görevden alındı ve yerine hükümetin sadık bir hizmetçisi olan Ahmet Anzavur tayin edildi.

---

69 İsmail Hakkı Varnalı, "Hatıralar", **Balıkesir Ekspres Gazetesi**. 26 Şubat 1962.
70 M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 1998, S. 309.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında Ayvalık'ın genel durumu, savaş sonunda Ayvalık'taki gelişmeler, bölge Rumları üzerinde Yunan propagandası, Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgale karşı Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği direniş, işgal hakkında bölgede bulunan Türk, İngiliz ve Yunan temsilcilerinin bu işgal hakkında yaptıkları görüşmeler ve bu görüşmelerin sonuçları, Ayvalık ve Balıkesir halkının bu işgale gösterdikleri tepkiler, Ayvalık'ta bulunan 172. Alay Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'in faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ayvalık, Yunan İşgali, Yunan işgaline karşı gösterilen tepkiler ve teşkilatlanma, Belediye Çeşmesi Protokolü.

ABSTRACT

This study examines, general state of Ayvalık city through World War I and after which covers the following items: a) Greek propaganda on the local Greeks (Rums); b) Greek occupation and strupple against this occupation by Turks; c) Negotiation process of out come among the represantitives Turk, English and Greek and these negotiations due to different approaches and intentions of the two participating parties, there was no solution at the end of these negotiations which was made at "Belediye Çeşmesi"; d) the activities of commander of 172nd regiment Ali Bey (Çetinkaya) and the Mutasarrıf (governer) of Balıkesir, Hilmi Bey (Ergeneli).

Key Words: Ayvalık, Greek occupation , Turks struggle to army of Greek occupation and their organizations, The Protokol of Belediye Çeşmesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

KURTULUŞUN ARDINDAN VE YÜZYILIN SONUNDA İZMİR'DE AYNI ADI TAŞIYAN YERLEŞİM BİRİMLERİ

Arş. Gör. Ferhat BERBER*

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal günleri başlamıştır. Ve üç yıldan fazla süren bu işgal, Güzel İzmir'in karanlıklara boğulmasına sebep olmuştur. İşgalin ilk dakikalarından itibaren hem Yunan askerlerinin hem de yüzyıllardır bu toprağın ekmeğini yiyen yerli Rumların, Müslüman halka reva gördükleri zulüm ve bu zulüm karşısında Türk'ün sabır taşının çatladığını gösteren Hasan Tahsin'in ilk kurşunu, Güzel İzmir'i Kurtuluş mücadelesinin sembolü haline getirmiştir.

Yunan işgali, İzmir'den Ege'ye yayılmıştır. Önceleri halkın yerel direnişiyle karşılaşan Yunan askeri, milli mücadelenin örgütlenmesiyle birlikte karşısında milis kuvvetleri yerine düzenli bir Türk Ordusu bulunca kazandığı birkaç geçici askeri başarının dışında koskoca bir hezimeti kabullenmek zorunda kalmıştır. Anadolu içlerine kadar taşıdığı macerasını 1922 Eylül'ünde Anadolu'ya girdiği yer olan Ege kıyılarında hüsranla bitirerek geldiği yere geri dönmüştür, Yunan ordusu. Ve gidişi de gelişi gibi acılarla dolu olmuştur. Daha yaptığı zulmün feryatları dinmemiştir ki kaçarken geçtikleri her yeri ateşe vererek bir yara daha açmışlardır, Anadolu'nun bağrında.

---

* Celal Bayar Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı.

Levent Sahverdi Arşivi

Yunan'ın Anadolu'ya çıktığı yer olan İzmir, bütün acılarının ardından aynı zamanda Yunan'ın Anadolu'dan atıldığı yer de olmuştur. Bu da "Türk Kurtuluş Savaşı Tarihi" içinde İzmir'in ayrı bir anlam taşımasına yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, tüm yurtta bir kalkınma ve modernleşme hareketi başlamıştır. Bu modernleşme aynı zamanda bir ulusallaşma hareketi olarak da belirginlik kazanmıştır. İzmir şehri de bu ulusal modernleşme hareketi içinde önemli bir yerin sahibi olmuştur.

1923 yılında İzmir şehrinin demografik yapısını ortaya koyan en önemli belgelerin başında İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü tarafından hazırlanan "1339 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği" içinde yer alan "Kasabat ve Kur'a İstatistiği" (Kasabalar ve Köyler İstatistiği) gelmektedir.[1] Bu istatistik içerisinde, İzmir ve ilçeleri dahil bütün yerleşim birimlerinin isimleri ve nüfusları belirtilmiştir. 21. yüzyıla girmeden önce yapılan son nüfus sayımı sonuçlarına[2] bakıldığında ise her yönden gelişen İzmir'in 1923 yılından bu yana bir çok yerleşim biriminin ismini muhafaza ettiği görülür. 1923'te beşyüzbin civarındaki toplam nüfusu, bugün üç milyonu aşan İzmir'in ilçeleri, metropol (merkez) ilçeler ve çevre ilçeler olarak ele alınır.

Metropol İlçeler

Balçova

Balçova, 1923 yılında İzmir merkeze bağlı bir köydür. Bugün ise İzmir'in metropol ilçelerindendir.

Bornova

Bornova, 1923'te İzmir merkeze bağlı bir nahiye iken bugün bir metropol ilçedir.

---

1 İzmir İstatistik Müdürlüğü, **İzmir Vilayet İstatistiği 1339 (1923)**, İzmir Milli Kütüphane.
2 **D.İ.E.**, 1997 Genel Nüfus Sayımı.

Levent Sahverdi Arşivi

Beşyol, Eğridere, Kavaklıdere ve Kayadibi köyleri de 1923'te ve 1997'de Bornova'ya bağlı köylerdir.

1923 yılında Bornova'ya bağlı olan Karaçam adındaki köyün diğer adı da Çamiçi'dir. 1997'de ise Bornova'da hem Karaçam hem de Çamiçi adında iki ayrı köy vardır.

Bugün İzmir'in bilinen muhitlerinden olan Bayraklı, Mersinli, Naldöken ve Pınarbaşı da 1923 yılında Bornova Nahiyesi'ne bağlı birer köydür.

Buca

Buca, 1923'te İzmir merkeze bağlı bir köy iken bugün İzmir'in metropol ilçelerindendir.

Çiğli

Çiğli, 1923'te İzmir merkeze bağlı bir köydür. Şu anda ise İzmir'in metropol ilçelerindendir.

Sasallı, 1923'te İzmir'in Menemen İlçesi'ne bağlı bir köydür. 1997'de ise Çiğli İlçesi'nde bir belediyedir.

Kaklıç, 1923'te Menemen'in bir köyü iken 1997'de Çiğli'ye bağlı bir köy olarak karşımıza çıkar.

Gaziemir

Sarnıç, 1923 yılında İzmir'e bağlı Dağkızılca Nahiyesi'nin bir köyüdür. O zamanki adı Sarnıç Çiftliği iken 1997'de Sarnıç adıyla İzmir'in metropol ilçelerinden Gaziemir'de bir belediyedir. Dağkızılca ise 1997'de İzmir'in Menderes İlçesi'nde aynı adlı bir bucaktır.

Güzelbahçe

1923 yılında Urla İlçesi'ne bağlı olan Çamlı, Payamlı ve Yelki köyleri bugün İzmir'in metropol ilçelerinden Güzelbahçe'ye bağlı birer köydür.

Levent Sahverdi Arşivi

Karşıyaka

Karşıyaka, 1923'te İzmir merkeze bağlı bir köy iken bugün İzmir'in Konak ve Balçova'dan sonra en kalabalık metropol ilçesidir.

Sancaklı ve Yamanlar ise 1923'te yine İzmir merkezde birer köy iken 1997'de Karşıyaka İlçesi'ne bağlı köyler olarak görülürler.

Konak

Tırazlı, 1923 yılında İzmir merkeze bağlı bir köy iken 1997'de Merkez İlçe Konak'a bağlı bir köydür.

Narlıdere

1923'te İzmir'e bağlı Narlıdere, Narlıdere Tahtacı ve Narlıdere Bayatlı adında üç köy mevcut iken Narlıdere bugün İzmir'in metropol ilçelerindendir.

Çevre İlçeler

Aliağa

Aliağa, 1923'te Menemen'de nahiye iken bugün İzmir'in bir ilçesidir.

Helvacı, 1923'te Menemen'de bir köy iken 1997'de Aliağa'da belediyedir.

Bozköy, Çaltılıdere, Çıtak, Çoraklar, Güzelhisar ve Samurlu köyleri de 1923'te ve 1997'de Aliağa'ya bağlı köylerdir.

Bayındır

Buruncuk, Çamlıbel, Çenikler, Çıplakköy, Dereköy, Elifli, Ergenli, Fırınlı, Hisarlık, Kabaağaç, Karahalilli, Karahayıt, Karapınar, Kızılkeçili,

Levent Sahverdi Arşivi

Kızıloba, Lütuflar, Sarıyurt, Tokatbaşı, Yakacık köyleri 1923'te ve 1997'de aynı adlarla Bayındır'a bağlı köylerdir.

Çırpı Bucağı, 1923'te Bayındır'da bir köy iken 1997'de Bayındır'ın bucağıdır.

Arıkbaşı, Havuzbaşı, Hasköy, Kızılcaoba[3], Çiftçigediği, Karaveliler, Dernekli, Osmaniye, Osmanlar köyleri 1923'te Bayındır'a bağlı köyler iken 1997'de Çırpı Bucağı'nın köyleridir.

Bergama

Ahmetbeyler[4], Alacalar, Aşağı Kırıklar[5], Avunduruk, Çakırlar, Çamköy, Çitköy, İncecikler, Kadriye, Kaleardı[6], Kapıkaya[7], Mahmudiye, Narlıca[8], Ovacık, Sağancı, Teğelti, Yalnızev, Yerli Tahtacı, Yukarı Kırıklar[9] köyleri 1923'te ve 1997'de Bergama'ya bağlı köylerdir.

Ayaskent, 1923'te Bergama'nın Turanlı Nahiyesi'ne bağlı Ayas adında bir köy iken 1997'de Bergama'ya bağlı bir belediyedir.

Armağanlar, Kaşıkçı ve Sindel köyleri 1923'te Bergama'nın Kınık Nahiyesi'ne bağlı iken 1997'de Bergama'nın köyleridir.

1923 yılında Bergama'da sadece Süleymaniye adında bir köy varken 1997'de Bergama'da hem Süleymanlı hem de Hamzalı Süleymaniye adında iki köy vardır.

---

3 1923'teki adı Kızılcaabad'dır.
4 " Ahmetbeyli'dir.
5 " Aşağı Kırıklar'dır.
6 " Kaleardı Çayır'dır.
7 " Kapıkaya Tahtacı'dır.
8 " Narlıdere'dir.
9 " Yukarı Kırıklar'dır.

Levent Sahverdi Arşivi

1923'te Karadere Tepeköy adındaki köy Bergama'ya bağlıdır. 1997'de ise Bergama'da Tepeköy Kınık'ta da Karadere köyleri mevcuttur.

Doğancı, Paşaköy, Örenli, Pireveliler, Çürükbağ[10], Ferizler[11] köyleri 1923'te Bergama'nın Turanlı Nahiyesi'ne bağlı köyler iken 1997'de Bergama'nın köyleridir.

Bozköy, Eğrigöl ve Cevaplı köyleri de 1923'te Bergama'nın Reşadiye Nahiyesi'ne bağlı iken 1997'de Bergama'ya bağlıdırlar.

Göçbeyli,1923'te Bergama'ya bağlı Turanlı Nahiyesi'nin merkezi iken 1997'de Bergama'da bir bucaktır.

Bölcek, 1923'te Turanlı Nahiyesi'nin bir köyüdür. 1997'de ise Göçbeyli Bucağı'nın bir belediyesidir.

Alibeyli[12], Kozluca, Muratlar, Sarıcalar, Kadıköy, Zağnos, Yalnızdam, Çamoba, Durmuşlar, Alhatlı köyleri 1923 yılında Turanlı Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Göçbeyli Bucağı'nın köyleridir.

1923'te Turanlı Nahiyesi'ne bağlı Çayır Ilgındere adında bir köy mevcuttur. 1997'de ise Göçbeyli Bucağı'nda hem Ilgındere hem de Aşağı Ilgındere adında iki köy bulunmaktadır.

Yukarıbey,1923 yılında Kozak Yukarıbey adıyla Bergama'nın nahiyesidir. 1997'de de Yukarıbey adıyla Bergama'nın bucağıdır.

Aşağıbey, Aşağıcuma, Ayvatlar, Çamavlu[13], Demircidere, Göbeller, Hacıhamzalar, Hisarköy, Kaplanköy (Göçbeyli'de de aynı adı taşıyan bir

---

10 1923'teki adı Çürükbağlar'dır.
11 " Firuzlar'dır.
12 " Albeyli'dir.
13 " Çamhavlı'dır.

Levent Sahverdi Arşivi

köy vardır), Karaveliler, Kıranlı, Okçular, Tekkeköy, Terzihaliller ve Yukarıcuma köyleri 1923 yılında Kozak Yukarıbey Nahiyesi'ne bağlı köyler iken 1997'de Yukarıbey Bucağı'nın köyleridir.

Dereköy, 1923'te Turanlı Nahiyesi'nin bir köyü iken 1997'de Bergama'da bir bucaktır

Akçenger[14], Çeltikçi, Çobanlar, İneşir (İnişir), Karalar, Katrancı, Sarıcaoğlu, Tırmanlar, Ürkütler köyleri 1923 yılında Turanlı Nahiyesi'ne bağlı iken 1997'de Dereköy Bucağı'nın köyleridir.

1923'te Turanlı Nahiyesi'nde hem Kırcalar hem de Kırcalarbaşı Tahtacı köyleri vardır. Kırcalar da 1997'de Dereköy Bucağı'nın köyüdür.

Çalıbahçe, Koyuneli, Kurfallı, Örlemiş, Sarıdere, Tekkedere, köyleri 1923'te Bergama'nın Reşadiye Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Zeytindağ Bucağı'nın köyleridir.

Beydağ

Adaküre[15], Alakeçili, Çamlık, Çiftlikköy, Çomaklar, Halıköy, Yağcılar köyleri 1923'te Ödemiş'in Balyanbolu Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Beydağ'ın köyleridir.

Çeşme

Ovacık, 1923'te ve 1997'de Çeşme'nin köyüdür.

Alaçatı Bucağı, 1923'te Çeşme'nin nahiyesi, 1997'de bucağıdır.

Karaköy ve Germiyan, 1923'te ve 1997'de Alaçatı'nın köyleridir.

---

14 1923'teki Akçengar'dır.
15 " Küre'dir

Levent Sahverdi Arşivi

Ildır[16], 1923'te Çeşme'nin Barbaros Nahiyesi'nde bir köy iken 1997'de Alaçatı'nın köyüdür.

Dikili

Dikili, 1923'te Bergama'nın nahiyesi iken bugün İzmir'in bir ilçesidir.

Bademli, Çağlan, İslamlar, Kabakum, Kıroba, Kızılçukur, Kocaoba, Mazılı, Nebiler, Samanlıköy, Uzunburun, Yenice köyleri 1923'te Dikili Nahiyesi'nin 1997'de Dikili İlçesi'nin köyleridir.

Katıralanı ve Merdivenli köyleri de 1923'te Bergama'nın Çandarlı Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Dikili'nin köyleridir.

Çandarlı, 1923'te Bergama'nın bir nahiyesidir. 1997'de de Dikili İlçesi'nin bucağıdır.

Demirtaş ve Deliklitaş, 1923'te Çandarlı Nahiyesi'ne; 1997'de Çandarlı Bucağı'na bağlı köylerdir.

Foça

Gerenköy, 1923'te Foça'da bir köy iken 1997'de de Foça'nın bir belediyesidir.

Ilıpınar ve Yeniköy köyleri 1923'te ve 1997'de Foça'nın köyleridir.

Yeni Foça[17] 1923'te Foça'nın nahiyesi iken 1997'de Foça'nın bucağıdır.

Kozbeyli, 1923'te Foça-i Cedid Nahiyesi'nde köy iken 1997'de Yeni Foça'nın bir köyüdür.

---

16 1923'teki Ildırı'dır.

17 " adı Foça-i Cedid'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

Karaburun

Ambarseki[18], Bozköy, Hasseki, Saip, Sarpıncık ve Tepeboz köyleri 1923'te ve 1997'de Karaburun İlçesi'nin köyleridir.

Küçükbahçe, 1923'te Karaburun'da nahiye iken 1997'de Karaburun'un bir bucağıdır.

Salman ve Yaylaköy, 1923'te ve 1997'de Küçükbahçe'nin köyleridir.

Mordoğan[19], 1923'te Karaburun'un nahiyesi iken 1997'de Karaburun'un bucağıdır.

Eğlenhoca, İnecik[20] ve Kösedere köyleri 1923'te Küçük Merdigan Nahiyesi'ne; 1997'de de Mordoğan Bucağı'na bağlıdır.

Kemalpaşa

Armutlu, Ören, Ulucak ve Yukarı Kızılca[21], 1923 yılında Kemalpaşa'nın köyleri olup 1997'de yine Kemalpaşa'da belediyedirler.

Akalan, Ansızca, Aşağı Kızılca[22], Beşpınar[23], Çamlıbel, Çınarköy, Çiniliköy[24], Damlacık, Halilbeyli; Kızılüzüm, Kurudere, Kuyucak, Sarılar, Sinancılar, Yenikurudere[25], Yenmiş, Zeamet köyleri 1923'te ve 1997'de Kemalpaşa'nın köyleridir.

---

18 1923'teki Anbarseki'dir.
19 " Küçük Merdigan'dır.
20 " İğnecik'tir.
21 " Kızılca-i Bala'dır.
22 " Kızılca-i Zir'dir.
23 " diğer adı Hamidabad'dır.
24 " adı Çepni'dir.
25 " Cedid Kurudere'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

1923 yılında Kemalpaşa'da yalnızca bir adet Hamzababa köyü vardır. 1997'de ise Hem Hamzababa hem de Eski Hamzababa köyleri vardır. O halde 1997'de adı Eski Hamzababa olan köy 1923'teki Hamzababa'dır.

Kınık

1923'te Bergama'nın bir nahiyesi iken bugün İzmir'in bir ilçesidir.

Bağalanı, Balaban, Cumalı, Çiftlikköy, Değirmencieli, Dündarlı, İbrahimağa[26], Karatekeli, Kocaömerli[27], Kodukburun[28], Mıstıklar, Örtülü[29], Işıklar[30], Büyükoba, Köseler, Bademalanı, Yaylalar[31], Musacalı[32] köyleri 1923'te Kınık Nahiyesi'nin; 1997'de Kınık İlçesi'nin köyleridir.

Poyracık[33], 1923'te Kınık Nahiyesi'nin köyü iken 1997'de Kınık İlçesi'nin belediyesidir.

Yayakent[34], 1923'te Kınık Nahiyesi'nin köyü iken 1997'de Kınık İlçesi'nin belediyesidir.

1923'te Bergama'da Karadere Tepeköy adında bir köy mevcuttur. 1997'de Kınık'ta Karadere, Bergama'da da Tepeköy adında birer köy vardır.

Kiraz

Kiraz[35], 1923'te Ödemiş'e bağlı bir nahiye iken bugün İzmir'in bir ilçesidir.

---

26 1923'teki İbrahimoğlu'dur.
27 " Kocaömerler'dir.
28 " Kodukburnu'dur.
29 " Örgülü'dür.
30 " Işıkören'dir.
31 " Yaylaköy'dür.
32 " Musacalar'dır.
33 " Boyracık'tır.
34 " Yayagir'dir.
35 " Kilas'tır.

Levent Sahverdi Arşivi

Arkacılar, Çanakçı, Çömlekçi, Emenler, Gedik, Haliller, Hisarköy, İğdeli, Karaburç, Karaman, Örenköy, Sarıkaya, Sarısu, Solaklar, Şemsiler, Umurcalı, Umurlu, Yağlar, Yeniköy köyleri 1923'te Kilas Nahiyesi'nin; 1997'de de Kiraz İlçesi'nin köyleridir.

Kırköy, 1923'te Kilas'ta köy iken bugün Kiraz ilçe merkezinde bir mahalledir.

Menderes

Akçaköy, Şaşal, Keler, Bulgurca, Künerlik, Develi[36] köyleri 1923 yılında İzmir'in Seydiköy Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Menderes İlçesi'nin köyleridir.

Görece, 1923'te Seydiköy Nahiyesi'nin köyü iken 1997'de Menderes'te belediyedir.

Oğlananası[37], 1923'te Seydiköy Nahiyesi'nde bir köydür. 1997'de ise Menderes'te belediyedir.

Efençukuru[38], 1923'te Urla'da bir köy iken 1997'de Menderes'in köyüdür.

Çamköy, 1923'te İzmir'in Değirmendere Nahiyesi'nin köyü iken 1997' de Menderes'in bir köyüdür.

Değirmendere, 1923'te İzmir'in bir nahiyesi iken 1997'de Menderes İlçesi'nin bucağıdır.

Ahmetbeyli, Çile, Çileme, Gölova, Karakuyu, Sancaklı, Yeniköy köyleri 1923'te ve 1997'de Değirmendere'ye bağlıdırlar.

---

36 1923'teki adı Düveliköy'dür.
37 " diğer adı Dereköy'dür.
38 " adı Efenin Çukuru'dur.

Levent Şahverdi Arşivi

Gümüldür, 1923'te Değirmendere Nahiyesi'nde bir köy iken 1997'de Değirmendere'ye bağlı bir belediyedir.

Menemen

Belen, Buruncuk, Çavuşköy, Çukurköy, Doğa, Hatundere, Kesik, Musabey, Süzbeyli, Tuzculu[39], Yahşelli, Yanıkköy köyleri 1923'te ve 1997'de Menemen'in köyleridir.

Asarlık, Harmandalı, Koyundere, Seyrek, Türkelli[40] 1923 yılında Menemen'de köy iken 1997'de yine Menemen'de belediyedirler.

Emiralem[41], 1923'te Menemen'de bir köy iken 1997'de Menemen'in bir bucağıdır.

Alaniçi, Ayvacık, Bozalan, Çaltı, Göktepe, Görece, İğnedere, Süleymanlı, Telekler, Turgutlar 1923'te Menemen'in köyleri iken 1997'de Emiralem Bucağı'na bağlı köylerdir.

Ödemiş

Beyazıtlar[42], Çağlıyan, Çobanlar, Demircili, Dolaylar, Karadoğan, Köseler, Mursallı, Oğuzlar, Sekiköy, Tosunlar, Üzümlü, Yeniceköy, Yusufdere köyleri 1923'te ve 1997'de Ödemiş'in köyleridir.

Süleymanlar, 1923 yılında Ödemiş'in Balyanbolu Nahiyesi'ne bağlı bir köy iken 1997'de Ödemiş'in bir köyüdür.

Gereli[43] ve Büyükavulcuk[44], 1923'te Ödemiş'in Birgi Nahiyesi'nin köyleri iken 1997'de Ödemiş'in köyleridir.

---

39 1923'teki adı Tuzçullu'dur.
40 " Türk İli'dir.
41 " Miralem'dir.
42 " Bayezidler'dir.
43 " Gireli'dir.
44 " Havlucak-ı Kebir'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bademli[45], 1923 yılında Ödemiş'in Adagide Nahiyesi'ne bağlıdır. 1997'de ise Ödemiş'in bir bucağıdır.

Bıçakçı[46], Pirinççi[47], Mescitli, Emirli köyleri 1923 yılında Ödemiş'in Adagide Nahiyesi'ne bağlı iken 1997'de Bademli Bucağı'nın köyleridir.

Birgi, 1923'te Ödemiş'in bir nahiyesidir. 1997'de de Ödemiş'in bucağıdır.

Bucak, Kutlubeyler[48], Kışlaköy, Cevizalanı, Hacı Hasan[49] köyleri 1923'te ve 1997'de Birgi'nin köyleridir.

Kurucaova, Ertuğrulköy, Kızılcaavlu[50], Alaşarlı, Küfündere, 1923'te Birgi'nin köyleri iken 1997'de Kaymakçı Bucağı'nın köyleridir.

Çaylı, 1923'te Birgi'de köy iken 1997'de Kaymakçı'da belediyedir.

Balabanlı, Bozcayaka ve Küre 1923 yılında Ödemiş'in Adagide Nahiyesi'ne bağlı köyler iken 1997'de Ovakent Bucağı'nın köyleridirler.

Seferihisar

Seferihisar[51], 1923'te ve 1997'de İzmir'in ilçesidir.

Beyler, İhsaniye, Ulamış, Turgut, Payamlı, Kavakdere[52] 1923'te ve 1997'de Seferihisar'ın köyleridir.

---

45 1923'teki adı Bademiye'dir.
46 " Bıçakcı Gire'dir.
47 " Pirinçci Gire'dir.
48 " Kurtlubeyler'dir.
49 " Hacı Hasan Çeşmesi'dir.
50 " Kızılcahavlı'dır.
51 " Sivrihisar'dır.
52 " Kavacık'tır.

Levent Sahverdi Arşivi

1923 yılında Seferihisar'da yalnızca bir Orhanlı var iken 1997'de Orhanlı ve Eski Orhanlı adıyla iki köy vardır. O halde Eski Orhanlı Köyü 1923'teki Orhanlı Köyü'dür.

Doğanbey, 1923'te Seferihisar'da nahiye iken 1997'de yine Seferihisar'da bir köydür.

Ürkmez, 1923'te Seferihisar'ın köyü iken 1997'de Seferihisar'ın bir belediyesidir.

Selçuk

Selçuk, 1923'te İzmir'in ilçesi olan Kuşadası'na bağlı bir nahiyedir. Bugün ise İzmir'in bir ilçesidir.

Belevi, 1923'te Selçuk'ta köy iken 1997'de Selçuk'ta bir belediyedir.

Şirince[53], 1923'te ve 1997'de Selçuk'a bağlı bir köydür.

Havutçulu[54], 1923 yılında Kuşadası'na bağlı olan köy 1997'de Selçuk'a bağlıdır.

Tire

Ortaköy, Arpadere, Alacalı, Ayaklıkırı, Boynuyoğun, Büyükkemerdere, Büyükkömürcü, Palamut, Cambazlı[55], Çiniyeri[56], Çerikuzu, Hisarlık, Yemişler, Yeniçiftlik, Dündarlı, Dibekçi, Somak, Topalak, Dağdere,

53 1923'teki adı Çirkince'dir.
54 " Havuçculu'dur.
55 " Canbazlı'dır.
56 " Çepniyeri'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

Toparlar, Akkoyunlu, Küçükkemerdere, Küçükkömürcü, Küçükburun, Musalar, Mahmutlar, Kürdüllü, Kireli, Yeğenli, Yenişehir 1923'te ve 1997'de Tire'ye bağlı köylerdir.

Akçaşehir, Akyurt, Hasançavuşlar, Alaylı, Kurşak 1923'te Tire'nin köyleri olup 1997'de Tire'nin Boğaziçi Bucağı'na bağlıdır.

Gökçen[57], 1923'te Tire'nin nahiyesi; 1997'de Tire'nin bucağıdır.

Eğridere, Peşrefli, Çobanköy, Dereli, Sarılar, Saruhanlı, Osmancık, Kızılcahavlu, Kocaaliler 1923'te Fata Nahiyesi'nin köyleri olup 1997'de de Gökçen Bucağı'nın köyleridir.

Torbalı

Torbalı, 1923'te İzmir'in bir nahiyesi iken bugün ilçesidir.

Düverlik[58], Ahmetli, Yeniköy, Eyerci, Arslanlar, Çapak, Kuşçuburun[59] köyleri 1923'te ve 1997'de Torbalı'ya bağlı köylerdir.

Dağtekke, Demirci, Yoğurtçular, Karakızlar, Helvacı köyleri 1923'te İzmir'in Dağkızılca Nahiyesi'ne bağlı köyler iken 1997'de Torbalı'ya bağlıdırlar.

Naimeköy, 1923 yılında Tire'ye bağlı bir köy iken 1997'de Torbalı'nın bir köyüdür.

Karakuyu, Ayrancı, Çaybaşı 1923'te Torbalı'ya bağlı köyler iken 1997'de Torbalı'da birer belediyedirler.

---

57 1923'teki adı Fata'dır. Kurtuluş Savaşı'nda büyük hizmetleri görülen Gökçen Efe'nin adı verilmiştir.

58 " Dügerlik'tir.

59 " Kuşçuburnu'dur.

Levent Şahverdi Arşivi

Dağ Kızılca, 1923 yılında İzmir'e bağlı bir nahiye iken 1997'de Torbalı'nın bucağıdır.

Bozköy, Doğancılar, Karaot, Saipler 1923'te ve 1997'de Dağkızılca'nın köyleridirler.

Urla

Özbek, Bademler, Gölcük 1923'te ve 1997'de Urla'nın köyleridir.

Gülbahçe, 1923'te Urla'nın nahiyesi iken 1997'de Urla'nın bir köyüdür.

Demircili[60] ve Yağcılar, 1923'te Gülbahçe Nahiyesi'ne bağlı iken 1997'de Urla'nın köyleridir.

Barbaros Bucağı, 1923'te Çeşme'nin bir nahiyesi iken 1997'de Urla'nın bucağı ve bu bucakta bir köydür.

Birgi, Kadıovacık, Nohutalanı, Zeytinler 1923'te Çeşme'nin nahiyesi olan Barbaros'ta birer köy iken 1997'de Urla'nın bucağı olan Barbaros'a bağlıdırlar.

60 1923'teki Demirciler'dir.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

İzmir Milli Kütüphane'de bulunan İzmir Vilayet İstatistiği 1339 (1923), Kurtuluş Savaşı'nın ardından İzmir'in demografik yapısını aşağı yukarı gözler önüne sermektedir.

Bu yazıda Cumhuriyet'in başındaki İzmir şehrinden günümüze kadar adını muhafaza eden yerleşim birimleri belirtilmiştir. Değişikliğe uğrayanların 1923 istatistiğinde yer alan adları da dipnotlarda gösterilmiştir.

Böylece, bu yazı, şu anda İzmir'de mevcut yerleşim birimlerinden hangilerinin hâlâ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden adları taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, yer-adı, istatistik, 1923.

ABSTRACT

Izmir Vilayet Istatistiği 1339 (1923) (City of Izmir Statistics-1923) in the Izmir National Library gives exact information about the demographic structure of the Izmir after the Turkish War of Inpendence.

In this artide, settlement units preserving their names in Izmir from the beginning of the Republic are stated. Also, the names used according to the 1923 statistics are showed in footnotes for the renamed units.

Thus, this article shows which of the present settlement units in Izmir still uses the names that passed from Ottoman to Republic.

Key Words: Izmir, settlement unit-name, statistics, 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN SANATÇI KİŞİLİĞİNİN SANATA VE SANATÇIYA BAKIŞINA ETKİLERİ

Ahmet GÜMÜŞTEKİN*

Devlet kurmak ve onu yepyeni kurumlarla donatmak ince ve zor bir iştir. Önderlik ettiği toplumu bir hamur gibi işleyerek ona yeniden şekil vermek, herhalde bir heykeltraşın sabrından ve çabasından daha az değerli değildir. Heykeltraşın taşa ve tahtaya döktüğü gönlünü Atatürk, ülkesi ve toplumuna harcamıştır. Anadolu'nun yirmibin kişilik bir bozkır merkezinden milyonluk bir başkent yaratma tutkusu ve çabası, ressamın tuvaline aktardığı çizgi ve motifler kadar ince bir zeka ve bu zekanın yansıtılması olayıdır. Sanatın niteliği nasıl ki sanatçının yeteneklerine göre değer kazanıyorsa, bir önderin eseri de onun yeteneklerine göre anlam ve içerik kazanmaktadır. Dünya'da liderliğe soyunan pek çok kimse, sonuçta aynı ve mükemmellikte bir eser ortaya koyabilmiş değildir. Eserin biçim ve niteliği, onu meydana getiren kişinin yeteneği, sezgisi, düşündüklerini uygulamadaki başarısı ve yöntemine göre, iyi ya da kötü olabilmektedir[1].

Atatürk hakkında pek çok söz söylenmiş, hakkında çok sayıda kitap yazılmıştır[2]. Kişiliğini belirleyen ve çok az önder de bulunan özellikleri, bu yayınlarda dile getirilmiştir.

---

* Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Müzik Okutmanı, TOKAT.

1 COŞKUN, Saffet, "Atatürk ve Sanat", **D.G.S.G. Müd. Konferansları** 2, Şanlı Urfa, 1990, s.3.

2 ÜSTÜN, Emin Faik, **Atatürk (Ülkücülüğü)**, Ege Üniv. Cumhuriyet'in 50.yıl Dönümü Yayını No:2, s.10. M.Gökhan'ın **Atatürk ve Devrimler Tarihi Bibliyografyası** (M.E.B. Yay. Atatürk Serisi No.2, İstanbul, 1963) adlı eserine dayanarak, 1963 yılına kadar, Atatürk ve Devrimleri hakkında Dünyada yayınlanan kitap, broşür, vb. sayısının 2500'ü geçtiğini belirtirken, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II** YÖK. Yay. No.5, Ankara, 1986, s.9'da ise, 1981 yılına kadar Atatürk'ün kişiliğine ve çeşitli yönlerine ait 1700'e yakın yayın çıktığı yer almaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

Bir kaynakta[3] sanat;

a- Bir duygunun, bir tasarının veya güzelliğin ifadesinde kullanılan metotların tümü; bu metotların sonucunda ulaşılan üstün yaratıcılık.

b- Bir şeyi güzel yapmak için uygulanan kuralların tümü.

c- Bir meslekte uyulması gereken kuralların tümü. (Askerlik sanatı)

d- Bir şeyi yapmada gösterilen ustalık, kabiliyet.

Bir başka kaynakta[4] sanatçı;

Güzel sanat dallarından biriyle uğraşan ve özellikle bunda başarılı olan kimse, olarak tanımlanmıştır.

Belki klasik anlamda Atatürk resim yapan, müzik icra eden, tiyatro oynayan vb. bir sanatçı değildir. Ama sanatı, en öz anlamıyla duyguların yansıtılması olarak ele alırsak, insanın siyasal düşüncelerinin ortaya çıkardığı kurumları da, bir sanat eseri olarak kabul etmek gerekir[5].

Atatürk'ün yazdıkları, sanatçı ve sanata verdiği destek, açtırdığı sanat okulları yanında, hedeflerine ulaşırken sanatçıları da bu hedeflere ortak etmesi, onun sanatçı kişiliğinin bir parçasıdır. Atatürk'ün sanatçı kişiliğinin ilk tohumları şiir'le atılmıştır. Meşrutiyetin ünlü hatiplerinden, Ömer Naci'nin[6] iyi bir şair, güçlü bir konuşmacı olması onu etkilemiş, şi-

---

3 **Meydan Larousse**, Sabah Yayıncılık, 17. Cilt, İstanbul, s.269.

4 DEMİRAY, Kemal, **Temel Türkçe Sözlük**, İnkilap ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1982, s.806.

5 AKGÜN, Seçil, "Atatürk'ün Sanat ve Kültür Anlayışı", **100.Yıl Atatürk Konferansları**, Petrol Ofisi A.O. Genel Müd., Ankara, 1981, s.8.

6 Ömer Naci (1880-1916) : Meşrutiyet'in ünlü hatiplerinden. Abdülhamid'e karşı savaşanlara katılmış ve Paris'e kaçmıştır. I. Dünya savaşında Doğu Cephesinde genç yaşta ölmüştür. Bkz. Baha Toros : **Türk Hatipleri**, s.33.

Levent Sahverdi Arşivi

ir ile tanışmasına neden olmuştur. Bu sırada okuduğu Manastır Askeri İdadi'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durum, ülke içinde ki idarecilerin yetersizlikleri, emperyalist devletlerin imparatorluğa karşı tutundukları tavırlar, toprak kayıpları ve bu topraklardaki Türk'lere yapılan zulüm onu derinden etkilemiş, daha o günden olumsuzluklara, ancak sanatçılarda bulunabilecek ön sezi ve duyarlılık sayesinde, "HAKİKAT[7]" adlı şiir ile karşı durmaya başlamıştır.

Hakikat

Gafil! Hangi üç asır, hangi on asır
Tuna ezelden Türk diyarıdır
Bilinen tarihler söylememiş bunu
Kalkıyor örtüler, örtülen doğacak !
Dinleyin sesini doğan tarihin
Aydınlıkta karartı, karartıda şafak
Yalan tarihi gömüp, doğru tarihe gidin.
Asya'nın ortasında Oğuz oğulları
Avrupa'nın Alplerinde Oğuz torunları
Doğudan çıkan biz, batıda yine biz
Nerde olsa nerede olsa kendimizi biliriz
Hep insanlar kendilerini bilseler
Bilinir o zaman ki, hep biliriz.
Türk sadece bir milletin adı değildir
Türk bütün adamların birliğidir

7 GÜRBÜZ, Yılmaz, "Atatürk ve Gökalp'in Şiirleri Arasındaki Benzerlik", **Milli Kültür**, Cilt.3, Sayı.7, 1981, s.18.

Levent Sahverdi Arşivi

Ey birbirine diş bileyen yığınlar
Ey yığın yığın insan gafletleri
Yırtılsın gözlerdeki gafletten perde,
Hakikat nerede?

Sanatçı; her ne kadar yeniyi bulmayı, olmayanı sunmayı, duygularını dile getirmeyi amaçlasa da, içinde bulunduğu duruma da, sanatını araç olarak kullanıp tepki göstermeyi, sanatının doğal sonucu kabul eder. Bu bağlamda Atatürk, "Hakikat" şiiriyle bile, sanatçı kişiliğe sahiptir. 1897'de yazdığı bu şiir, belki de Türk Tarih Kurumu'nu kurmasına, Türk Tarih Tezi'ni[8] oluşturmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Güzel söz söyleme ve güzel konuşmada sanat arasında yer alır. Atatürk'ün savaş alanlarında verdiği emirleri dahi özenle ve duyarlılıkla seçtiği hepimizin bildiği bir gerçektir. Bir emir düşünün ki "Cephaneniz yoksa, süngünüz var! Sizden taarruz değil, ölmenizi istiyorum"[9] kadar veciz olsun. En kızgın olduğunda söylediği en ağır söze bakalım; "Şaşarım aklı perişanına, ahmak...[10]". İzmir suikasti dolayısıyla 10 Haziran 1926'da

8 Atatürk ilk olarak, TBMM'nin, 1928 yılı (Kasım) açılış konuşmasında "Türk Tarihini doğru temeller üzerine oturtmak; öz Türk dilini değeri olan genişliğe kavuşturmak" diye özetlenebilecek tezi ortaya koymuştur. Hemen ardından da 1929 yılında liseler için **Tarih Notları** ve 1930-1931 yılında da **Türk Tarihinin Ana Hatları** (Devlet Matbaası 1930, MEB. Yayınları 1931) adlı kitaplarla bu tez yaygınlaştırılmıştır. Bazı batılı bilimadamlarına ışık tutan tez, Avrupa kültürünü Grekler'le başlatan tarihçilerin yargılarını sarsmıştır. (Bkz. Abel Rey : Evolution de l'Humanite serisindeki **Greklerden Önce Bilim** adlı eser.). PERİN, Cevdet, **Atatürk Kültür Devrimi**, İnkilap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1982, s.61-62.

9 Atatürk bu emri, Çanakkale savaşları sırasında, İngiliz'lerin Seddülbahir'e çıkmaları üzerine, emir beklemeden taaruza geçtiği ve düşmanı durdurduğu anda, bir kısım askerin "cephanemiz kalmadı" diyerek, geri çekilmek istemelerine karşı vermiştir. Bkz. BALABANLAR Mürşit, KANDIR Şebnem, SÖĞÜT Mine, ERDİNÇ Cengiz, BALIKÇIOĞLU Tuğba. **Türkiye'nin 75 Yılı**, Tempo Dergisi, Hürgüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1998. s.76. Ancak, Sunullah ARISOY'un Türkçe'leştirdiği **Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları I**, TTK. Yay., Ankara, 1982, s.21'de "Sizden taaruz değil, ölmenizi istiyorum" kısmı yoktur.

10 BALABANLAR, KANDIR, SÖĞÜT, ERDİNÇ, BALIKÇIOĞLU s.79.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu ajansı muhabirine söylediği ve Cumhuriyete olan inancını dile getirdiği "Benim naçiz vücudum bir gün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır." sözü, unutulmayacak özdeyişler arasında yerini almıştır. Namık Kemal'in;

"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini,

Yokmu kurtaracak bahtı kara maderini."

Beyitine atfen Atatürk, I. İnönü savaşı hakkında Meclis'te konuşurken;

"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini"

diyerek, sanata, sanatla karşılık vermiştir[11].

Şiiri ve edebiyatı sevdiğini söyleyen Atatürk'ün, özellikle Fransızca'dan şiir çevirileri yaptığı, Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde, bir askerin ölümünün oluşturduğu duyguları anlatan "Mersiye" (ağıt) kaleme aldığı bilinmektedir[12].

Tüm gelişmeleri anlattığı ve tarih önünde hesap verdiği Nutuk'da[13], başlı başına bir sanat eseri niteliğindedir. Eser iyice incelendiğinde, bilimsel bir eserin, sanatsal bir estetik içersinde sunulduğu gözlerden kaçmayacaktır.

---

11 Daha geniş bilgi için bkz. **Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

12 A. Mumcu ve diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II**, YÖK. Yay. No.5, Ankara, 1986, s.200. Kaynakta Şiirlere ve Mersiye'ye yer verilmemiştir.

13 ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**. Türk Ocakları Heyeti Merkeziye Matbaası, Ankara, 1927. (İlk baskı)

Levent Sahverdi Arşivi

Sanatçı, kullandığı araç ne olursa olsun aynı zamanda toplumu harekete geçiren bir lider konumundadır. Bu bağlamda da Atatürk bir sanatçı kişiliğe sahiptir. Söylemleri, etkin sunuşu, kelimeleri seçişindeki özen karşısındakileri herzaman etkilemiş, mantıklı ve akıcı biçemi ile onları harekete geçirebilmiştir. Atatürk'ün, bir çok yaptıkları ile o'nun sanatçı kişiliğini desteklemek mümkündür. Ancak bunları tek tek sıralamak, sayfalar dolusu kitap yazmayı gerektireceğinden, sanatçı yönünün kişiliğinin parçası olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır.

Atatürk'ün kişiliğinde, güzelliğe olan tutkuyu görmek mümkündür. Giyinişindeki armoni, bunun bir yansımasıdır. Ve O "Çirkine tahammül edemiyorum[14]" diyecek kadar güzelliğe tutkundur. "Sanat güzelliğin ifadesidir. Bu ifade söz ile olursa şiir, ezgi ile olursa müzik, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltraşlık, bina ile olursa mimarlık olur[15]" demiştir.

Atatürk sanatı, yaptığı devrimlerin bir tamamlayıcısı olarak kabul etmiş ve sanatçılara da bu konuda tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca kurumsallaşmaya ve ekip çalışmasına önem vermiş, müzisyenlere gruplar kurunuz diyerek ekip çalışmasına yönlendirmiştir[16].

Sanatın öyle soyut bir gücü vardır ki, bu güç, dünyada insanları birbirine bağlayan, ortak noktalarda buluşturan bir değer olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Atatürk, Onuncu Yıl Söylevinde "Şunu da önemle belirtmeliyim ki, yüksek bir insan topluluğu olan Türk milletinin tarihsel niteliği de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Onun içindir ki, milletimizin yüksek özyapısını, yorulmaz çalışkanlığını, yaratılıştan kavrayışını,

---

14 TURANİ, Adnan, Atatürk ve Güzel Sanatlar, **Atatürk ve Kültür**, H.Ü. Yay. Özel Sayı, Ankara, 1982, s.104.

15 **Atatürk'çülük I**, İstanbul, 1984, s.371.

16 AŞKUN, İnal Cem, **Atatürk Konulu Sohbetlerinden**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1999.

Levent Sahverdi Arşivi

bilime bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, ulusal birlik duygusunu durmadan ve her türlü araç ve yöntemlerle besleyerek geliştirmek milli ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün insanlıkta gerçek dirliğin sağlanması yolunda kendine düşen görevini yapmakta başarıya eriştirecektir[17]". Başka bir deyişinde ise "İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapamaz, bir millet ki heykel yapamaz, bir millet ki, tekniğin gerektirdiği şeyleri yapamaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur[18]". Bir başkasında ise "Sanatsız kalan bir ulusun, hayat damarlarından biri kopmuş demektir" diyerek güzel sanatları ön plana çıkartmıştır.

Günümüzde uluslar, kendilerini çağdaş uygarlık seviyesine çıkartabilmek, diğer uluslara bunu kanıtlayabilmek için üç önemli faktörü aşmak zorundadırlar. Birincisi ekonomik yapıları, ikincisi toplumsal düzenlerinin işleyiş şekli, üçüncüsü ve belki de en önemlisi kültürleridir. Şimdi ise aklımıza, bu güçlü etkenin yani kültürün ne olduğu geliyor. Sözlük anlamı "Bir toplumun yarattığı uygarlığın, kafa, sanat çalışmalarına dayanan sosyal, dinsel ve benzeri yönlerinin tümü[19]" olarak karşımıza çıkıyor. Çağımızın gereği olan bilim ve teknolojiyi de kültürel bir etken olarak kabul edebiliriz. Ancak; şimdi her ulusun bilimsel ve teknolojik yönden birbirlerini desteklemeleri kendi çıkarları içindir. Ulusal olan ise kendine öz, kendi yaşayış biçimini yansıtan, kendinin önceden getirip bugün geliştirerek yarına aktardığı değerlerdir. İşte bu değerler, ulusu bütünleştirip diğer uluslar yanında kendini kanıtlıyabilme görevini üstlenmişlerdir[20].

Atatürk ise kültürü; "a) Bir insan toplumunun devlet yaşamında, b) düşün yaşamında, kısacası bilimde, toplumbilimde ve güzel sanatlarda; c)

---

17 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Milli Eğitim Bakanlığı, 1952, s.271-272.

18 **Atatürk'çülük I**, s.367.

19. DEMİRAY, s.610.

20 GÜMÜŞTEKİN, Ahmet, "Kültürel işlev ve Müzik" **GOP. Ünv. İİBF., İşletme Kulübü Dergisi** No.3, Tokat, Ocak 2000, s.12.

Levent Sahverdi Arşivi

iktisat yaşamında, kısacası tarımda, zenaatta, tecimde, kara deniz ve hava ulaşımcılığında yapabildiği şeylerin elde edilen bileşimi[21]" diye tanımlamış ve güzel sanatları, kültür içindeki bir öğe olarak kabul etmiştir.

Çağdaşlaşma yolundaki adımları atarken, bu görevi daima ussal yaklaşımları ile benimsetmeye çalışan Atatürk; "Güzel sanatlarda başarı, bütün inkilapların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar, bütün başarılara rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık vasfıyla tanınmaktan daima yoksun kalacaklardır[22]" diyerek, güzel sanatlarda başarılı olanın gerekliliğini dile getirmiştir.

11.4.1930 günü, Türk Ocağı tiyatrosunun açılışı nedeniyle, Ankara'da Marmara köşkünde sanatçılarla birlikte bulunduğunda: "Efendiler; hepiniz milletvekili olabilirsiniz; bakan olabilirsiniz; dahası, Cumhurbaşkanı olabilirsiniz. Ama sanatçı olamazsınız[23]", diyerek sanatçılara bakışınıda, kısaca açıklamıştır.

Sonuç

Atatürk'ün sanatçı kişiliği ile diğer kişiliklerini birbirinden ayırmak çok güç ve onun dehasını küçümsemek olacaktır. Buraya kadar olan bölümlerde incelediğimiz, sanatçı kişiliği, kendi söylemleri, eylemleri, düşündükleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün sanatçı kişiliğinin sanat ve sanatçı kavramlarına yüklediği anlamlar ise;

---

21 İNAN, Afet, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, 1971, s.43.

22 **Atatürkçülük I**. s.365.

23 ÖZERDİM, N.Sami, **Atatürk'çünün Elkitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, No.483, 1981, s.161. Kemal ARIBURNU: **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınlar, Ankara 2.Basım, 1976 s.225. Muhsin Ertuğrul'un, Cumhuriyet gazetesinin 14.4.1963 günlü sayısındaki yazısından. Buradaki cümleye ek olarak "Yaşamlarını büyük bir sanata adayan bu çocukları sevelim..." cümlesi de yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

- Sanatçının iç yapısında, belirgin biçimde görülen karşı çıkışlar vardır. Karşı çıkışları, Atatürk kadar haykıran bir lider yok gibidir. Bu bağlamda Atatürk sanatı; "haksızlıklara, yanlışlara, vb. olumsuzluklara karşı çıkmanın bir aracı", sanatçıyı da; "her insandan önce hisseden, düşünen, yargılayıp doğru kararı verebilen ve bunu sanatı ile anlatan kişi".

- Atatürk'ün sanatçı kişiliğinin oluşturduğu yüksek duygu ve düşünce ufku ile sanatı, "insanlara yüksek duygu ve düşünce ufkunu kazandıran eylemler bütünü",sanatçıyı da, "yüksek duygu ve düşünce ufku yetisini kazanmış, bunu yaşantısına katarak, ayni yetilere sahip olmayanlara aktarabilen kişi".

- Atatürk, sanatın medeniyet alanındaki gücünü, sanatçıların sahip olabileceği bir duyarlılıkla hissetmiş ve bundan dolayı sanatı, "medeni uluslar yanında yer alabilmenin bir aracı", sanatçıyı da "kendinde ve milletinde var olan yüksek insanlık vasıflarını sanatı aracılığıyla tanıtan kişi".

- Her insanın sanatçı olamayacağını bilen Atatürk sanatı, "yetenekli insanların uğraşı alanı", sanatçıyı da, "başkalarının yapamadıklarını yapabilme yetisine sahip kişi".

- Sanatçı güzelliğe düşkündür. Atatürk'ün güzelliğe verdiği önem ise açıktır. Bu özelliği ile sanatı, "estetiğin ve güzelliğin bileşiminden oluşan kuralların tümü", sanatçıyı da "estetikleri ve güzellikleri dışavurumcu[24] yaklaşımlarla diğer insanlara sunan kişi", biçiminde nitelendirilebilir.

---

24 (Edb) Doğacılık ve izlenimciliğin karşıtı olan ve ruhsal yaşantının içerikleriyle tinsel içerikleri dile getiren çağdaş sanat akımı. (Eşan. Ekspresyonizm). Bkz, DEMİRAY, s.247.

Levent Sahverdi Arşivi

Yararlanılan Kaynaklar

AKGÜN, Seçil : "Atatürk'ün Sanat ve Kültür Anlayışı", **100.Yıl Atatürk Konferansları**, Petrol Ofisi A.O. Genel Müd., Ankara, 1981.

ARIBURNU, Kemal : **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1976.

ARISOY, Sunullah : **Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları I**, TTK. Yay., Ankara, 1982

AŞKUN, İnal Cem : "Atatürk Konulu Sohbetlerinden", Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal : **Nutuk**, Türk Ocakları Heyeti Merkeziye Matbaası, Ankara,1927.

———————, : **Söylev ve Demeçler, II**, MEB Yay. 1952.

BALABANLAR Mürşit, : **"Türkiye'nin 75 Yılı"**, Tempo Dergisi, Hürgüç KANDIR Şebnem, Gazetecilik A.Ş.,İstanbul, 1998.

SÖĞÜT Mine,
ERDİNÇ Cengiz,
BALIKÇIOĞLU Tuğba.
COŞKUN, Saffet : "Atatürk ve Sanat", **D.G.S.G. Müd. Konferansları 2**, Şanlı Urfa, 1990.

DEMİRAY, Kemal : **Temel Türkçe Sözlük**, İnkılap ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1982.

GÜMÜŞTEKİN, Ahmet : "Kültürel işlev ve Müzik" **G.O.P. Ünv. İİBF., İşletme Kulübü Dergisi** No.3, Tokat, Ocak 2000.

Levent Sahverdi Arşivi

GÜRBÜZ, Yılmaz : "Atatürk ve Gökalp'in Şiirleri Arasındaki Benzerlik", **Milli Kültür**, Cilt: 3, Sayı. 7, 1981.

İNAN, Afet : **M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, 1971.

ÖZERDİM, N.Sami : "Atatürkçünün Elkitabı", Türk Dil Kurumu Yayınları, No.483.1981

PERİN, Cevdet : **Atatürk Kültür Devrimi**, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1982.

TURANİ, Adnan : "Atatürk ve Güzel Sanatlar", **Atatürk ve Kültür**, H.Ü. Yay. Özel Sayı, Ankara, 1982.

ÜSTÜN, Emin Faik : **Atatürk (Ülkücülüğü)**, Ege Üniv. Cumhuriyet'in 50.yıl Dönümü Yayını No:2. 1973.

MUMCU, A, ÖZBUDUN, E.,

FEYZİOĞLU, T., ÜSKEN, Y.,

ÇUBUKÇU, A. : **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, YÖK. Yay. No.5, Ankara, 1986.

GÖKHAN, M. : **Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk'ün sanatçı kişiliği ve bu kişiliğin, sanat ve sanatçı kavramlarına nasıl bir anlam vermiş olabileceği, kendisine ait tanımları olmadığından, ancak onun söylem ve yaptıklarıyla açıklanabilir. Bu tanımlamaları yaparken, kendisinin düşünce ve davranışlarını yorumlayarak, sanat ve sanatçıya yaklaşımlarını ortaya çıkartabilmek ve bunlardan yola çıkarak, Atatürk'ün bu kavramlara yüklediği anlamları ortaya çıkartmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Sanat, Sanatçı, Sanatçı kişilik.

ABSTRACT

Since Atatürk did not define art and artist, his artistic personality and what meaning he might have attributed to art and artist (due to his artistic personality)can only be explained by inspecting his speeches and his works. In this paper our aim is to specify his approach towards art and artist and to elucidate the meaning that he gave to these consepts.

Key Words: Atatürk, art, artist, artistic personality.

Levent Sahverdi Arşivi

YAKIN DÖNEM TARİHİMİZDE YEŞİL ORDU CEMİYETİ'NE TOPLU BİR BAKIŞ

Mukaddes ARSLAN *

Milli Mücadele yıllarında ortaya çıkan siyasi ortam, aynı zamanda bazı siyasi teşekkülleri de beraberinde getirmişti. Vatanın kurtuluş çareleri üzerinde değişik görüşlere mensup bir takım siyasi gruplar, İstiklâl Savaşı'nın ilk yıllarında hem fikirlerini yaymak ve taban bulmak, hem de yeni oluşan bir meclisin ve devletin siyasi ve idari mekanizmasında yer almak, söz sahibi olmak düşüncesinde idiler.

İstiklâl Savaşı döneminde Anadolu; pek çok siyasi fikrin mücadele ve faaliyet sahası olmuştur. Bilhassa sol fikirlerin yaygınlık gösterdiği ve teşkilatlanma safhasında epeyi gayret içerisine girdikleri , ayrıca bir takım iç ve dış güçlerin de tesiri ve teşviki ile, o dönemin siyasi, iktisadi, içtimaî şartlarına istinâden etkinliklerini artırmak isteyişleri bilinmektedir.

Yakın tarihimiz ve Milli Mücadelenin, siyasi yelpazesinde sol çizgide yer alan "Yeşil Ordu Cemiyeti", kuruluşu, amaçları, ilkeleri ve faaliyetleri ile belli bir döneme damgasını vurmuştur. Karanlıkta kalan, aydınlatılmaya muhtaç efsanevi kuruluş hadiseleri ve gerekse henüz açığa kavuşmayan pek çok siyasi münasebetleri ve faaliyetleri ile ayrıca dikkatimizi çekmektedir.

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'da öteden beri mevcut olan ve Osmanlı Devleti'nin II.Meşrutiyet Devresi ve sonrasında fikir ve faaliyet sahası bularak, fırka veya zümre teşekkülleri halinde ortaya çıkan sol fikirler, Yeşil Ordu Cemiyeti'ni de tesiri altına almıştı.

Milli Mücadele yıllarında yavaş yavaş oluşan Türk-Sovyet yakınlaşması , sol fikirlerin Anadolu'da bu cemiyetler dahilinde yer almasına sebebiyet vermekte idi.[1] Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi, işgalci güçlere karşı silah yardımı ve dostluk fikri ile Rusya'ya yakınlaşmak; Rusya ise Bolşevik Devrimi sonrası kendisine yeni bir müttefik bulmak ve ihtilâl fikirlerini yaymak amacı ile hareket etmekte idiler.[2] Bu bakımdan Yeşil Ordu Cemiyeti, belki de hazır ortam ve fikirler dahilinde kuruluş faaliyetlerine başlayacaktır. Elbette ki, sınır komşumuz Rusya'nın tesir sahası ve sol fikir ortamını, Yeşil Ordu'nun kurulmasında gözardı etmemek gerekir.

Rusya'da yeni kurulmuş olan rejime muhalif batılı devletlere, özellikle İngiltere'ye karşı Ruslarla kurulabilecek iyi ilişkiler, Milli Mücadele'yi başlatmış olan Türkiye için büyük bir güçbirliği ve aynı zamanda batıya karşı bir tehdit vasıtası idi. Rusya açısından ise, Anadolu'daki hareket, batılı emperyalist güçlere karşı başlatılan mücadelenin bir parçası idi.[3] Bu arada Rusya hareketi ile Anadolu hareketi arasında mahiyetleri itibariyle ortaya çıkan farklılıklar, konumuz olan Yeşil Ordu'nun iyi anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir.

7 Kasım 1917 tarihli bir hükümet darbesi ile Rusya'da iktidarı ele

---

1 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1984, s. 47.

2 Ali Fuad Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara 1982, s. 15.

3 Mustafa Yılmaz, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu**, Ankara 1987, s. 24; Ayferi Göze, **İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, İstanbul 1985, s. 258-260; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK yay., Ankara 1991; Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979.

Levent Sahverdi Arşivi

geçiren Bolşevikler[4] emperyalist Batı'ya karşı yapılan mücadelede Anadolu ile beraber hareket etmek istemişlerdir. Bu dönemde Rusya ve Türkiye'nin birbirlerine gayet temkinli yaklaştıkları da belirtilmektedir.[5] TBMM Hükümeti, Rusya ile dostluk mesaileri dahilinde kalmak istemekte, bolşevizmi ülkeye bulaştırmak istememektedir.[6] Türkiye, Rusya ile karşılıklı menfaat ilişkisine dayalı bir denge politikası izlemektedir.[7]

"Bolşevizmin, islâmlığın uygulanmasından başka birşey olmadığını söyleyerek Sovyet Rusya ile işbirliğine elverişli bir ortam hazırlanması amacıyla kurulan Yeşil Ordu Hareketi'nin"[8] Anadolu'daki yayılma çabalarına ve Bolşevizm tehlikesine, Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa kayıtsız kalmıyordu. Tarihi kayıtlarımıza geçen şu sözleri ile, Mustafa Kemal Paşa; asıl ve gerçek düşüncelerini ortaya koymaktadır, "Biz memleket ve milletimizin, istiklâlini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarımıza tâbi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize dayanıyorduk. Hiç bir kimseden ders almadık. Hiç kimsenin kandırıcı vaadlerine aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki Bolşevik ilkeleri değildir. Bolşevik ilkesini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim inanışımıza göre milletimizin hayatının temini ve yükselmesi kendi hazım kabiliyetiyle mütenasip olan

---

4 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Haz. Durmuş Yalçın v.d. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 106.

5İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVII/49 (Mart 2001), s. 47.

6 Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1985, s. 92; Geniş bilgi için ayrıca bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, I, Ankara 1978, s. 95-100.

7 Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1998, s. 253; Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Ankara 1973.

8 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, s. 229.

Levent Sahverdi Arşivi

görüşlerdir."[9] Mustafa Kemal Paşa Ağustos 1921 tarihli bir demecinde ise; "Biz Ruslarla bir dostluk antlaşması imzaladık. Başlıca şartlarından biri şudur ki, Ruslar memleketimizde propaganda ve tahrikat yapmayacaklar" demektedir.[10]

Milli Mücadele yıllarında Yeşil Ordu üzerinde tesirlerini gösteren Bolşevizmin etkisini; ittihatçıların sol kanadı Yeşil Ordu, Halk Zümresi, resmi veya gizli faaliyet gösteren komünist partiler ile Halk İştirakkiyyun Fırkası'nın faaliyetlerinde görmek mümkündü. Bir başka ifade ile Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin yenilgisi, yaşanan sıkıntılı günler ve yeni bir düzenin doğmakta oluşu, Bolşevizm'e ümit bağlanmasına sebebiyet veriyordu.[11]

---

9 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 220; Yılmaz Altuğ, **a.g.e.**, s. 90; Tarık Zafer Tunaya, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 96; **Söylev Ve Demeçler** I, s. 101; Ayrıca bkz. Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1984.

10 Mehmet Evsile, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara 1999, s. 16; Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Altuğ, "Atatürk ve Bolşeviklik", **Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 1975, s. 280-290.

11 Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 136; 1920 yılı içinde biri Moskova'da diğer ikisi Bakü'de olmak üzere Anadolu'yu ilgilendiren 3 kongrenin Bolşeviklerce yapılmış olması önemlidir. Yeşilordu'nun kuruluş fikirlerini, bu çerçevede değerlendirmemiz mümkündür. Geniş bilgi için bkz. Adil Dağıstan, "Milli Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII/34 (Mart 1996), s. 171-193; Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, TTK yay, Ankara 1997; Bu arada Mustafa Kemal Paşa tarafından 26 Nisan 1920 tarihinde Rusya Lideri Lenin'e gönderilen bir mektuptan söz açmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Burada Ankara ile Moskova arasında askeri ve siyasi ittifak kurulması, ayrıca Batı emperyalizmine karşı birlikte hareket edilmesi istenmiştir. Bolşevik İhtilali sonrasında Anadolu'ya ilgi duyan Moskova'nın Ankara ile diyaloğu açısından, zikredilen mektupta temel esas şu idi: Batılı devletlere karşı işbirliği. Buna mukabil 3 Haziran 1920 tarihinde Rusya tarafından (Dışişleri Komiseri Çiçerin vasıtasıyla) Ankara'ya verilen cevapta, sadece diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesinden bahsedilmekteydi. Bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, s. 224; Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 243; Bu arada yukarıda bahsettiğimiz, Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektupla ilgili ufak bir anekdot ekleyelim. T.T.K.nun 25-29 Eylül 1970 tarihli 7. Kongresi'nde böyle bir mektubun asla yazılmamış olduğu belirtiliyor. Prof.Dr.Akdes Nimet Kurat ve Prof.Dr.Yusuf Hikmet Bayur tarafından kongrede bunun tesbiti yapılmıştır deniliyor. (bkz. Yılmaz Altuğ, **a.g.e**, s.91.)

Levent Şahverdi Arşivi

Yeşil Ordu, Ankara'da düzenli ordu birliklerine geçilmediği dönemlerde 1920 yılı içerisinde kurulmuştur. Resmi makamların dolaylı desteği ile kurulduğu belirtilmektedir. TBMM içinde ve dışında, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden taraftarları ve mensupları olduğu bilinmektedir. Varlığı bilindiği için açık; ancak hükümete açık kuruluş bildiriminde bulunmadığı için yarı resmi bir özellikte idi. Yeşil Ordu hareketinin hem gizli, hem açık hüviyet taşıdığı da öne sürülmektedir.[12] Bolşeviklerin yardımının sağlanması fikrinin Yeşil Ordu'nun kurulmasında etken olduğu;[13] gizli sayılabilecek bir cemiyet olmasına rağmen, kuruluş ve çalışmalarını bazen açıktan açığa yürüttüğü söylenebilir.

Yeşil Ordu tâbiri ilk kez 1917 tarihli Rus Bolşevik İhtilali sonrasında ortaya çıkmıştı. Kafkas Türkleri ve Müslümanları tarafından kurulan ve Bolşevik, Kızılordu ile beraber Denikin'e ve İngiliz yanlısı hükümetlere karşı savaşan bir ordu adı idi. Bazı Anadolu gazetelerinde ise böyle bir ordunun sınırlarımıza doğru gelmekte olduğu bildirilmekte idi.[14] Yeşil Ordu, Rusya'dan Anadolu'ya gelebilecek yardım gücü olarak kabul edilmekte ve bu orduya bir efsanevi özellik kazandırmaktadır.

Yeşil Ordu'nun Enver Paşa ile ilgili anlatılan efsanevi yönü ise meseleye başka bir boyut kazandırmaktadır. Enver Paşa komutasında Kafkaslardan bir yardım kuvveti, Yeşil Ordu adı ile Anadolu hareketine destek olacaktı. Bir görüşe göre bu haberler İttihatçılar tarafından yayılmış olabilirdi.[15] "Yeşil Ordu adıyla Rusya'da Türklerin kurduğu ileri sürülen bir örgüt, Kafkas yolu açılınca sözüm ona binlerce atlıyla bize yardıma

---

12 Yılmaz Altuğ, **a.g.e.**, s. 106; **Yeni Türk Ans.**, XII, s. 4766, **Ana Britanica Ans.**, XXII, s. 390; Tunçay, **a.g.e.**, s. 89.

13 Yunus Nâdi, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti,** İstanbul 1955, s. 11.

14 Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1988, s. 197; Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Alemi**, İstanbul 1967, s. 90.

15 Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 132.

Levent Sahverdi Arşivi

gelecekti, bu daha çok bizim Milli önderimize karşı hazırlanmış bir propaganda bazı serüvencilerin dillerine doladıkları bir müdahele silahıydı."[16] Ayrıca o devir neşriyatına önemli bir yere sahip Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer alan bir haberde "Kızıl ve Yeşil Bolşevik ordularının Azerbaycan ile anlaşarak bu memlekete dahil olduktan sonra Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına dayandıkları mâlumdur."[17] ifadeleri geçmekteydi. Düşünülen bir ihtimal ise Mustafa Kemal Paşa'ta muhalefet düşüncesi ile Enver Paşa yanlısı İttihatçılar tarafından böylesi bir efsanevi hususun ortaya atıldığıdır."[18] Bolşeviklerin İslâm birliği fikirlerinin asılsız sayılabileceği düşüncesi ile, onların Türklere karşı hiçbir minnettarlık duymadıkları ve asıl gayelerinin Anadolu'yu Bolşevik yapmak olduğu bilinmektedir. Öte yandan Kafkasya'da düzenlenen ve Azerbaycan Türkleri'nin iştirak ettiği Şûralar Kongresi'nde Yeşil Ordu fikri ortaya atılmıştır.[19] Yeşil rengi ise Bolşevik Devrimi sonrasında, çeşitli müslüman toplumlarda Bolşevikler tarafından simge olarak kullanılmıştır. Yeşil renginin o tarihlerde Rusya'da hem kızıllara, hem beyazlara karşı savaşan Makno adlı bir Rus'un kurduğu Zeonaya Armiya'dan çevrilme olduğu[20], ayrıca Rusya toprakları içerisinde de bir Yeşil Ordu'nun varlığından söz edilmektedir. Yeşil Ordu adı ilk kez yurt dışında Rusya'da bir efsane olarak duyulmuştur. Aynı zamanda sınırlarımızı aşarak Erzurum'a doğru gelmekte olan hayalî Yeşil Ordu ismi ve haberleri dilden dile dolaşmakta, bu arada Anadolu basınına da yansımaktadır.[21]

---

16 Naşit Hakkı Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1973, s. 269.

17 **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1336 (1920), no. 35, s. 4.

18 Sâmih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1957, s. 540 (1918 yılı sonlarında Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sının başkanlığını yapan Albay Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarını ihtiva eden bu eser, S.N. Tansu tarafından kaleme alınmıştır. Bu bilgi notumuz, eserin ve bilgilerin mahiyeti açısından elzemdir.)

19 Tansu, **a.g.e.**, s. 534-535.

20 Altuğ, **a.g.e.**, s. 107.

21 Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 197. Yazar burada 12 Temmuz 1920 tarihli **Açıksöz** Gazetesini ve 10 Ağustos 1920 tarihli **Öğüt** Gazetesini, Anadolu basınının bu mahiyetteki haberlerine misâl gösteriyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu arada Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelerek, Milli Mücadele hareketinde yer almak istediği propagandası, Yeşil Ordu'nun kendisi ile beraber hareket edeceği şeklinde yorumlara sebebiyet veriyordu. Rusya ise, İttihat ve Terakki mensubu Enver Paşa ile temasa geçip, kendisini Moskova'ya davet etmişti.[22]

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Anadolu'da bilhassa şu amaçlar üzere kurulduğu söylenebilir: Yeni ve halkın güvenini kazanmış bir askeri örgüt kurmak, 1917 Rus İhtilâli sonrasında yaygınlaşanan sol düşüncelerden yararlanmak ve sosyalist akımların gelişmesini denetim altında tutmak. Ayrıca halkı milli mücadeleye inandırmak gerekiyordu. Yeşil Ordu'nun bu vazife ile kurulduğu, ancak sonradan içlerine sızan Bolşevik ruhlu insanlar ile bir ihtilâl cemiyeti haline geldiği, Anadolu halkını, fakirleri zenginlere ve servete karşı tahrik ettikleri,[23] saf ve masum müslümanları kandırmak için sosyalizmin aslında islâmın prensipleri olduğu[24] fikirlerini yaydıkları bilinmektedir. Yeşil Ordu'nun Milli Mücadele hareketine karşı oluşabilecek zararlı fikir ve oluşumları engellemek ve Milli Mücadele lehinde kamuoyu oluşturma amaçları taşıdığı, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin kurulmasına başlangıçta razı olduğu ifade edilmektedir.[25] Cemiyetin diğer kuruluş sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir: Ülkenin içinde bulunduğu güç şartlar ve Sovyet Rusya'da gerçek-

---

22 Yeşil Ordu ile Enver Paşa'nın birlikte telaffuzu ve bu bağlamda ortaya atılan iddia ile efsanevî hususlar, ayrıca üzerinde çalışılması gerekli mühim meselelerdir. Bu arada Rusya'nın Enver Paşa'yı Doğu Halkları üzerindeki nüfuzundan dolayı Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları I. Kongresi'ne getirmiş olduğundan söz edilmektedir. (bkz. Dağıstan, **a.g.m.**, s. 181). Diğer taraftan Albay Hüsamettin Ertürk, hatıratında kaydettiğine göre, Enver Paşa kendisine şunları ifade etmiştir. "Biz yakında ülkeden ayrılacağız. Ben Kafkasya'ya, sonra da Moskova'ya uğrayacağım. Bolşeviklerden yardım umuyorum. Onlar da muzaffer kapitalist devletlere düşmandır." (bkz. Tuncer Çağlayan, "Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Plânları ve İngiltere", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/41, Temmuz 1998, s. 514.

23 İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, İstanbul 1973, s. 50.

24 Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 57.

25 Aclan Sayılgan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, İstanbul 1972, s. 158.

Levent Sahverdi Arşivi

leştirilen ihtilalin Anadolu'daki etkileri, Sovyetlerin Anadolu hareketini yönlendirmek istemesi, yurtdışına çıkan ve özellikle Enver Paşa çevresinde yoğunlaşan İttihatçı önderlerin, ülkenin kurtuluşu için Sovyet İhtilalinin büyüsüne kapılarak geliştirdikleri dinin ve milliyetin korunduğu sol proğramların, ülke içindeki ittihatçı kadrolara tesirleri ve bunu takiben içerideki ittihatçıların sol teşekküller oluşturmaya hazır hale gelmeleri, Sovyet Rusya topraklarından Anadolu'ya sızan propaganda amaçlı kişilerin ve yayınların tesiri ve bu yönde çalışmaları.[26]

Bir başka ifade ile, bu isimde bir cemiyetin varlığı tartışılabilir. Gizli bir cemiyet mi, yoksa hayali bir teşkilat mı sualleri için olumlu veya olumsuz bir hüküm vermenin mümkün olmadığından hareketle, bir fikre göre sosyalist bir teşkilat olduğu, yine bu teşkilat ile Kuvay-ı Seyyare arasında birliktelik gözlendiği ve bu meselenin aydınlatılmaya muhtaç durumuna dikkat çekilmektedir.[27] TBMM'nin açılması sonrasında 1920 yılı içerisinde muhtemelen bahar aylarında kurulduğu bilinen Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Anadolu'nun yardımına koşacağı düşünülen Asya'dan gelecek müslüman kuvvetler ile, yani bu meselenin efsanevi hususiyeti ile herhangi bir ilgisinin olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından yerli bir Yeşil Ordu'nun resmen kurulması uygun bulunmuştur. Hatta bazı yakın arkadaşları ve mebuslara bu cemiyette görev vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Yeşil Ordu'nun efsanevi rivayet ve tesirlerini ortadan kaldırmak, TBMM içerisinde kendini belli eden Bolşeviklik tehlikesini önlemek, veya kontrole almak, Bolşeviklerden yardım umulduğu için onları gücendirmeden vakit kazanmak, halkı Milli Mücadele gereğine inandırmak düşünceleri ile hareket ettiği söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa; bir tedbir olarak, özellikle Rusya'dan

26 Yılmaz, **a.g.e.**, s. 146.

27 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, (1859-1952), İstanbul 1952, s. 531.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye'ye girmek isteyen Yeşil Ordu ve Bakü'de kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'ya sıçrayacak faaliyetlerini kesmek düşüncesindedir.[28] Mustafa Kemal'in bu ince politikası aslında Bolşevik Rusya'yı şüpheye sevketmişti.[29] Ancak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu ve çalışmaları Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında değildi.[30] Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu'nun kurulmasına ve mahiyetine ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır;

"Saygıdeğer Efendiler, bazı bulanık meselelerin kolaylıkla aydınlanmasına yardımcı olacağını sandığım için yüksek hey'etinize, bir 'Yeşil Ordu'dan söz edeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kuruluşundan sonra, Ankara'da 'Yeşil Ordu' adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve milli müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Asilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden Ankara'daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, bir çok yerde, bazı ordu erleri âsîlerle çarpışacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve âsîlerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı başarma konusundaki güçlükler, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir zihniyetle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu

28 Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 198.
29 Tansu, **a.g.e.**, s. 535.
30 Tunçay, **a.g.e.**, s. 141; "Yeşil Ordu Cemiyeti", **Yakın Tarihimiz**, I, s. 69.

Levent Sahverdi Arşivi

bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilat kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan , kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler. Ben bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen her yerde, ister istemez kurulmuş olan milli müfrezelerden yararlanmaya çalışıyordum. Fakat, ciddi bir disiplin, kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat isteyen önemli askerlik görevlerinin ancak düzenli bir ordu ile yerine getirebileceği gerçeğini unutmaya elbette imkân yoktu. Milli müfrezelerden yararlanma, zaman kazanma maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zaruri olan milli müfrezelerin, seçkin ve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu teşkilatının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerinden söz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşil Ordu teşkilatı bir bakıma gizli bir teşkilat olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşil Ordu teşkilatı ile meşgul olanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun olduğumu ve istediğimi söylediklerinden, her tarafa benim adıma teşkilatı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilat, yalnızca milli müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş.

Teşkilatın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve kar-

Levent Sahverdi Arşivi

deşi Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşil Ordu'nun âdeta temelini oluşturmuşlar." [31]

Görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşa, hadisenin en başından itibaren her şeyden haberdardır. Yeşil Ordu'nun TBMM'nin kuruluşundan sonra pek yakın ve bilinen arkadaşlarınca kurulduğunu ifade eden Mustafa Kemal, cemiyetin, kuruluş tarihine ve ilk kurucuların kimliklerine de açıklık getiriyor. İleri tarihlerde ise cemiyetin, yurt sathında gizli bir teşkilat mahiyetinde çalışmalarını yürüttüğü bu teşkilatın milli müfrezeler oluşturmak gibi dar bir sahadan çıkarak, daha geniş ve genel amaçlara yöneldiği de ifade ediliyor.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nde üçü vekil olmak üzere Büyük Millet Meclisi üyesi, ondört mebus vardı. Genel Merkez Üyeleri şu isimlerden oluşmaktaydı:[32]

Tokat Mebusu Nâzım	(Öztelli- Resmor. Eski Vâli. 1867 Erzurum-1935)
İzmir Mebusu Yunus Nâdi	(Abalıoğlu- 1879-1945)
Dr.Adnan	(Adıvar. Sıhhıye ve sonra Dahiliye Vekili ve Meclis Reisvekili. 1882-1955)
Hakkı Behiç	(Bayiç. Dahiliye ve Maliye Vekili 1886-1943)

31 Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Bugünki Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s. 319-320.

32 Tevetoğlu, **a.g.e**, s. 220; Yılmaz, **a.g.e**, s. 80; Darendelioğlu, **a.g.e**, s. 53; Tunçay, **a.g.e**, s. 136; Tansu, **a.g.e**, s. 547; Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1971, s. 265.

Levent Şahverdi Arşivi

Saruhan Mebusu Reşit (Çerkes Ethem'in ağabeyi) 1877-1919

Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit. 1880-1952)

Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri (Akgöl. 1876-1950)

İzmit Mebusu Sırrı (Bellioğlu, 1876-1958)

İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör, 1881-1919)

Bursa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ, 1880-1962)

Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars, 1885-1954)

Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami (Kızıldoğan. 1884-1942)

Kozan Mebusu Mustafa Cantekin (1878-1955)

Üyelerden ondördüncü kişinin Afyon Mebusu Şükrü Bey veya Saruhan Mebusu M. Celâl Bey olduğuna dair bazı çelişkili bilgiler öne sürülmektedir.[33] Cemiyetin Kâtib-i Umumiliği görevini, eski Harput Valisi ve o tarihlerde Tokat Mebusu olan Nâzım Bey yapmaktaydı.[34]

Cemiyette yer alan üyelerin ekseriyeti, İttihatçı idi. Bazıları Hükümet veya Meclis üyesi şahıslardı. Bir bölümü Bolşevizmin fikir cephesini savunarak sola meyletmişti. Bir bölüm üye ise Mustafa Kemal Paşa'nın uyarı ve arzusu ile Cemiyet ile ileride ilişiğini kesenler ve ayrıca Paşa'nın yakınında bulunup, cemiyetin gerçek yüzünü teşhis edenlerdi. Cemiyetin üyelerinin kimlikleri ve faaliyetlerinden misâllerle, konumuzu biraz daha açmaya çalışalım.

---

33 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tevetoğlu, **a.g.e**, s. 198, 220-221; Tunçay, **a.g.e**, s. 138; Samet Ağaoğlu, **Kuvay-ı Milliye Ruhu**, İstanbul 1973, s. 266.

34 Yılmaz, **a.g.e**, s. 81; Burada yazar Cemiyetin Kâtib-i Umumisi'nin Hakkı Behiç olduğu yolunda Nutuk'ta geçen yanlış bilgiye işaret etmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

Yeşil Ordu'nun kuruluş faaliyetlerinde önemli rollerde gördüğümüz, Ankara Merkez Heyeti Üyesi Kaymakamı Vakkas Ferit Bey'in Yeşil Ordu'ya kaydedilen yeni üyelerin yemin törenindeki hitabına dikkat çekelim. Vakkas Ferit Bey şöyle diyor: "Hayaller peşinde koşmuyoruz. Evet Rus Bolşevik yoldaşlarımızla bilfiil elele verip, aynı gaye uğrunda zalim Avrupa Emperyalizmine karşı mücadele edeceğimiz gün yakındır."[35] Öte yandan I. Dönem TBMM Üyesi, Dahiliye ve Maliye Vekili Hakkı Behiç (1886-1943), Cemiyetin Genel Merkez üyelerindendi. Eski Akka Mutasarrıflarından olan Hakkı Behiç Bey, aynı zamanda Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye'sine seçilmişti. Üyelerden Yunus Nâdi, daha çok basında, kendisini ve fikirlerini ifade etmiştir. Üye Sırrı Bey'in batıya karşı yapılacak mücadelede Bolşeviklerle anlaşmayı gündeme getirmesi de ilginçtir.[36] Nutuk'ta ismi geçen ve dikkatimizi çeken bir diğer üye, Tokat Mebusu Nâzım Bey'dir. Nâzım Bey'i daha ilk günden teşhis ve tesbit eden Mustafa Kemal Paşa[37], onun hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade ediyor:

"Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat Milletvekili bulunan Nazım Bey, 89 oya karşı 98 oyla Meclis'çe İçişleri Bakanlığı'na seçildi. Nazım Bey, dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Bakanlık makamına gidip daha sonra Bakanlar Kurulu Başkanı da olmam dolayısıyla beni ziyarete geldi.

Ben Nazım Bey'i kabul etmedim. Yüce Meclis'in güvenini kazanarak seçilmiş bir bakanı kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük yararı, beni yolda harekete mecbur tutuyordu. Elbette, bu hareketimin sebebini açıklayıp isbat edeceğimden ve açıklayacağım noktanın yüce Meclis'çe de önemli görüleceğinden emindim.

---

35 Darendelioğlu, **a.g.e**, s. 55.
36 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, III; 29.5.1336 (1920) oturumu, s. 47.
37 Tevetoğlu, **a.g.e,** s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendiler, Meclis üyeleri arasından, aykırı bir takım prensiplere eğilim gösterenler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere Nazım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nazım Bey'in kendisinden daha Sivas Kongresi sıralarında aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından ne zihniyet ve karakterde bir kimse olabileceğini anlamıştım. Nazım Bey milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Oluşmaya başlayan her siyasi grupla temas fısatını kaçırmıyordu. Nazım Bey bizzat veya dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş; onlardan teşvik görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın Halk İştirakkiyun Fırkası diye gayri ciddi ve sırf kendisine çıkar sağlamak üzere bir parti teşebbüsüne geçerek, milliyetçiliğe aykırı faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur.

Bu zatın yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim daha sonra İstiklal Mahkemesi bir çok gerçeği ortaya koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nazım Bey, kendisinin ve arkadaşlarının yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların milletin yüksek yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığı'na geçirilmişti. Böylece Nazım Bey Hükümet'in bütün iç idare makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerinin gerçekleşmesine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelmişti.

Elbette Efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da Meclis'teki gizli oturumda hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim."[38]

---

38 Atatürk, **Nutuk**, s. 341-342.

Levent Sahverdi Arşivi

Nazım Bey'in Sivas Kongresi sıralarında Boşevik fikirlerini ifade ettiği, daha sonra Ankara'ya Millet Meclisi üyeliğine gelmesiyle bu düşüncelerinin daha da gelişme kaydettiği[39], Yeşil Ordu kurucuları arasında yer alarak, bu cemiyetin Kâtib-i Umumisi olarak vazife aldığını ve cemiyetin Nizamname, Talimatname ve Beyannamesi'ni yakın arkadaşlarının fikirlerini de katarak, kaleme aldığını[40] belirtelim. Nazım Bey, sarfettiği şu sözlerle dikkatimizi çekiyor; "Bolşevik harekâtının başladığını ve muhitimize doğru geldiğini işittiğimiz zamanlarda hepimizin nazarı şarka müteveccih idi. Rus tehlikesi mühimdi. Bu selin yıkılması için, Yeşil Ordu vücuda getirildi."[41] Meclis içerisindeki "Halk Zümresi" grubunun büyük desteği ile Dahiliye Vekilliği'ne seçilen Nazım Bey,[42] Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini istifaya zorlaması ve seçilmesinden dolayı ortaya çıkacak tehlikelerin bizzat Mustafa Kemal tarafından (Nutuk'ta görüleceği üzere) ifade edilmesi neticesinde; görevinden istifa etmiştir.[43] Yeşil Ordu'nun kuruluşundan itibaren ön saflarda ve aktif rollerde gördüğümüz

---

39 Yılmaz, **a.g.e**, s. 82.

40 Semih Yalçın, "Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/32 (Temmuz 1995), s. 406; I. İcra Vekilleri Heyeti'nde, 4 Eylül 1920 tarihli TBMM toplantısı ile Dahiliye Vekilliği'ne seçilen Nazım Bey, yapılan ilk oylamada 66 oy, Refet Bey 65 oy almıştır. İkinci oylamada Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterdiği Refet Bey 65 oy, Nâzım Bey ise 98 oy almıştır. bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s. 511-518.

41 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, II, 21.3.1337 oturumu, s. 21.

42 Yalçın, **a.g.m.**, s. 416; Makalemizin dipnot 40'taki ek bilgilerde görüleceği üzere TBMM'de yapılan Dahiliye Vekilliği seçimlerinde Yeşil Ordu'nun meclis grubu olarak çalışan "Halk Zümresi", Nâzım Bey'in seçilmesinde tesirli olmuştur. (Tunçay, **a.g.e.**, s. 152). Halk Zümresi'nin başlıca görüşleri daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından hükümete mal edilecek, Halkçılık Proğramını bu fikirler üzerine kuracak ve Halk Zümresi'nin tesirini kırdığı gibi, Halk Zümresi-Yeşil Ordu bağlantısını da koparacaktır. (Yılmaz, **a.g.e**, s. 126).

43 Nâzım Bey, Çerkes Ethem vasıtasıyla kendisine gönderilen Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'in ricası ile, istifa talebini kabul etmiş, Meclis Başkanlığı'na istifa mektubunu yazmıştır. Çerkes Ethem Nâzım Bey'in istifa mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş ve bu mektup TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s. 589) TBMM'nin 6 Eylül 1336 (1920) tarihli toplantısında kabul ettiği istifa metni aşağıdaki gibidir; "Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine, Ahvâl-i sıhhiyem, Dahili Vekâleti'ni kabule müsaid olmadığından vekâlet-i mezkûreye diğer bir zatın intihab buyurulması müsterhamdır, 5 Eylül 1336. Tokat Mebusu ve Dahiliye Vekili Nâzım." (**TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s. 524).

Levent Sahverdi Arşivi

"Nazım Bey" konusuna cemiyetin kapatılması ile ilgili bilgilerimizi aktarırken devam edeceğiz.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Genel Merkez haricinde Ankara ve Eskişehir şubeleri vardı. Ankara şubesinin oluşturulmasında Salih Hacıoğlu ve Vakkas Ferit Bey, Eskişehir şubesinde ise Behram Lütfi ve Mustafa Nuri Bey birlikte çalıştılar. Yeşil Ordu'nun Ankara ve Eskişehir'deki gizli komünist kuruluşlar ile irtibatını sağlayanlar Salih Hacıoğlu, Vakkas Ferid, Arif Oruç (1892-1950), Bolşevik teşkilatçı Şehidullah ve oğlu Ziynetullah Nuşirvan, Rus elçiliğinden Şerif Manatov ile Emek Gazetesi sahibi Ahmed Hilmi gibi kişilerdi.[44] Öte yandan Eskişehir'de Gizli Türkiye Komünist Partisi, Yeşil Ordu ve Eskişehir Yeşil Ordu şubesinin çalışmaları birarada yürümekteydi. Ankara'da Emek Gazetesi, Eskişehir'de ise Arif Oruç ve Mustafa Nuri tarafından yönetilen Yeni Dünya Gazetesi kanalı ile Yeşil Ordu fikirleri duyurulmaktaydı.[45]

Ankara Hükümeti'ne ve düzenli orduya karşı olumsuz tavırları ile dikkatimizi çeken daha sonradan Yeşil Ordu'ya katılarak, Kuvay-ı Seyyare Komutanı olarak burada büyük bir siyasi ve askeri güç oluşturan Çerkes Ethem'den kısaca bahsetmekte fayda olduğu kanaatindeyiz.[46] Bir görüşe göre Moskova Enver Paşa'dan çok, Yeşil Ordu Komutanlığını Çerkes Ethem'e daha layık bulmakta[47], Çerkes Ethem ise bir ifadesinde;

---

44 Tevetoğlu, **a.g.e**, s. 221; Tunçay, **a.g.e**, s. 138.

45 Tansu, **a.g.e**, s. 535; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, İstanbul 1991, IV, s. 8.

46 Cemal Kutay, **Çerkes Ethem Hadisesi**, İstanbul 1955, s. 7; Tunçay, **a.g.e.**, s. 142-143; C. Kutay, **Çerkes Ethem Dosyası**, I, s. 13. Çerkes Ethem'in kimliği hususunda şu kısa bilgiyi verelim. Çerkes Ethem (1886-1950), Kafkasya'dan Bandırma'ya göç ederek çiftçilikle uğraşan Ali Bey'in oğludur. Saruhan (Manisa) Mebusu Reşit Bey ve Yüzbaşı Tevfik Bey'in kardeşidir. Yeşil Ordu kurucuları arasında yer almıştır. (**Türk ve Dünya Ünlüleri Ans.**, III, s. 1604; **Meydan Larousse**, III, s. 199); "TBMM'nin otoritesini kurmaya yönelik hareketleri önce soğuk karşılamış, sonra da Meclis'e cephe almaya başlamıştır" (**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 267.

47 Tansu **a.g.e.** s. 538.

Levent Sahverdi Arşivi

"Moskova Yoldaşları Türk İhtilâli ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı" demektedir.[48]

Nutuk'ta Mustafa Kemal'in düşünceleri ise, Çerkes Ethem ve kardeşlerinin Yeşil Ordu ile ilişkilerini ortaya koymaktadır:

"Teşkilatın kurucuları arasına Milletvekili olan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşil Ordu'nun adeta temelini oluşturmuşlar."[49] Daha sonradan Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 9 Mayıs 1921 tarihli kararı ile gıyaben idamına karar verilen Çerkes Ethem[50], Mustafa Kemal'in yine Nutuk'taki ifadelerine göre, ilk başlarda kendilerinden fayda umulacağı düşünceleri ile idare edilmiştir.[51] Aynı zamanda Eskişehir bölgesi, Çerkes Ethem ve kuvvetlerince faaliyetlerini rahatça yürütebildikleri bir bölgeydi. "Bolşevik Taburu" adını alan bir piyade taburunun olduğundan bahseden Çerkes Ethem'in[52], artık siyasi mahiyet arzeden "Kuvay-ı Seyyare" adlı birlikleri ve "Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi", ilerisi için tehlike teşkil edebilecek, hususlar içermekteydi. Bu bakımdan ilk başlarda, özellikle Bolu, Düzce, Adapazarı, Yozgat gibi pek çok yörede ortaya çıkan iç isyanların bastırılmasında ve gerekse Yunan ordularının durdurulmasında gözönünde bulunan, başarılı neticeler alan Çerkes Ethem, daha sonradan Yeşil Ordu saflarında ordu gücünün yanısıra, siyasi bir güç elde etme çabaları içinde olacaktır.

---

48 Tansel, **a.g.e.**, IV. s. 8; Çerkes Ethem, **Çerkes Ethem'in Hatıraları,** İstanbul 1962, s. 109.

49 Atatürk, **Nutuk**, s. 320.

50 Altuğ, **a.g.e.**, s. 113.

51 **Nutuk**, s. 321 ("Biz bütün duyup öğrendiklerimize rağmen bu kardeşler'i daima yararlanabileceğimiz bir durumda bulundurmak yolunu tercih ettik. Bu sebeble kendilerini idare ettik").

52 Çerkes Ethem. **a.g.e.**, s. 130.

Levent Sahverdi Arşivi

Fikir ve faaliyetleri ile ülke için zararlı neticeler ortaya çıkarabileceği endişesi; Yeşil Ordu üzerinde dikkatlerin yoğunlaşmasına ve cemiyetin artık kapatılma noktasına geldiğine işaretti. Bu yönde büyük endişeler taşıyan ve kısa sürede tedbirler alınması kararında olan Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin kapatılması ile alâkalı olarak, bizlere şu bilgileri aktarıyor;

"Bilginize sunmuştum ki, her yerde Yeşil Ordu teşkilatını benim adıma kuruyorlardı. Şahsen tanıdığım kimselerden birinin Erzurumlu Nazım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşil Ordu Teşkilatı'nın beni sevindirecek biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden uyanarak, bu gizli dernek hakkında araştırmalar yaptım. Bu derneğin nitelik bakımından zararlı bir şekil aldığı görüşüne vardım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Onlar da gereğini yerine getirdiler. Fakat Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ben, kapattırırım dedim. Bunun da imkânsız olduğunu çünkü durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kurmuş olanların sonuna kadar maksatlarından ayrılmayacakları hususunda birbirlerine söz vermiş olduklarını kendine has bir tavırla söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli derneğin faaliyetine son vermeye çalıştığımız halde, tam olarak başaramadık. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta olmak üzere, dernek ileri gelenlerinden bir kısmı bu defa faaliyetlerine yıkıcı yönde ve bize karşı olarak devam etmişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları "Yeni Dünya" gazetesi ile de, düşünce ve maksatlarını saldırgan bir şekilde yayınlatıyorlardı."[53]

Gizli bir ihtilal cemiyeti hüviyetine bürünen Yeşil Ordu'nun kuruluş amaçlarından uzaklaşması ve bu harekete Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin katılması, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştır. Falih Rıfkı Atay'dan naklettiğimiz cümlelere dikkat çekelim; "İttihatçılar da Anka-

53 **Nutuk**, s. 322.

Levent Şahverdi Arşivi

ra'ya haber vermeden Ruslarla yakınlaşmak istemişlerdir. Fikirleri şu idi: Biz bu işi kendimiz başaramayız. Rus Devrimine yanaşmalıyız. Müslüman dünyasında komünist devrimini örnek edinecek bir sosyalist ihtilal yapmalıyız. Tarihe Yeşil Ordu diye geçen kuruluş, bu düşüncenin eseridir.

Mustafa Kemal "faydalı olur" diye hareketi başlangıçta tuttu. Güvendiği arkadaşların birkaçını da teşkilat içine soktu. Daha sonra Çerkes Ethem, Yeşilordu'nun başlıca dayanağı sayılmıştır. Eskişehir'de Arif Oruç adındaki adamının başında bulunduğu gazete iyice solculuk karakteri almıştır. Durum tehlike gösterince Mustafa Kemal, Yeşil Ordu Cemiyeti'ni hayli zorlukla dağıtmak zorunda kalmıştır."[54] Mustafa Kemal Paşa'nın fikir yapısı ne olursa olsun, gizli sayılan her teşebbüsün karşısında titizlikle yer alması, Milli Mücadele hareketinin ve mevcut ortamın hassas yapısından kaynaklanmaktaydı.[55] Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin kapatılmasını isterken şu faktörleri gözönünde tutmuştur: Çerkes Ethem'in cemiyet tarafından kazanılması ve düzenli orduya katılmayı kabul etmeyerek isyan etmesi, cemiyetin Rusya'daki sol gruplar ile teması ve buradan Anadolu'ya sıçrayacak hareketler, yurt dışına çıkan İttihatçıların, Rusya yönetimince desteklenir görünmesi, Anadolu'daki İttihatçı çevrelerin Meclis içinde ve dışında Mustafa Kemal'e muhalif fikir ve gruplar oluşturma teşebbüsleri ile muhtemelen Enver Paşa'yı Anadolu'daki bu muhalif grubun başına getirme faaliyetleri.[56]

---

54 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1969, s. 257; "Mustafa Kemal ordunun önderlerini ve komutanlarını Ankara'ya toplantıya çağırdı. Gece geç saatlere kadar süren bir oturumda hedefine varmayı başardı. Karşısındakilere onların isteklerini yerine getiriyormuş gibi göründü, ama aslında kendi iradesini kabul ettirdi. Toplantının sonunda kaleme alınan kararlar listesi herkesçe onaylandı. Toplantı dağıldıktan sonra Kemal, yardımcısı Tevfik Rüştü'ye dönerek, "Şu vazonun içine bak" dedi. Tevfik Rüştü vazonun içinde bir kağıt buldu. Kemal, "Oku" dedi. Tevfik Rüştü okudu ve toplantının biraz önce kendi kararları diye kabul ettiği kararların bu kağıtta yazılı olduğunu gördü. Mustafa Kemal bunları o sabah Genel Kurmay Başkanıyla hazırlamıştı" (Lord Kinross, **Atatürk**, Milliyet Gazetesi, çev. Murat Belge, 1965, s. 44'den atfen .Altuğ, **a.g.e.**, s. 110).

55 Yalçın, **a.g.e.**, s. 416.

56 Yılmaz, **a.g.e.**, s. 148.

Levent Sahverdi Arşivi

Diğer taraftan Merkez Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı'na gönderdiği 19 Ocak 1921 tarihli tezkere ile, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Tokat Mebusu Nazım Bey'in kardeşi Lütfi Efendi'nin orduda Yeşil Ordu beyannamesi dağıttıkları hakkında ihbarda bulunarak bilgi istemiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa ise bu uyarıyı dikkate alarak Vekiller Heyeti Reisliği'ne 24 Ocak 1921 tarihli bir tezkere yazmıştır. Bunun üzerine TBMM Hükümeti Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, durumu adalete intikal ettirmiştir. İlgili evraklar Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne iletilmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na şu tezkere yazılmıştır:

"Mezunen veya memuren giden bazı Mebuslar tarafından Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 19 Ocak 1921 tarih ve 647 numaralı tezkeresiyle tevdi olunan Yeşil Ordu Teşkilat ve Talimatnamesi ve ol babdaki Merkez Ordusu Komutanlığı'nın tahrirâtı, Vekiller Heyeti'nin 23.1.1921 tarihindeki toplantısında okunarak, musaddak suretleri rapten irsâl kılınmıştır."[57]

Görülüyor ki TBMM Başkanı Mustafa Kemal ve Meclis üyeleri; Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ilerisi için devlet ve millet hayatında kapanmaz yaralar açacağı endişesi ile, tehlikeli bir kuruluş haline geldiğini tesbit etmiş, kapatılmasının daha faydalı olacağı kanaatine varmışlardır. Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa tarafından feshedilmiş, çalışmaları durdurulmuştur. Üyeleri ise İstiklâl Mahkemelerine sevkedilmiştir.

---

57 "Yetkili ve görevli giden Mebusların, Genel Kurmay Başkanlığı'nın 19 Ocak 1921 gün, 647 sayılı yazısı karşılığında gönderdikleri Yeşil Ordu örgüt, tüzük ve yönetmeliği ve gene aynı konu ile ilgili olarak, Merkez Ordusu Komutanlığının yazısı Bakanlar Kurulu'nun 23.01.1921 günü toplantıda okunarak tasdikli örnekleri ilişikte sunulmuştur." (Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, Ankara, 1995, s. 234); Cemiyetin kapatılması ile ilgili olarak bkz. Tunçay, **a.g.e**, s. 247; Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 59-74; Tansu, **a.g.e.**, s. 532; Yalçın, **a.g.e.**, s. 412; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 130-131; Altuğ, **a.g.e.**, s. 110; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 232-233.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 tarihinde aldığı kararla, cemiyetin kapatılması neticesi ile üyelerinin de takibat ve tahkikatlarını başlatmış, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükümet kurmaya çalışmak suçu ile sanık sabık Kuvvei Seyyare Komutanı Çerkes Ethem, kardeşleri Tevfik ve Saruhan Mebusu Reşit, Kuvvei Seyyareden İzmir'li Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, müfreze komutanlarından Manyaslı Şevket, Çerkes Ahmetağa, Yedek teğmen Reşat, Kütahya Bölge Komutanı Binbaşı Abdullah, Mülkiye Kaymakamı Ömer Lütfi, silahla hükümeti devirmek suçu işleyerek düşmana kaçtıkları anlaşıldığından hepsinin gıyaben idamlarına ve mallarına hükümetçe el konulmasına" hükmetmiştir.[58]

Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihimizde dokunulmazlıkları kaldırılarak yargılanma süreci geçiren ve ceza alan ilk parlamenterler olması itibariyle[59] kuruluşun önde gelen ismi, Tokat Mebusu Nazım Bey ve arkadaşlarının muhakemesi esnasında onlara isnad edilen suçlamalar[60]; mahkeme kayıtlarında geçen savunma ifadelerine dikkatimizi çekiyor.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 9 Mayıs 1921 tarihli kararı ile 14 yıl kürek cezasına çarptırılan,[61] ancak daha sonradan 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan afla serbest bırakılan Nazım Bey[62]; Mahkeme tutanaklarına

---

58 Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 260; Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)**, I-II, İzmir 1988, s. 63; Altuğ, **a.g.e.**, s. 113.

59 Yalçın, **a.g.e.**, s. 416.

60 Nazım Bey hakkındaki suçlamalar şu başlıklarda toplanıyor: "Yeşil Ordu'nun gizli bir cemiyet olduğu ve kendisinin bu cemiyetin üyelerinden olduğu, cemiyet nizamnamesinde bazı maddelerin hükûmeti yıkma gayesi güttüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu'yu feshetmesi neticesinde, daha sonradan gizli faaliytlerine son vermeyerek diğer kuruluşlardan devam etmesi, Mustafa Suphi ve Çerkes Ethem ile münasebetleri, Rusya'dan para yardımı alması v.d. (Yalçın, **a.g.e.**, 414).

61 **Yakın Tarihimiz**, I, s. 298.

62 Aybars, **a.g.e.**, s. 64; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

geçen[63]şu savunması ile cemiyetin görüşlerini ve asıl maksatlarını dile getiriyor;

"Yeşil Ordu, ondördü Büyük Millet Meclisi üyelerinden olmak üzere en seçkin ve aydın ricâlden teşekkül etmiştir. Bunlar içinde o vakit Maliye Vekili olan Hakkı Behiç ve Sıhhıye Vekili olan Dr.Adnan Beyefendiler de dahildi. Tabii bu noktayı onlar da düşüneceklerdi ve şüphesiz düşünmüşlerdir de... Fakat iç ve dış vaziyetimiz itibariyle, Hükümete böyle bir beyanname verip resmen ortaya çıkmanın, Avrupalıların üzerimize pek fena hücumlarını çekeceğini düşündük. Vekiller Heyeti'nde dahil iki zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına aklen de mantıken de katiyen ihtimal veremezdik."[64]

Mahkeme tutanaklarından vereceğimiz bir diğer kısa misâl ile konuyu bağlamaya çalışalım. Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in yazılı savunmasından net sözler alıyoruz;

"Yeşil Ordu Cemiyeti'nin hikmet-i teşekkülü, giriştiğimiz istiklâl ve kurtuluş mücadelesinde Garp emperyalizmine karşı Büyük Şark inkılâbı ile daha sıkı, mâkul ve mantıkî bir yakınlık temininden ve zaten vaziyetin icabı bu olduğuna göre, şayet bir gün Ruslarla sınırlarımızda buluşma husule gelirse, memleketimizde tahripkâr tesirler yapabilecek meçhul inkılâba, meydan vermemekten ibaretti."[65]

Yeşil Ordu'nun kapatılmasından sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yine bir tedbir ve kontrol düşüncesiyle sol cereyanları takib etmek, ayrıca Rusya ile iyi ilişkileri sürdürme amacı ile 18 Ekim 1920'de Resmi Türkiye Komünist Partisi kurduruldu. Bu partiye katılan üyeler ya-

63 Yeşil Ordu Mahkemesi Tutanak Notları için bkz. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 233-260.
64 **Yakın Tarihimiz**, I, s. 71; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 235.
65 Tevetoğlu, **a.g.e.**,241.

Levent Sahverdi Arşivi

nında, katılmayanlar da oldu. Katılmayanlar genelde Gizli Türkiye Komünist Fırkası ile birlikte, eski Yeşil Ordu mensuplarını da aralarına alarak 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nı kurdular.[66] Bu tarihten sonra Yeşil Ordu Cemiyeti varlığını kaybetmişti. Ancak mensupları, sol kuruluş ve fırkalarda gene yerlerini alacaktır.

Bu itibarla denilebilir ki; bir cemiyete son verilmiş, ama fikirleri ve üyeleri başka usullerde ve teşekküllerde varlığını sürdürmüştür. Resmi Türkiye Komünist Fırkası, Gizli Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası gibi sol çizgide faaliyet gösteren kuruluşlar, kapatılan Yeşil Ordu ve mensupları için yeni bir ümit ve çalışma sahası olmuştur.

Yakın tarihimizde ve Milli Mücadelede Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerine, mensup olduğu fikirlere ışık tutması itibariyle son derece önemli belgeler olarak gördüğümüz "Yeşil Ordu Beyannamesi", "Yeşil Ordu Talimatnâmesi", "Yeşil Ordu Nizamnamesi"[67], kaleme alanların fikirlerini açıkça beyan etmeleri ve topluma yayma çabaları açısından dikkate değerdir. Belgelerin muhteviyatı, belgeleri kaleme alanların ve bunlara inananların memleket ve dünya görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Beyanname'de yer alan; "Ey köylüler, fukaralar, çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve ameleler, gözlerini açınız, etrafa dikkatli bakınız" sözlerinde Yeşil Ordu'nun bilhassa hitap ettiği kesimler dikkatimizi çekiyor. "Fukaranın hayrına hiçbir iş görülmez. Ne davasına bakan olur ne de kimse ona insan diye bakar" sözleriyle ezilen insanların davaları ve toplumsal durumları dile getiriliyor. Talimatnâme'nin bir cümlesinde Yeşil Ordu'nun amacı şöyle belirtilmiş; "Saadet-i beşer ve buna mevsul ol-

66 Tunaya, **a.g.e.**, s. 532; Tunçay, **a.g.e.**, s. 152; Tansu, **a.g.e.**, s. 531; Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 81; ayrıca bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, II, 21. 3.1337 oturumu, s. 23.

67 Tunçay, **a.g.e.**, 139, 393-397; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 225-230; Darendelioğlu, **a.g.e.**, s. 51; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 158-175; **Yakın Tarihimiz**, I, s. 71, 103, 234-235 (Mevzubahis belgeler için bkz. Ek 1, Ek 2, Ek 3).

Levent Sahverdi Arşivi

mak üzere gayet samimi bir Asya Halk ittihadı." Yeşil Ordu Nizamnamesi ise 32 maddeyi ihtiva eden, cemiyeti tam manasıyla ortaya koyan bir belgedir. Nizamname'ye göre, bu cemiyet, antikapitalist, antiemperyalist, antimilitarist idi. Aile hayatına hürmeti gözetirdi. Ayrıca servet ve topraktan halkın ancak kendi çalışmaları nisbetinde kollektif bir şuurla faydalanması da ifade ediliyor.[68]

Sonuç

Pek tabiî ki; Milli Mücadele tarihinin gerekse Kuvay-ı Milliye döneminin karanlıkta kalan aydınlatılmaya muhtaç pek çok mevzuları, henüz kâfi derecede araştırılamamıştır. Veyahut, henüz ilmi neticelere varılamayan pek çok mevzular mevcuttur. Bu itibarla diyebiliriz ki; "Yeşil Ordu Cemiyeti", ileride orjinal bilgi ve belgelerle desteklenerek zenginleştirilmesi gereken bir mevzudur.

Yeşil Ordu Cemiyeti, Milli Mücadele yıllarının ve Anadolu ile dış dünya şartlarının oluşturduğu bir buhranlı dönemde; fikir ve idealleri ile, belki de başlangıçta dini, efsanevî veya rivayete dayalı şekli; sonradan teşkilâtı üyeleri, taraftarları ile yakın tarihimize damgasını vurmuştur. Sol çizgide faaliyet sahası bulan Yeşil Ordu'nun İslamiyetin sembol renk ve ilkelerini kullanması da dikkat çekicidir. Öte yandan komünizmin ve Bolşevikliğin ilke ve ifadelerinin bu cemiyette yer alması, Yeşil Ordu'nun gerçek mahiyeti ve amaçlarını ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Zararlı neticeler ortaya çıkarabileceği endişesiyle, Yeşil Ordu'nun gerçek mahiyetinin anlaşılarak feshedilmesi, üyelerinin takibata alınması ve nihaî karar; yeni kurulmakta olan bir devlet için büyük hayatiyet taşımaktaydı. Genç devletin, sağlam zemin üzerine teşekkülü ile asırlara

68 Tunçay, **a.g.e.**, s. 130.

Levent Sahverdi Arşivi

varabilecek bir devlet-millet itimadının sağlanması için bu zarurî bir karardı.

Görülüyor ki; Anadolu'nun mevcut siyasi şartları ve jeostratejik statüsü, içten ve dıştan gelebilecek veya kendiliğinden teşekkül edebilecek fikirleri de beraberinde getiriyordu.

Bilinen tarihi bir gerçektir ki; Anadolu hemen her asırda yeni fikir ve şartlara açık olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu; batı emperyalizmine karşı verdiği mücadelenin yanısıra, doğuda ise topraklarımıza sirayet etmeye ve taban bulmaya çalışan Bolşevizm'in fikir savunucusu Yeşil Ordu'ya bu defa silahsız ve ustaca manevralarla cephe almıştır.

Dikkat edilirse; ortada bir "Doğu-Batı" mücadelesi, hem savaş, hem de mefkure açısından Anadolu'yu yüksek derecede tesirine almış görünüyor. Batıya açılan ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma adına verilen savaş, Anadolu halkını yeni arayışlara itecektir. Yeni umut ve arayışlar ise; bir tarafta Batı, diğer tarafta Doğu mefkûrelerini gündeme getirecektir. Fikrî plândaki çatışmalarda ve arayışlarda Anadolu'nun seçtiği taraf; aynı zamanda savaş verdiği "Batı" olacaktır. Hemen ifade edelim ki; Cumhuriyet Devleti'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın başlangıçtan itibaren koyduğu ilke ve tavırlar da bu yöndedir.

Bu cümleden olmak üzere diyebiliriz ki; Cumhuriyet Devleti'nin ilk kuruluş safhalarında yaşanan siyasi ve içtimai meselelerde, neticeye varma yönünde alınan kararların gelecek nesillere müreffeh bir ülke bırakabilme heyecanı ve ufku ile atılmış adımlar olduğu kanaatindeyiz.

Özetle Yeşil Ordu Cemiyeti; büyük bir halk tabanı bulamayışı ve halkın kendilerine rağbet etmemesi sebebiyle tarihin sayfalarında gömülü kalmıştır. Filizlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise, kendi tayin ettiği ilke ve ifadeler ile, inandığı halkını ve parlak istikbalini kazanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-1

YEŞİLORDU BEYANNÂMESİ

Eski dünyâ, birkaç zenginin, milyonlarca insanları esir gibi çalıştırarak, bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlıklarını te'min etmesinden başka birşey değildir.

Köylüler, çiftçiler, bağcılar, bahçeciler, kunduracılar, yemeniciler, duvarcılar, marangozlar, arabacılar velhâsıl ayağı ile ve kolu ile çalışan bütün işçiler, geceyi gündüze katarak çalışır çabalarlar, pek zorlukla karınlarını ancak kuru ekmekle doyurabilirler. Hasta olurlar, aç ve ilâçsız kalırlar, onlara ne ekmek veren olur, ne de ilâç veren ne de hekim getiren bulunur.

Dünyâda yenen, giyilen her şeyi fukara meydana getirir. Evleri, konakları, sarayları amele çalışarak yapar. Fakat kendi aç, çıplak, sefil, evsiz, yurdsuzdur. Âşar diye alırlar, vergi diye alırlar, iâde diye alırlar. Zavallı köylü her türlü vergilere katlanır, ne yolu yapılır, ne mektebi yapılır, ne çocuğu okutulur...

Fukaranın hayrına hiç bir iş görülmez. Ne dâvâsına bakan olur, ne de kimse ona, insan diye bakar. Sanki Allah köylüyü, ameleyi fukarayı, zenginlere kul köle olmak için yaratmışdır.

Ey köylüler, fukaralar, ey çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve ameleler gözlerinizi açınız, etrafınıza dikkatle bakınız!... Etrafınızda bulunan beyler, ağalar kimlerdir bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır. Allah'ın indinde aranızda hiç bir fark yokdur. Allah insanları hep eşit yaratmışdır. Sizi fukara yapan, câhil yapan bu zâlim adamların şerrinden kurtulmak için, başınızı bir az kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız! Onlar kendi kendilerine size bir şey yapamazlar. Rusya'dan gelen haberlerden, Rusya'da çiftçi ve askerin yapdıkları işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor. Onlar yeni bir dünya yapıyorlar. Eski idareleri, es-

Levent Sahverdi Arşivi

ki hükûmetleri tamâmen değişdirmişler, yeni idâre, yeni hükûmetler yapıyorlar.

Yeni dünyâ bambaşka oluyor. Yeni dünyâda hükûmet hep fukaranın eline geçdi. Hükûmet adamlarını fukara seçiyor. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar hep ortadan kalktı. Zengin, fakir, büyük, küçük bey, ağa hep eşit oldu. Rütbeler hep lağvoldu.

Bütün insanlar kardeş ve arkadaş gibi çalışıyor, geçiniyor. Döğmek, söğmek gibi şeyler ortadan kalktı. Hep kardeş ve arkadaş oldu. Nefer, neferliğini ve vazifesini biliyor. Zâbitinden ne emir alırsa derhâl ifa ediyor. Çünkü o emri neferin ifâ etmesi, vazifedir. Zâbitin vazifesi söylemek, neferin de yapmaktır.

İşte o kadar... Vazifesini yapmayan her kim olursa olsun, mutlaka şiddetle cezalandırılıyor. Mal, mülk sahibi olmak da yasak olduğu için rüşvet, anafor, hırsızlık yalancılık, dolandırıcılık, kâmilen ortadan kalkmışdır. Herkes insanlığı anlamış, herkes birbirine eşit olmuş.... Biz de böyle olacağız, biz de bu yola gidiyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-2

YEŞİL ORDU TÂLİMATNÂMESİ

1- Asya'nın saf ve nezih ahlâk ve maişetini, emperyalist, kapitalist namları altında Avrupa sefahetle ihlâl etmek için her vakitten ziyâde Şark'a taarruz ederek zavallı Asya halkını ezip yutmaya çalışan bugünkü asker, tüccar ve politikacı Avrupa'nın bu yoldaki çalışmalarına karşı durarak Asya'da ahlâki ve insanî bir yaşama ve Şark'da da Şark'ın kendisine mahsus olan temiz ve saf ahlâkını tesbit edip koruyacak bir ittihad vücuda getirmek gayesiyle çalışan fikir sâhiplerinin vücuda getirecekleri mesai silsilesine ve içtihad saflarına Yeşilordu nâmı verilmişdir.

2- Yeşilordu ihtikâr, hırsızlık demek olan sermayeyi, Allah'ın kulları arasında ağır, elîm fakr-ü servet ihdas eden temellükleri mazlûm insanları birbirine kırdıran ve tüccar Avrupa'nın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde cihanın bir oyuncak ve insanların birer esir olmasını istilzamdan başka neticeler vermeyen her muharebeyi ve her askerliği nefretle karşılar ve bunlarla mücadele eder. Yeşilordu'nun bütün safları ve bütün çalışmaları bir noktaya müteveccihdir: Beşerin saadeti ve buna varmak için samimi bir Asya halk ittihadı... Yeşilordu'nun yeşil cihat bayrağında şu cümleyi aynen nakşedilmiş bilmelidir: Asya, Asyalılarındır. Asya artık kapılarını muharebe, sermaye, ihtikâr, sınıflar, ihtiraslar fâcialarına ebediyen kapamışdır.

3-Yeşilordu, bir Umûmi Merkez ile Vilâyetler, Liva merkezleri olan şehirlerde, kaza merkezi olan kasabalarda, nahiye ve köylerde kurulmuş Merkez Hey'etleriyle idâre olunur. Umûmi Merkezler, halkın saadeti, beşeriyetin kemâl, refah müsâvâtını kendisi için umde edinmiş insanlardan teşekkül eder. Bunların arasına sermâye sâhiblerinden, faizcilerden, büyük emlâk sahiblerinden, bilhassa şehirlerde, kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve bu suretle köylüyü ortakçılık ve mürabahacılık adları altında ezmeye alışmış olan kim-

Levent Şahverdi Arşivi

seler bulunamaz. Büyük tüccardan, komisyonculuk, dellâllık, sarraflık gibi müstahsillerle müstehlikler arasında ihtikâra alışmış, gayri insanî kazançlar peşinde koşmuş adamların merkezlerde yeri yokdur.

Merkezlerde çalışacak arkadaşlar, beşer arasında sınıf, fakirlik, zenginlik farklarını gözeten kanunlarla meşbu olmasın, hakikî insanlık saadetini görecek derecelerde rûhen yükselmiş memurlar, doktorlar, muallimler, san'atkârlar, rençberler, yarıcılar, hizmetçiler velhasıl aylık ve gündelik ücretlerle çalışan ve yaşıyan fikir ve beden kuvvetleriyle meşgul insanlardan seçilirler ve bunlar merkezlerde inkılâp nüvesini teşkil ederler.

Merkezler teşekkül eder etmez, bütün arkadaşlar gayelerine sâdık kalacaklarına ve inkılâbın fiilen tahakkukuna kadar bütün teşkilat ve icraatta son derece gizliliğe ve son derece samimiyete bağlı ve riayatkâr olacaklarına yemin edeceklerdir.

4- Yeşilordu, âlemde başlayan sosyalist ve bilhassa bolşevik harekâtının yanlış olarak bir şekavet ve yağmacılık suretinde telâkki olunmasından çıkacak karışıklığın önüne geçeçek ve bu babdaki efkâr ve temayülleri kendi gayesine doğru çekecek ve kendi maksadı dairesinde temerküz ettirecekdir. Bilhassa Rusya'dan bizim tarafa geçecek her hangi bir adam, ehemmiyetle tetkit nazarı altına alınacak ve bu hâle göre el altında bulundurulacakdır.

5- Merkez dışında arkadaş bulup fikir ve teşebbüs ordusunu çoğaltmak en mühim bir işdir. Nâmusuna, fikrine emniyet olunacak her kimse diğer maddede tasrih olunan (tüccar, komisyoncu, sarraf ve ihtikâra alışmış kimse) içinde bulunsalar da gayelerimize sâdık kalacağına Merkez Hey'etlerince tam kanaat bulunmak şartıyle efrad meyanına alınırlar.

6- Alınacak her kimsenin, efraddan bir rehberi ve iki şahidi bulunur ve bunlardan başkasını tanımaz. Efrad, merkezlerden verilecek emirlere âid düşüncelerini rehberlere bildirmek hakkı da efrad için kabul edilmişdir.

Levent Şahverdi Arşivi

7-Yeminini tutmayıp gayelerimize varmamıza âid teşebbüslerimizi baltalamak suretiyle ihânetleri, merkezlerin şâhidlere ve delillere dayanan tahkikatı ile sâbit olanlar idam olunurlar. İdam kararını her hey'et kendi mes'uliyeti altında icra eder. Her merkezin ehemmiyetine göre, ikiden on'a kadar fedâisi ve icra adamları vardır. Yeşilordu'nun pîş-i azmine dikilecek engelleri cebren kırarak, istihsali zaruri görülen maksatlar hakkında, merkezlerden verilen kararı, gizlice ve gecikdirmeden icra ederler. Fedâiler, merkezlerinin verecekleri kararlar ile gerektiğinde birleşirler. Meselâ köylerin ikişerden ibâret olan fedâileri, köyün tâbi olduğu nahiyenin fedâileri ile ve sırasiyle kasaba fedâileriyle birleşerek, takım, bölük, tabur hâlinde toplanırlar. Takım, bölük, tabur sancakları yeşildir. Fedâiler, umumiyetle askerlik etmiş pişkin babayiğitlerden seçilir. Fedâi, yazıldığı günden i'tibaren yanında bir mavzerle üçyüz fişek bulundurur.

8- Yeşilordu bir "Beşer Saâdeti" teşkilatıdır. Onun nazarında kan dökmek, kadınları, dul ve sefil, evlâdları kimsesiz ve yetim bırakmak dünyanın en büyük fenalığıdır. Ancak halkı muharebe gibi siyasi musibetlerden, fakirlik ve sermayedarlık gibi sosyal sefahat ve sefaletlerden kurtarmak, büyük te'sisleri yıkmak ile kabil olacağından, gayemizin husulüne kadar maattesüf bu yolda bâzı icraatta bulunmaya muztar kalacağız.

9- Gayelerimize fikren karşı olanlar, kendilerinden fiilî zararlar gelmedikçe, ıslah ve idâresi kabil unsurlar sayılır ve bunların fikrî muhalefetlerine, fikrî müdafaa ve teşebbüslerle mukabele edilir. Fiilen muhalefette bulunanlar faâliyetlerini, o yerin merkez hey'etini maksat uğrunda , zorluğa düşürecek dereceye vardırdıkları takdirde, ilk defa uyuşturucu usullerle ıslâha çalışılır, ıslâhdan ümid kesildiği zaman, nâçar imha olunurlar.

10-Servet ve sermaye sâhiblerinden ve büyük emlak ve akar erbâbından olup da fikrindeki yükseklik, ruhundaki necabet sâikası ile gayelerimizi kendisi için de bir ideal edinenlerin, Yeşilordu'ya girmek teşebbü-

Levent Şahverdi Arşivi

sündeki ciddiyeti, servet ve sermayesinden Ordu'ya edeceği fedâkarlıkla ölçülür ve ilk tecrübe bu fedakârlıkla başlar.

11- İnkılâba başlamak zamanı gelinceye kadar, hükûmetlerin bugünkü teşkilâtlarını muhafaza lâzım geleceğinden ve âdi şekavetten ibâret olan her nevi hırsızlık, yağmacılık kat'iyyen memnu' ve menfur olduğundan merkezler, hükûmetlerin her türlü meşru ve kanunî çalışmalarına müzahir olacak, şekavetin önüne geçebilmek için elden gelen çabayı yapmakda kusur etmeyecektir. Her merkez, bulunduğu yerin en nüfuzlu ve en aydın hükûmet memurlarını elde ederek, gayemize yararlı kılmağa çalışacakdır. Şu kadar var ki: Bunun için biraz fazla dikkat ve fazla ihtiyat lâzımdır.*

12- Umûmi Merkez, nezaret ve mürakabesini, murahhasları vâsıtasıyla yapar. Yeşilordu'nun fikirlerini yaymağa mahsus bir gazetesi olacakdır.

NETİCE

Âlem, bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım ilim adamları, "Sosyalizm" mesleği dâiresinde, Batı'nın medeniyet perdesi altındaki redâet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için "Burjuvazi" denilen muhtekir ve muhterislerle mücâdele ediyor. Bunların en büyük gayesi çok zenginlerin taşkın sefâhatleriyle, fukara takımını yoksulluktan doğan sefâletine bir had tâyin etmekdir. "İslâmiyet ve Şer-i Muhammedî" bu esasları binüçyüz yıl önce, Zekât, Fitre ve Kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmekdir. Her merkez hey'eti, bu umdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamiyle hususlüne kadar Zekât, Fitre ve Kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibelerle münasib surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacakdır.

Levent Sahverdi Arşivi

EK-3

YEŞİLORDU NİZAMNÂMESİ

1- Türkiye Yeşilordu Teşkilatı, Avrupa emperyalizminin hülûl ve istilâ siyâsetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücâdele kuruluşudur.

2- Yeşilordu, umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tegallüp ve tahakkümlerini ref ve izâle etmekde tereddüt etmez.

3-Yeşilordu, arazi ve umumî servetten bütün efrâd-ı ahâlinin, ancak zati saîleri ve ve mâddi ve mânevi kabiliyetleri nisbetinde faydalanmasını te'mine çalışır.

4- Su, hava, ışık ve hararet gibi hayati menfaatlerden sayılan ve umumî olan toprağın hükûmetçe idâresini ve halkın meccanen müşterek mesaisine tahsisini esaslı ıslâhat cümlesinden sayar.

5- Menkul ve servet sağlayan sermayelerden hâsıl olacak faydanın şahıslara ve âilelere değil, bütün efrâd-ı ahâliye te'mini için iktisadî idârede hükûmetin şiddetli müdahalesine tarafdardır.

6- Yeşilordu, servet tevlid etmeyen süs ve kullanma eşyasının bugüne kadar devam edip-gelen tasarruf haklarına riayet etmekle beraber bundan sonra birikmesine mani olacak tedbirleri vazifelerinin en ehemmiyetlisi olarak telâkki eder.

7- Yeşilordu, cemiyet hayatında Halk Hükûmeti'ni ve tam bir "iştirâk-i mesâî" usulünü kabul eder.

8-Yeşilordu, harb ve askerlikden, kuvvetin kaynak olduğu temellük hakkı dâvâlarından nefret eder. Muharebe ve mücâdeleyi, ancak bu dâvâlara mâni olmak için emperyalizmi imhâ edinceye kadar meşru' görebilir.

Levent Sahverdi Arşivi

9- Yeşilordu, yığılmış veya miras kalmış altunların gölgesinde dâimâ âmir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zarurî ihtiyaçlarını bile te'min edemiyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insânların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur ve hedef bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selâmetidir.

10- Yeşilordu, yalnız adalî ve fikri emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençber, amele, hademe, memur gibi beşeriyetin hakiki hadimlerini teşkilatının en sağlam unsurları olarak bilir.

11- Yeşilordu, zatî sa'y ile cemiyet hayâtında yer bulamıyacak acezeyi ve ihtiyar, mâlûl ve mariz olanları, umumû hayâtın ortaklaşa ve eşit menfaatlerinden ayıramaz.

12- Yeşilordu, âile hayatına saygılıdır.

13- Yeşilordu, İslâmiyetin bütün içtimâî esaslarına dayanarak asrı saâdetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batıdan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir.

14- Yeşilordu, terbiyede, geleceği hazırlama işlerinde, kardeşliği her şeye hâkim kılmak umdesini kabul eder.

15- Okul eğitimini cemiyetin müşterek hayatındaki esaslara göre, parasız mecburî ve yatılı olarak sağlamaya taraftardır.

16- Yeşilordu, adâlet esaslarında, neticeler ve hâdiseler ile değil, sebebler ve te'sirlerle mücâdelenin verimli ve tesirli olduğuna inanır. Bu sebeble, her nevi ihtiraslarla rüçhan ve tefevvuk iddialarını, ruhî marazları, irsî illetleri ıslâh edecek müesseselere mahkemelerden, hapishânelerden ve bunlara müntehi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyâde ehemmiyet verir.

Levent Sahverdi Arşivi

17- Yeşilordu, en ağır cürmü emperyalizm olarak telâkki ve idam cezasını yalnız bunun tarafdarları hakkında meşru'mukabele olarak kabul eder.

18 - Yeşilordu, ahlâk işlerinde içtimâî fayda esasını tâkip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin müşterek saâdeti itiyadiyle kabil-i tefrikdir.

19- Yeşilordu, kızıl inkılâp ordularının samimi bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve müttefikidir.

20 Yeşilordu'nun fârik alâmeti, yeşil bayrakdır. İslâm kardeşliği bu bayrak altında teessüs ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların ittihâdı, mes'ud inkılâba ve gerçek saâdete yönelen çalışmaları tamamlayacakdır.

21- Yeşilordu, Türkiye'de gizli bir Umumi Merkez ile idâre olunur. Umumî Merkez, bütün Yeşilordu teşkilâtına mâlik memleketlerle bağlı olduğu gibi, Moskova ve Kızılordu'ları merkezi ile de münasebettedir.

22- Köylere kadar her memlekette, Yeşilordu'nun Umumi Merkez'ine bağlı gizli merkez Hey'etleri vardır.

23- Teşkilâtın şimdilik vazifesi, işbu programdaki esasların halka neşir ve tâmimi ile gelecekdeki faâliyet zemininin hızla hazırlanmasıdır.

24- Umumî Merkez, fiilen harekete geçmek zamanını, dış merkezlerle haberleşme ile tesbit ederek büyük faâliyet merkezlerini ta'yin ve murahhaslarını izam eyleyecekdir.

25- Yeşilordu'nun inkılâp hareketi, tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saâdet ve kurtuluşu bu harekettedir.

26- Yeşilordu'nun teşkilâtına mensub olup da emperyalizm lehinde gayemize hıyânet eden derhâl idam olunur.

Levent Sahverdi Arşivi

27- İdam hükmü, Umum Merkez'ce verilir ve şimdilik gizli ve hususî vâsıtalarla icra edilir.

28- Yeşilordu'nun umumî masrafları, gizli surette toplanacak iânelerle, mensuplarının vereceği âidattan tedârik olunur.

29- İâne toplamakda şikayetlere ve Yeşilordu'nun teşkilâtının genişletilmesine mâni'olacak baskılar ile, aleyhtarı cereyanları arttırmağa sebeb olacak zor ve tehditler kat'iyyen yasakdır.

30- Umumî Merkez ve gelirleri, Merkez Hey'eti'nden gönderilecek yüzde yirmi hisse ile, kendi hususui teşebbüslerinin sağlayacağı menfaatlerden terekküp eder.

31- Yeşilordu umdelerinin neşr ve tâmimi için makale, risale ve kitablar yazan fikir ve kalem erbâbı, Umumî Merkez'ce taltif edilir.

32- Yeşilordu, umdelerinin aleyhinde neşriyat ve teşvikatta bulunanlara, şimdilik beşerin saâdetine râci olan büyük inkılâbın mâhiyeti ihtiyatlı bir lisanla anlatılarak fikirlerini düzeltmeye gayret edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bu makalede Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu, amaçları, yapısı ve faaliyetleri incelenmektedir. Milli Mücadele ortamı, aynı zamanda bazı fikrî ve siyasi teşekküleri de ortaya çıkarmıştır. Bunlardan Yeşil Ordu Cemiyeti, tarihimizde derinlemesine araştırılması gereken ilginç bir konu olarak dikkatimizi çekiyor. Yeşil Ordu Cemiyeti, amaçları ilkeleri ve faaliyetleri ile tarihimizde belli bir döneme damgasını vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Ordu Cemiyeti, Milli Mücadele, Atatürk, Çerkes Ethem, Bolşevizm.

ABSTRACT

In this article, it is examined the founding, aims, structure and the funcitons of the Green Army Society. At the mean time, the atmsophere of the National Struggle caused the certain mental and political formations. The Green Army society from these formations, attracts attention as an interesting subject of our history to be scrutinized. The Green Army Society formed the certain period of our history with its aims, principles and functions.

Key Words: Green Army Society, National Struggle, Atatürk, Çerkes Ethem, Bolshevism.

Levent Sahverdi Arşivi